

ISSN : 1304-8120

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ**

Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences

CİLT / VOLUME

1

SAYI / NUMBER

1

YIL / YEAR

2004

ISSN : 1304-8120

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences

CİLT/VOLUME

1

SAYI/NUMBER

1

YIL/ YEAR

2004

Sahibi:

Prof. Dr. A. Nafi BAYTORUN
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörü

Editör

Prof. Dr. H. Çetin BEDESTENCİ

Editör Yardımcıları

Yrd. Doç. Dr. Haluk ALKAN

Dr. İ. Ethem TAŞ

Yayın Kurulu

Prof. Dr. H. Çetin BEDESTENCİ
Prof. Dr. Mehmet ÖZKARCI
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KIR
Yrd. Doç. Dr. Haluk ALKAN

Adres: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal Bilimler Dergisi
Yayın Komisyonu Başkanlığı
AVŞAR KAMPÜSÜ-KAHRAMANMARAŞ
E-mail: ksusbd@ksu.edu.tr

Dergi Yılda İki Defa Yayınlanır
Baskı
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Basımevi

ISSN : 1304-8120

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences

CİLT/VOLUME

1

SAYI/NUMBER

1

YIL/ YEAR

2004

DANIŞMA KURULU	
Prof. Dr. H. Çetin BEDESTENÇİ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat KÜÇÜKSAVAŞ	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. M. Şerif ŞİMŞEK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Tayfur ÖZŞEN	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Hakkı ÖZSABUNCUOĞLU	Gaziantep Üniversitesi

ISSN : 1304-8120

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences

CİLT/ VOLUME

1

SAYI/ NUMBER

1

YIL/ YEAR

2004

İÇİNDEKİLER

1. **H.Çetin BEDESTENCİ, Enver GÜNAY**..... 1
Türkiye’de Kamu Finansman Sorunu ve Finansal Sektör Üzerindeki Etkileri
The Issue of Public Finance and Its Impacts on The Financial Sector in Turkey
2. **Muhsin KAR, M. Akif KARA, Muhittin KAPLAN**..... 13
Türkiye’de Sermaye Hareketlerinin Makro Ekonomik Etkileri
The Macroeconomic Impacts of Capital Flows in Turkey
3. **Şebnem ASLAN, Tahir AKGEMCİ, Adnan ÇELİK** 25
Sağlık Sektöründe Müşteri Memnuniyeti Araştırması: Dr. Faruk Sukan Doğum ve Çocuk Hastanesi Örneği
The Customer Satisfaction in Health Sector: The Case of Dr. Faruk Sukan Maternity and Pediatrics Hospital
4. **Sami TABAN**..... 33
İnsani Gelişme Kavramı ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme
The Concept of Human Development and An Evaluation on Turkey
5. **Sara ONUR**..... 42
İşsizlik Sorunu ve Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkisi
Unemployment Problem and The Effect of Government Fixed Capital Investments On Employment

6. Adnan ÇELİK, Abdullah SOYSAL.....	
Değişen İş Hayatında Kariyer Platosu: Çalışanlar Açısından Kader Mi, Yoksa Fırsat Mı?	53
Career Plateau in Changing Workplace	
7. Cem ENGİN.....	62
Türkiye'nin Enerji Politikaları: Petrol, Doğal Gaz ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Üzerine Genel Bir Değerlendirme	
The Energy Policies of Turkey	
8. Muhittin KAPLAN.....	72
A Critical Review Of The Empirical Studies On The Links Between Openness And Economic Performance	
Dışa Açıklık ve Ekonomik Performans Arasındaki İlişki Üzerine Ampirik Bulgular	
9. Mevlüdiye ŞİMŞEK.....	86
Türkiye'de Bölgesel Dengesizliğin Boyutu:Çözüm Önerileri ve Avrupa Birliği Bölgesel Kalkınma Politikası Hakkında Bir Değerlendirme	
Dimensions of Regional Development Unbalance in Turkey and A Analysis About European Union's Regional Development Policy	
10. Muhsin KAR.....	97
Kahramanmaraş'ın Gelişiminde Teşviklerin Rolü ve 5084 Sayılı Teşvik Kanununun Olası Etkileri	
The Role Of Incentives in The Development of Kahramanmaraş and The Impacts of The Incentive Law Numbered 5084	
11. Selçuk GENÇAY.....	111
Osmanlı'da Saray Eğitim Kurumu Olarak, “ Enderûn-U Hûmayun'da Spor Faaliyetleri”	

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YAZIM KURALLARI

1. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinin ilgi alanlarına giren, çok yönlü olarak tartışma, araştırma ya da uygulamalar sonucunda üretilen bilimsel çalışmaları ve çözümleri içeren “hakemli” bir dergidir. Dergi Yılda iki kez yayımlanır.
2. Dergiye gönderilecek makaleler başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makalelerin 2500 kelimedenden az (yaklaşık 12-13 sayfa) ya da 5000 kelimedenden (yaklaşık 20 sayfa) fazla olmaması, incelemeye alınmasının ön koşuludur.
3. Türkçe ve İngilizce başlıklar sayfa ortasında yer almalı, ilk harfler büyük olacak şekilde küçük harflerle ve koyu yazılmalıdır. Yazarların isimleri küçük, soyadları büyük harflerle ve koyu yazılmalı, unvan ve kurumları, ilk harfleri büyük olacak şekilde küçük harflerle ve açık olarak isimlerin altına yazılmalıdır. Bütün ana bölüm başlıkları büyük; alt bölüm başlıkları ilk harfler büyük olacak şekilde koyu; ikincil alt başlıklar ilk harfler büyük olacak şekilde koyu-italik olarak yazılmalıdır. Bölüm ve alt bölüm başlıklarına numara konulmamalıdır.
4. Eser, Times New Roman karakterinde, başlık ve metin 12 punto, 1 satır aralığı yazılmalıdır. Başlıklar ve paragraf başı metinden 0.5 cm içeriden başlamalıdır. Yazılım marjları A4 boyutundaki kağıda, üstten 3.5 cm, soldan 2,5 cm diğer kenarlardan 2 cm, üst bilgi için 2,5 cm ve alt bilgi için 0,0 cm boşluk bırakılacak şekilde çift sütunlu (sütun genişliği 8,0 cm ve sütun arası boşluk 0,5 cm) olmalıdır.
5. Metin içindeki göndermeler, ayraç içinde (yazarın/yazarların soyadı, kaynağın basım yılı: ilgili sayfa numarası sırasını izleyerek) verilmeli ve yararlanılan kaynakları eksiksiz ve tam künyesiyle içeren Kaynakça listesi, metin sonunda, yollama sistemine uygun olarak gösterilmelidir.
6. Niteliğine göre, kaynağın metin içindeki yollamalarda ve kaynakçadaki yazılış biçimleri aşağıda örneklenmiştir:
 - a) Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:
Metin içinde: (Öktem, 1999: 71)
Kaynakçada: Öktem, Niyazi (1999), **Devlet ve Hukuk Felsefesi Akımları**, Der Yayınları, İstanbul.
Metin içinde: (Van de Walle, 1999: 25)
Kaynakçada: Van de Walle, Nicolas (1999), “Economic Reform in a Democratizing Africa”, **Comparative Politics**, Vol. 32, No: 1, October, ss. 21-41.
 - b) İki yazarlı kitaplar ve makaleler:
Metin içinde: (Weiss ve Hobson, 1995: 12)
Kaynakçada: Weiss, Linda ve Hobson, John M. (1995), **Devletler ve Ekonomik Kalkınma**, (Çev. Kıvanç DüNDAR), Dost Kitabevi, Ankara.
Hall, Stuart ve Held, David (1995), "Yurttaşlar ve Yurttaşlık", **Yeni Zamanlar 1990'larda Politikanın Değişen Cephesi**, (Der. Hall, Stuart – Jacques, Martin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, ss.47-68.
 - c) İkiyden çok yazarlı kitaplar ve makaleler
Metin içinde: (Miller vd., 1994: 131)
Kaynakçada: Miller, David - Coleman, Janet – Connolly, William – Ryon, Alan (1994), **Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi**, (Çev. Bülent Peker-Nevzat Kıracı), Ümit Yayınları, Ankara.
Makaleler için de aynı sistematik izlenecektir.
 - d) Derleme yayımlar:
Metin içinde: (Çitci, 1998: xii)
Kaynakçada: Çitci, Oya (Der.) (1998), **20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek**, TODAİE, Ankara.
 - e) Yazarsız/ko lektif yayımlar:
Metin içinde: (TODAİE, 1991: 101)
Kaynakçada: TODAİE (1991), **Kamu Yönetimi Araştırması–Genel Rapor**, TODAİE, Ankara.
 - f) İkincil kaynaktan yapılan alıntılar:
Metin içinde: (Erer, 1963: 219)
Kaynakçada: Erer, Tekin (1963), On Yıllık Mücadelesi, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul'dan aktaran Cem Eroğul, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, AÜ SBF Yayın No: 294, Ankara 1970, s. 102.
 - g) Elektronik ortamdan yapılan yollamalar:

i) Alıntı bir yazarın eserinden yapılmış ise, metin içindeki yollamalar yazılı kaynaklardaki yöntemle yapılmalı; kaynakçada ise, yazar/yazarların soyadı, adı, yayım ya da gözden geçirilme tarihi, belgenin tam adı, açılı parantez içinde eksiksiz http ya da ftp adresi ile belgeye ulaşma tarihi, aşağıdaki örneğine uygun olarak verilmelidir.

Metin içinde: (Hiro, 1998)

Kaynakçada: Hiro, Philip (1988) "Politics Lebanon: Lebanese Voting Again", IPS World News, <http://www.oneworld.org/ips2> (10.02.2000).

ii) Alıntı doğrudan bir siteden yapılmış ise, metin içinde sitenin genel adresi, kaynakçada alt adresleri de kapsayan genel bağlantı adresi, bağlantı tarihi ile birlikte verilmelidir.

Metin içinde: (todaie.gov.tr,1999)

Kaynakçada: <http://www.todaie.gov.tr/inshak/konferans.html> (10.11.1999).

h) Göndermeler dışındaki açıklamalar dipnot olarak ilgili sayfa altında belirtilmelidir.

7. Makaleler, hakemlerle yazışmalarda kullanılmak üzere her birine 2.500.000 (ikimilyonbeşyüzbin) TL değerinde posta pulu yapıştırılmış A4 boyutunda dört adet zarf ile birlikte üç nüsha olarak gönderilmelidir. Nüshaların ikisinde yazar adı ve tanımlayıcı bilgi yer almamalıdır. Çalışmalar elden teslim edilebilir.
8. Bilgisayar ortamında yazılmış makalelerin üç nüsha bilgisayar çıktısı, Microsoft Office 2000 şartlarında kopyalanmış ve dosya adı belirtilmiş bir disket ile birlikte gönderilmelidir. Makalenin yaklaşık 100'er sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özeti, yine İngilizce ve Türkçe olarak, dahil edileceği disiplin ya da alan ile işlediği konuyu doğrudan gösterecek en çok beş anahtar sözcük metne eklenmelidir.
9. Eserde yer alacak her türlü şekil, grafik, harita ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanmalıdır.
10. Yazarlar, kısa mesleki özgeçmişlerini, iletişim adreslerini ve telefon/faks numaraları ile varsa e-posta adreslerini bildirmelidirler. Özgeçmiş bilgileri, yazarın kurum adresini, akademik ve/veya yönetsel unvanını, çalışma alanlarını, başlıca eserlerini içermeli ve yaklaşık 30-40 kelimeden oluşmalıdır.
11. Yayımlanan eserlerin sorumluluğu yazar(lar)a aittir. Yayımlanan veya yayımlanmayan eserler iade edilmez.
12. Dergiye gönderilen makaleler Yayın Kurulunca ön incelemeden geçirilmekte ve uygun bulunanlar hakemlere gönderilmektedir. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin basılmasına, yazardan rapor çerçevesinde düzeltme istenmesine ya da geri çevrilmesine karar verilmekte ve bu karar yazara bildirilmektedir. Basımı uygun bulunan makalelerin, derginin hangi sayısında yayımlanacağına Yayın Kurulu karar vermektedir. Yazar, bu karar konusunda da bilgilendirilmektedir.
13. Yazarlar Garanti Bankası K.Maraş Şubesi 118 6299841 nolu KSÜ Vakfı hesabına Sosyal Bilimler Dergisi Açıklamasıyla KSÜ Personeli için 15.000.000.TL; Üniversite dışı başvurular için 30.000.000.TL yatırarak banka dekontunu eserlerine eklemiş olarak başvuru yapmalıdırlar.

ÖNEMLİ NOT: Yukarıdaki yazım kurallarına uymayan öneriler değerlendirmeye alınmayacaktır.

KSÜ SBD Yayın Komisyonu Başkanlığı
İ.İ.B.F. Dekanlığı Avcılar Kampüsü-Kahramanmaraş

ksusb@ksu.edu.tr

Türkiye’de Kamu Finansman Sorunu ve Finansal Sektör Üzerindeki Etkileri

H.Çetin BEDESTENÇİ¹ Enver GÜNAY²

¹Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü.

² Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü.

ÖZET: 1980’den sonra mali piyasaların dışa açılmasıyla birlikte bankacılık sektöründe şiddetli dalgalanmalar yaşanmıştır. 1990’dan sonra yaşanan finansal krizler dikkatleri mali sektördeki sorunlara çevirmiştir. Nisan 1994, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri öncesi dönemlere bakıldığında bütçe açıklarının hızla arttığı ve devlet borçlarının yükseldiği görülmektedir. Bu gelişmeler mali sektörde sağlıklı bir yapılanmaya neden olmaktadır. Özkaynak, mevduat ve kredilerin yetersizliği, az sayıda büyük çok sayıda küçük bankaların varlığı, kamu bankalarının hakimiyeti, yüksek görev zararları, para ikamesi, açık pozisyon artışı ve denetim eksikliği gibi sorunlar temelde yüksek devlet borçlanmasının ürettiği sorunlardır. Şubat 2001 krizi sonrası hazırlanan ‘Türkiye’nin Güçlü ekonomiye Geçiş programı’ öncelikle bütçe açıklarını ve devlet borçlarını azaltmaya, daha sonrada bankacılık sektörünü kurtarmaya dönük bir programdır. Program çerçevesinde kamu bankalarının görev zararları ve TMSF’ ye devredilen bankaların zararlarına karşılık olmak üzere bankacılık sektörüne kaynak aktarılmış önemli yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Bankacılık sektörünün drenajını artırmak için, tasarruf mevduatına tanınan güvencenin kademeli olarak kaldırılması kabul edilmiş ve bankalar arası birleşmeler teşvik edilmiştir. Sektör içi rekabeti sağlamak için kamu bankalarına devlet müdahalesine son verilmiş, iç borçlanma azaltılarak bankacılık sektöründe etkin bir risk yönetimi ve denetim mekanizması kurulmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Sistem, Finansal Krizin Göstergeleri, Bankacılığın Yeniden Yapılandırılması.

The Issue of Public Finance and Its Impacts on The Financial Sector in Turkey

ABSTRACT: There have been strong fluctuations in the banking sector following the liberalization of financial markets which became more open to the world after 1980s. Especially, financial crises in the 1990s directed attentions to the problems of this sector. Financial crises occurred in the last decade, namely April 1994, November 2000 and February 2001 crises, followed by sudden increases in budget deficit and public debts. These developments have led to an unhealthy financial environment in Turkey. Many problems such as inadequacy of equity capital, deposits and credits, the operation of a few large but many small banks, the domination of state banks in the sector, money substitution, ineffective supervision and regulation are created by the high public debts which led the country into a crisis in February 2001. A new program called “Transition to Strong Economy” has been prepared and implemented since May, 2001. The aim of this program is to reduce public deficits and public debts and than to regulate and supervise the financial system. To this end, in the program, in addition to expand the legal and regulatory framework in the banking sector, there have been an attempt to restructure the financial system in terms of transferring new resources to the state banks for their operational loses and to the private banks taken over by the Savings Deposit Insurance Fund. Moreover, in order to increase the strenght of the banking sector, the program encouraged bank mergers and planned a gradual lifting of deposit insurance. Furthermore, the program has introduced new measures to increase competition in the banking sector by diminishing government intervention to the system and to develop efficient risk management and supervision mechanism by reducing domestic debt.

Keywords: Financial system, indicators of the financial crisis, restructuring the banking system.

GİRİŞ

Türkiye’de 1990’lı yıllardan sonra ortaya çıkan finansal krizlerin, devletçi politikaların sonucu olduğu görülmektedir. 1963’le başlayan planlı ekonomi döneminde devlet kalkınmayı finanse etmiş, devletin ekonomik sorumluluklarının artırılması daha sonra kamu açıkları haline dönüşmüştür. Devletin fonksiyonu, kamu hizmetlerini, başka bir ifadeyle bölünemeyen ve piyasada fiyatı olmayan sosyal malların sağlanması ve bunların finansmanıdır. Devletin asli fonksiyonundan uzaklaştırılması kamu maliyesine kalkınma, istikrar, tahsis ve bölüşüm görevinin yüklenmesi devletin sorumluluk alanını genişletmekte ve devlet yükünün artmasına neden olmaktadır. Kamunun finansmanı normal vergi gelirleriyle karşılanmadığı zamanda finansal sorun ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de yaşanan mali krizin temelinde bir finansman problemi vardır.

Türkiye mali krizleri, kamu finansmanın ürettiği sorunların birikimi görünümündedir. Mali piyasalardaki sorunlar tam da bu noktada başlamaktadır. 1980’e kadar karma ekonomik model 1980’den sonra denetimsiz bir liberalleşme süreci yaşayan Türkiyede, ekonomide devletin sorumluluk alanının genişlemesine engel olunamamış ve devlet harcamaları artmaya başlamıştır. Artan devlet harcamaları vergi gelirleri toplamını aştığında ise borçlanmaya başvurulmuştur. Kamu kesimi borçlanma ihtiyacının artması reel faizleri artırmış bankalar yüksek reel faizlerden yüksek kazanç sağlamak için asli fonksiyonlarından (reel sektörün finansmanı) uzaklaşarak devleti fonlar hale gelmiş piyasadan topladığı fonları kamuya aktarmıştır. Kamunun yüksek borçlanma

ihtiyacı, bankaları sabit kur rejiminden dışardan borçlanmaya teşvik etmiş böylece bankalar faiz ve kur riskine açık hale gelmiştir.

Bu çalışmada mali sektördeki tıkanma süreci başlangıç noktasından sona doğru ele alınacaktır. Finansal sistemdeki sorunlar 1980 sonrası Türkiye finansal kriz dönemleri çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacaktır. Türkiye finansal krizlerini tek başına bir mali kriz olarak ele almak bizi yanılgıya götürecektir. Bu nedenle alışmanın birinci bölümünde tıkanma sürecinin başlangıç noktası olan devlet maliyesinde bozulma yani bütçe açıkları üzerinde durulacak, ikinci bölümde bütçe açıklarının neden olduğu kamu kesimi borçlanma gereği ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise; Türkiye’nin mali sistemindeki sorunları kamu borçlanma ihtiyacı ve devletin para politikasıyla ilintili olarak incelenecektir. Son bölümde ise Türkiye’nin mali sistemdeki sorunları ve mali piyasalardaki tıkanma süreci netleştirilmeye çalışılacaktır.

KAMU MALİYESİNDE DENGESİZLİK VE BÜTÇE AÇIKLARI

Türkiye’nin global özellikler taşıyan finansal krizlerine (Nisan 1994, Kasım 2000 Şubat 2001) bakıldığında kriz öncesi dönemde bütçe dengelerinin bozulduğu görülmektedir. Aşağıdaki tablo1 ve tablo 2’den görüldüğü gibi krizlerden bir önceki yıllarda konsolide bütçe açıkları hızla artmaktadır. Tablo 1’de görüldüğü gibi 1993 yılında konsolide bütçe açığı bir önceki yıla göre 3 kat artarak açık 134 katrilyona çıkmış ve konsolide bütçe açığının GSMH’ya oranı % -4’den % -6’ya çıkmıştır.

Tablo 1. Türkiye’de 1990’larda Konsolide Bütçe Dengesi ve GSMH’ye Oranı (Trilyon TL)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
<i>Konsolide Bütçe Gelirleri</i>	55	97	174	351	745	1.394

-Vergi Gelirleri	45	79	142	264	588	1.084
Konsolide Bütçe Giderleri	67	130	222	485	897	1.711
Konsolide Bütçe Açığı	-12	-34	-47	-134	-152	-317
-Faiz Dışı Fazla	2	-9	-7	-17	146	259
Konsolide Bütçe Açığı/GSMH	-3.0	-5.3	-4.3	-6.7	-3.9	-4.0
FaizDışı Denge/GSMH	0.5	-1.5	-0.6	-0.9	3.8	3.3

Kaynak: www.dpt.gov.tr, 1999 Yılı Programı

Aynı şekilde tablo 2'ye bakıldığında Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden bir önceki yıllarda konsolide bütçe açığının benzer şekilde arttığı görülmektedir. 1999 yılında konsolide bütçe açığı ortalama olarak 9 katrilyona çıkarken, açığın GSMH'ya oranı %11,7 ye ulaşmaktadır. 2001

krizine girilmeden 2000 yılında konsolide bütçe dengesine bakıldığında açığın 13 katrilyona 2001 yılında ise iyice artarak 18 katrilyona ulaştığı görülmektedir. 2001 yılında açığın GSMH'ya oranı ise %12 gibi yüksek bir orana ulaşmaktadır.

Tablo 2. Konsolide Bütçe ile İlgili Oranlar (Milyar TL)

	1998	1999	2000	2001
Bütçe gelirleri	11.811.065	18.933.065	53.440.143	-
Bütçe giderleri	15.614.441	28.084.685	46.705.028	-
Bütçe dengesi/GSMH	-7.1	-11.7	-10.5	-12.8
Bütçe dengesi	-3.803.376	-9.151.620	-13.264.885	-18.434.075

Kaynak:T.C. Maliye Bakanlığı, 2001 yıllık ekonomik rapor, s75

Devlet gelir ve giderlerindeki gelişmeler neticesinde açığın büyüklüğüne göre kamu borç servisi üzerinden baskı ağırlaşmakta ve devletin borçlanma artmaktadır.

KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİNİN ARTMASI: DEVLET BORÇLARI

1989'dan 1993'e kadar özel kesim tasarruflarında istikrarlı bir artış söz konusu olmuştur. Kamu tasarrufları ise devamlı düşerek 1992 ve 1993'te negatif oranlara inmiştir. 1993 yılında özel kesim tasarrufları GSMH'nın %24'üne

ulaşmıştır. Bu nedenle kamu borçlanma ihtiyacı özel tasarruflardan karşılanmıştır. 1993'te kamu tüketiminin %25'i özel kesimden borç alarak gerçekleştirilmiştir (Akat, 1994:15). Türkiye'de kamu maliyesindeki bu hızlı çöküntü diğer makro dengelerinde bozulmasına yol açmıştır. Gitgide büyüyen kamu açıkları 1994 krizinin ana nedeni olarak öne çıkmaya başlamıştır. Yukardaki tabloda (Tablo 1) görüldüğü gibi kriz öncesi yılda 1993 yılında, konsolide bütçe açığı 134 trilyon TL olmuştur. Bütçe açığı bu seviyede iken, kamu kesimi borçlanma gereği %12, açığın GSMH'ya oranı da % 6.7 düzeyine yükselmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin GSMH'ya Oranı (%)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Konsolide Bütçe	3.0	5.3	4.3	6.7	3.9	4.0
İşletmeciler KİT	4.0	3.3	3.8	2.8	1.2	-0.6
Diğer Kamu	0.4	1.6	2.5	2.5	2.8	1.8
Toplam Kamu	7.4	10.2	10.6	12.0	7.9	5.2

Kaynak: www.dpt.gov.tr, 1999 Yılı Programı.

Şekil 2'den görüldüğü gibi 1990'da toplam kamu kesimi borcunun/GSMH oranı %29'dur. Bu oran 1999'da %61'e ulaşmıştır.

İç borç daha çarpıcıdır. 1990'da iç borç/GSMH oranı %6 iken, 1999'da kamu bankaları görev zararları ilave edildiğinde % 40, 2000 yılında %38 olmuştur. İç borç yükünün bu derece büyümesinin ana nedeni; 90'lı yılların ilk yarısında kamu açıkları, ikinci yarısında ise yüksek reel faizlerdir (Derviş,2001:1).

Kamu açıklarının artmasında birkaç faktör etkili olmuştur, bu faktörleri şöyle sıralayabiliriz (Derviş,2001:4-8):

- Görev zararları gibi bazı harcamaların kamu bankalarının karşılanması,
- Kamuda aşırı istihdam ve verimliliğe uymayan ücret politikaları,

- Sosyal güvenlik kurumları açıkları,

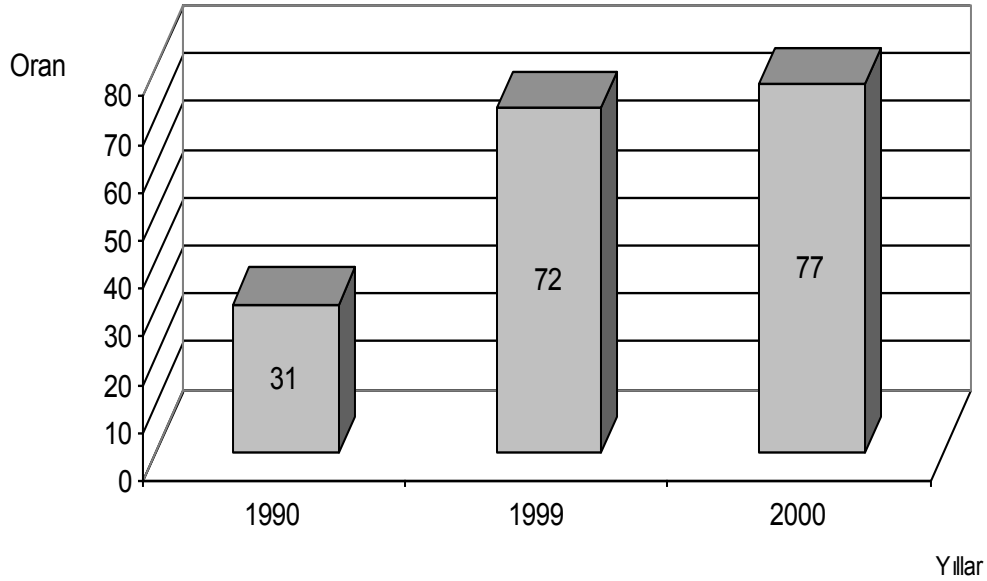
- Verimsiz çalışan ve zarar eden KİT'ler,

- Kamu maliyesinde bütünlüğün bozulması sonucu, denetim dışı fon ve döner sermaye harcamalarındaki artışlar,

- Vergi gelirlerinin yetersizliği ve adaletsiz dağılımı,

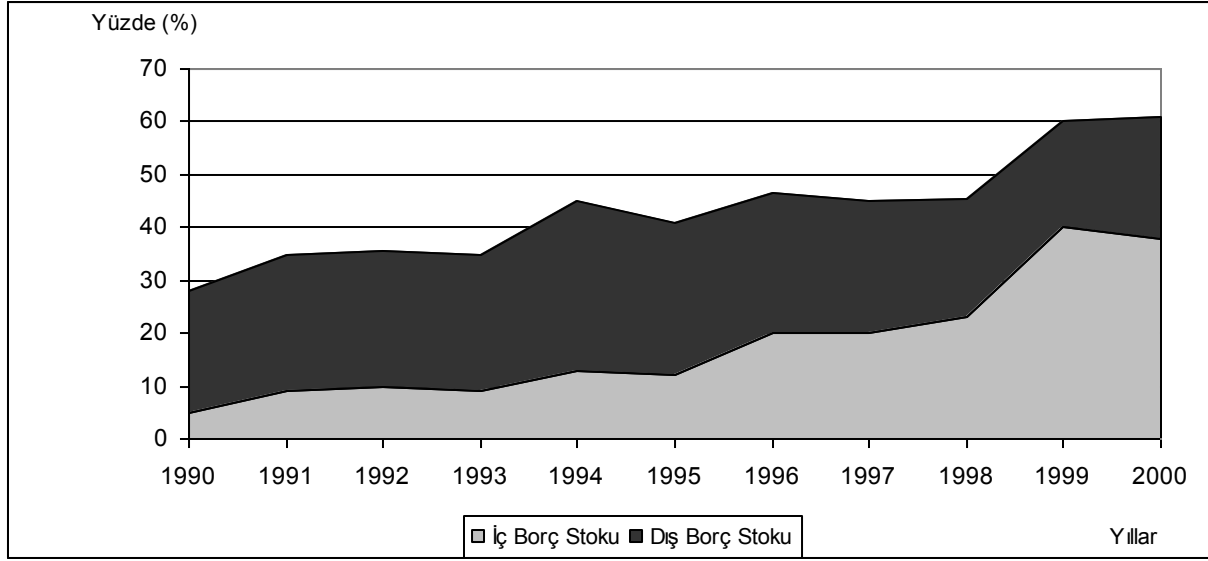
- Gelirlerin düşük olması nedeniyle, borçlanmaya başvurulması ve bütçede faiz ödemelerinin artması.

Reel faizlere gelince, reel faizler kamunun borç ihtiyacı yüksek olduğu yüksektir. Ayrıca enflasyon yüksek olduğu için risk primi reel faizleri daha da arttırmaktadır. 1992-1999 aralığında ortalama reel faizler %32 olmuştur. Yüksek reel faizler kamunun borçlanma ihtiyacını artırırken borç faiz kısır döngüsü borcu döndürülemez hale getirmiştir. 2000 yılında her 100 birimin vergininin 77 birimi faize gider olmuştur (Şekil 1).

Şekil: 1. Konsolide Bütçe Faiz Ödemelerinin Vergi Gelirlerine Oranı

Kaynak: www.hazine.gov.tr Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

Şekil 2. Kamu Net Borç Stokunun GSMH'ye Oranı (%)

Kaynak: www.hazine.gov.tr, Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

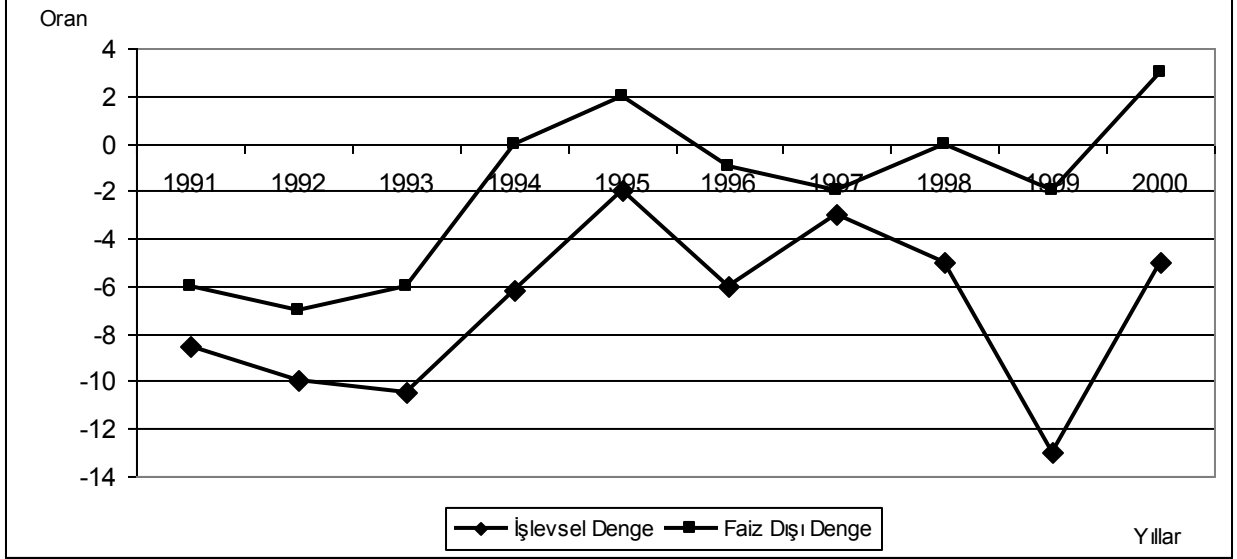
Sonuç olarak iç borç artışının en önemli nedeni olan kamu maliyesi disiplininin sağlanması şarttır. Şekil 3'de görüldüğü gibi GSMH'nin %12 kadarına varan (1999 için) kamu açığının düşürülmesi gerekmektedir. Şekil 4'e bakıldığında 2000'li yıllara girerken reel faizlerin %30'ların üzerinde seyrettiği görülmektedir. Bu oldukça yüksek bir oran olarak kabul edilmektedir. Bu kadar yüksek faizle kamu açığını kapatmak zor görünmektedir.

Dış borçların seyrine bakıldığında kriz öncesi yıllarda borç yükünün arttığı görülmektedir. Tablo 4 de görüldüğü gibi 1999 da 103 milyar dolara ulaşan dış borç, 2000 yılında 117 milyar dolara fırlayarak % 13 artış göstermiştir. Devlet borçlarının artışı, Şekil 2 den net bir şekilde görülmektedir. Devletin borç ihtiyacının artışı; bankaları reel ekonomiye kaynak aktarma gibi asli fonksiyonlarından uzaklaştırarak, bankacılık sektörünü yüksek reel faizlerin sağladığı aşırı kar olanaklarından faydalanmak amacıyla, kamu açıklarının finansmanına yönelmektedir.

Tablo 4. Dış Borç Stoku

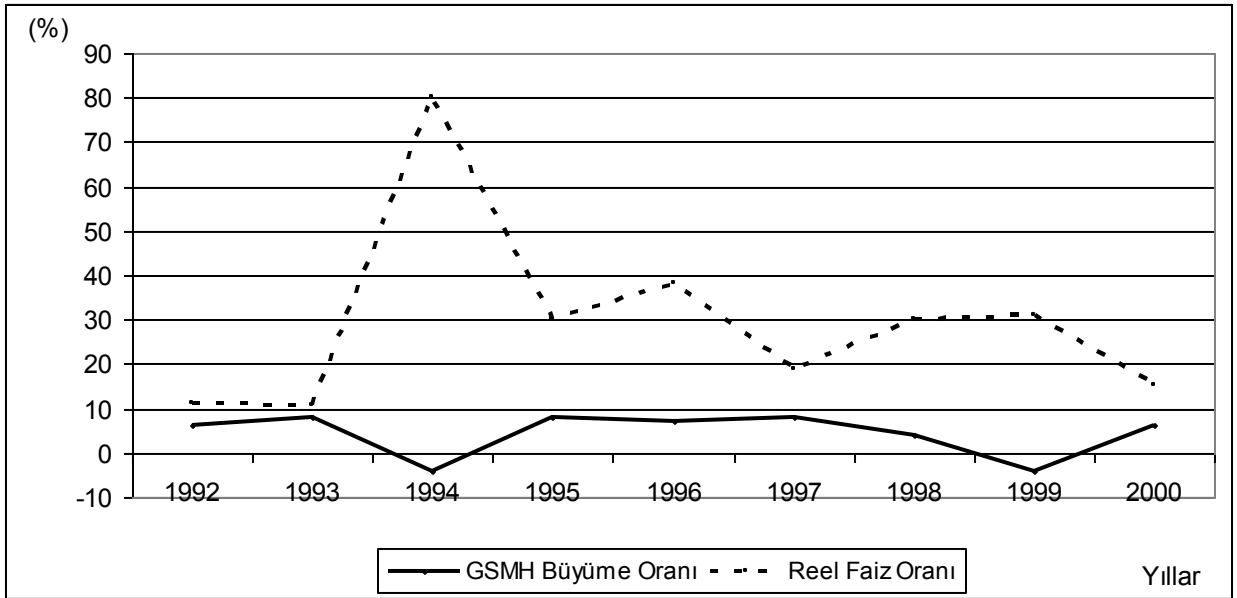
	DEĞER (Milyon Dolar)				Değişim Yüzde			
	1998	1999	2000	2001(1)	1999	2000	2001(1)	
TOPLAMBORÇ STOKU	96,903	103,436	117,844	111,921	231321	6.7	13.9	-5.0
1-Orta ve Uzun Vade	75,686	79,964	88,932	89,154	lklklkl	5.7	11.2	0.2
2-Kısa Vade	21,217	23,472	28,912	22,767	132121	10.6	23.2	-21.3

Kaynak:T.C. Maliye Bakanlığı, 2001 yıllık ekonomik rapor, 2001, s 90

Şekil 3. İşlevsel Denge ve Faiz Dışı Dengenin GSMH'ye Oranı

Kaynak: www.hazine.gov.tr, Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

Şekil 4. İç Borç Reel Faiz Oranı (Öd. Tarihi İtibariyle) ve GSMH Büyüme Hızı (%).

Kaynak: www.hazine.gov.tr, Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

MALİ SİSTEMDEKİ SORUNLAR

Türk bankacılık sisteminin genel özelliklerine bakıldığında ilk görülen sorunun sistemin eksik rekabet koşullarında çalıştığıdır. Mali piyasalar oligopol yapısına uygun bir görünüm arz etmektedir. Oligopol piyasaların; piyasada az sayıda firma bulunması ve firmaların davranışlarını diğer firmaların davranışlarına göre ayarlaması gibi iki temel özelliği vardır (Dinler, 1997:210). Türk bankacılık sistemi bu özellikleri taşımaktadır. Çünkü sistem birkaç bankanın kontrolü altındadır. Tablo 5'den de görüldüğü gibi sistemde ilk beş bankanın hakimiyeti vardır.

Oligopol piyasada firma fiyat artışını diğer firmaları gözönünde bulundurarak verir. Türk bankacılık sektöründe fiyatlar (faiz) genelde birbirine yakın

olmakta ve rekabetin fiyat dışı alanlara yöneldiği (reklam gibi) görülmektedir.

Türk bankacılık sektöründe aşırı riskli olarak büyüyen bankalar vardır. Bunun sebebi mevduata sağlanan %100 garantidir. Bankalar bu garanti nedeniyle zorlanmadan para bulmaktadır. Ayrıca Türk bankacılık sektöründe bankaların öz sermayeleri yetersizdir. Öyle ki toplam sermayeleri 10-12 milyar dolar olan Türk bankaları Kasım 2000 yılında toplam 140 milyar dolarlık büyüklüğe ulaşmışlardır. Sektörde finansal derinliğin zayıf olmasından dolayı bankalar, kısa vadeli borçlanmaya ve açık pozisyona yönelmekte. Bu da Türk bankacılık sektörünü faiz ve kur riskine itmektedir.

Tablo 5. Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma Oranları

	Toplam Aktifler	Toplam Mevduat	Toplam Krediler
1999 Haziran			
İlk Beş Banka	46	50	39
İlk On Banka	67	72	66
2000 Haziran			
İlk Beş Banka	47	49	40
İlk On Banka	65	67	63
2001 Haziran			
İlk Beş Banka	42	47	41
İlk On Banka	64	72	68

Kaynak: Ömer F. Çolak, Finansal Kriz ve Bankacılık Sektöründe Yeniden Yapılandırma Programı Üzerine bir Eleştiri, 2001 b,s19.

Türk özel bankacılığı, holding bankacılığı görünümündedir. Fona alınan bankaların her biri bir gruba aittir (Yaşarbank, İnterbank, Etibank..vb). Holding bankacılığı gerekli olmakla birlikte etkinlikten uzaktır (Süer, 2000:34). Nasıl kamu bankaları devleti finanse ederek verimlilikten uzaklaşıyorsa, bu tür bankalar da kendi grubunu finanse ederek etkinlikten uzaklaşmaktadırlar. Daha önce de ifade edildiği gibi Türk bankacılığının finansal derinliği düşüktür. Finansal derinlik aktif büyüklüğün/GSMH oranıyla ölçülür. Bu oran AB'de % 244, Türkiye'de % 67 dir (Dönmez, 2000:65). Görüldüğü gibi Türk bankacılığı küçük ekonomilerin avantajlarından yararlanamamaktadır. Bazı hizmetleri yüksek maliyetle yapmaktadır. Bu da finansal verimliliği ve karlılığı etkilemektedir.

Kamu bankalarının mali sektörde işgal ettiği yer, sektörü kamu müdahalelerine açık hale getirmektedir.

Dolayısıyla Türk bankacılık sektörü rekabetten uzaktır çünkü kamu bankaları yasalarla bazı ayrıcalıklar kullanmaktadır. Bu da sektörde haksız rekabete yol açmaktadır. Ayrıca Kamu Bankalarına bankacılık dışında görevler verilmesi kaynakların verimsiz alanlarda kullanılmasına neden olmaktadır. Tablo 7.46'da kamu bankalarının fondaki bankalarla birlikte toplam mevduatın % 53'ünü, toplam kredilerin %34'ünü kontrol ettiği görülmektedir. Bu durumda sektörün %40 devlet'in kontrolündedir.

Türk mali sistemi içerisinde büyük bir ağırlığa sahip olan bankacılık kesimi, eksik rekabet yapısı içerisinde, hem bankacılık faaliyeti bakımından hem de reel sektörle ilişkisi bakımından etkinlikten uzaktır.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizlerinde Bankacılık Kesiminin Rolü

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden bankacılık sektörü birinci dereceden sorumludur. Tasarruf mevduatına verilen %100 garantiler yüzünden holding bankaları halktan topladıkları mevduatın büyük bölümünü kendi şirketlerine aktararak batık kredi olarak göstermiş ve düşük kurdan uluslararası piyasalardan borçlanarak açık pozisyona düşmüşlerdir. Bu paraları yüksek faizli kamu kağıtlarına yatırmışlar fakat bütün bu işlemlere kur riskine karşı koruma almadan girişmişlerdir.

2000 yılının sonlarına doğru hem yüksek TÜFE enflasyonu, hem de GSMH'nin %4'ünü aşan cari işlemler hacmi açığı ve yabancı sermayenin de girmediği bir ortamda devalüasyon beklentisini artırmıştır. Yaklaşık 5 milyar dolarlık portföy yatırımı ülkeden çıkmış ve devalüasyon beklentisi içindeki bankalar açık pozisyonlarını kapatmak için döviz talebini artırmışlar bu nedenle ve piyasada likidite sıkıntısı baş göstermiştir. Merkez Bankası artan likidite talebini IMF ile yapılan anlaşmaya aykırı düşmemek için karşılamamıştır. IMF programı döviz rezervleri için bir minimum seviye belirlemekte parasal tabanı da net dış varlıklar oranında yükseltmeyi öngörmektedir. Döviz talebinin artması döviz fiyatlarının artmasına likidite talebi de faizlerin yükselmesine neden olmuştur. Ayrıca dövizin artışı faizleri artırarak frenlenmek istenmiştir. Faizlerin aşırı yükselmesi portföyünde aşırı miktarda kamu kağıdı bulunduran bankaların diğer yükümlülüklerini yerine getirmek için yüksek maliyetle borçlanmalarına neden olmuştur. Elinde çok fazla DİBS bulunduran ve batmak üzerinde olan Demir Banka bu nedenle el konulmuş ve TSMF'na devredilmiştir. Diğer bankalara el konulma endişesi paniğe yol açmış 22 Kasım da bankalar arası piyasalarda ortalama gecelik faiz %110,8'e çıkmış ve en yüksek değer olarak da %210'a yükselmiştir.

Kasım krizinin derinleşmesi, IMF'nin 7.5 milyar dolar tutarında ek kredi vermesi ve halkın her şeye rağmen TL'den dövize geçmemesi sayesinde engellenmiştir. Kasım krizi, yüksek seviyede dengeye gelen faizlerle atlatılmış, bir döviz krizine yol açmadan kur çıpası uygulaması sürdürülmüştür. IMF'den alınan yeni kredi, ek rezerv kolaylığı şeklinde verildiğinden, vadesi kısa ve maliyeti yüksek olmuştur. Böylece kur çıpası yüksek maliyetle savunulmuştur(Güloğlu, 2001:6).

Türkiye Aralık ayı sonlarından Ocak 2001 başlarına doğru krizden çıkmaya başlamıştır. 5 Ocak'ta TCMB döviz rezervleri 25 milyar doların üzerine çıkmış, Şubat Krizine kadar bu seviye sürdürülmüştür. 2000 Aralık ayı sonunda ortalama %99 olan interbank gecelik faizleri Ocak 2000'de %42'ye düşmüş, İMKB 100 endeksi de 4 Ocak'ta 10.198 puana yükselmiştir. Ancak 19 Şubat 2001'de Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasındaki siyasi tartışma hassas olan piyasaları alt üst ederek döviz krizini başlatmıştır. Kasım'da TL'de pozisyonlarını koruyan insanlar da dövize hücum edince kur üzerindeki baskı artmıştır. MB, rezervleri eritmek pahasına piyasaya müdahale etmiş, ancak 22 Şubat 2001 tarihinde döviz kuru çıpasını yürürlükten kaldırıp dalgalı kura geçmek zorunda kalmıştır. TCMB bu müdahaleden sonra 5 milyar doların üzerinde rezerv kaybetmiştir. Türk Lirası'nın devalüe edilmesi bankaların açık pozisyonlarını yükselterek finans sektöründe kırılganlığın artmasına ve reel sektöre açılan kredilerde kısıtlamaya yol açmıştır. Böylece hem finansal sektör hem reel sektör krizden büyük ölçüde zarar görmüştür(Güloğlu, 2001:7).

Türk Bankacılık Sisteminin Sorunları

Bankacılık sektörünün karşılaştığı sorunları şu şekilde sıralamak mümkündür (Benli ve Sönmezler, 2002:1-3):

- **Özkaynak Yetersizliği:** Özkaynağı güçlü olan bankanın piyasa risklerine karşı direnci yüksek olur. Bu yönüyle Türk bankacılık sektörünün öz kaynak yapısının oldukça zayıf olduğu söylenebilir. Aşağıda bazı göstergeler toplam aktiflere oranlanmıştır (Tablo 6). Buna göre ödenmiş sermayenin/toplam aktiflere oranının en düşük değeri 1999'da %5.2, en yüksek oranı ise 1993'de %9.3 olmuştur. 1999-2000 yıllarında bu oran çok düşmüş ve sektör bu yılları zararlı kapatmıştır.

Tablo 6. Bankacılıkta Bazı Göstergelerin Toplam Akitiflere Oranları (%)

Yıllar	Özkaynak	Ödenmiş Sermaye	Mevduat	Kredi
1993	9.3	3.7	54.7	38.0
1994	8.9	3.6	67.8	35.6
1999	5.2	4.3	69.9	26.2
2000	6.4	5.0	67.6	28.5

Kaynak: TCMB (Eylül 2001) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (www.tcmb.gov.tr).

2000 yılında öz kaynaklar en önemli bölümü olan ödenmiş sermayenin banka grupları arasında

dağılımında özel bankalar %54, kamu %12 TMSF %12 şeklinde olmuştur (Tablo 7).

Tablo 7. Kaynakların Bankalar Arasındaki Dağılımı (% Aralık 2000)

	Ödenmiş Sermaye	Yedek Akçe	Birikmiş Kar/Zarar (Trilyon TL)
Kamu	12.5	4.6	-177
Özel	54.1	17.5	463
TMSF	12.3	73.7	-6315
Yabancı	7.9	2.0	110
Kal. Ve Yatırım	13.2	2.1	212
Toplamı	100.0	100.0	-5707

Kaynak: (BDDK,2001a:36)

- Mevduat ve Kredilerin Yetersizliği: Mevduatlar bankaların yükümlülüğüdür. Türkiye’de mevduatların önemli bir kısmının kamu kağıtlarına (tahvil, bono) dönüşmektedir. Türkiye’de munzam karşılık, disonibilite ve TMSF kesintisi yüzünden Toplam kredi/Toplam aktif oranı, Toplam mevduat/Toplam aktif oranından düşük çıkmaktadır (Tablo 6). Türkiye’de mevduatlar gelir düzeyinin düşük olmasından dolayı düşüktür. Kredilerde düşük miktarlardadır. Toplanan mevduatlar devleti fonlamakta kullanıldığı için özel girişime açılan kredilerin miktarları düşük kalmaktadır.

- Az Sayıda Büyük, Çok Sayıda Küçük Bankaların Varlığı: Mevduat, kredi, aktif ve öz kaynakların dağılımı dikkate alındığında sektörün ikili bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tablo. 8’de görüldüğü gibi bu yapı az sayıda büyük, çok sayıda küçük bankaların varlığından oluşmaktadır. Örneğin Aralık 2000’de 79 adet banka olmasına karşılık 4 adet kamu bankası (Ziraat Bankası, Halk Bankası, Emlak Bankası, Vakıflar Bankası) ve özel ilk beş büyük banka (İş Bankası, Akbank, Garanti Bankası, Yapı Kredi Bankası, Pamukbank) toplam aktiflerin %66’sına, özkaynakların %94’üne, Mevduatın %70’ine ve kredilerin %69’una sahiptir.

Tablo 8. Varlıkların Bankalar Arasındaki Dağılımı (% Aralık 2000)

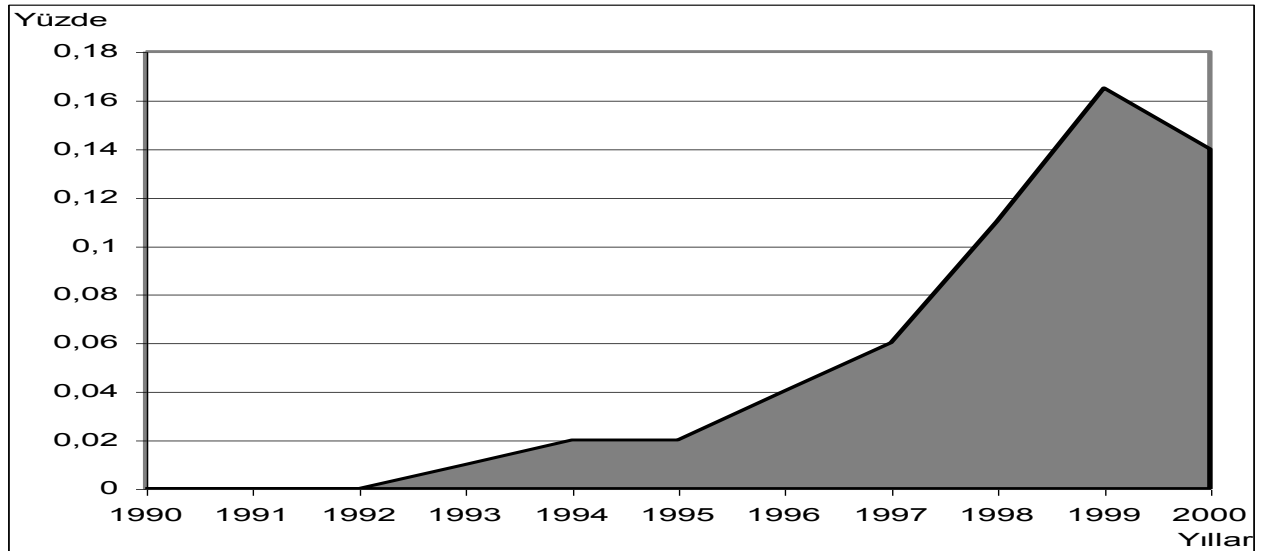
	Aktif	Özkaynak	Mevduat	Kredi
Kamu	34.2	14.4	39.9	27.5
Özel	46.2	88.3	44.2	55.9
- İlk Beş	32.5	80.2	30.7	41.5
- Diğer	13.7	8.1	13.5	14.4
Tabancı Banka	6.6	9.3	2.5	3.5
TMSF B.	8.5	-26.9	13.4	6.7
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: (BDDK,2001a:27).

Sektördeki piyasa yapıcılığının kamu bankaları ve özel ilk beş bankanın elinde olması ve kamu bankaları vasıtasıyla sektörün hükümet müdahalelerine açık olması, piyasada etkin rekabetin doğmasını engellemektedir (Ekonomistler, 2001:10).

- Kamu Bankalarının Hakimiyeti ve Görev Zararları: Kamu bankaları asli görevlerinden uzaklaştırılarak devlete para toplayan kurumlara dönüştüğünden, ticari amacı dışında hizmetler üstlenmektedir. Bu da özel bankaların taşımadığı ekstra

malîyetlerin kamu bankaları tarafından karşılanmasına neden olmaktadır. Bu bakımdan bankacılık sektörü kamu bankalarının ağırlığı nedeni ile rasyonellikten uzaklaşmaktadır. Özellikle seçim zamanlarında politikacıların popülist yaklaşımları bu bankaları zor duruma düşürmektedir. Kamu bankalarının görev zararları toplamı ve büyük bir kamu bankasının görev zararlarının seyrini aşağıdaki Tablo 9 ve Şekil 5'den izleyebiliriz. Görev zararlarının kriz yıllarına doğru artışı Tablo ve Şekilden açıkça görülebilmektedir.

Şekil 5. Kamu Bankaları Görev Zararı Stoku (GSMH'ye Oranı)Kaynak: www.hazine.gov.tr**Tablo 9. Halk Bankası Görev Zarar Dökümü (Trilyon TL)**

Yıllar	Toplam Görev Zararı	Hazineden Tahsilat
1992	1.6	-
1993	9.0	-
1994	36.3	1.1

1995	80.5	13.9
1996	232.4	19.2
1997	581.7	24.2
1998	1624.4	25.0
1999	4232.0	240.8
2000	6897.3	634.9

Kaynak: Nur Keyder, Türkiye'de 2000-2001 Krizleri ve İstikrar Programları, İktisat İşletme Finans , Sayı.183, S.43

- Para İkamesi ve Açık Pozisyon Artışı: Yabancı para (YP) cinsinden pasif kıymetlerin aktif kıymetlerden büyük olması açık pozisyon diye tanımlanır. 1989'da çıkarılan 32 sayılı kararla serbest bırakılan uluslar arası sermaye hareketleri para ikamesi sürecini hızlandırmıştır. Tablo 10'dan izlenebileceği gibi 2000 yılına kadar yabancı para mevduatı sürekli artarken rekor seviyeye 1992-1994 döneminde ulaşmıştır. TL mevduatı tam tersine düşme gösterirken 1986'da

zirveye çıkmıştır. Bankaların açık pozisyona geçmelerinin önemli nedeni yıllarca düşük kur yüksek faiz politikasının sürdürülmesidir (1994 hariç). Yabancı para cinsinden borçlanan bankalar, bunları TL'ye dönüştürerek önemli karlar elde etmişlerdir. Bu durum bankaları kur riskine itmektedir. 1999-2001 krizinde açık pozisyonlarını kapatamayan bankalar büyük zarar görmüştür.

Tablo 10. Mevduatlara İlişkin Oranlar (%)

Yıllar	Toplam Mevduata Oranları		
	Yerleşiklerin YP. Mevd.	Toplam TL Mevd.	Vadeli TL Mevd.
1991	30.3	64.5	44.1
1992	34.2	58.2	39.0
1993	35.7	48.1	30.5
1994	46.7	46.8	34.1
1995	45.0	43.9	34.6
1998	37.7	47.6	39.3
1999	39.1	47.9	39.6
2000	37.9	47.2	37.5

Kaynak: TCMB (Eylül 2001) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (www.tcmb.gov.tr).

- Denetim Eksikliği: Türkiye'de finansal kesimin denetimi ve şeffaflığıyla ilgili sorunlar oldukça fazladır. Türkiye'de kamu kesiminde son yıllarda şeffaflık konusunda büyük gelişme kaydedilmiş görünüyor. Hazine ve Merkez Bankasının rakam açıklamaları ve bu açıklamaların zamanında yapılması çok önemli bir gelişmedir. Buna karşılık bankalarla ilgili çeşitli rakam ve göstergelerin doğruluğu tartışmalıdır. Örneğin Türkiye'deki batık krediler ya da şüpheli alacakların aslında bu oranların çok üstünde olduğu ve bu anlamda sermaye yeterliliklerinin de bu oranda olmadığı bilinmektedir. Bu anlamda özellikle finans kuruluşlarının finansal tabloları şeffaf olsa bile tam gerçeği yansıtmamaktadır. Türkiye'de en zayıf konulardan birisi mali sektörün yönetim ve denetimidir. Konu tümüyle siyasal bazda yürütülmektedir. Bunun kanıtları şöyle sıralanabilir (Eğilmez, 1999:43):

- Mevduat % 100 devlet garantisi altındayken yeni bankaların kurulmasına izin verilmesi
- Fona alınmış bankaların bu konumunu yıllarca sürdürmesi
- Sistemden çıkış serbestisinin olmaması

Kriz Sürecinde Bankacılık Sektörüne Yönelik Politikalar ve Yeniden Yapılandırma Programı

Kriz sürecinde bankacılık sektörüne yönelik yerinde müdahaleler yapılmamıştır. 2000 yılı Enflasyonu Düşürme Programı, diğer programlardan farklı olarak üstü kapalı bir para kurulu sistemini kabul etmiştir. Para kurulu sisteminde Merkez Bankası'nın işlevi farklılaştırılmakta ve para arzı ülkenin döviz rezervlerine göre para kurulu tarafından belirlenmektedir. Para kurulu sisteminde kamu açıkları, Merkez Bankası tarafından karşılanmamaktadır.

Dolayısıyla bütçe açıklarının para arzı yoluyla kapatılması mümkün değildir. Para kurulunda para arzı para kurulunca, diğer işlemler Merkez Bankası'na yürütülmektedir. Ancak Türkiye'de böyle bir ayrıma gidilmemiş her iki yetki de Merkez Bankası tarafından kullanılmıştır.

Para kurulu sisteminde en uygun politika çözümleri uygulamasıdır. Kur çözümlerinin para arzını kontrol etmekte kullanılması bir sonucu olarak döviz kuru esnekliği yok olmuştur. Para kurulu ya da döviz çözümleri uygulamaları Güneydoğu Asya ülkelerinde başarılı olmayınca IMF modelin işlevliliğini Türkiye'de ispat etmek istemiştir (Çolak, 2001a:22). Nitekim IMF programı uygulanmaya başlamadan önce ısrarla Bankalar Kanunu'nun değiştirilmesini istemiştir. 18 Haziran 1999 tarihinde 4389 sayılı kanunla Bankalar Kanunu değiştirilmiştir.

Kasım krizi Demirbank'ın likidite krizine girmesiyle patlak verse de esas sorun para kuruludur. Para kurulu sistemiyle Merkez Bankası'nın para politikasını yürütme görevi ortadan kaldırıldığı için ani şoklara karşı tepki verebilme şansı yok edilmiştir. Bugün iktisatçıların arasında Kasım 2000'de ortaya çıkan likidite krizinin Merkez Bankasının Piyasaya reeskont yada kanuni karşılık politikasıyla müdahale etmesi durumunda

kolayca atlatılacağı konusunda bir uzlaşma vardır(Egilmez, 2000.7). Fakat Merkez Bankası para kurulu uygulaması nedeniyle para talebine tepkisiz kalmış ve para programının kendisine verdiği rolden çıkmamıştır.

Krize girildiğinde ise bankalara dönük yeniden yapılanma programı aşağıdaki gibi uygulanmıştır(Çolak,2001a:24,25):

- Bankaların sermaye yeterliliği yukarı çekilmiş, bunu gerçekleştiremeyen bankaların TMSF'na devredilmesi ya da bir başka banka ile birleşmeye teşvik edilmesi, kararlaştırılmıştır.
- Bankaların birleşmesi teşvik edilmiştir(bunun için vergi yasasında değişiklik yapılarak birleşen bankalara vergi avantajları getirilmiştir).
- Kamu bankalarının özelleştirilmesi, özelleştirilemeyenlerin diğer bankalarla birleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu anlamda Emlakbank, Ziraat Bankası'yla birleştirilmiş ve kamu bankaları ortak yönetim kurulu oluşturulmuştur.
- Kamu bankalarının görev zararlarını ortadan kaldırmak ve TMSF'daki bankaların sermaye yapılarını güçlendirerek satışını kolaylaştırmak için kamu bankalarına 25.8 katrilyonluk özel tertip tahvil verilmiştir (Tablo 11).

Tablo 11. Kamu Bankalarına Görev Zararları Karşılığı İhraç Edilen Senetler (Trilyon TL)

	Ziraat Bankası	Halk Bankası	Emlak Bankası	Toplam
2000 Sonu İtibariyle	2.034	863	-	2.897
2001 Ocak	2.333	2.167	-	4.500
2001 Toplamı	12.113	10.797	45	22.955
Genel Toplam	14.148	11.659	45	25.852

Kaynak: BDDK, Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı, Mayıs 2001b.

Tablo 12. TMSF Bankalarında Yaşanan Yeniden Yapılanma

	1997	1998	1999	2000	Temmuz 2001	Toplam
Devralınan Banka Sayısı	1	1	6	3	7	18
Birleştirilen Banka Sayısı	-	-	-	-	7	7
Satılan Banka Sayısı	-	-	-	-	2	2
Lisansı İptal Edilen Banka Sayısı	-	-	-	-	1	1
Fon Bünyesindeki Banka Sayısı	1	2	8	11	8	

Kaynak: BDDK, TMSF'daki Bankalar: Performans ve Gelişme raporu, Ağustos-2001c

(1) Sümerbank çatısı altında 5, Etibank çatısı altında 2 banka birleştirilmiştir.

(2) Birleşik Sümerbank (6 banka) ve Bank Ekspres'i ifade etmektedir.

Tüm bu gelişmeler neticesinde TMSF bünyesindeki bankaların geldiği son nokta Tablo 12'de görülmektedir.

Kriz süresince toplam devralınan 18 bankanın 7'si birleştirilmiş, 2'si satılmış, 1 bankanın da lisansı iptal

edilmiştir. Bankacılık sektörünün toplam iyileştirme maliyeti Ağustos 2001 tarihiyle 18 trilyondur. Bu dağılımdan en fazla payı %31 ile Birleşik Sümerbank, %32 ile Birleşik Etibank almıştır. Kasım krizine yolaçan Demirbank'ın ise payı %19'dur (Tablo 13).

Tablo 13. Fon Bankalarına Aktarılan Kaynak Tutarları

BANKA ADI	Toplam Kaynak Aktarımı (milyar)	Yüzde Dağılımı
Demirbank	3.419	19.0
Etibank (1)	5.800	32.2
İktisat Bankası	5.156	12.0
Tarişbank	55	0.3
Sitebank	34	0.2
Bayındırbank	30	0.2
Kentbank	50	0.3
Egs Bank	87	0.5
Türk Ticaret Bankası	455	2.5
Bank Ekspres (2)	230	1.3
Sümerbank (3)	5.688	31.6
Genel Toplam	18.006	100.0

Kaynak: BDDK, TMSF'daki Bankalar: Performans ve Gelişme raporu, Ağustos -2001c.

(1) İnterbank ve Esbank; Etibank bünyesinde birleştirilmiştir.

(2) Bank Ekspres verileri satış tarihi olan 30 Haziran 2001 itibarıyla.

(3) Egebank, Bank Kapital, Yurtbank, Yaşarbank ve Ulusal Bank, Sümerbank bünyesinde birleştirilmiştir.

Bankacılık sektöründe mali yapısı sorunlu bankaların varlığı mali yapısı sağlıklı bankaları da olumsuz yönde etkilemektedir. Bir taraftan görev zararları diğer taraftan birçok bankanın TMSF'ye devri kamu finansmanını zora sokmuştur. Fondaki bankaların tahsil edemedikleri alacaklarını çok kısa vadeli olarak piyasadan fonlamaları, bankaları likidite ve faiz şokuna sokmuştur. Geçmiş dönemde bu şekilde yükselen faizler, fondaki bankaların zararlarının katlanarak artmasına neden olmuştur.

Kamu bankaları ve TMSF bünyesindeki bankaların gecelik yükümlülükleri DİBS verilerek ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca bu bankaların yeniden zarar etmelerini engellemek amacıyla düşük faizli kağıtlar piyasa faizini yansıtan yenileriyle değiştirilmiştir. Merkez Bankası bu bankalarla gecelik işlem yapmak ve bankaların likidite ihtiyacını karşılamakla görevlendirilmiştir. Sonuç olarak krizden sonra bankacılık sektörüne yönelik yeniden yapılandırma programı genel hatlarıyla aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Kamu Bankaları: Bundan böyle kamu bankalarına zarar oluşturacak görev verilmeyecek, kamu bankalarına görev veren yüzlerce kararname ve kanun iptal edilecektir. Zorunlu hallerde görev kaçınılmaz olursa bütçeye koyulan ödeneklerle bedel bankalara ödenecektir. Ziraat ve Halk Bankası yönetimi, profesyonel bir ortak yönetime geçecek, ortak yönetim bu bankaları yeniden yapılandırma ve özelleştirmeye hazırlama konusunda yetkili olacaktır. Bu bankalar üç yıllık süre içerisinde özelleştirilecektir. Emlak Bankası kapatılarak Ziraat Bankası ile birleştirilecek, bu kapsamda Ziraat Bankasına devirle gelen yükümlülükler için ek kaynak verilecektir. Kamu bankalarına ve TMSF bankalarına sermaye yapılarını güçlendirmek amacıyla DİBS verilecektir (BDDK,2002:13-15).

TMSF Bünyesindeki Bankalar: TMSF bünyesindeki bankalarla ilgili genel yaklaşım, bu bankaları yeniden yapılandırarak satmak, bu mümkün olmazsa tasfiye etmektir. Ancak mudiler ve alacaklılara tam garanti devam etmektedir. Tam garantinin finansmanı TMSF'ye verilen hazine kağıtları karşılığı doğan borç silinerek karşılanacaktır. TMSF bünyesindeki 13 banka Sümerbank bünyesinde birleştirilecek, daha sonra satılacak, bu mümkün olmazsa da tasfiye edilecektir. TMSF'deki diğer bankalar Demirbank, Bank Express ve İktisat Bankası'da satılacaktır. Ancak eski sahipleri alıcı olarak ihaleye giremeyecektir. TMSF bankalarının alacaklarını tahsil için TMSF bünyesinde tahsilat dairesi kurulacak, böylece alacakların tahsil kabiliyeti artırılacaktır. Söz konusu bankalara da gecelik borçlanma ihtiyacını düşürmek ve öz kaynak yapısını güçlendirmek amacıyla DİBS verilecektir(BDDK,2002:15-19).

Özel Bankalar: BDDK sermaye yeterliliğini yükseltmek için özel bankalarla belirli takvime dayalı anlaşmalar yapacak bu anlamda bankalar, 2000 yılı dönem karlarını dağıtmayarak sermayeye ilave edeceklerdir. Bankaların birleşmeleri teşvik edilecek, vergi mevzuatı bu teşviki sağlayacak yönde düzenlenecektir. Kredi karşılıkları kurallara bağlanarak bankacılık sistemi, faiz ve likidite oranları yakından izlenecektir. Mevduatlara tam garanti devam edecektir.

SONUÇ

Türkiye ekonomisinde yaşanan sorunlar sadece mali reformlarla aşılacak sorunlar değildir. Bu sorunlar ancak sosyo politik yapıda ve ekonomik sistemde değişim yaratacak, köklü reformlarla aşılacak sorunlardır. Devletin refahı artırma ve sosyal ödevleri yerine getirme sorumluluğu sosyal güvenlik kurumlarında açıklara ve kamu bankalarında görev zararlarına neden olmaktadır. Karma ekonomik modelde bir girişimci olarak devletin ekonomik faaliyete katılması, verimsiz çalışan ve zarar eden KİT'lere, kamuda aşırı istihdam ve verimliliğe uymayan ücret politikalarına neden olmaktadır. Sosyal refah devleti uygulamalarının ve karma ekonomik modelin Türkiye'yi getirdiği nokta devlet maliyesi zafiyetidir. Devlet maliyesindeki dengesizlik ise finansal problemlerimizin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu nedenle mali reformların sosyo politik dönüşüm ve ekonomik sistemdeki değişimle desteklenmesi gerekmektedir.

Türkiye ekonomisindeki mali sorunların başlangıç noktası kamu kesimi açıklarıdır. Devletin üretim, tahsis ve dağıtım gibi ekonomik rol ve sorumluluklarındaki artışa bağlı olarak devlet harcamaları artarken, devlet gelirleri bu artışın gerisinde kalmaktadır. Devlet bu açıkları vergi gelirleriyle karşılayamadığı zamanda borçlanmaya başvurmaktadır. Devletin piyasalardan borç talep etmesi reel faizleri artırırken, bankacılık sektörünü de reel sektörü finanse etme gibi asli fonksiyonlarından uzaklaştırarak, devleti finanse etmeye itmektedir. Finansal sektörde etkin bir düzenleme olmadığı için mali piyasalar faiz ve kur riskine açık hale gelmektedir.

Türkiye ekonomisindeki mali sorunlara kamu kesimi açıkları, devlet borçları ve bankacılık sisteminde sağlıklı yapılanma olarak teşhis koyduktan sonra, mali sistemdeki sorunları aşacak önerileri, aşağıdaki başlıklar altında sıralayabiliriz.

- Devletin ekonomiye müdahalesi diğer bir deyişle kamu maliyesinin genişleme eğilimi gösteren yetki alanı daraltılmalıdır. Devlet üretim, istikrar, gelir dağılımı gibi faaliyetlerden uzaklaşmalı; eğitim, sağlık,adalet, güvenlik gibi asli fonksiyonlarına dönmelidir. Devlet piyasada fiyatı olmayan ve bölünemeyen sosyal malların üretimiyle ilgilenmeli bu mal ve hizmetlerin üretimi vergi gelirleriyle finanse edilmelidir.

- Devlet vergi gelirleriyle yada borçlanmayla finanse ettiği mal ve hizmetleri sıfır fiyatla piyasaya arz ettiği için, bu tür mallara kendisi aşırı talep yaratmakta bu da kamu açıkları şeklinde kendini göstermektedir. Bu yüzden bu tür mallar sıfır fiyatla arz edilmemelidir. Devletin kalkınmanın yürütülmesinde doğrudan sorumluluk almasından doğan harcamalarda kısıntıya giderken vergi gelirleri artırılmalıdır. Sağlıklı bir vergi reformu yapılmalıdır. Vergi yükünün gelir seviyesine göre yüksek olduğu bilinmektedir. Vergi oranları düşürülerek verginin tabana yayılması

yaygınlaştırılmalı, herkesin vergi vermesini sağlayacak düzenlemelerle, ekonomi kayıt altına alınmalıdır.

- Devlet borçlarının vadesi kısa ve faizleri yüksektir. Bu borçlar uzun vadede azaltılmalı, kısa vadede düşük faizli ve uzun vadeli borçlarla değiştirilmelidir. Bu anlamda uluslar arası kurumlar (IMF ve Dünya Bankası gibi) daha cazip kredi kullandırdıkları için, dış piyasalardan borçlanırken uluslar arası kurumlar tercih edilmelidir.

- Bankacılık sistemi denetim ve gözetim altına alınmalı banka sahiplerinin ve yöneticilerinin sorumlulukları artırılmalıdır. Bankaların sermaye yapıları güçlendirilmeli, küçük sermayeli bankalar birleştirilmelidir. Devlet bankacılık faaliyetinden uzaklaşmalı, sektörde kamu gücünü kullanarak ortaya çıkardığı haksız rekabeti ve görev zararları gibi rasyonel olmayan faaliyetleri sona erdirmelidir.

Sonuç olarak finansal sistemdeki sorunlarımız devlet kökenlidir. Devlet ekonomik alanda küçülmeli vergi gelirlerinden daha fazla harcamamalıdır. Devlet kalkınmayı piyasa mekanizmasına bırakarak, bölüşüm fonksiyonunu bizzat yüklenmek yerine, fırsat eşitliği sağlayarak bu görevini yerine getirmelidir. Devletin asli görevleri vergilerle finanse edilmeli, verimli yatırımlarda kullanılması gereken özel tasarruflar borçlanma yoluyla özel sektörden çekilmemelidir. Bankacılık sektörü reel sektöre tasarruf sahipleri arasında aracılık görevini üstlenmeli, devlete fon toplayan aracı kurumlar olmaktan çıkmalıdır.

KA YNAKLAR

Benli, A., ve Sönmezler, G, (2002), "Türk Bankacılık Sistemi ve Kriz", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, 17, ss. 1-13.

BDDK, (2001a), **Yıllık Rapor 2000**, Ankara.

-----, (2001b). **Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı**, (Mayıs), Ankara.

-----,(2001c), **Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu Kapsamındaki Bankalar: Performans ve Gelişme Raporu**", (Agustos), Ankara.

-----,(2002), **Bankacılık Sektörünü Yeniden Yapılandırma programı** (27 Haziran), Ankara.

Çolak, Ömer Faruk., (2001 a)."İstikrar Programı ve Kriz", **İşveren Dergisi**, Cilt XI, Sayı 9, ss. 5-10.

-----, (2001b)."Finansal Kriz ve Bankacılık Sektöründe Yeniden Yapılandırma Programı Üzerine Bir

Eleştiri", **G:Ü,İ.İ.B.F Dergisi**, (2/2001), ss. 15-30.

Derviş, Kemal., (2001), **Türkiyenin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Hedefler Politikalar ve Uygulamalar**, Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Matbaası, Ankara.

Dinler, Zeynel., (1997). **İktisada Giriş**, Ekin Kitabevi, Bursa.

Dönmez, B., (2000), "Türk Bankacılık Sektörünün AB Bankacılık Sektörü Karşısındaki Durumu ve Uyum Sorunu", **Ekonomi Başak Dergisi**, (Eylül-Ekim), ss. 62-67.

DPT, (1999), **1999 Yılı Programı**, DPT Yayınları, Ankara.

-----, (2000), **Makro Ekonomik Program ve 5 Aylık Uygulama Sonuçları Ekonomik ve Sosyal Konsey Sunuş Notu**, DPT Yayınları, Ankara.

Eğilmez, Mahfi, (1999), Global Finansal Krizler ve Türkiye'ye Etkileri, **Mercek Dergisi**, ss. 33-43.

-----,(2000), "Kasım 2000 Krizi Üzerine-1", <http://www.mahfiegilmez.nom.tr/makaleler.htm> (5.6.2001).

Ekonomistler, (2001), "Krizden Yarına Bankacılık Sektörü: Ekonomistler Platformu Önerileri". www.ekonomistler.com (2.5.2002).

Güloğlu, Bülent, (2001), İstikrar Programından İstikrarsızlığa (Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri), **Yeni Türkiye Dergisi Özel Sayısı -I**, (Eylül-Ekim 2001), ss.1-10.

Hazine müsteşarlığı, (2001), Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının Genel Stratejisi. www.hazine.gov.tr/program-straejisi.htm. (14.8.2002).

Keyder, Nur., (2001), Türkiye'de 2000-2001 Krizleri ve İstikrar Programları, **İktisat İşletme Finans Dergisi**, 16(183), ss. 37-53.

Süer, Z., (2000), Bankacılık Endüstrisi ve Yeni Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Bankacılık

Sektörü, **Finans Topluluğu**, (Ocak-Mart 2000), ss. 29-42.

TCMB, (2001). “**Elektrik Veri Dağıtım Sistemi**”, www.tcmb.gov.tr (29.04.2002).

T.C. MALİYE BAKANLIĞI, (2001), **2001 Yıllık Ekonomik Rapor**, Ankara.

Türkiye’de Sermaye Hareketlerinin Makro Ekonomik Etkileri

Muhsin KAR¹, M. Akif KARA², Muhittin KAPLAN³

¹ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü.

² Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü.

³ Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F., İktisat Bölümü.

ÖZET: Yabancı kaynakların rolü ve iktisadi kalkınmaya katkısı iktisatçılar arasında uzun süredir sıcak tartışma konularından birisini oluşturmaktadır. Bir taraftan sermaye girişleri yeni fonlar yaratarak yurtiçi tasarrufları ve yatırımların artırılabilir. Diğer taraftan yabancı sermaye dış şoklar için yeni kanallar açtığından makroekonomik istikrarsızlığın da kaynağı olabilir.

Bu makalenin amacı, Türkiye’ye yönelen sermaye hareketlerinin gelişimini gözden geçirmek ve sermaye hareketlerinin makroekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Yabancı kaynakların iktisadi kalkınmaya katkılarının makroekonomik şartlar ile yakından ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Sermaye hareketleri, Ekonomik Büyüme, Yatırımlar, Tasarruflar, Tüketim, Enflasyon ve Cari işlemler.

The Macroeconomic Impacts of Capital Flows in Turkey

ABSTRACT: The role and contribution of foreign resources to economic development have long been a hotly debated issue among the economist. On the one hand, the capital inflows could create additional resources and increase domestic savings and investment. On the other, they might be source of macroeconomic instability by opening channels for the external shocks.

The aim of this paper is to examine the pattern of foreign capital flows and to find out whether the capital flows have any influences on the macroeconomic variables in Turkey. It is understood that the contribution of the foreign resources to economic development are closely related to the macroeconomic conditions.

Key words: Foreign Capital Flows, Economic Growth, Investment, Savings, Consumption, Inflation and Current Account.

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkelere korumacı ve müdahaleci politikalar uzun yıllar uygulama olanağı bulmuştur. Uygulanan bu politikaların sonucu oluşan ekonomik sorunların üstesinden gelebilmek için IMF ve Dünya Bankası gibi uluslar arası finansal kuruluşların önerisi üzerine gelişmekte olan ekonomilerinde liberalleşme politikaları ön plana çıkmıştır. 1980'li yıllarda başlayan liberalleşme uygulamalarıyla bu ülkelere yönelmeye başlayan yabancı fonlarda, son on yılda büyük artışlar gözlenmiştir. Bu artışlarda ise içsel ve dışsal olarak nitelendirilen faktörler etkili olmuşlardır. İçsel faktörler, gelişmekte olan ülkelere gerçekleştirilen makroekonomik reformların sonucu yaratılan olumlu ekonomik atmosferden ve dışsal faktörler ise gelişmiş ülkelerdeki faiz ve getiri oranlarındaki düşüşten oluşmaktadır.

1980'li yıllardan sonra Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye hareketlerindeki artışlar, bu ülkelerin makroekonomik yapıları üzerinde olumlu veya olumsuz etkiler yaratmıştır. Ancak bu etkiler sermaye hareketlerinin kompozisyonuna, uygulanan siyasi ve ekonomik politikalara, demografik yapı ve bölgesel farklılıklara göre değişebilmektedir. Ülkeye fiziki yatırım şeklinde giren doğrudan yatırımlar beraberlerinde teknoloji ve yönetim becerisi getirebilmekte, ayrıca sermaye

birikimini, rekabeti, ürün çeşitlerini ve kalitesini de artırabilmektedirler. Ancak son yıllarda bu ülkelere yönelik yabancı sermaye içerisinde önemli bir oran teşkil eden kısa vadeli fonlar ise spekülasyon nitelikli kazanç peşinde koşan ve en ufak bir olumsuzluk karşısında hızla ülkeyi terk eden istikrarsız yapıdaki sıcak paradan oluşmaktadır. Bu kısa vadeli fonlar ilgili ülkelere enflasyonist bir baskı yaratabilmekte, döviz kurlarının aşırı değerlenmesine yol açarak, cari işlemler açığına neden olabilmekte ve ayrıca yurt içi yatırım ve tasarruflar üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler, kalkınmaları için gerekli olan yurt içi kaynaklarının yetersizliği nedeniyle yabancı fonları ek bir finans kaynağı olarak görmekle birlikte, yaşadıkları finansal krizlerde artan sermaye girişlerinin önemli bir faktör olarak ortaya çıktığını da fark etmişlerdir. Dolayısıyla son yıllarda yabancı sermayenin gelişmekte olan ülkeler için ek bir finans kaynağı olup olamayacağı literatürde ciddi bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır.

Bu makalenin amacı, yabancı sermaye hareketlerinin makro ekonomik etkilerini teorik olarak ele almak ve Türkiye ekonomisine yönelen arasında yabancı sermaye girişlerinin makro ekonomik değişkenler üzerine etkilerini incelemektir.

TÜRKİYE'DE SERMAYE HAREKETLERİNİN GELİŞİMİ

Türkiye'de sermaye hareketlerinin gelişiminin incelendiği bu bölümde bir yandan Türkiye'de yabancı sermayenin tarihçesi ve mevzuat yönünden gelişimi üzerinde durulurken, diğer yandan özellikle 1980 sonrası finansal serbestleşmeyle birlikte Türkiye'ye yönelik sermaye hareketlerinin boyutları belirlenmeye çalışılacaktır.

Ülkemizde yabancı sermayenin tarihçesi incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin 1838 yılında İngilizlerle yaptığı serbest ticaret antlaşmasıyla yabancı sermayenin etkisinin hissedilmeye başladığı görülmektedir. Bu antlaşma ve Avrupa devletleri ile imzalanan diğer antlaşmalar Osmanlı Devleti'ni açık bir pazar haline getirmiş ve iktisadi emperyalizmin yoğun bir şekilde yaşanmasına neden olmuştur. Bu deneyim, Cumhuriyetin ilk yıllarında

yabancı sermayeye biraz çekimsiz bakılmasına neden olsa da kapılar tamamen kapatılmamıştır (Uludağ, 1991: 41; Coşkun, 1998: 88). Ancak 1930'lu yıllarda dünya ekonomisindeki konjonktürel gelişmeler sonrası uygulanmaya başlanan devletçi politikalar ve millileştirme uygulamaları, yabancı sermayenin ülkemize gelmemesine neden olmuştur (Karlık, 1999: 546). Bu doğrultuda, 1930 yılında çıkarılan ve 1980'lerin ortalarına kadar yürürlükte kalan 1567 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile yabancı sermaye için bazı sınırlamalar getirilmiştir. Söz konusu Kanuna göre, yabancı firmaların kurulduktan sonra sermaye artırımına gidemeyecekleri belirtilmiş, iç kredi kullanımlarına belirli kısıtlamalar getirilmiş ve bu firmaların kar transferleri sınırlandırılmıştır. Bu düzenlemeler ise yabancı firmalar açısından caydırıcı nitelikte olmuştur (Coşkun, 1998:88).

1950-1980 Arası Türkiye’de Yabancı Sermaye

Türkiye Cumhuriyetinde yabancı sermaye konusunda yapılan ilk düzenleme 1947 yılında çıkarılan 13 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıdır. Bu kararlar yabancı sermayenin geliş şekli, amacı ve kar transferi konusunda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Yabancı sermayenin Türkiye’ye teşviki konusunda ilk çıkarılan yasa ise 1950 tarih ve 5583 sayılı yasadır. Bu yasayla Türkiye’ye gelen yabancı sermayeye transfer garantisi verilmiş ve Türk şirketlerinin dışarıdan borçlanmaları halinde bu borçların faiz ödemelerinin transferine de imkan sağlanmıştır. Bu yasadaki bir yıl sonra çıkarılan, 1951 tarih ve 5821 sayılı yasayla da yabancı sermayeyi teşvik etmek amacıyla bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Ancak bu yasa da beklenen yabancı sermaye akışını gerçekleştirmediği için, 1954 yılında 6224 sayılı yabancı sermayeyi teşvik kanunu çıkarılmıştır (Karlık, 1999: 548; Yalmpala, 1999: 492; Çoşkun, 1998: 89).

6224 sayılı yasa yabancı sermaye konusunda yapılan en önemli yasal düzenlemedir ve daha önce getirilen sınırlamalara son vermektedir. Bu yasayla memleketin iktisadi gelişimine katkıda bulunması, ekonomik tekeller, imtiyazlar oluşturulmaması şartıyla yabancı sermayenin teşvik edilmesi ve yerli şirketlere tanınan tüm haklardan yabancı şirketlerin de yararlanması öngörülmüştür (Karlık, 1999: 549).

Tablo 1. 6224 Sayılı Kanun Kapsamında 1980’e Kadar Türkiye’ye Gelen Yabancı Sermaye (Milyon Dolar)

Yıllar	Yıllık	Birikimli
1955	1.2	6.2
1960	1.9	17.3
1965	11.6	50.7
1970	9.0	105.5
1975	15.1	204.7
1976	8.9	213.6
1977	9.2	222.8
1978	11.7	234.5
1979	-6.4	228.1

Kaynak:Cömert(1998), Yabancı Sermayenin Dünü, Bugünü ve Geleceği. Hazine Dergisi.

1960 sonrası planlı ekonomiye geçişle beraber, ithal ikameci bir iktisadi politika izlenerek ekonominin dış kaynaklara bağımlılığı azaltılmaya çalışılmış, ancak bu kaynaklara duyulan ihtiyaç artmış ve dış ödeme güçlükleriyle karşılaşmıştır. İlk üç plan uygulaması

sonunda dış ödeme güçlükleri aşırı boyutlara ulaşmıştır. Özellikle de dövizle çevrilebilir mevduat (DÇM) olarak adlandırılan kısa süreli kredilerde büyük artışlar olmuş ve dış sermaye kaynaklarının kullanılabilir olması elverişsiz dış borçlarla sağlanmıştır. Kısaca planlı dönemde ülke sermaye çıkışından çok sermaye girişine konu olmuşsa da bu durum dış borçlanma artışıyla gerçekleşmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2000: 168)

Türkiye’ye Yönelik Sermaye Hareketlerinin Kompozisyonu:1980-2001

Türkiye ekonomisi 1970’li yılların ortasından itibaren, dış ödeme güçlükleri ve yüksek oranda fiyat artışları biçiminde görülen ağır bir ekonomik bunalıma sürüklenmiştir. Bu ekonomik bunalımın toplumsal ve siyasal boyutlar kazanarak daha da ağırlaşması, 24 Ocak kararları olarak da anılan bir dizi ekonomik istikrar tedbirlerinin 24 Ocak 1980 tarihinden itibaren uygulamaya konulmasını gerekli kılmıştır

1980 öncesi Türkiye’de finansal piyasalar müdahaleci politikalarla sınırlandırılmış ve yönlendirilmiştir (Önder ve diğerleri, 1993: 119; Akçay ve Öğretmen, 1995: 51). Söz konusu dönemde yabancı sermayeye de ideolojik açıdan yaklaşılmış ve yabancı sermayenin yerli sermayeyi istismar ettiği, milli egemenlik kavramını zedelediği, ülke ekonomisinden çok kendi çıkarlarını düşündüğü, ekonomiye katkısının sanıldığı kadar da önemli boyutlarda olmadığı düşünülmüş ve dolayısıyla yabancı sermayeye karşı çekingen bir politika izlenmiştir (Bozer, 2000: 145). Böylece yabancı sermayenin girebileceği faaliyet alanları sınırlandırılmış, kâr ve teknoloji transferleri, yabancı sermayeli şirketlerin Türkiye’de faaliyet gösteren şirketlerle ortaklığı gibi konularda hareket alanları daraltılmıştır. Ayrıca bürokratik işlemler de yabancı sermaye yatırımlarını caydırıcı nitelikte olmuştur (Adanurakla, 2000: 27).

24 Ocak Programı ekonomik büyüme için dış kaynak sağlamayı hedeflediğinden, yabancı özel sermaye yatırımlarına ayrı bir önem vermiştir. Programın uygulamaya konulmasıyla yabancı özel sermayeyi teşvik etmeye yönelik yasal ve kurumsal bazı

düzenlemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda 1954 tarih ve 6224 sayılı yabancı sermayeyi teşvik yasası yetersiz bulunmuş ve yabancı sermayeyi özendirmek amacıyla (Kepenek ve Yentürk, 2000: 320):

- Yabancı sermayenin çalışma alanları genişletilmiş ve özellikle tarım, madencilik ve bir dizi alt hizmet kesimlerine yabancı sermaye girişi kolaylaştırılmış,
- Toplam beş yüz milyon doları aşan garantisiz ticari borçların yabancı sermaye yatırımlarına dönüştürülmesine olanak sağlanmış,
- Sermaye giriş ve çıkışlarında serbestleşme ve diğer önlemlerle beraber, yabancı yatırımcı için güven verici bir ortam oluşturulmuş,
- Serbest bölgeler oluşturularak, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye 24 Ocak İstikrar Kararları ile başlayan dışa açılma ve ekonomik serbestleşme süreciyle beraber, gerek dış ticaret, gerekse sermaye hareketleri üzerindeki sınırlamaları kaldırmaya yönelik önemli adımlar atmıştır. Bu adımlar sonucu dış ticaret hacmindeki önemli artışlar, kendisini sermaye hareketlerinde de göstermiştir. 1989 yılında çıkarılan 32 sayılı kararla beraber bu artış daha çok portföy yatırımları ve kısa vadeli yatırımlarda görülmüş ve bu yatırımlar doğrudan yatırımlara göre çok daha yüksek seviyelere çıkmıştır.

Türkiye'de kambiyo rejiminin serbestleşmesiyle beraber, Türkiye'ye yönelik sermaye hareketlerinin türleri, boyutları ve sonuçları da değişmiştir. Öncelikle sermaye hareketlerinin boyutları genişlemiştir. Sermaye hareketlerinin niteliği ve buna bağlı olarak vade yapısı da değişir iken ekonomiye akan yabancı sermayenin dış dengesizliklerle olan bağlantısı zayıflamış ve rezerv birikimleri artmıştır (Berksoy ve Saltoğlu, 1998: 47; Ulusoy ve Karakurt, 2001: 53-54).

1980 sonrası Türkiye'de sermaye hareketlerinin gelişimini dış ödemeler dengesi açısından incelediğimizde iki nokta dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi, sermaye

hareketleri sayısal olarak artmış; ikincisi ise, 1980 öncesinde olmayan, uygulama alanı bulunmayan sermaye giriş ve çıkış biçimleri kullanılmaya başlanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2000: 296). Ödemeler dengesinde kullanılan sermaye biçimleri ise, doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları, uzun vadeli sermaye hareketleri ve kısa vadeli sermaye hareketleri şeklinde sınıflandırılmakta ve 1980 sonrası Türkiye'ye yönelik sermaye hareketlerinin gelişimi Tablo 2'de görülmektedir.

1980'lerin sonunda sermaye hesaplarının serbestleştirilmesine en hızlı tepki kısa vadeli yabancı kredilerden gelmiştir. Portföy yatırımları ise özellikle hükümet tahvillerine yönelmiş ve oldukça yavaş bir gelişme seyri izlemiştir (Altınkemer, 1998). Tablo 2'den de görülebileceği gibi, 1980 sonrası sermaye akımlarının rakamsal olarak arttığı görülmektedir. Bu artış 1990'lı yıllara gelindiğinde 1991, 1994 ve 1998 yılları hariç tutulursa hızlanmıştır. Türkiye'ye giren yabancı sermaye miktarı yaklaşık olarak 1980'de 672 milyon dolar iken, 1985'de 1 milyar dolara 1990'da 4 milyar dolara 1996'da 5.5 milyar dolara yükselmiştir. 1991 körfez krizi, 1994 Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz ve 1998'de Asya ve Rusya krizlerinin etkisiyle ülkemizden önemli miktarda sermaye çıkışı yaşanmıştır. 1991 yılında Türkiye'den çıkan net sermaye miktarı yaklaşık olarak 2.5 milyar dolar, 1994 yılında 4.3 milyar dolar, 1998 yılında ise 840 milyon dolardır. 1999 ve 2000 yıllarında ise sermaye girişlerinde artışlar yaşanmış ve 1999 yılında ülkeye giriş yapan net yabancı sermaye yaklaşık 4.9 milyar dolar iken, 2000 yılında 9.6 milyar dolara yükselmiştir. 2001 yılında ise Kasım ve Şubat krizlerinin etkisiyle ülkemizden 13.9 milyar dolar civarında sermaye çıkışı yaşanmıştır.

Türkiye'ye yönelen yabancı sermaye özellikle 1990'lı yıllarda dalgalanmalar göstermiş, önemli ve güvenilir fon miktarları sağlayamamıştır. Portföy yatırımları ve kısa vadeli borç alımlarının hacmi arttıkça Türkiye, istikrarsız bir yapı arz eden sermaye çeşitleriyle yüz yüze gelmiş ve bu iki tür

sermaye giriş ve çıkışları da benzer özellikler göstermişlerdir (Arın, 2001 :3-4).

Diğer yandan 1996 tarihi itibariyle yürürlüğe giren gümrük birliğiyle beraber, Türkiye'ye yönelik sermaye hareketlerinde, özellikle de doğrudan yatırımlarda beklenen artışlar gerçekleşmemiştir. Hatta doğrudan yatırım miktarları 1995 yılına göre 1996, 1997 ve 1999 yıllarında düşüş göstermiştir.

1990'lı yıllardan itibaren özellikle gelişmekte olan ülkelere yönelen yabancı sermaye hacmindeki büyük artışlar, bu ülkeler

için ek finansman imkanı sağlarken, makroekonomik yapı üzerinde de olumlu veya olumsuz etkiler yaratmışlardır. Ancak bu etkiler değişik ülkelerde uygulanan siyasi ve ekonomik politikalara, bölgesel ve demografik gelişmelere göre farklılık gösterebilmektedir. Ekonomik yapıdaki değişimler sermaye hareketlerini etkileyebileceği gibi sermaye hareketlerindeki gelişmelerde de ekonomiyi etkileyebilmektedir. Yani kısaca sermaye hareketleriyle makroekonomik yapı karşılıklı etkileşim içerisinde dir.

Tablo 2. Türkiye'ye Yönelik Net Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar)

Yıl	Toplam Sermaye Hareketleri (net)	Doğrudan Yatırımlar	Portföy Yatırımları	Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri	Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri
1980	672	18	0	656	-2
1981	899	95	0	683	121
1982	280	55	0	127	98
1983	883	46	0	39	798
1984	73	113	0	612	-652
1985	1065	99	0	-513	1479
1986	2124	125	146	1041	812
1987	1891	106	282	1453	50
1988	-958	354	1178	-209	-2281
1989	780	663	1386	-685	-584
1990	4037	700	547	-210	3000
1991	-2397	783	623	-783	-3020
1992	3648	779	2411	-938	1396
1993	8903	622	3917	1370	2994
1994	-4257	559	1158	-784	-5190
1995	4565	772	237	-95	3635
1996	5483	612	570	1636	2665
1997	6969	554	1634	4788	-9
1998	-840	573	-6711	3985	1313
1999	4935	138	3429	344	1024
2000	9610	112	1022	4276	4200
2001	-13882	2769	-4515	-1130	-11006

Kaynak: TCMB. Ödemeler Dengesi İstatistikleri

**SERMAYE HAREKETLERİNİN
MAKROEKONOMİK ETKİLERİ**

Sermaye Hareketleri ve Büyüme

Büyüme, bir ülkede üretim kapasitesinin artması sonucu, üretim ve dolayısıyla milli gelirin artması şeklinde tanımlanabilir. Bir ülkede ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için her şeyden önce yatırımların artması ve bunun artması içinde yatırımların kaynağı olan tasarrufların artması gerekmektedir. Dolayısıyla tasarrufların yüksek olduğu ekonomilerde, yatırım oranları da o oranda yüksek olacağından, diğer koşulların değişmemesi halinde büyüme hızı da yüksek olabilecektir (Dinler, 2000: 512)

Yüksek büyüme hızı için, yatırımları finanse edecek yeterli tasarruflara sahip olmayan ülkeler, yabancı tasarrufları yurda çekmeye çalışmaktadırlar. Bu ise ülkenin dış borçlanması veya ülkeye yabancı sermaye girişi ile sağlanabilmektedir (Karlık, 2000: 101; Öniş ve Özmucur, 1991).

Sermaye hareketlerinin büyüme artırmadığı ekonomik literatürde ciddi şekilde tartışılmaktadır (Soto, 2000). Orta gelir grubu üstündeki ülkelerde ekonomik büyüme, sermaye hareketleriyle daha da hızlanmasına rağmen gelişmekte olan ülkelerde ortalama büyüme hızı 1990'larda sermaye girişlerinde ki hızlı artışla birlikte daha düşük seviyelerde seyretmiştir. Sermaye hareketleriyle büyüme arasındaki ilişkiyi zayıflatacak iki temel neden ileri sürülmektedir. Birincisi, sermaye hareketlerindeki yüksek volatilité (dalgalanma) sermaye girişlerindeki olumlu etkileri olumsuzla çevirebilmektedir. Volatilité ile hem yatırımlar hem de büyüme arasında negatif bir ilişki olduğu ifade edilmektedir. Ancak sermaye hareketlerindeki volatilitéyi de bağımsız bir güç olarak düşünmek yanlış olabilecektir. Farklı makroekonomik büyüklüklerdeki volatilité de büyüme önünde bir engel oluşturabilmekte ve sermaye hareketlerindeki volatilité ise diğer ekonomik büyüklüklerdeki volatilité ile ilişkili olabilmektedir. Volatilitéyi kontrol etmek amacıyla yapılan kesit analizlerindeki bir bulgu, sermaye hareketleri ve kişi başına düşen Gayrisafi Yurt İçi Hasıla'da ki (GSYİH) büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu yönündedir. Sermaye hareketlerindeki % 1'lik

bir artış, kişi başına düşen GSYİH'da % 0.25 ile % 0.5 arasında bir artış sağladığı ifade edilmektedir. Bu bilginin güvenilirliği büyüme etki eden diğer faktörlerin kontrol edilip edilmediğine bağlı olduğu belirtilmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç ise sermaye hareketleri bağımsız bir şekilde değil de, ekonomiyi etkileyen diğer unsurlarla birlikte ekonomik büyüme etkileyebileceğidir. 1970'lerde sermaye hareketleri ile büyüme arasındaki kısmi korelasyon -0.09, 1980'lerde 0.13 ve 1990'larda 0.28 civarında gerçekleşmiştir. Diğer bir anlatımla 1990'lı yıllarda sermaye hareketlerindeki % 1'lik bir artış büyüme % 0.3 den daha az bir artış yaratmıştır (World Bank, 2001: 67).

Sermaye hareketleriyle büyüme arasındaki ilişkiyi zayıflatan ikinci neden ise, yabancı sermaye girişlerini verimli alanlarda değerlendirecek kapasitenin yetersizliği şeklinde ifade edilmektedir (World Bank, 2001: 67-71). Lucas'ın (1990) da belirttiği gibi, gelişmekte olan ülkelerin hepsinde sermayenin marjinal verimliliği yüksek değildir. Alt yapı, beceriklilik ve politika eksikliği, ekonominin potansiyel verimliliğini düşürmekte ve böylece sermaye hareketlerinin etkinliğini sınırlayabilmektedir (atıf yapan World Bank, 2001: 67).

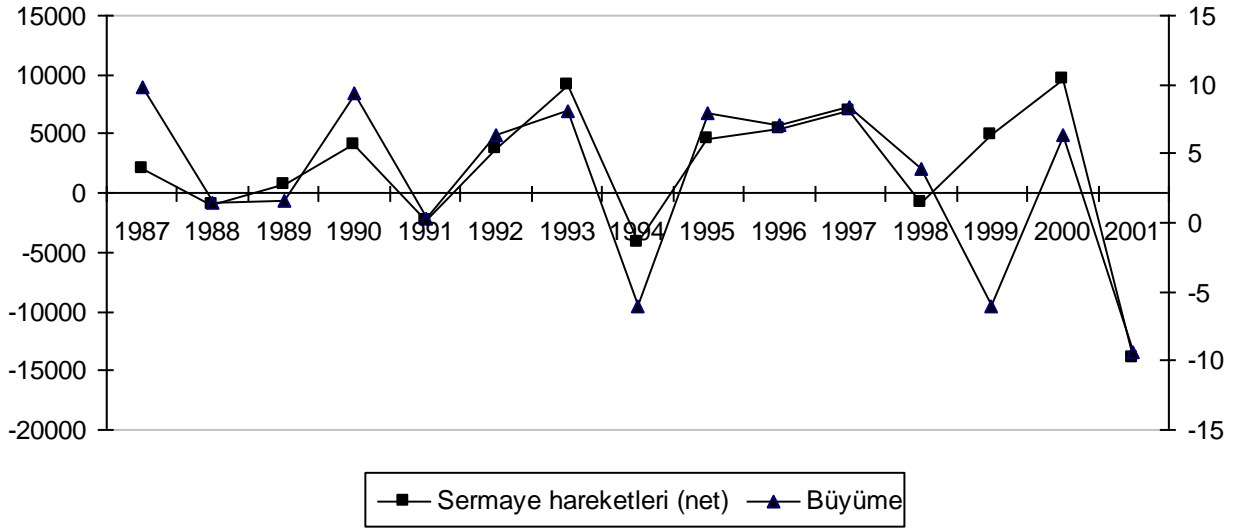
Diğer yandan sermaye hareketlerinin volatilitesi ve buna bağlı olarak ekonomi üzerindeki olumlu etkisini belirleyen önemli bir etken ise yabancı sermayenin hangi şekilde ülkeye geldiğidir. Özellikle kısa vadeli yabancı fonlar çok hassastır ve volatilitesi yüksektir. Ayrıca devletin kullandığı kısa veya uzun vadeli yabancı fonların, verimsiz ve üretimden daha çok tüketim için kullanılma olasılığı yüksek olabilmektedir. Ülkeye giriş yapan yabancı sermaye türlerinin volatilitesiyle birlikte önemli olan bir konuda, ekonomiye mali kaynak sağlaması dışında ekstra faydası olup olmadığıdır. İşte burada doğrudan yabancı yatırımların avantajları ortaya çıkmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar volatilitésinin düşük olması yanında, beraberinde teknoloji ve yönetim becerisi getirmekte, yavru şirketlerine pazarlama

olanağı sağlayabilmektedir. Ayrıca girdiği ülkede sermaye birikimini, rekabeti, ürün çeşitlerini ve kalitesini de artırabilmektedir (Erdilek, 1998: 15).

Terzi ve Günaydın (1997), Türkiye ekonomisi için, 1980-1995 dönemini kapsayan verileri kullanarak GSMH ve doğrudan yatırımlar arasındaki ilişkiyi basit doğrusal regresyon ile tahmin etmişler ve analiz sonucunda doğrudan yatırımlarda % 1'lik bir artışın GSMH'yı % 0.41 oranında artırdığını belirlemişlerdir. Ancak bu çalışmada

sermayenin daha hızlı büyüme anlamına geldiği şeklinde yorumlanmaktadır. Ayrıca, aynı ülke grubu için portföy şeklindeki yabancı sermayenin de menkul kıymetler borsası ve fiziki sermaye birikimi yoluyla büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu görülmüştür.

Türkiye ekonomisine bakıldığında, sermaye girişleriyle büyüme arasında yakın ilişki olduğu görülmektedir. Ancak 1989'da sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte Türkiye'ye giren büyük miktarda yabancı

GSMH'nın açıklayıcı değişkeni olarak sadece doğrudan yatırımlar kullanılmıştır. Benzer şekilde Öniş ve Özmucur (1991)'un çalışmaları, sermaye girişlerinin yatırım ve temel hammadde ihracatını kolaylaştırdığını ve bu da göreceli olarak yüksek sayılabilecek büyümeye neden olduğunu ortaya koymaktadır. Yanıkkaya (2001)'nin 100'ün üzerinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyi kapsayan yatay-kesit çalışmasında özellikle doğrudan yabancı sermaye hareketlerinin büyüme üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu vurgulanmaktadır. Aynı çalışmada, ülkelerin yabancı sermayeyi emme kapasitesini gösteren kalkınma, beşeri sermaye, kurumsal kalite, demokrasi gibi faktörlerin doğrudan yabancı sermayenin büyüme üzerindeki pozitif etkiyi etkilemediği ve bu sonucun daha çok yabancı

sermaye, cari açıkları ve kamu açıklarını finanse etmede kullanılmıştır. Kamu harcamalarının da ağırlıklı olarak cari ve transfer harcamalarından oluştuğu hesaba katılırsa, 1989'dan sonraki büyüme, tüketim kaynaklı bir özellik gösterdiği söylenebilir (Kont, 1998: 723). Diğer bir ifadeyle büyümede, daha çok tüketimden kaynaklanan talep artışı önemli bir rol oynamıştır. Ekonomide reel üretken yatırım artışından çok tüketim ağırlıklı bir gelişme sağlanması, büyümenin sonraki dönemlerde gelir yaratma kapasitesinin düşmesine neden olmuştur. Böylece büyüme, gelir artışı yoluyla tasarrufların artmasını sağlayamamış bu durum ise yurt içi kaynakların artırılmasını olumsuz yönde etkilemiştir (Karluk, 2000: 107).

Şekil 1. Türkiye'de Sermaye Hareketleriyle Büyüme Arasındaki İlişki

Şekil 1 incelendiğinde, Türkiye'de sermaye giriş ve çıkışlarıyla büyüme arasındaki bu yakın ilişki görülmektedir. Sermaye girişlerindeki artışa bağlı olarak büyüme oranlarında da bir artış gözlemlenmektedir. Aynı şekilde Türkiye ekonomisinde sermaye çıkışlarının yoğun olarak yaşandığı, 1991 (körfez), 1994, 1997 (Asya) ve son olarak 2000-2001 krizlerinde, büyüme oranlarının da düştüğü veya negatif değerler aldığı görülmüştür. Akçoraoğlu (2000), 1989:1 ve 1999:4 dönemi için gerçekleştirdiği ekonometrik çalışmasında yabancı sermayenin ekonomik büyümeye (Granger-nedensellik bağlamında) neden olduğu yönünde bir kanıt ulaşılmadıklarını ve aksine 1989 sonrası oluşturulan liberal ortamın cari işlemlerin istikrarsızlaşmasına katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Kirmanoğlu ve Özçiçek (1999), 1987:2 ve 1998:2 dönemi için gerçekleştirdiği analizinde sermaye hareketlerinin büyümeyi pozitif olarak etkilediğini ortaya koymaktadır.

Sermaye Hareketleri ve Tasarruflar

Ülke ekonomilerinin istikrarlı bir büyüme oranına ulaşmak için ihtiyaç duydukları yatırımların kaynağı tasarruflardır. Tasarrufları belirleyen unsur ise gelir seviyesidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen milli gelir seviyesinin düşük olması ve bu gelirle nüfusun büyük çoğunluğunun temel ihtiyaç maddelerini dahi karşılayamamasının bir sonucu olarak, bu ülkelerde tasarruf eğilimlerinin düşük olduğu bilinmektedir. Gelişmekte olan ülkelerle ilgili yapılan çalışmalar bu ülkelerde, tasarruf hacmi az olduğu için yatırımların da az, yatırımlar az olduğu için kişi başına düşen milli gelir az, milli gelir az olduğu için tasarruf hacmi az sonucuna ulaşılmakta ve gelişmekte olan ülkelerin içinde bulunduğu kısır döngü tanımlanmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin dış kaynak olmadan kalkınamayacakları görüşü ortaya atılmaktadır.

Son yıllarda gelişmekte olan ülkelere bakıldığında, bu ülkelerin dış finansman taleplerinin giderek arttığı gözlemlenmektedir (Yılmaz, 1994: 102-103).

Ancak günümüzde dış finansman kaynaklarının yurt içi tasarruflara katkısına ilişkin görüşlerde farklılık göstermektedir. Bir görüşe göre, yabancı kaynaklar yurt içi tasarruflara katkıda bulunmaktadır. Çünkü yabancı sermaye, bir ülkenin mevcut kaynaklarının toplam arzında bir artış yaratmakta ve böylece yurt içi harcamaların gelecekteki boyutunu artırmaktadır. Dolayısıyla yurt içi tasarruflar üzerinde pozitif bir etki meydana getirebilmektedir. Diğer bir görüş ise, yurt içi kaynaklara ilave herhangi bir kaynağın, yatırımlardan çok tüketime gideceğini böyle bir durumda özel ve kamu kesimindeki tüketimi artırmak için kullanılacak dış kaynakların yurt içi tasarruflarda bir artış yaratmayacağını savunmaktadır (Şimşek, 1997: 27).

Gelişmekte olan ülkeler için yapılan bazı ampirik çalışmalarda yabancı tasarrufların, yurt içi tasarruf açığını kapatmadığını, bu tasarrufların yatırım ve büyüme için ek bir kaynak yaratmadığını, hatta yabancı tasarrufların tüketimi ve dışarıya kaynak transferini artırdığı ileri sürülmektedir (Yentürk, 1996: 155-156). Bu ülkelerde yabancı sermaye girişlerinin artışıyla ortaya çıkan aşırı borç yükü, yurt içi tasarrufların önemli bir oranının, yatırımlara dönüşmeden yurt dışına aktarılacak için kullanılmasına neden olabilmekte, tüketici kredisi ve tüketim malı ithalatını kamçılıyarak, iç tasarrufları kovucu etki yapabilmektedir. Ayrıca kamu açıklarının arttığı ve kamunun faiz yükünün çok yükseldiği ekonomilerde sermaye akımının yarattığı borç yükü faiz oranlarının yükselmesine neden olarak kamunun tasarruflarını azaltabilmektedir (Yentürk, 1997: 1137-138).

Tablo 3. Türkiye'de Tasarruf Eğilimi

Yıl	Özel Tas./GSMH	Kamu Tas./GSMH	Toplam Tas./GSMH
1987	17.2	6.7	23.9
1988	20.4	6.8	27.2

1989	17.4	4.7	22.1
1990	18.6	3.4	22.0
1991	20.6	0.7	21.4
1992	22.4	-0.8	21.6
1993	25.4	-2.7	22.7
1994	24.2	-1.1	23.1
1995	22.2	-0.1	22.1
1996	21.5	-1.7	19.8
1997	20.5	0.8	21.3
1998	24.3	-1.6	22.7
1999	28.0	-6.9	21.1
2000	23.3	-5.2	18.1
2001	24.6	-8.0	15.7

Kaynak:Hazine Müsteşarlığı., Ekonomik Göstergeler; Hazine İstatistikleri (1980-1999)

Türkiye ekonomisine bakıldığında da, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle beraber ülkeye giriş yapan yabancı sermaye miktarındaki artış, önceki dönemlere göre tasarruf eğilimlerinde bir artış yaratmadığı ve hatta bir miktar azalttığı Tablo 3'de görülmektedir.

Tablo 3'e göre, Türkiye'de yurt içi tasarrufların/GSMH'ya oranı 1987'de % 23.9, 1988'de % 27.2 iken bu oran 1989'dan 2000'li yıllara kadar yıllık ortalama % 20 ila % 22 arasında gerçekleşmiştir. 2000 yılında ise daha da gerileyerek % 18.1 olmuştur. Türkiye'de tasarruf oranlarındaki azalışın en büyük nedeni kamu tasarruflarında meydana gelen azalmadır. Sürekli bütçe açıkları, reel faizlerin yükselmesine katkıda bulunarak borcu borçla ikame etme sürecini başlatmış ve kamu açıklarının daha da artırmıştır. Bu durum bütçe içerisindeki faiz ödemelerinin payını artırarak kamu tasarruflarının azalmasına neden olmuştur (Kont,1998:726). Tablo 3'e göre Kamu tasarruflarının /GSMH'ya oranı 1987 ve 1988'de %7 civarında iken bu oran 1992'den itibaren negatif değerler almaya başlamıştır. Özel tasarrufların /GSMH 'ya olan oranı ise 1990'lı yıllardan itibaren bir miktar artış gösterse de bu artışların kamu tasarruflarındaki ve dolayısıyla toplam yurt içi tasarruf eğilimlerindeki azalışı bertaraf edemediği söylenebilir.

Şimşek'in (1997) Türkiye ekonomisi üzerine, 1969-1992 yıllarını kapsayan ampirik çalışmada, yabancı sermayenin yurt içi

tasarruflar üzerindeki etkisi incelenmiş ve oluşturulan tasarruf fonksiyonunun açıklayıcı değişkenlerinden biri olarak ta yabancı sermaye kullanılmıştır. Çalışma sonucuna göre yabancı sermaye girişlerinde 1 birimlik artış yurt içi tasarrufları -0.42 oranında azaltmaktadır ve bu sonuç istatistiki olarak anlamlıdır.

Kara'nın(2002) Türkiye ekonomisi'nde 1980-2000 dönemini kapsayan çalışmada yabancı sermaye alt kalemlerinin (doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları, kısa vadeli sermaye hareketleri, uzun vadeli sermaye hareketleri) yurt içi tasarruflar üzerindeki etkisini incelediği ekonometrik çalışmada ise kısa vadeli sermaye hareketleri ve portföy yatırımlarıyla yurtiçi tasarruflar arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamış ancak doğrudan yatırımların tasarrufları artırdığı, uzun vadeli sermaye girişlerinin de yurtiçi tasarrufları azalttığı sonucuna ulaşmıştır ve bu sonuç istatistiki olarak anlamlıdır.

Sermaye Hareketleri ve Yatırımlar

Teoride yabancı sermaye girişlerinin yurt içi yatırımlar üzerindeki etkisi de tartışmalı bir konudur. Yatırımların artmasında sermaye hareketlerinin bağımsız bir rol oynayıp oynamaması veya basit finans yatırımları olup olmaması, tam net olmamasına rağmen sermaye hareketlerinin pek çok gelişmekte olan ülkede, yerel yatırımlarla ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Ancak sermaye girişlerinin yatırımlarla olan ilişkisi, yerel ekonomilerin

finans piyasasına entegrasyon derecesine, sermaye akımlarının kompozisyonuna ve yerel yatırım şartlarına bağlı olduğu belirtilmektedir (World Bank, 2001: 59).

Öncelikle uzun vadeli sermaye akımları içerisinde yer alan doğrudan yatırımlar, yurt içi yatırımları artırabilir iken, portföy akımları da, yatırımları pozitif yönlü olarak etkileyebilmektedir. Ancak portföy yatırımlarının yurt içi yatırımlarla olan ilişkisi zayıf niteliktedir. Diğer yandan sermaye mobilitesinin kusursuz olduğu bir dünyada, sermaye girişlerindeki bir artışın ulusal yatırımlar üzerinde bir etkisi olmayabilir. Çünkü fonlar sadece finansal yatırım taleplerine doğru hareket etmektedirler. 1990'lı yıllarda, ülkelerin aşırı derecede uluslararası piyasalara entegre olmasıyla birlikte yerel yatırımlarla sermaye hareketleri arasındaki ilişki zayıflamıştır. Yabancı sermaye girişlerinin yatırımlara kanalize edilmesinde, çeşitli yerel faktörlerde; örneğin beşeri sermaye, politik istikrar, yerel finansal piyasaların derinliği gibi, etkili olabilmektedir (World Bank, 2001: 59-60).

Gelişmekte olan ülkelerde yabancı sermaye girişlerinin yurt içi yatırımları artırmadığı gözlemlenmektedir. Bu ülkelerde iç finansal serbestlik ve kamu borç yükünün, faiz oranlarını artırmasıyla birlikte bu ülkelerde reel yatırım kararları olumsuz yönde etkilenmiş ve yabancı sermaye girişleri spekülasyon nitelikte kısa dönemli kazançlara yönelmiştir. Ayrıca bu ülkeler de sermaye girişleri ile birlikte önemli oranlarda sermaye

kaçışları da yaşanmaktadır. Özellikle artan cari açık ve kamu açığı nedeniyle ortaya çıkan devalüasyon beklentileri ve belirsizlik, kaçışları hızlandırır iken doğrudan yatırımlara yönelik sermaye girişlerini de olumsuz etkileyebilmektedir (Yentürk, 1997: 137-138).

Sonuç olarak gelişmekte olan ülkelerde, yatırımları artırmada yabancı fonlar etkisiz kalabilmektedir. Çünkü bu ülkelerde dış borç yüküne bağlı olarak dışarıya yapılan kaynak transferi artmakta ve yatırımlara dönüşen kaynaklar azalmakta, diğer yandan yabancı tasarruflar yurt içi yatırımlara dönüşmeyebilmektedir (Yentürk, 1997: 142).

Türkiye'de ise sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinden sonra yapılan özel ve kamu yatırımlarının/GSMH'ya oranı Tablo 4'te görülmektedir.

Özel yatırımların/GSMH'ya oranı, 1990'lı yılların başından itibaren artmaya başlamış ve bu artış 1990'lı yılların sonlarına kadar devam etmiştir. Kamu yatırımları ise bu dönemler itibarıyla azalmıştır. Toplam sabit sermaye yatırımlarının/GSMH'ya olan oranına bakıldığında da büyük bir değişim olmadığı görülmektedir.

Türkiye ekonomisinde yabancı sermaye girişlerinin kamu açıklarını finanse etmesi, bu açıkların özel sektör yatırımları üzerindeki crowding-out (dışlama) etkisini bertaraf etmiştir. Yani kamunun bu açıkları özel sektör tasarruflarıyla kapatılıp özel sektörün tasarruf ve yatırımlarının azalması yabancı sermaye girişleriyle engellenmiştir (Kont, 1998: 726).

Tablo 4. Türkiye'de Yatırım Eğilimi

Yıl	Özel Yat./GSMH	Kamu Yat./GSMH	Sabit Serm. Y./GSMH
1987	14.6	10	24.6
1988	17.3	8.8	26.1
1989	15.0	7.5	22.5
1990	15.7	6.9	22.6
1991	16.2	7.5	23.7
1992	16.0	7.4	23.4
1993	19.1	7.2	26.3
1994	19.6	4.9	24.5
1995	19.8	4.2	24.0
1996	20.0	5.1	25.1
1997	20.4	5.9	26.3

1998	18.3	6.1	24.4
1999	15.9	6.2	22.1
2000	15.6	6.9	22.6
2001	12.7	5.7	18.4

Kaynak:Hazine Müsteşarlığı, Ekonomik Göstergeler; Hazine İstatistikleri (1980-1999)

Yapılan çeşitli ampirik çalışmalarda da ülkemizde yabancı sermaye girişlerinin yatırımlar üzerindeki etkisi incelenmiştir. Uygur (1993) En Küçük Kareler (EKK) yöntemini kullanarak 1985-1990 dönemini kapsayan çalışmada, finansal liberalizasyonun yatırımlar üzerindeki etkisini inceleyen, açıklayıcı değişkenler arasında doğrudan yatırımları da kullanmıştır. Çalışma sonucu, doğrudan yatırımların GSMH'a olan oranındaki 1 birimlik artışın, yatırımları 1.7 oranında artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Celasun, Denizler ve He'nin (1999) yaptığı çalışmada ise, sermaye girişlerinin özel ve kamu yatırımları üzerindeki etkisinin negatif, ancak istatistiki olarak anlamsız olduğu belirlenmiştir. Kirmanoğlu ve Özçiçek (1999), 1987:2 ve 1998:2 dönemi için gerçekleştirdiği analizinde sermaye hareketlerinin yatırımları pozitif olarak etkilediğini ortaya koymaktadır.

Yine Kara'nın (2002) daha önce ifade edilen çalışmasında aynı şekilde yabancı sermaye alt kalemlerinin yurt içi yatırımlar üzerindeki etkisini de ampirik olarak incelemiş ve alt kalemlere bağlı olarak etkinin de farklılaşabileceğini ortaya koymuştur. Doğrudan ve portföy yatırımlarının yurt içi yatırımları olumlu yönde etkilediğini ancak portföy yatırımlarının olumlu etkisinin çok sınırlı olduğunu belirler iken kısa vadeli sermaye girişlerinin yurt içi yatırımları azalttığını, uzun vadeli sermaye girişleriyle yurt içi yatırımlar arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koymuştur.

Sermaye Hareketleri ve Tüketim

Sermaye hareketlerinin etkilerinden bir diğeri de iç tüketimde yaratabileceği artıştır (Ulusoy ve Karakurt, 2001:62). Gelişmekte olan ülkelerde sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte tüketici kredileri hızla yaygınlaşmış ve ekonominin kapalı olduğu dönemlerde biriken ve tatmin olmayan

talep ortaya çıkarak, tüketim ve tüketim malları ithalinde patlama yaşanmıştır. Böylece uluslar arası sermaye akımları bankacılık sisteminde tüketici kredilerine dönüşerek tüketimi körüklemiştir (Uzunoğlu, Alkin ve Gürleşel, 1995: 65). Ayrıca bu tüketici kredilerindeki artış tüketim harcamaları üzerindeki gelir kısıtını en azından belli gelir grupları için büyük ölçüde ortadan kaldırarak tüketimi gelirin önüne geçirmiştir (Akyüz, 1994: 17).

Türkiye'de sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte, Tüketiminin/GSMH'ya olan oranındaki değişimler Tablo 5'te görülmektedir.

Daha öncede tartışıldığı gibi, 1990 sonrası kamu finansman açığının kısa vadeli yabancı sermaye girişleriyle kapatılmaya çalışılması ve bütçe içerisinde yer alan transfer harcamaları ve cari harcamaların miktarındaki artış kamu tüketim harcamalarını da artırmıştır. Kamu tasarruflarındaki azalmaya rağmen kamu tüketimindeki artışın yabancı tasarruflarla karşılandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 5'e göre Kamu tüketiminin/GSMH'ya olan oranı 1987 de % 7 iken, 1989 da % 8'e, 1990 da % 10'a yükselmiştir. Bu oran 1995-2000 Döneminde yıllık ortalama % 11.1 olmuştur. Özel tüketimin/GSMH'ya olan oranında ise büyük bir değişme olmamıştır. 1987 de % 69 olan bu oran 1989 da % 69.5, 1990 da % 68 olarak gerçekleşmiştir. 1995-2000 döneminde ise yıllık ortalama % 68 olmuştur. Bu çerçevede toplam tüketimin/GSMH'ya olan oranı da kamu tüketimindeki artışa paralel olarak bir miktar artmıştır. Toplam tüketimin/GSMH'ya olan oranı 1987 de % 76 iken, 1989 da % 77.5, 1990 da % 78 olmuştur.1995-2000 döneminde bu oran yıllık ortalama % 79.1 olmuştur.

Tablo 5. Türkiye'de Tüketim Eğilimi

Yıl	Özel Tük./GSMH	Kamu Tük./GSMH	Toplam Tük./GSMH
1987	17.2	6.7	23.9
1988	20.4	6.8	27.2
1989	17.4	4.7	22.1
1990	18.6	3.4	22.0
1991	20.6	0.7	21.4
1992	22.4	-0.8	21.6
1993	25.4	-2.7	22.7
1994	24.2	-1.1	23.1
1995	22.2	-0.1	22.1
1996	21.5	-1.7	19.8
1997	20.5	0.8	21.3
1998	24.3	-1.6	22.7
1999	28.0	-6.9	21.1
2000	23.3	-5.2	18.1
2001	24.6	-8.0	15.7

Kaynak:Hazine Müsteşarlığı, Ekonomik Göstergeler; Hazine İstatistikleri (1980-1999)

Celasun, Denizer ve He'nin (1999) bu konuda yaptığı ve 1989-1997 dönemini kapsayan ampirik çalışmalarında, Türkiye'de sermaye hareketlerinin kamu tüketim ve özel tüketim üzerindeki etkilerini ayrı ayrı incelemişlerdir. Bu çalışma sonuçlarına göre, sermaye girişleriyle özel tüketim harcamaları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunur iken, kamu tüketimi ile sermaye girişleri arasında anlamlı bir ilişki gözlenememiştir.

Döviz Kurları, Cari İşlemler Dengesi ve Sermaye Hareketleri

Sermaye hareketlerinin yöneldiği ülkelerde dikkat çeken bir hususta yerli paranın yabancı paralar karşısında değer kazanmasıdır. Sermaye girişleriyle birlikte bir yandan döviz bulunabilirliği bir kısıt olmaktan çıkmakta, bir yandan da yerli paranın değerlendirilmesi nedeniyle ihracat mallarının fiyatları uluslararası fiyatlara göre yükselmekte ve ithal malları ise ucuzlayarak cari açıklar artabilmektedir (Yentürk, 1997:143).

Ayrıca yerli paranın değer kazanmasının ekonomide yaratabileceği muhtemel etkiler de kısa ve uzun vadeli olarak incelenebilecektir. Kısa vadede yerli paranın reel olarak değerlendirilmesi enflasyonu bastırıcı bir etki yaratabilmektedir. Hem tüketici fiyat endeksi (TÜFE) içerisinde değerlendirilen ithal

mallarının fiyatlarının azalması ve iç talebin bir miktarının düşük fiyatlı ithal mallarına yönelmesi, hem de hammadde ve yatırım mallarının ucuzlamasıyla birlikte girdi maliyetlerinin düşmesi arzı artırarak enflasyonu hafifletici bir etki oluşturabilecektir. Uzun vadede ise döviz kurunun reel olarak değerlendirilmesinin bazı dezavantajları ortaya çıkabilmektedir. En büyük tehlike ithalatın artıp ihracatın azalmasıyla birlikte dış ticaret ve cari açıklarda meydana gelebilecek artış olarak ifade edilmektedir. Bu durum borçlanmayı kamçulamakta, devalüasyon beklentilerini güçlendirip dövize kaçışı hızlandırmakta ve mali sistemin kırılabilirliği artarak kriz beklentilerine yol açabilmektedir (Kont, 1997: 719).

Gelişmekte olan ülkelerde faiz oranlarında yükseliş ve izlenen kur politikaları nedeniyle ülke paralarının değer kayıpları faiz oranlarının altında kalmış ve kısa vadeli sermaye girişlerinin artmasına neden olmuştur. Bu ülkelerde ihracat ve yatırımların yetersizliği, sermaye girişlerinin de niteliği göz önüne alındığında ödemeler dengesi sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır (Uzunoğlu, Alkin ve Gürleşel, 1995: 67). Örneğin L. Amerika ülkelerinde sermaye

girişleriyle birlikte reel döviz kurlarında değerlenme olmuş ve bu değerlenme sadece Arjantin gibi enflasyonu yenmek için döviz kurunu kullanan ülkelerde değil, aynı zamanda paranın reel değerini sabit tutmaya çalışan ülkelerde de (örneğin Şili) görülmüştür. Yerli paranın değer kazanması ve dış ticaretteki liberalleşme sonucunda L. Amerika'nın ihracatı, ithalatının hayli gerisinde kalmış ve bunun sonucunda dış ticaret ve cari işlemler açığı büyümüştür. Latin Amerika 1980'lerde borç ve faiz ödemeleri için yılda 30 milyar dolara varan ticaret fazlası yaratır iken, 1991'den sonra dış ticarete hızla açık vermeye başlamış ve bu açıklar 1992'de 8 milyar dolara, 1993'de 15 milyar dolara ulaşmıştır (Akyüz, 1994: 11-12).

Türkiye ekonomisinde de, 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte, mali düzenleme olmadan ve yüksek enflasyon altında seçilen kontrollü dalgalı kur sisteminde, sermaye girişleriyle birlikte döviz kuru reel olarak değerlendirilmiştir. 1994 krizi öncesi TL'deki değerlenme ithalat patlamasına neden olur iken, ihracat üzerinde daha az etkili olmuştur (Celasun Denizler ve He, 1999: 20-23). Ülkemizde yaşanan 1994 ve 2000-2001 krizlerinde, özellikle kısa vadeli sermaye girişlerindeki artışla beraber değerlendirilen TL'si cari işlemler dengesinde büyük açıklara neden olmuş, bu açıklar ise krizlerin oluşumunda büyük bir etken olarak ortaya çıkmıştır.

Sermaye Hareketleri ve Enflasyon

Sermaye akımlarının enflasyon üzerindeki etkileri, büyük ölçüde ekonominin genel dengesi ile parasal genişlemeler ve maliye politikası uygulamaları aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Sermaye girişlerinin, enflasyonu artırıcı etkilerinin bertaraf edilmesi ancak para arzında yaratabileceği genişlemenin ve yine sermaye girişlerinin döviz kurları üzerindeki etkisinin sınırlandırılması ile sağlanabilmektedir. Sermaye akımları karşısında parasal genişlemenin kontrolü için uygulanan en etkili politika ise "sterilizasyon" dur. Sterilizasyon; kamu kesiminin döviz girişi karşısında piyasaya çıkan ulusal paranın piyasadaki çekilebilmesi için tahvil ihraç etmesidir (Uzunoglu, Alkin ve Gürlesel, 1995:

70). Sermaye girişleri karşısında sterilizasyon politikaları izlenmediği takdirde genişleyen para arzı nedeniyle iç talepte bir artış olabilecektir. Talebin tüketime yansıyan kısmı kısa vadede üretim artışına benzer bir etki yaratarak yurt içinde toplam arzın artışına neden olabilecek fakat talep arzı aşacağından bu durum enflasyonist bir ortamın oluşmasına katkıda bulunabilecektir (Kont, 1998: 723).

Sermaye girişleri karşısında sterilizasyon politikalarının da sorunlu yönleri ortaya çıkabilmektedir. Sermaye girişlerinin çok olması durumunda, sterilizasyon yapılabilmesi için daha yüksek faiz oranlarının oluşması gerekmektedir. Çünkü ülkeye giriş yapan yabancı sermayenin kısa vadeli ve spekülatif nitelikte olması ve cari açıkları artırması durumunda devalüasyon beklentilerini hızlandırarak sterilizasyon için daha yüksek faiz oranlarını gündeme getirebilecektir. Yine yabancı sermaye girişlerinin yüksek miktarlı olması halinde merkez bankasının elindeki kağıtlar yetersiz kalabilmekte ve hazinenin kağıtlarını kullanarak piyasadaki likidite emilmeye çalışılmaktadır. Bu olgu genellikle kamu harcamaları ve faiz oranlarını artırarak likiditenin sterilize edilmemesine neden olabilmektedir. Yani kamunun elinde biriken fonların faiz ödemeleri ve kamu harcamaları yoluyla tekrar ekonomiye aktarılması, enflasyonist etkiler ortaya çıkarabilmektedir (Yentürk, 1997: 139).

Yeldan (1994), 1990-1993 dönemini kapsayan hesaplanabilir genel denge modeli çalışmasında, senaryo olarak dış borçlanma ve sermaye girişlerini sıfırlanmış, bu durumda yurt içi enflasyon ve büyüme haddi ne olurdu? sorusunun cevabını aramıştır. Çalışma sonuçlarına göre dış borçlanma ve sermaye girişlerinin sıfırlanması fiyat düzeyini yükseltici bir etki yaratmakta ve yıllık fiyat enflasyonu % 84'e çıkmaktadır. Aynı biçimde GSMH.'da tarihsel düzeyine göre % 9.6 oranında gerilemekte, özel harcanabilir gelir, özel tüketim harcamaları ve özel tasarruflar da % 10.9 oranında kayba uğramaktadır. Dolayısıyla Yeldan'a göre 1990'dan sonra elde edilen dış finansman olanağı bu dönemdeki mevcut makroekonomik problemlerin

ertelenmesini sağlamış, iktisadi büyümedeki tıkanmaların ve alternatifsizliğin kısa dönemli geçici bir çözümünü oluşturmuştur.

SONUÇ

Türkiye ekonomisinde 24 Ocak 1980 Programı ile finansal piyasalar üzerinde varolan sınırlandırıcı ve yönlendirici politikaların kaldırılması veya azaltılması amaçlanmış ve 1989 yılında çıkarılan 32 Sayılı Karar'la birlikte sermaye hareketleri tamamen serbestleştirilmiştir. Bu kararlar birlikte, ülkemize yönelik sermaye girişlerinde önemli artışlar olsa da bu artışlar daha çok portföy yatırımları ile kısa vadeli yatırımlarda görülmüş ve bu yatırımlar doğrudan yatırımlara göre çok yüksek seviyelere ulaşmıştır. Kısa vadeli fonlar ise sözü edilen dönemde kamu finansman açıklarını kapatmakta alternatif bir kaynak olarak görülmüş ve yüksek reel faizlerle ülkeye çekilmeye çalışılmıştır.

Sermaye hareketlerinin yöneldiği ülkelerde yarattığı etkiler incelendiğinde ise bu etkilerin ülkenin yabancı sermayeyi emme kapasitesine bağlı olarak farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu farklılığın sebebi ise; giriş yapan sermayenin kompozisyonu ve oynaklığı, yabancı sermayenin yöneldiği ülkelerdeki mevcut makroekonomik yapı, bölgesel faktörler ve demografik etkenler şeklinde sıralanabilir.

Kaynak yetersizliği çeken gelişmekte olan ülkelerin ise yabancı sermayeden beklentisi, yurt içi yatırım ve tasarrufları artırarak büyümenin gerçekleştirilmesidir. Ancak yaşanan deneyimler, makroekonomik göstergeleri bozuk, borçlanma oranları yüksek ve daha çok kısa vadeli sermaye girişlerinin yoğun olarak yaşandığı ülkelerde, bu olumlu beklentilerin gerçekleşmediğini göstermektedir (Altınkemer, 2003). Çünkü bu ülkelerde sermaye girişleriyle birlikte döviz kurları değerlendirilerek, cari işlemler dengesi açık vermekte, artan kredi hacminin yarattığı talepte, tüketim ve dolayısıyla enflasyonu artırarak tasarruf ve yatırımlar üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Ancak yabancı sermaye kalemleri içerisindeki

doğrudan yatırımlar, yöneldiği ülkelerin ekonomileri üzerinde olumlu etkiler yarattığı söylenebilir. Özellikle bu tür yatırımlar, fiziki nitelikte yatırımlar olması ve daha istikrarlı bir yapı arz etmesi yanında, yöneldikleri ülkelere sermaye ve teknoloji ile, uluslar arası pazarlama ve yönetim teknikleri ve deneyimlerini taşıyabilmektedirler. Bu ise yatırım ve gelir artışı sağlayarak tasarruf hacmini artırabilmekte ve ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyebilmektedir.

Türkiye ekonomisine baktığımızda da sermaye hareketleriyle büyüme arsında yakın bir ilişki olduğu görülecektir. Sermaye girişlerinin yoğunlaştığı dönemlerde, büyüme oranlarının da arttığı, sermaye çıkışlarının yoğunlaştığı dönemlerde ise büyüme oranlarının negatif değerler aldığı veya azaldığı görülmektedir. Ancak Türkiye'ye yönelen yabancı sermaye içerisinde kısa vadeli yatırımların ağırlıklı olması ve bu yatırımların yarattığı talep artışı, büyümenin tüketim kaynaklı olmasına neden olmuştur. Aynı şekilde bu tür sermaye girişlerinin kamu tarafından yoğun olarak kullanıldığı 1990'lı yıllarda, kamu tasarruf ve yatırımlarında bir azalma olur iken, kamu tüketiminde bir artış olmuştur.

KA YNAKLAR

[Adanurakla, N., \(1997\), "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları", *Dış Ticaret Dergisi*, 2 \(12\), ss.21-36.](#)

[Akçay, B. ve Öğretmen, E., \(1995\), "Finansal Liberalizasyon ve Türkiye'de Mali Piyasalar", *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 32 \(Ekim 1995\), ss.43-57](#)

[Akçoraoğlu, A., \(2000\), "International Capital Movements, External Imbalances and Economic Growth: The Case of Turkey", *Yapı Kredi Economic Review*, 11\(2\), 21-36.](#)

[Akyüz, Y., \(1994\), "Ekonomide Liberalleşme ve Sanayileşme: Latin Amerika Deneyimi" *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 10 \(96\), ss.5-20.](#)

- Altınkemer, M., (1998), "Capital Inflows and Central Bank's Policy Response", The Central Bank of the Republic of Turkey, Research Department, http://www.tcmb.gov.tr/~research/discus/dp_aper47.pdf (12.10.2003).
- Altınkemer, M., (1998), "Recent Experiences with Capital Controls: Is There a Lesson for Turkey", The Central Bank of the Republic of Turkey, Research Department, Discussion Paper, http://www.tcmb.gov.tr/~research/discus/dp_aper65.pdf, (12.10.2003).
- Arın, T., (1999), "Financial Markets and Globalization on Turkey" Topics in Middle Eastern and North African Economies, New York, <http://www.gsb.luc.edu/depts/economics/meea/volume1/arın.htm>. (24.03.2001).
- Berksoy, T. ve Saltoğlu, B.,(1998), **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:1998-58, İstanbul
- Bozer, A., (2000), "Türkiye'de Yabancı Sermayeli Firmalar, Sorunları Gelişme Perspektifleri", **Ekonomik İstikrar ve Yabancı Sermaye Semineri**, TCMB, Ankara.
- Celasun, O. Denizer, C. ve He, D.,(1999). "Capital Flows, Management, and the Financial System: The Turkish Case, 1989-97", World Bank Working Papers, No:2141 <http://www.Wbln0018.worldbank.org/resarc/workpapers.nsf/> (13.04.2001).
- Cömert, F., (1998), "Yabancı Sermayenin Dünü, Bugünü ve Geleceği" **Hazine Dergisi** (12), ss.1-25.
- Çoşkun, R., (1998), "Cumhuriyet Dönemi Yabancı Sermaye Yatırımları", **Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan**, ss.85-103.
- Dağlı, H. ve Terzi, H., (1994), "Sermaye Hareketlerinde Liberalizasyona Geçiş: L.Amerika ve Türkiye deneyimi", **İktisat, İşletme ve Finans**, 9 (103), ss.30-35.
- Dinler, Z., (2000), **İktisada Giriş**, 5.baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa .
- Erdilek, A.,(1998), "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Değerlendirilmesi", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, 13 (147), ss.53-61.
- Hazine Müsteşarlığı, Ekonomik Göstergeler, www.hazine.gov.tr/stat/egosterge/Tablo-32htm (04.06.2002).
- Kara, M.A., (2002), Sermaye Hareketlerinin yatırımlar ve Tasarruflar Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, K.Maraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karlık, R., (1999), **Türkiye Ekonomisi,: Tarihsel Gelişim, yapısal ve Siyasal Değişim**, 6.baskı, Beta Basım yayım, İstanbul.
- Karlık, R., (2000), "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı " , **TCMB, Ekonomik İstikrar ve Yabancı Sermaye Semineri**, Ankara, ss.97-113.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, Y., (2000), **Türkiye Ekonomisi, 10.baskı**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kirmanoglu; H. Ve Ö. Özçiçek, (1999), "The Effect of Short-term Capital Inflows on the Turkish Economy", **Yapı Kredi Economic Review**, 10(1), 27-34.
- Kont, B., (1998), "Sermaye Girişleri ve Makroekonomik Etkileri: Türkiye Deneyimi (1990-1996), İçinde SERİN, V.(ed), **İktisat Politikası**, Alfa Basımevi, İstanbul, ss.635-739.
- Önder, İ. ve Diğerleri., (1993), **Türkiye'de Kamu Maliyesi ve Politikalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara.
- Öniş, Z. ve S. Özmucur, (1991), "Capital Flows and External Financing of Turkey's Import", Technical Paper, Special Series on Mixed Credits, No 36, OECD. <http://www.oecd.org/dataoecd/14/38/1919542.pdf>(erişim: 10.9.2003).

- Serin, V., (1998), **İktisat Politikası**, Alfa Basımevi, İstanbul.
- Soto, M., (2000), "Capital Flows and Growth in Developing Countries: Recent Empirical Evidence", Development Center, Technical Paper, No. 160, OECD. <http://www.oecd.org/dataoecd/38/23/1922938.pdf> (erişim: 10.9.2003).
- Şimşek, M., (1997), "Türkiye'de ki Yabancı Sermayenin Yurt İçi Tasarruflar Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Yaklaşım", **Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, (12), ss.25-37.
- TCMB., *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi*, www.tcmb.gov.tr (29.03.2002)
- Terzi H. ve Günaydın, İ., 1997. "Ekonomik Kalkınmada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Rolü: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme" **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, 12 (132), ss. 53-61.
- Todaro, M.P.,1989. **Economic Development in the Third World**, 4.ed.,Logman, London, 698s.
- Uludağ, R., (1991), Türkiye'de Yabancı Sermaye Uygulaması, Maliye ve Sigorta Yorumları Yayıncılık, Ankara.
- Ulusoy, A. Ve Karakurt, B., (2001), "Türkiye'de Yönelik Sermaye Hareketleri ve Ekonomik Etkileri", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, 38 (Ocak), ss.45-46.
- Uygun, E., (1993), **Liberalization an Economic Performance in Turkey**, UNCTAD Discussion Papers No. 63, UNCTAD, Geneva.
- Uzunoglu, S., Alkin, K. Ve Gürlesel, F., (1995), **Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişmekte Olan Ülkelerde Makroekonomik Etkileri ve Türkiye**, İMKB. Araştırma Yayınları, İstanbul.
- World Bank (2001), "International Capital Flows And Economic Growth", Global Development Finance, ss.59-83, <http://www.worldbank.org/prospects/gdf2001/voll.htm> (17.04.2002).
- Yalınpala, J., (1999), "Türkiye Ekonomisinde Yabancı Sermaye Yatırımlarının Niteliği", Marmara Üniversitesi Yayınları, **Prof. Dr. Orhan Oğuz'a Armağan**, ss.491-505.
- Yanikkaya, H., 2001, "Long-term Capital Flows and Their Effects on Economic Growth Through International Trade", **Boğaziçi Journal**, 15(2), 109-128.
- Yeldan, E., 1994. "Türkiye Ekonomisinde Krizin Oluşumu, 1990-1993: Bir Genel Denge Analizi", **ODTÜ Geliştirme Dergisi**, 23 (3), ss. 427-476.
- Yentürk, N., (1997), "Finansal Serbestlik ve Makroekonomik Dengeler Üzerindeki Etkileri", **Ekonomik Yaklaşım**, 8 (25), ss.131-153.
- Yılmaz, S., (1994), "Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Tasarrufa Duyulan İhtiyacın Nedenleri", **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi**, (20), ss.97-113.

**Sağlık Sektöründe Müşteri Memnuniyeti Araştırması:
Dr. Faruk Sukan Doğum Ve Çocuk Hastanesi Örneği**

Şebnem ASLAN¹, Tahir AKGEMCİ², Adnan ÇELİK³

¹ Faruk Sukan Doğum ve Çocuk Hastanesi Y.Ebesi.

² Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü Öğretim Üyesi

³ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü Öğretim Üyesi

ÖZET: Bu çalışma, Dr. Faruk Sukan Doğum ve Çocuk Hastanesinde müşteri memnuniyeti ölçümü yapmak ve müşteri memnuniyetini artırma çalışmalarına yardımcı olmak üzere hazırlanmıştır. Teorik kapsam, müşteri kavramı, müşteri (hasta) memnuniyeti, müşteri tatminini sağlamada hastanenin fonksiyonları ve hastanelerde müşteri memnuniyetini artırma çalışmalarına ilişkindir. Araştırma kısmı ise, sözkonusu hastanede uygulanan müşteri memnuniyeti anketi, yüz yüze görüşmeler ve gözlemlerden elde edilen verilerin birlikte değerlendirilmesinden oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Müşteri Tatmini, Sağlık Sektörü.

**The Customer Satisfaction in Health Sector:
The Case of Dr. Faruk Sukan Maternity and Pediatrics Hospital**

ABSTRACT: This study is prepared for the measurement of customer satisfaction and helping to increase the customer satisfaction in Dr. Faruk Sukan Birth and Child Hospital. Theoretical framework covers the concept of customer, customer (patient) satisfaction, the functions of hospital in providing for the customer satisfaction. Empirical analysis consists of the consideration of the data obtained from the questionnaire face to face interviews and the observations in the mentioned hospital.

Key Words: Customer Satisfaction, Health Sector.

GİRİŞ

Değişen sağlık bakım çevresinde tüketiciler kanadında daha kaliteli ve tatmin edici sağlık bakımına olan talebin artması yönünde değişimler olmuştur. Sağlık bakım sunucuları kanadı ise (hekimler, hastaneler) giderek daha piyasa yönelimli (tüketici odaklı) hizmet vermeye başlamışlardır. Bu gelişmeler tüketici tercihini, tüketici egemenliğini ön plana çıkaran tüketici yanlılığı fikrini gündeme getirmiştir. Sağlık bakımında tüketici yanlılığı konusundaki gelişmeler hastaları daha kaliteli ve verimli sağlık bakımı satın alma konusunda motive etmiştir (Yıldırım, 1999: 77). Bu durum hastaneleri en ekonomik hizmeti en kaliteli vermeye zorlamakta, müşteri tatminine daha fazla önem vermeye başlamalarına yol açmaktadır. Sağlık durumunun gelişmesiyle bağlantılı sağlık bakımını ve hasta memnuniyetini birlikte değerlendirme, kaliteli bir bakım için önemli bir kriter haline gelmiştir (Carlsion ve diğerleri, 2003: 264).

Son on yıldır sağlık ölçümleri, hasta tercihleri, sağlık sonuçları, hasta memnuniyeti ve yaşam kalitesi üzerinde odaklanmıştır. Hasta memnuniyeti şimdilerde sağlık bakımında daha yüksek düzeyde arzulanan bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağlık bakımından memnuniyet ölçümünde, birinci aşamada, içinde bulunulan koşulların öneminin farkına varılmıştır. Bundan sonraki aşamada ise, sosyologlar hastaların tedavi önerileriyle bakımdan duydukları memnuniyet arasında bir bağ bulunduğuna dikkat çekmişlerdir. Memnuniyet ölçümlerinin popülerliğinin artışı da müşterilerin hizmet ve servis kalitesi hakkındaki beklentilerinin yükselmesine yol açmıştır (Hudak, McKee ve Wright, 2002: 103).

Bu çalışmada, Dr. Faruk Sukan Doğum ve Çocuk Hastanesinde müşteri memnuniyeti ölçümü yapmak ve bu yöndeki çalışmalara yardımcı olmak üzere öneriler geliştirmek amaçlanmıştır. Çalışmada; müşteri kavramı, müşteri (hasta) memnuniyeti, müşteri tatminini sağlama hastanesinin fonksiyonları ve hastanelerde müşteri memnuniyetini artırma çalışmaları konuları teorik boyutta ele alınmıştır. Araştırma kısmı ise, Dr. Faruk Sukan Doğum ve Çocuk Hastanesinde müşteri memnuniyetini ortaya koymayı hedefleyen anket çalışması ile ilgilidir. Araştırma sonucunda

elde edilen bulgular yorumlandıktan sonra, çalışma sonuç ve öneriler ile bitirilmiştir.

MÜŞTERİ KAVRAMI

Öyle ki “müşteri” kavramı sağlık hizmeti sürecinde yer alan pek çok meslek grubunu ve bölümünü içinde barındırır. Temel hedefi “hasta” olan sağlık hizmetinde “müşteri” terimi günümüz sağlık sektöründe pek sıcak karşılanmasa da, rekabet avantajı elde edebilmek ve toplam kalitenin temelinde yatan “müşteriyi memnun edebilmek” açısından konuya baktığımızda her aşamada hizmetin kalitesini değerlendirecek kesimi “müşteri” olarak tanımlamamız doğru olmaktadır. Sağlıkta müşteri, hizmet sunum sürecini başlatan hekimler, hemşireler ve diğer sağlık personeli, süreçte bire bir yer alan hastalar ve bazı aşamalarda hizmeti hastadan daha etkili olarak değerlendirebilen hasta yakınları yer almaktadır (Pakdil, 2002: 3). Ancak burada konu sınırlandırılarak iç müşteri olan sağlık çalışanlarının memnuniyeti, kapsam dışında bırakılarak dış müşteri (geniş kapsamda; hasta, hastanın ailesi, hastanın çevresi, refakatçi, ziyaretçi, devlet, diğer sağlık kurumları, medya, sigorta şirketi, anlaşmalı kuruluşlar, tıbbi malzeme ve ilaç firmaları, eczaneler, dernekler) memnuniyeti dar kapsamda ele alınarak hasta ve ailesi olarak kısıtlanmıştır.

MÜŞTERİ (HASTA) MEMNUNİYETİ

Hasta memnuniyeti duyguların güvensizliği dolayısıyla, ölçülmesi zor, kompleks bir kavramdır. Hasta memnuniyeti insanların şimdiki algı ve beklentileri kadar daha önceki sağlık bakımındaki tecrübe ve deneyimlerinden de etkilenen bir kavramdır (Spooner, 2003: 162). Hasta ihtiyaçları ve istekleri her insancıl sağlık bakım sistemi için odak noktasıdır. Hasta memnuniyetine artan önem, sağlık bakımıyla hasta memnuniyetine daha fazla maliyete katlanılmasına yol açmaktadır (Thi, Briançon, Empereur ve Guillemain, 2002: 493).

Müşteri memnuniyeti müşteri odaklanma düzeyiyle paraleldir. Müşteri odaklanma düzeyi ise; sağlık personeli ve sağlık personeliyle ilgili faktörlerin kombinasyonu ile oluşan hizmet sunucuları ile müşterilere verilen hizmetler yoluyla belirlenmektedir (Darby, 1999: 271).

MÜŞTERİ TATMİNİNİ SAĞLAMADA HASTANENİN FONKSİYONLARI

Sağlık hizmetleri sunmak, dolayısıyla tıbbi bir kuruluş özelliği taşıyan hastaneler, farklı özellikleri bünyesinde barındıran ve bunlardan kaynaklanan farklı amaçları gerçekleştirmek için örgütlenmiş kurumlardır. Hastanenin özel, kamu veya kar amacı gütmeyen üçüncü sektöre ait olması veya araştırmaya dayalı üniversite ya da ihtisas hastanesi olması, hastanenin hizmet sunma stratejilerinde önceliklerini değiştirse bile (örneğin; tıbbi araştırmaya yönelme, sosyal sağlık sigortaları çerçevesinde nüfusun ihtiyaç içindeki kesimlerini kapsama alma ya da belirli bir coğrafi bölge halkına hizmet sunma gibi) yönetimde etkinlik sağlanması, tüm hastaneler için ortak bir hedef niteliği taşımaktadır (Kurtulmuş, 1998: 232).

J. Paul Feldstein hastanelerin asıl amacını, belirli düzeydeki sağlık hizmetini, mümkün olabilecek en düşük maliyetle, maksimum nicelikte üretebilmek olarak belirlemiştir (Köksal ve Akbeyik, 2002: 8). Hasta bakım hizmeti sunmak amacıyla kurulmuş olan hastaneler, amaçlarını gerçekleştirmek için personel, alet ve ekipman gibi mevcut kaynaklarını verimli bir şekilde kullanmak durumundadırlar. Hastanenin etkililik ve verimlilik düzeyi, personelin ilgi, gayret, çalışkanlık ve yeterlilik gibi nitelikleriyle doğrudan doğruya ilişkili kavramlardır (Şahin, 2002: 2). Zira hastanelerde hasta bakım kalitesini, etkileyen personel için yapılan harcamalar, tüm hastane giderlerinin üçte ikisini oluşturmaktadır (Şahin, 2002: 2). Sağlık sektöründe pazarlama kavramının bilimsel anlamda uygulamaya konulamamasının nedenleri arasında arz-talep dengesizliği önemli yer tutmaktadır. Zira, büyük orandaki talep, hastanelere hangi şartlarda olursa olsun hizmetlerini sunabilme güvencesi verebilmektedir (Karahan, 2002: 1). Bu da hastaneyi diğer organizasyonlardan ayıran en önemli özelliktir.

Hastanelerin temel işlevi; müşterilerinin hizmet taleplerinin oluşum nedeni olan hastalıkların tedavisidir. Bunun yanında, koruyucu hekimlik, tedavi edilsin veya

edilmesin, hastalık çeşitlerinin gelişmesini olanaklar ölçüsünde önlemek ve varolan yararları genişletmek amacını güder. Sözelimi, çevre kirlenmesinin yol açtığı hastalıkların tedavisinden çok, çevre kirlenmesinin önlenmesi koruyucu hekimliğin amaçlarından. Kısaca, koruyucu hekimlik hastane tarafından oluşturulan önerilerin topluma aktarılması fonksiyonudur (Ak, 1990: 78).

Hastaneler aynı zamanda birer eğitim kurumlarıdır. Hastanelerde verilen eğitim ya da hastanelerden beklenen eğitim hizmetleri, hasta ve yakınlarının eğitimi, öğrencilerin eğitimi (intörnlük, tıpta uzmanlık) hastane personelinin hizmet içi eğitimi ve sağlık konularında kamuoyunun eğitimi olarak sıralanabilir (Kavuncubaşı, 2000: 76).

Ayrıca hastaneler, sağlık hizmeti yanında otelcilik hizmetleri de sunan ticari kurumlardır. Bu nedenle bir hastanede muhasebe, finans ve kalite gibi unsurlara azami özen gösterilmediği takdirde, kurumun ayakta kalabilmesi ve diğer kurumlarla yarışabilmesi mümkün değildir. Bir resmi kurum için bunların pek önemli olmadığı ve bir üniversite hastanesinin nasıl olsa hizmet dışı bırakılamayacağı düşünülebilir. Fakat güvenini ve gücünü kaybetmiş böyle bir sağlık kuruluşu öncelikle kendi sağlığını yitirmiş, hasta bir kuruluş demektir (Artvinli, 2002: 2).

Hastanelerin birincil amacı (tanı tedavi vs.)'nin yanında ikincil amaçlarından, otelcilik işlevi, açığa kavuşturulmamış ve arka planda kalmıştır. Oysa, tanı ve tedavi sonrası hijyen ve sanitasyon eksikliğine bağlı ölümlere sıkça rastlanmaktadır. Bu sebeple, hastanede konaklama hizmetleri ve bu hizmetler içerisinde yer alan kat hizmetleri (housekeeping) bölümü ve işlevi önemli konuma sahip olmalıdır (Tunç ve Sevin, 2000: 100). Zira müşteri memnuniyeti kapsamında öncelikle ele alınması gereken unsur hastanedeki otelcilik hizmetleridir.

HASTANELERDE MÜŞTERİ MEMNUNİYETİNİ ARTTIRMA ÇALIŞMALARI

Hastaneler; pek çok meslek dalının icra edildiği, hem üretim hem servis hizmetinin verildiği, teknoloji ve insan ağırlıklı hizmetin sunulduğu, hizmet veren ile hizmet alanın ve yakınlarının iç içe yaşadığı, kompleks fiziki niteliklere sahip binalar olarak, bina yönetim hizmetlerine birinci derecede ihtiyaç duymaktadır (Yılmaz, Gürleyik ve Aksakal, 2000: 556).

Gelişmiş ülkelerde hastane mimarisi başlı başına bir uzmanlık alanı haline gelmiştir. Ülkemizde hastane mimarisi henüz gelişmiş değildir. Bu durum özel sektör hastanelerinin de çözümsüz bıraktığı en önemli sorunlarından biridir. Binanın güzelliği, iç açıcılığı, geniş ve ferah olması vb. özellikleri yanında verilecek hizmete yetecek kadar alan ve hacim işgal etmesi ve hizmet sunmaya elverişli yani kullanışlı olması gerekmektedir (Çetik ve Oğulata, 2003: 29).

Hastanenin fiziksel şartları kapsamında yer alacak bir konu da iş ortamının renklendirilmesine dairdir. Hasta bireyler ve çalışanlar için ortam renklendirmesinin ilişkisi saptanmıştır. Renklerin sadece fiziksel değil, aynı zamanda insanların psikolojik durumları üzerinde de etkili olduğu gözlenmiştir. Renklerin algılanması sonucu insanlarda bazı hormonlar harekete geçmektedir. Bu hormonlar insanda stresli veya stressiz olma durumu oluşturmaktadırlar. Yapılan araştırmalarda, renklerin tekdüzeliği, sık renk değişimi ve özelliği sonucu adrenelin ve noradrenelin hormonlarının sinir sistemini uyardığı; kalp atışının, nabzın ve nefes alıp verme hızının ve çalışma veriminin değiştiği görülmüştür (Halhallı, Nazik, 2001, s.65).

Çok fazla renklilik veya çok geniş alana yayılan tek renk çalışanlara rahatsızlık vermekte, dikkatlerini dağıtmaktadır. Parlaklığından dolayı gözü yormasından beyaz renk tek başına kullanılmamalı; yeşil renk ise dinlendirici ve gözü yormama özelliğinden dolayı tercih edilmelidir. Soğuk ve sakin bir renk olan mavi ise; sessizlik ve rahatlık telkin etmesi nedeniyle dinlendirici bir renktir. Mavi, Japonya, Avustralya, ABD, Almanya ve bizim ülkemizde en çok tercih edilen renklerden birisidir. Diğer ülkelerden farklı yeşil

ülkemizde kullanılan renkler arasındadır. Yeşil de çalışma ortamlarına uygun renktir. Zira yeşil, dinlendirici, memnuniyet, sükunet ve ümit telkin edicidir (Halhallı ve Nazik, 2001: 67-68).

Son yıllarda gelişen “Kurum ev idaresi” hastane işletmelerinin başarısını artıracak alternatif yol olarak gözükmektedir. Birimin görevleri arasında hastane içi ve çevresinin temiz ve hijyenik olarak muhafazası, servisler arasında hasta ile ilgili tıbbi malzeme ve laboratuvar maddelerinin gitmesi gereken yerlere zamanında güvenli olarak ulaştırılması hizmetlerinin planlanması, yürütülmesi ve personelin eğitim ve denetlenmesidir (Erdal, 1998: 9). California’da Küçük hastaneler, hastalar için ev tarzı rahatlık ve konfora yönelmeyi tercih etmektedirler. Çoğu büyük sağlık merkezleri de çoğunlukla şefkat, ev atmosferi, gibi misyonları belirleyerek kendilerine odak noktası yapmaktadırlar (Benko, 2003: 12).

Hastanede kat hizmetleri hasta bakım ve tedavi hizmetlerinin kalitesini etkileyen bir hastane hizmetidir. Kat hizmetleri hastane ve çevresinin hijyen şartlarına bağlı olarak, temiz ve bakımlı tutulması, hastaların ve personelin kullandığı çamaşırın ve giysilerin temizlik kontrollerinin yapılması, aynı zamanda hastanede yangına ve diğer tehlikelere karşı tedbir alınması amacıyla sürdürülen hizmetler olarak tanımlanmaktadır (Tunç ve Sevin, 2000: 102).

Hastanenin temizliğinde bir düzensizlik söz konusudur. Önerilen modelde; hemşire, temizlenecek odayı forma işlemeli, hasta kabule göndermeli, hasta kabul ev ekonomistine formuna iletmelidir. Ev ekonomisti odaya temiz olduğuna dair onay verdikten sonra tekrar hasta kabule formu ulaştırmalıdır. Formun işlemeye başlaması ile iletişim kanalı düzenlenmiş, formu doldurmak ilgili birimlere sorumluluk getirmiş, gecikme ya da iletilmeme gibi problemler, kişilere ulaşmaktan kaynaklanan zaman kaybı, iletişim eksikliğinden doğan birimler arası sürtüşmeler ortadan kalkmış olacaktır (Erdal, 1998: 10).

Hastanelerde hizmet birimlerinin iş akışı problemi, günün her anında değişik yoğunlukta hizmet sunan kompleks bir fiziksel yapıya sahip olan hastanelerde, çözülmesi gereken en önemli sorunlarından birisidir. Hastanelerde tetkik, teşhis ve tedavi üniteleri,

yardımcı tıbbi üniteler ile idari, mali ve teknik birimler için gerekli olan insan gücü, makine ve teçhizat ihtiyaçlarının saptanarak bunlar arasındaki iş akışı ilişkilerine göre uygun büyüklükte ve uygun yerde yerleşim alanlarının belirlenmesi gereklidir. Böylece hekim, hemşire ve diğer yardımcı ve destek personelin düzenlenecek olan ergonomik iş akışları ile verimlilikleri artırabileceği gibi hastanede yaşanan tıbbi olumsuzlukların da ortadan kaldırılması sağlanacaktır (Çetık ve Oğulata, 2003: 28). Cincinnati'deki Children's Hospital' da, çalışma alanlarında; iş, hasta, evrak akışı ve hekim, hemşire ve diğer personelin iletişimi ile ilgili çalışmalar sonucu dolaşım zamanı %50'den fazla azaltılmıştır. Bu çalışmalar anlamlı maliyet düşüşleri getirmiştir. Bunun da ötesinde, koşuşturmanın çok azaldığı estetik ve hoş bir ortamda hastaların ve tüm personelin yükselen moral düzeyi söz konusu olmuştur (Tarcan, Varol ve Ateş, 2000: 97-98).

Ülkemizde bir çok alanda olduğu gibi, sağlık sektöründe de bilgi teknolojilerinin algılanması, hangi kapsamda kullanılması gerektiği son yıllarda daha fazla anlaşılmaya başlanmış, özellikle rekabetin zorunlu kıldığı kaliteyi artırma, farklılaşma ve daha az maliyetle iş yapabilmenin temel gereklerinden birisinin bilgi sistemleri yatırımları ile gerçekleştirilebileceği anlaşılmıştır. Sağlık kuruluşlarında bu yatırımların yapılması ile birlikte kaçakların minimize edilmesi, verimliliği ölçme ve artırma, yatırımların geri dönüşünü hızlandırma, esnekliği artırma, karışık ve suiistimallere yol açan iş akışlarını ortadan kaldırma, kaynakları verimli kullanma, maliyetleri kontrol edebilme, kaliteyi artırma, cihaz ve materyal planlamasını yapabilme söz konusu olabilmektedir (Karataş, 2000, s.43).

Tıp alanındaki bir başka gelişme elektronik hasta kayıtları sistemidir. Bu sistemde amaç kağıtsız hastane oluşturmaktır. Böyle bir sistemde hasta ile ilgili tüm veriler verinin üretildiği anda elektronik ortama aktarılmaktadır. Bu sistemle, bireysel sağlık bilgilerinin, en fazla gerekli olan anda, yani

hasta muayene olurken veya hastaya müdahale edilirken kolaylıkla ulaşılabilir olmasıdır. Bir yandan da karar vermede sağlık personeline yardımcı bilgi üretebilme özelliği sağlamaktadır. Diğer yandan, sağlık kurumu yöneticileri için, kurumlarının performans kriterlerini anlık olarak takip edebilme imkanı sağlarken, verilen sağlık hizmetlerinin aktif bir veri tabanında sayılabilir ve kodlanmış parametreler halinde ulaşılmasını da sağlamaktadır (Ünlü ve Ünsal, 2000: 50).

Hastane otomasyonu, özgün nitelikler gerektiren ileri bir teknoloji ürünüdür. Gerçekte bilgisayar ve haberleşme teknolojilerinin sentezinden oluşan stratejik bir projedir. Hastane otomasyonu, bir on-line real time transaction (entegre ve anında etkileşim) teknolojisi olarak özellikle bilgi işlem (data processing) ağırlıklı bir uygulamadır. Hastanelerde klinik (yatan hasta), poliklinik, acil hizmetler, idari ve mali işler olarak dört ayrı otomasyon projesi tasarımıyla malı gerektiğinde entegre edilebilir (Merih, 2000, 59-61). Temel olarak hastanelerin ihtiyaçları ve süreçleri birbirine yakındır. Ülkemizde hastane otomasyonu konusunda yaşanan arayışlar aslında doğru çözüm ve bu çözümü uygulayacak ekibin kalitesinde yatmaktadır (Çığır, 2000: 54).

Fiziksel ve çevresel rahatlığa ilaveten California Hastaneleri hasta bakımını düzenlemeye ve hastaların personel tercihlerine yönelmeye başlamışlardır (Benko, 2003: 12). Ülkemizde de hastaların bu yöndeki talepleri olanaklı kılınmalıdır.

Hastane hizmeti geçmişten bu yana bireysel müşteri ihtiyaçlarını karşılaştırarak, düzeltmeleri sürekli uygulayan kompleks süreçleri içermiştir. Hastaların büyük çoğunluğu teknolojiye uygun bakımın verilip verilmediğini değerlendirememektedirler. Hastalar genellikle sağlık hizmetini aldıkları sağlık personeli üzerine odaklanırlar. Hemşire personel de hizmet sunumunda ekibin primer üyeleridir (Darby, 1999: 271).

Müşteri memnuniyeti ile ilgili yapılan çalışmada; primer hemşirelik bakımı altındaki hastalarda, geleneksel hemşirelik bakımı altındaki hastalara nazaran yüksek oranda memnuniyet oranı bulunmuştur. Primer hemşirelik, bakımın planlanması ve uygulanmasında hemşireye otorite ve özerklik verme dolayısıyla hemşirelik bakımının geniş, sürekli, bireyselleştirilerek sunulmasına dayalı örgütsel bakım sistemleridir. Primer hemşirelik hastalar tarafından daha büyük

ilgiyle karşılanmaktadır. Daha fazla ilgi, hastaların aileleriyle iletişim, hastalığına ve durumuna bağlı olarak hastaya daha fazla bilgi verilmesi ve yakınlaşma gibi bulgular primer hemşireliğin temel felsefesine uygun düşmektedir. Kısacası primer hemşirelik hasta merkezli bireyselleştirilen bakımdır (Sellick, Russell, ve Beckmann, 2003: 545-548).

Müşteri sadakati, diğer endüstri işletmelerinde olduğu gibi hastaneler de de önemlidir. hastaların belirli hastaneyi seçme nedenlerinden en önemlisi hastanenin bakımı ve tıp personelidir. Eğer bir hasta herhangi bir hastaneyi tercih ettiğinde iyi bir tecrübeye sahip olduysa, tekrar aynı hastaneyi tercih edecek veya başkalarına tavsiyede bulunacaktır. Memnuniyet pek çok faktörün bileşiminden oluşur. Hastane hizmeti deneyiminin beş anahtar boyutu vardır. Bunlar; “değer ve saygı görmek; hız ve etkinlik; konfor; bilgi ve iletişim; duygusal destek” olarak belirtilebilir (Power, 2003: 98).

DR. FARUK SUKAN DOĞUM VE ÇOCUK HASTANESİNDE MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ ARAŞTIRMASI

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, “Dr. Faruk Sukan Doğum ve Çocuk Hastanesinde müşteri memnuniyeti ölçümü yapmak ve müşteri memnuniyetini artırma çalışmalarına yardımcı olacak öneriler geliştirmek” tir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırmaya konu olan Dr. Faruk Sukan Doğum ve Çocuk Hastanesi, 1980 yılında Konya ilinde trafik hastanesi olarak hizmete açılmışken, ilerleyen

dönemde doğumevi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hastane 300 kadro yatak kapasitesine sahip olup, araştırma döneminde bunlardan 246’sının fiili olarak kullanıldığı görülmüştür. Hastanenin genel istatistikleri incelendiğinde; “yatan hasta sayısının 12468, poliklinik hasta sayısının ise 75516” olduğu görülmüştür. Tablo 1, hastanenin kadro durumu ve bunların unvanlarına ilişkindir.

Toplam 28 sorudan oluşan anket formları, hastaneye başvuran 200 poliklinik ve 200 yatan hasta olmak üzere toplam 400 hastaya elden ulaştırılmıştır. Bu araştırma, sadece bir hastaneyi kapsadığından, elde edilen sonuçların sağlık sektörüne yayılmasında güçlük çekilecektir. Bu nedenle, uygulama alanının genişletilmesi daha yararlı sonuçlar doğuracaktır.

Araştırmanın Metodolojisi

Hasta memnuniyetini ölçen yöntemler; odak grup görüşmesi, gözlem, video kayıtları gibi kalitatif yöntemler; yüz yüze yapılan anketler, posta ile yapılan anketler, anket kullanılarak yapılan telefon görüşmeleri gibi kantitatif yöntemlerden oluşmaktadır. Bu yöntemler içerisinde hasta memnuniyetini ölçmek için kullanılan en genel yöntemlerden biri, postalama yöntemidir (Spooner, 2003: 162).

Bu araştırmada ise, çalışma ekibinde yer alan bir üyenin bizzat ilgili işyerinde görevli olması nedeniyle, soru kağıtları elden dağıtılmıştır. Bulguların değerlendirilmesi ve önerilerin geliştirilmesinde anket verilerinin yanı sıra, hastaların daha ayrıntılı ve objektif olarak incelenmesini hedefleyen yüz yüze görüşmeler ve çeşitli gözlem notları da çalışma kapsamına alınmıştır. Anket sonuçları "SPSS 10.0 for WINDOWS" programları aracılığıyla değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Dr. Faruk Sukan Doğum ve Çocuk Hastanesinin Personel Yapısı

UNVAN	SAYI
Hekim Grubu	44
Başhekim	1
Başhekim Yardımcısı	6
Uzman Hekim	22
Pratisyen Hekim	15

Müdür Grubu	9
Hastane Müdürü	1
Hastane Müdür Yardımcısı	8
Hemşire Grubu	163
Başhemşire	1
Başhemşire Yardımcısı	6
Sağlık Memuru	6
Ebe	36
Hemşire	114
Sağlık Teknisyenleri Grubu	44
Laboratuvar Teknisyeni	23
Kimya Teknisyeni	1
Narkoz Teknisyeni	10
Röntgen Teknisyeni	10
Sağlık Hizmetleri Grubu	23
Eczacı	2
Diş hekimi	2
Diyetisyen	1
Tıbbi Teknolog	12
Biyolog	2
Psikolog	3
Sosyal Hizmet Uzmanı	1
Genel İdare Grubu	31
Şef	2
Memur	13
Ambar Memuru	1
Veznedar	1
Daktilograf	3
Ayniyat Saymanı	2
Veri hazine Kontrol İşletmeni	1
Tıbbi Sekreter	1
Teknisyen	1
Teknisyen yardımcısı	1
Döner Sermaye Memurları	5
Yardımcı Hizmetler Grubu	45
Terzi	1
Hizmetli	37
Şoför	6
İmam	1
TOPLAM	359

Araştırma Sonucunda Elde Edilen Bulgular ve Değerlendirilmesi

Çalışmada özellikle poliklinikte hastaların üzerinde en fazla durduğu konular; işlemlerin uzun olması dolayısıyla bekletilme sorunuyla karşılaşmaları olmuştur. Bunun yanında müşteri beklentilerini poliklinikte beklemenin daha kısa sürmesi, tuvalet ve muayene odalarının temizlik ve

daha uygun görüntüde olması, konforun sağlanması, bekleme odasında televizyon veya uygun müzik sisteminin getirilmesi, hastalıkları ve ilgili yeterince bilgilendirmenin sağlanması, hastanede yer bulamama sorununa karşın danışmanlık hizmetinin sağlanması, otopark ve dinlenme yeri beklentilerinin karşılanması, havalandırma yetersizliği, sıcaklar dolayısıyla

klima sisteminin hastanede kurulma isteği, çocukları ile gelen hastalar için uygun bekleme odaları, güler yüzlü sağlık personeli ile karşılama beklentileri gibi hususlardan oluştuğu ifade edilmektedir. Verdiğimiz anket sorularını cevaplamalarını istediğimizde ise; bekleme süresi müşteri memnuniyetini düşüren en büyük etken olarak bulunmuştur (%43). Zira, bekleme ile ilgili röntgen ve tahlil sonuçlarını geç almaları da bunu yansıtmaktadır (%37,2).

Hastane yapısını incelediğimizde laboratuvar ve röntgen işlemlerinde çok fazla yoğunluğa rastlanmamaktadır. Ancak hastanedeki yerleşim planlarının uygun olmayışı dolayısıyla hasta bir yerden bir yere çok fazla yorulmakta ararken de çok fazla zaman kaybetmektedir. Bunun alt nedenleri olarak hastanenin fiziksel yapısının uygunsuzluğu, otomasyon sistemine gidilememiş olması dolayısıyla kağıt olayının hala bitirilmemiş olması ve hastanın yeterince bilgilendirilmemesi gibi nedenler düşünülebilir.

Memnuniyetsizlik bağlamında hekimin bilgilendirme eksikliği %51,3 ile memnuniyetsizliğin olduğunu göstermektedir. Anket sonuçları incelendiğinde en yüksek sonuç, danışma hizmetlerinde bulunmuştur (%91,5). Bu durum da bilgi eksikliğinin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Hastane çalışanları ile yapılan görüşmelerde ise danışma hizmetinin yeni kurulduğuna dair bilgi edinilmekte ve hastaların yeterince danışmanlık hizmetlerinden yararlanmadıkları düşüncesine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Toplumsal olarak tüm hastanelerde bu sistemin yerleştirilmesi danışma hizmetlerinin kullanılarak daha etkin işleyen sağlık sistemini sağlayabilir. Polikliniklerde hasta memnuniyetinde hemşire ve diğer sağlık personellerinden memnuniyet %56,6 ile düşük bulunmuştur. Şikayetleri konusunda hastane idaresine bildirme konusunda %56,9 ile hastaların çok fazla hastane yönetimine başvurmadıkları söylenebilir.

Tablo 2. Poliklinik Hastaları Müşteri Memnuniyeti Sonuçları

MEMNUNİYET KONULARI	Sayı	%
Hastanenin danışma hizmetleri	182	91,5
Muayene fişi almak için beklenen süre	123	65,8
Poliklinikte muayene olmak için beklenen süre	86	43
Röntgen ve kan tahlil sonuçlarını almak için beklenen süresi	73	37,2
Poliklinikte doktorun muayene hizmeti	124	62,9
Muayene sonrası doktorun bilgilendirmesi	102	51,3
Poliklinik odasındaki hemşirenin ve personelin ilgisi	112	56,6
Muayene sonrası evrak işlemlerini kolaylıkla yaptırabilme	131	66,8
Şikayetleri hastane idaresine kolaylıkla bildirebilme	111	56,9
Poliklinik tuvalet ve genel temizliği	126	64,3

Poliklinik hastaları müşteri memnuniyeti sonuçları tablo 2'de gösterilmiştir.

Yatan hastalarla yapılan yüz yüze anket görüşmelerinde ise benzer durumlarla karşılaşmıştır. Hastalar güler yüzlü sağlık çalışanı ile karşılaşma beklentisinde olduklarını belirtmektedirler. Bunun yanında hastanenin temizliği ve konforu konusunda

beklentileri bulunmaktadır. Bu konuda; hastanenin badanasının yapılması, tuvaletlerinin daha temiz olması, yemek sunumunun garsonlarca yapılması, yemek görüntüsünün daha iyi olması gibi konular üzerinde durulmaktadır.

Tablo 3. Yatan Hastalar Müşteri Memnuniyeti Sonuçları

MEMNUNİYET KONULARI	Sayı	%
Hastanede verilen sağlık hizmeti	151	76,3
Hastalara hastalıklarıyla ilgili yeterli bilgi verilmesi	123	61,5
Doktorların tutum ve davranışları	153	76,9
Hemşirelerin tutum ve davranışları	117	58,8
Hizmetli personelin tutum ve davranışları	146	74,5
Hastanede verilen yemekler	118	59,9

Hastanede verilen yemeklerin sunum biçimi	134	68,4
Hasta odalarının temizlik ve havalandırılması	155	77,9
Hastanenin tuvalet ve genel temizliği	144	72,7
Hastanedeki idarenin denetim ve kontrolleri	154	77,0
Hastanenin eksikliklerinin giderilmesine yönelik çalışmalar	159	80,7

Yatan hastalar en çok sağlık çalışanı olarak hemşirelerle yüz yüze gelmektedir. Dolayısıyla yatan hasta kapsamında müşteri memnuniyetini arttıran en büyük kesim hemşire personelidir. Öyle ki sonuçlarda da bunu izlemek mümkündür. Yatan hasta bağlamında hekim grubundan memnuniyet %76,9 iken; hemşire grubundan memnuniyet %58,8 olarak bulunmuştur. Yatan hastalarda da poliklinik hastalarında olduğu gibi bilgilendirme eksikliğinden kaynaklanan memnuniyet oranı düşük bulunmuştur (%61,5). Bunun yanında hasta için en önemli memnuniyet ölçümü yemekler konusunda olmaktadır. Yemekler konusunda da memnuniyet % 59,9 olarak diğer memnuniyet oranlarıyla kıyaslandığında hayli düşük bulunmuştur. Yemeklerin sunumu konusunda memnuniyet oranı % 68,4 olarak tespit edilmiştir.

Yatan hastalar müşteri memnuniyeti sonuçları tablo 3'deki gibidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada öncelikle "müşteri kavramı, müşteri memnuniyeti, müşteri tatminini sağlamada hastanenin fonksiyonları ve hastanelerde müşteri memnuniyetini artırma çalışmaları" teorik olarak ele alınmıştır. Araştırma kısmında ise, Dr. Faruk Sukan Doğum ve Çocuk Hastanesinde müşteri memnuniyeti ölçümü yapmak ve müşteri memnuniyetini artırma çalışmalarına yardımcı olmak amacı güdülmüştür.

Teorik kapsam ve araştırma verilerine göre, sağlık sektöründe müşteri memnuniyetine yönelik olarak aşağıdaki saptamalar ve beraberinde çözüm önerileri sıralanabilir:

-Hastaların memnun edilmesinin önemli olduğu varsayılıyorsa; bu verilere dayalı olarak, sağlık politikasını belirlemede hasta talepleri baz alınıyorsa; o zaman hasta

memnuniyetine dayalı olarak yapılan çalışmalar kritik yol gösterici olmalıdır.

-Hastaların temel haklarının başında en iyi ve en kaliteli hizmeti alma hakkı gelmektedir. Hizmetlerin hem teknik ve bilimsel anlamda yeterli olması hem de hastaların kişiliğine, düşüncelerine, değer ve tutumlarına saygı gösterilerek sunulması gerekmektedir.

-Günümüzde hastaların hastane ve sağlık kurumu seçme tercihleri gün geçtikçe artmaktadır. Artan rekabet ortamında sağlık işletmelerinin hasta sadakatini (loyalty) sağlayabilmeleri ancak müşteri tatminini sağlayabilmeleriyle mümkün olabilecektir.

-Hasta memnuniyetinde literatürle uyumlu olarak personel ilişkileri önemli yer tutmaktadır. Personel ilişkilerinde en önemli grubu da hekimler ve hemşireler oluşturmaktadır. Hastalar hekimlerin verdikleri hizmetin kalitesini değerlendirirken, bilgilendirme, dinleme, duygusal destek, yeterli zaman ayırma, saygı gösterme gibi davranışları göz önünde bulundurmaktadır. Yataklı tedavi kurumlarında hastaların tedavi süreci boyunca en fazla etkileşimde buldukları personel grubu ise hemşire grubudur. Bu nedenle hemşire personelin davranışlarının hasta tatminine büyük etkisi bulunmaktadır. Bu sebeple hastane personelinin hastalarla iletişimi önemli yer tutmaktadır. Öyle ki, iletişimin artırılması, hasta bakımının değerini artırır, hastanede kalış süresini kısaltır. Diğer yandan eş zamanlı olarak iş sürecinin gelişimi hastanın hastanede kalış süresini kısalttığı gibi, iletişimin gelişimi hasta ve müşteri memnuniyetini de arttırmaktadır.

-Yapılan çalışmada; hastaların daha çok, fiziksel ve çevresel koşullar (ısı, temizlik, havalandırma, bekleme odaları, vs.),

beslenme, bürokrasi gibi unsurlar üzerinde durdukları saptanmıştır. Özellikle yatan hastalarda, günlük bakım planının hastaların beklentileri ve ihtiyaçlarına uygun olarak bir ekip tarafından sunulması hasta memnuniyetini arttırıcı unsur olacaktır.

KAYNAKLAR

- Ak, Bilal, (1990), **Hastane Yöneticiliği**, Özkan Matbaacılık, Ankara.
- Artvinli, Mustafa, “Devlet, Üniversite Hastaneleri Üst Düzey Yönetim Sorunları”, **Tıp Teknolojisi Dergisi**, www.hastanedergisi.com, 03.06.2002., s.2.
- Benko, Laura B., (2003), “Emotional Rescue”, *Modern Healthcare*, Vol.33, Issue.26, s.12.
- Carlsion, John, Richard Youngblood, Jo Ann Dalton, William Blau ve Celeste Lindley, (2003), “Is Patient Satisfaction a Legitimate Outcome of Pain Management?”, **Journal of Pain and Symptom Management**, Vol.25, No.3, March, s.264.
- Çetik, M. Oya ve S.Noyan oğlata, (2003), “Hastane Hizmet Birimleri Arasında İş Akışının Ergonomik Açıdan Düzenlenmesi”, **Standard Ekonomik ve Teknik Dergi**, Yıl.41, Sayı.489, s.28-29.
- Çığışar, Barkan, (2000), “ Türkiye’de Başarılı Bir Hastane Otomasyonu Projesi”, **Modern Hastane Yönetimi Dergisi**, Cilt.4, Sayı.2, Mart-Nisan, s.54.
- Darby, D.N., (1999), “Factors That Influence Nurses’ Customer Orientation”, **Journal of Nursing Management**, Vol.7, Issue.5, September, s.271.
- Erdal, Dilek, (1998), “Kurum Ev İdaresi Hizmetlerinde Hastane Birimleri Arası Koordinasyonun Önemi”, **Modern Hastane Yönetimi Dergisi**, Cilt.2, Sayı.2, Mart, s.9-10.
- Halhallı, Mebrure ve M. Hamil Nazik, (2001), “İş Ortamında Renklerin Önemi”, **Standard Ekonomik ve Teknik Dergi**, Yıl.40, Sayı.473, Mayıs, s.65-67-68.
- Hudak, Pamela L., Patricia McKeever ve James G. Wright, (2003), “The Metaphor of Patients As Customers: Implications for Measuring Satisfaction”, **Journal of Clinical Epidemiology**, 56, s.103.
- Karahan, Ömer, **Hastane Hizmetlerinin Pazarlanması ve Bir Örnek Olay**, www.merih.net/ml/cvomekar.htm, 14.02.2002., s.1.
- Karataş, Bülent, (2000), “Neden Otomasyon”, **Modern Hastane Yönetimi Dergisi**, Cilt.4, Sayı.2, Mart-Nisan, s.43.
- Kavuncubaşı, Şahin, (2000), **Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi**, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Köksal, Adnan ve Hüdaverdi Akbeyik, (2002), “Çağdaş Yönetim Anlayışı ve Hastane İşletmeciliği”, **Modern Hastane Yönetim Dergisi**, Cilt.6, Sayı.1, Ocak-Şubat-Mart, s.8.
- Kurtulmuş, Sevgi, Sağlık Ekonomisi ve Hastane Yönetimi, (1998), Değişim Dinamikleri, İstanbul, s.232.
- Merih, Kutlu, “Hastane Otomasyonu Projelerine Yanılsama ve Gerçek”, (2000), **Modern Hastane Yönetimi Dergisi**, Cilt.4, Sayı.2, Mart- Nisan, s.59-61.
- Pakdil, Fatma, **Konur Hastanesi’nde Hasta Memnuniyeti Araştırmaları ve Hasta Odaklı Sağlık Hizmeti**, www.merih.net., 15.02.2002, s.3.
- Power, J.D., (2003), “Customer Satisfaction in The Hospital Industry is Higher”, **Health&Medicine Week**, July 14, s.98.
- Sellick, K.J., Shirley Russell ve Jacqueline L. Beckmann, (2003), “Primary Nursing: An Evaluation of its Effects on Patient Perception of Care and Staff Satisfaction”, **International Journal of Nursing Studies**, Vol.40, s.545-548.
- Spooner, Susan H., (2003), “Survey Response Rates and Overall Patient Satisfaction Scores, What Do They Mean?”, **Journal of Nursing Care Quality**, July- September, s.162.
- Şahin, Ümit, **Hastanelerde İşgören Yönetimi**, www.merih.net., 07.03.2002., s.2.
- Tarcan, Ertuğrul, Ergin Sait Varol ve Metin Ateş, (2000), “Bina Kalitesi ve Sağlık İşletmelerinin Performansları Üzerine Etkileri”, **Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi**, Cilt.5, Sayı.4, s.97-98.
- Thi, Phi Linh Nguyen, S.Briançon.f. Empereur ve F.Guillemin, (2002), “Factors Determining Inpatient Satisfaction With Care”, **Social Science & Medicine**, s.493.
- Tunç Azize ve H. Dilek Sevin, (2000), “Hastane Hizmetlerinde Kaliteli Konaklama Hizmetlerinin Sürdürülmesinde Kat Hizmetleri”, **Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi**, Cilt.5, Sayı.2, s.100-102.
- Ünlü, Tayfun ve İbrahim Ünsal, (2000), “Elektronik Hasta Kayıtları: Bir Ütopya mı?”, **Modern Hastane Yönetimi Dergisi**, Cilt.4, Sayı.2, Mart-Nisan, s.50.
- Yıldırım, H.Hüseyin, (1999), “Sağlık Bakımında Tüketici Davranışları: Tüketici Davranış Endeksine Dayalı Bir Uygulama”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt..32, Sayı.2, Haziran, s.77.

Yılmaz, Cemalettin, Bilgehan Gürleyük ve Cevat Aksakal, (2000), "Hastanelerde Bina Yönetimi Hizmetleri,"1. Ulusal Sağlık İdaresi Kongresi,

2000'li Yıllarda Sağlık Hizmetleri ve Kurumları Yönetimi, 20-21 Mayıs s.556.

İNSANİ GELİŞME KAVRAMI VE TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Sami TABAN¹

¹Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, Öğretim Üyesi.

ÖZET: Beşeri sermayenin ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğu yapılan ampirik çalışmaların çoğunda görülmektedir. Dolayısıyla, ülkelerin daha hızlı bir şekilde kalkınabilmeleri insani gelişmeye bağlanabilir. İnsani Gelişme İndeksi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından her yıl hesaplanmakta, ve bu indeks ülkelerin gelişmişlik düzeyini ölçmede önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. UNDP 2003 raporuna göre, Türkiye insani gelişme açısından 175 ülke içerisinde 96. sırada yer almıştır. Konum itibariyle orta insani gelişmeye sahip Türkiye'nin yeri, olması gereken yerde değildir. Çünkü, Türkiye'de kişi başına düşen milli gelire göre sosyal göstergelerin oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Türkiye'nin insani gelişme yönünden gerek dünyada gerekse AB içerisinde daha iyi konumda olması; sağlık ve eğitim gibi alanlara daha fazla kaynak ayrılmasıyla mümkün olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: İnsani gelişme indeksi, beşeri sermaye, Türkiye.

The Concept of Human Development and An Evaluation on Turkey

ABSTRACT: It has been seen that human capital is an important determinant for the economic growth in many empirical studies. Therefore, it is argued that the accumulation of human capital could contribute to the development of the countries. Human Capital Index is yearly calculated by the United Nations Development Programme (UNDP), and this index is

generally accepted as a significant indicator in measuring the level of development.

According to the UNDP 2003 Report, Turkey has ranked as the 96th among 175 countries in terms of human development. Turkey is considered as a country of the medium human development, however, the position where Turkey should be is unfavourable. For it has been understood that social indicators are highly unsatisfactory according to the per-capita income in Turkey. With respect to human development, it will be possible in being better position of Turkey both in the world and the European Union if more resources are allocated to the health and education.

Keywords: Human development index, human capital, Turkey.

GİRİŞ

İktisatçılar uzun yıllar ülkeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farklılıklarını açıklamaya yönelik çeşitli büyüme modelleri geliştirmişlerdir. Bu modellerde insana yatırımın önemine ilk dikkat çeken iktisatçılar A. Smith ve klasik iktisadın öncüleri olmuştur. Daha sonraları, iktisat biliminde özellikle ölçülebilen unsurlara ağırlık verilmesi nedeniyle ihmale uğrayan beşeri sermaye kavramı, ikinci dünya savaşı sonrası başlayan teknolojik gelişmeyle birlikte yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle son yıllarda geliştirilen içsel veya yeni büyüme modellerinde, beşeri sermaye fiziksel sermayeden ayrı bir üretim faktörü olarak ele alınmış ve bu modellerde beşeri sermaye birikiminin ekonomik büyüme üzerinde önemli etkilerinin olduğu ampirik olarak kanıtlanmıştır.

Bu çalışmada, insani gelişme bakımından Türkiye'nin dünya ve AB ülkeleri arasındaki yeri incelenerek, Türkiye'nin insani gelişme gücü ortaya konulmakta ve bu konuda daha iyi bir duruma gelmesi için izlenmesi gereken politikalar önerilmektedir.

İKTİSADİ KALKINMADA BEŞERİ SERMAYENİN ROLÜ

Kalkınma, bir toplumun reel milli gelirin devamlı ve kümülatif bir biçimde artışını sağlayan, sosyal, kültürel ve politik değişkenlerin bileşimi olarak tanımlandığında, bu kavramın merkezine insan faktörü yerleşmektedir. Bu çerçevede kalkınmanın amacı, halkın mutlu, uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmesini sağlamak için gerekli ortamı

sağlamaktır. Kalkınmanın evrensel boyutu ise, sağlık, eğitim ve gelir alanlarının kapsadığı koşulların, herkese eşit olanaklarla sunulmasını ve evrensel hayat standartlarına ulaşabilmeyi içermektedir (Tuna ve Yumuşak, 2002:457).

Kalkınma aynı zamanda, yenilik ve yaratıcılık kazandıran bir süreç olarak da değerlendirilebilir. Bu süreçte, insanın düşüncesi, yetenekleri, eğitim düzeyi ve talebi, değer yargıları ve refah anlayışı ile oluşan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel ortam, yenilik ve yaratıcılığın gelişmesini sağlayarak kalkınmanın itici unsuru olmaktadır. Yani gelişmiş insan gücü yaratacağı dışsallıklarla yatırımların verimliliğini etkileyerek ekonomik gelişmeye olumlu katkıda bulunurken, diğer yandan ekonomik büyümeyle sağlanacak gelir artışı insani kalkınma seviyesinin değişmesine de yol açabilmektedir. Diğer bir deyişle yüksek insani kalkınma düzeyine ulaşmış ülkelerin ekonomik büyüme hızları yüksek olacak ve bu büyümeden elde edilecek gelir artışı sağlık, eğitim vb. harcamalar için kullanılarak insani kalkınma düzeyinin daha üst noktalara taşınmasını sağlayacaktır. Buna karşılık insani kalkınma düzeyi düşük ülkelere yatırımların verimliliği ve ekonomik büyüme hızı daha az olacak ve elde edilecek gelir düzeyinin de düşük olması nedeniyle insani kalkınma için yeterli kadar kaynak aktarılamayacaktır. Dolayısıyla, ekonomik büyüme sürecinde insani gelişme ile ilgili ilişkilerde kopukluk yaşanacaktır (Güloğlu ve Yılmaz, 2002: 429).

İktisadi kalkınmanın gelir artışı yanında, eğitim ve sağlık düzeylerinin yükselmesini,

verim artışını, teknolojik gelişmeyi ve benzer bir çok faktörü kapsaması ve ekonomik hayatın gittikçe daha karmaşık hale gelen yapısı içerisinde, kalkınmışlık göstergelerinin tanımlanması ve ölçülmesi, kalkınma iktisatçılarının son yıllarda konuya olan ilgisini artırmıştır. Bu ilginin en önemli nedeni, teorik tartışmalarda iktisadi gelişmenin fiziki boyutuyla değil nitelik boyutuyla da ele alınıyor olmasıdır. Bu konuda Lucas (1988) ve Rebelo (1991) tarafından geliştirilen içsel büyüme modellerinde, beşeri sermaye fiziksel sermayeden ayrı bir üretim faktörü olarak ele alınmış ve bu modellerde beşeri sermaye birikiminin ekonomik büyüme üzerinde önemli etkilerinin olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca Lucas, gerçekte bireyin beşeri sermayesindeki artışın kendi verimliliğini arttırmasının dışında bütün üretim faktörlerinin üretkenliğine katkıda bulunduğunu da belirtmiş, hükümetlerin eğitime ve teknolojik alt yapının geliştirilmesine yapacakları her türlü yatırımın beşeri sermaye birikimi üzerinde olumlu etkiler oluşturup büyümeyi fiziki sermaye yatırımların etkisinden daha fazla etkileyeceğini vurgulamıştır (Kıbrıçoğlu, 1998).

Beşeri sermayenin üretimde taşıdığı önem, devletin bu konuda üstleneceği görevin önemine de yansır. Her ne kadar şirketler, elemanlarına belli bir eğitim sağlasalar da, vatandaşına eğitim sağlamak ancak devletin görevidir. İnsanlar devletin uygun bir müdahalesinin olmadığı hallerde kendi eğitimlerine sosyal optimumun gerektirdiğinden daha az yatırım yapmaktadırlar. Bu açığı kapatmak için, beşeri sermaye birikimine katkıda bulunacak politikalar ekonomik büyümeyi olumlu şekilde etkileyebilecektir (Kar ve Taban, 2003). Diğer taraftan Rebelo, ekonomide fiziki sermaye-beşeri sermaye oranı düştüğünde yani beşeri sermaye oranı arttığında büyümenin hızlanacağını savunmuştur. Bu konuda Lucas ise, beşeri sermayeyi fiziki sermaye gibi bir üretim faktörü saymakla birlikte, fiziki sermayenin önemini de asla gözardı etmemiştir. Bu nedenle, Rebelo fiziki-beşeri sermaye oranında beşeri sermaye artışına

önem verirken, Lucas fiziki sermaye artışının önemini vurgulamıştır (Acar, 2002: 128).

Beşeri sermaye ile ekonomik büyümenin arasındaki ilişkiyi araştıran pek çok araştırmada beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde önemli etkilerinin olduğu bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Örneğin Mankiw, Romer ve Weil (1992), Ramirez, Ranis ve Stewart (1997), Barro (1991) ve Webber (2002) tarafından yapılan ampirik çalışmalar, beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği tezini doğrulamıştır. Beşeri sermayenin ekonomik büyümeye olan etkilerinin çıkarımlarına ilişkin birçok çalışma Türkiye ekonomisine de uygulanmıştır. Güngör (1997), Canpolat (2000) ve Kar ve Ağır (2003) yapılan çalışmalarda beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tüm bu sonuçlar, bir ülkenin daha yüksek bir kalkınma hızına ulaşabilmesinin daha nitelikli insan gücü yetiştirmesine bağlı olacağını göstermektedir. Başka bir ifade ile insani gelişmeye değer veren toplumların diğerlerine göre daha iyi yaşam standartlarına sahip olacağı söylenebilir. Ancak insani gelişme için yalnızca daha iyi yaşam standartlarına sahip olmanın yeterli olmadığı, bunun yanında temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşayan, sağlıklı ve özgün bir yaşam ortamından faydalanmanın gerekli olduğu Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından her yıl yayınlanan İnsani Gelişme Raporlarında sıklıkla ifade edilmektedir (Tuna ve Yumuşak, 2002: 458). Bu raporlarda ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyinin sadece kişi başına düşen milli gelirdeki artışla (ekonomik büyüme) ölçülmesinin doğru olmadığı, milli gelir yanında diğer faktörlere de (sosyal faktörler) bakılmasının gerekli olduğu ifade edilmektedir. Bu amaca yönelik olarak yayınlanan İnsani Gelişme raporlarında ülkelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerini karşılaştırmak için İnsani Gelişme İndeksi (HDI) adı verilen bir indeks geliştirmiştir.

İNSANİ GELİŞME İNDEKSİNİN HESAPLANIŞI

İnsani Gelişme İndeksinin hesaplanması üç kritere dayanmaktadır. Bu kriterler: Doğumda yaşam beklentisi olarak ölçülen ömür; yetişkinlerin okur yazarlık ve ilk/orta/yüksek eğitimde okullaşma oranı ve son olarak satınalma gücü paritesine göre kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla ile ölçülen yaşam standardıdır. İndeks oluşturulurken her bir kriter için kullanılan sabit maksimum ve minimum değerler şu şekilde belirlenmiştir (Tuna ve Yumuşak, 2002: 460):

- Ortalama yaşam süresi: 25-85 yıl
- Okur-yazarlık oranı: (15 yaş üzeri) %0- %100
- Okullaşma oranı: %0- %100
- Kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla oranı: 100\$- 40000\$

Yukarıdaki değişkenlere bağlı olarak her ülkeye ait olmak üzere ayrı bir indeks oluşturulmaktadır. İndekslerin her biri, (X_i), ülkeler için verilen her alandaki i değerine göre ($i=1$ gelir için, $i=2$ eğitim için ve $i=3$ yaşam beklentisi için) aşağıda görüldüğü gibi formülleştirilmektedir:

$$\text{İndeks} = (X_i - X_{\min}) / (X_{\max} - X_{\min})$$

Yaşam beklentisi ve eğitim indekslerinin hesabı bu formüle göre yapılmaktadır. Ancak gelir indeksinin hesaplanması biraz daha karmaşıktır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı 1990 yılından beri gelir indeksi hesabında iki farklı yöntem kullanmıştır. 1999 İnsani Gelişme Raporu'ndan bu yana gelir hesaplaması, Anand ve Sen'in söz konusu yılda geliştirdikleri formül yardımıyla yapılmaktadır. Bu formül şu şekildedir (Güloğlu ve Yılmaz, 2002: 433):

$$W(y) = (\log y - \log y_{\min}) / (\log y_{\max} - \log y_{\min})$$

Bu hesaplamalara göre her bir ülke için ayrı bir indeks (X_i) oluşturulmakta ve bu indeksler toplanarak aritmetik ortalamaları alındığında ilgili ülkeye ait insani gelişme indeks değerine (HDI) ulaşılmaktadır:

$$\text{HDI} = (\text{Yaşam Süresi Beklentisi İndeksi} (X_1) + \text{Eğitim İndeksi} (X_2) + \text{Gelir İndeksi} (X_3)) / 3$$

İnsani Gelişme İndeksinin değeri 0 ile 1 arasında değişmektedir. İndeks değerinin 1'e yaklaşması, insani gelişme performansının iyileştiğini göstermektedir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Raporları'nda ülkeler düşük, orta ve yüksek insani gelişmeye sahip ülkeler olarak üç kategoriye ayrılmıştır (Kutlu, 2000: 86):

- İndeks Puanı 0.800- 1.000: Yüksek düzeyde insani gelişmeye sahip olan ülkeler
- İndeks Puanı 0.500-0.799: Orta düzeyde insani gelişmeye sahip ülkeler
- İndeks Puanı 0.000- 0.499: Düşük düzeyde insani gelişmeye sahip ülkeler

İNSANİ GELİŞME İNDEKSİNİN DÜNYA, TÜRKİYE VE AB ÜLKELERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ülkelerin İnsani Gelişme İndeksine Göre Değerlendirilmesi

UNDP'nin 2003 yılında yayımladığı 175 ülkeyi kapsayan İnsani Gelişme Raporu'na göre, ülkelerin İnsani Gelişme İndeksi (HDI) değerleri özet halinde Tablo 1'de gösterilmektedir.

2003 yılı itibarıyla yüksek insani gelişmeye sahip ülke sayısı 55, orta insani gelişmeye sahip ülke sayısı 86 ve en düşük insani gelişmeye sahip ülke sayısı ise 34'tür. Ülkeler bazında düşünülürse, Norveç indekste yer alan

175 ülke içerisinde ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada İzlanda, üçüncü sırada İsveç, dördüncü sırada Avustralya ve beşinci sırada Hollanda bulunmaktadır. Bu ülkeleri Belçika, Amerika ve batının diğer gelişmiş ülkeleri izlemektedir. Tablo 1'in son sütunu kişi başına düşen GSYİH ile insani gelişme indeksi sıralamasındaki farkı göstermektedir. Bu farkın negatif çıkması, ülkenin kişi başına düşen milli gelirine göre insani gelişme bakımından iyi bir durumda olunmadığını açıklar. Bu konuda dünyada en iyi ülkenin 41 puanla Tacikistan olduğu ve en kötü ülkenin ise -78 puanla Equatorial Guinea olduğu görülmektedir.

İnsani gelişme indeksinin ilk sırasında yer alan Norveç ile son sırasında yer alan Sierra Leone ülke karşılaştırılması bizi bazı ilginç sonuçlara götürmektedir (UNDP, 2003):

- Norveç’li bir insanın ortalama yaşam beklentisi 79 yıldır, Sierra Leone’de ise 35 olup, bu Sierra Leone’nin yaklaşık iki katıdır.
- Norveç’te okuma-yazma oranı %99 iken, bu oran Sierra Leone’de % 36’dır. Okullaşma oranı Norveç’te %98 iken, bu oran Sierra Leone’de %51’dir.
- Norveç’in satın alma gücü paritesine göre hesaplanan kişi başına GSYİH’sı 29.620\$’dır. Bu rakam Sierra Leone’de 470\$’dır ki, bu Sierra Leone’nin yaklaşık 63 katıdır.

Ülkelerarası karşılaştırmalarda ortaya çıkan ilginç bir sonuç da şudur: Kişi başına düşen GSYİH’sı 13.330\$ olan Suudi Arabistan’ın, 11.290\$ ile Güney Afrika’nın ve 12.040\$ olan Oman’ın orta düzeyde insani gelişme gösteren

ülkeler grubunda yer almasına karşın, 8.400\$ ile Uruguay, 5.259\$ ile Küba ve 8.430\$ ile Meksika’nın yüksek insani gelişme grubunda görülmesidir. Bu durum, İnsani Gelişme indeksinin hesaplanmasındaki ‘insani’ unsurların önemini vurgularken, büyüme – kalkınma farklılığının da altını çizmektedir.

İnsani Gelişmenin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye, UNDP 2003 İnsani Gelişme Raporu çerçevesinde 2001 yılı verilerine göre İnsani Gelişme açısından 0.734 değeri ile dünya ülkeleri arasında 96. sırada ve orta düzeyde insani gelişme düzeyi gösteren ülkeler arasında yer almaktadır (Tablo 1). Rapora göre, Türkiye’de ortalama yaşam beklentisi yaklaşık 70 yıldır. Yetişkinler arasındaki okuma-yazma oranı %86 okullaşma oranı %60’dır. Satınalma Gücü Paritesine göre Kişi başına düşen GSYİH 5.890 ABD Dolarıdır.

1960 ve 70’li yıllar boyunca düşük insani gelişmeye sahip olan Türkiye, 1980’li yıllardan itibaren orta düzeyde insani gelişmeye sahip ülkeler arasında yer almıştır. Türkiye’yi insani gelişme indeksinin gelişimi bakımından diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, Türkiye’nin en büyük ilerlemeyi 1970 ve 1990 yılları arasında gerçekleştirdiği görülmektedir. Gerçekten bu yirmi yıllık süre içinde insani gelişme indeks puanını Türkiye’den fazla arttıran ülke sayısı sadece 7’dir (Esmer, 2001. 52). 1960 yılında 0.333 olan indeks, 1980 yılında 0.588’e kadar yükselmiş, 1995 yılında 0.715 olan indeks, 2000 yılında 0.747 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1. Seçilmiş Bazı Ülkelerde İnsani Gelişme İndeks Değerleri (2001)

Ülke ve Sıralama	Ortalama Yaşam İndeksi	Eğitim İndeksi	GSYİH indeksi	HDI	Kişi başına GSYİH-HDI
Yüksek İnsani Geliş me					
1. Norveç	0.90	0.99	0.95	0.944	4
2. İzlanda	0.91	0.96	0.95	0.942	2
3. İsveç	0.91	0.99	0.92	0.941	15
4. Avustralya	0.90	0.99	0.92	0.939	8
5. Hollanda	0.89	0.99	0.94	0.938	3
6. Belçika	0.89	0.99	0.92	0.937	5
7. Amerika	0.86	0.97	0.97	0.937	-5
10. İsviçre	0.90	0.95	0.94	0.932	-3
20. Yeni Zelanda	0.88	0.99	0.88	0.917	8
30. Güney Kore	0.84	0.96	0.84	0.879	7
55. Meksika	0.80	0.86	0.74	0.800	3
Orta İnsani Geliş me					
56. Antigua .	0.82	0.81	0.77	0.798	-8
74. Tayland	0.73	0.88	0.69	0.768	-2
87. Türkmenistan	0.69	0.92	0.63	0.748	13
96. Türkiye	0.75	0.77	0.68	0.734	-16
113. Tacikistan	0.72	0.90	0.41	0.677	41
116. Equat. Guinea	0.40	0.76	0.84	0.644	-78
127. Hindistan	0.64	0.57	0.56	0.590	-12
134. Comoros	0.59	0.51	0.49	0.528	4
141. Togo	0.42	0.61	0.47	0.501	3
Düşük İnsani Geliş me					
142. Kamerun	0.38	0.64	0.47	0.499	1
152. Nijerya	0.45	0.59	0.36	0.463	13
164. Angola	0.25	0.38	0.50	0.377	-32
169. Etiyopya	0.34	0.38	0.35	0.359	-2
175. Sierra Leone	0.16	0.41	0.26	0.275	0
Geliş. olan ülkeler	0.66	0.70	0.61	0.655	-
OECD	0.87	0.94	0.91	0.905	-
Dünya	0.70	0.75	0.72	0.722	-

Kaynak: Human Development Report-, 2003, s. 237-240.

Tablo 2 ve şekil 1 Türkiye'nin 1965-2001 yılları arasındaki insani geliş me performansını göstermektedir. 1995 yılına kadar ekonomik ve sosyal göstergelerin olumlu katkısıyla insani geliş me indeks değerlerinde sürekli bir artış yaşanmıştır. 1965-1995 döneminde insani geliş me indeks değerinde yaklaşık yüzde 63 oranında bir iyileş me sağlanmıştır. 1995 yılından sonra ise, Türkiye'nin insani geliş me göstergelerindeki artış hızı yavaşlamış ve

1995- 2001 döneminde insani geliş me indeksindeki geliş im yalnızca yüzde 5 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, 2001 Şubat ekonomik krizinin özellikle üretimi olumsuz etkilemesiyle 2000 yılında dünyada insani geliş me indeksi bakımından 85. sırada yer alan Türkiye, 2001 yılında 96. sıraya gerilemiştir. Dolayısıyla, krizin büyük etkisiyle 1995-2001 yılları arasında insani geliş me indeksindeki iyileş me oranı yalnızca yüzde 2.7 olmuştur.

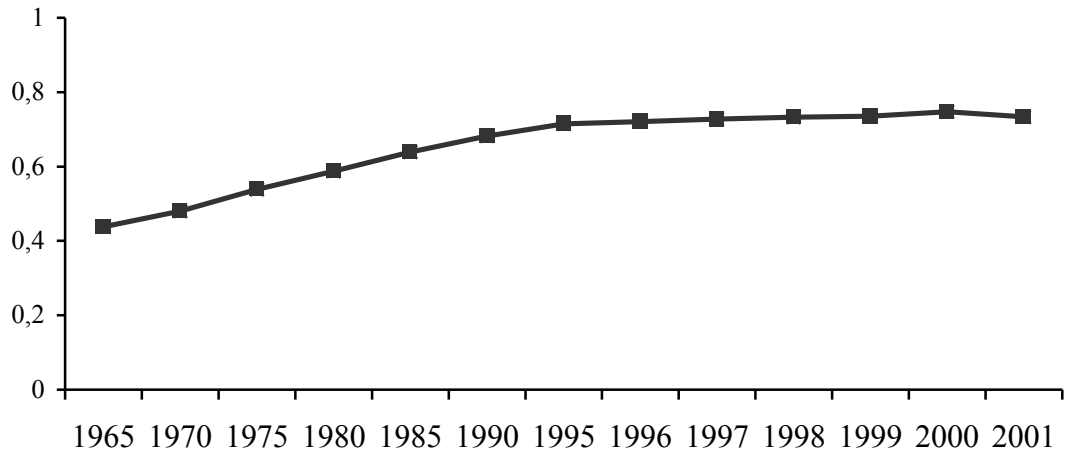
Daha önce belirtildiği gibi, Türkiye’de 2001 yılı hariç geçmişten günümüze insani gelişme indeks değerlerinde sürekli bir artışın yaşanmış olmasına rağmen, bu durum Türkiye açısından pek tatmin edici gözükmemektedir.

Çünkü, UNDP 2002 İnsani Gelişme raporuna göre, Türkiye’ye göre kişi başına milli geliri düşük toplam 20 ülke, İnsani Gelişme İndeksi bakımından Türkiye’nin üstünde yer almaktadır.

Tablo 2. Türkiye’nin Yıllar İtibariyle İnsani Gelişme İndeks Değerleri (1965-2001)

Yıllar	Kişi Başına Düşen GSYİH (SAGP\$)	Ortalama Yaşam İndeksi	Eğitim İndeksi	Gelir İndeksi	HDI
1965	791	0.46	0.50	0.34	0.438
1970	927	0.51	0.54	0.37	0.480
1975	1.523	0.57	0.59	0.45	0.539
1980	2.252	0.61	0.62	0.52	0.588
1985	3.340	0.65	0.68	0.58	0.639
1990	4.691	0.68	0.71	0.64	0.682
1995	5.620	0.71	0.75	0.67	0.715
1996	5.999	0.72	0.75	0.68	0.721
1997	6.463	0.73	0.75	0.69	0.728
1998	6.486	0.73	0.76	0.69	0.733
1999	6.380	0.74	0.77	0.69	0.735
2000	6.974	0.75	0.77	0.71	0.747
2001	5.890	0.75	0.77	0.68	0.734

Kaynak: Human Development Report Turkey 2001 ve Human Development Report-1999, 2002, 2003.

Şekil 1: Türkiye'de İnsani Gelişme İndeks Değerindeki Değişim (1965-2001)

Tablo 3'te bu 20 ülke içerisinde seçilmiş 12 ülkenin Türkiye ile olan karşılaştırmasını vermektedir.

Türkiye'nin 2000 yılı rakamlarına göre, gelir düzeyi açısından ulaştığı seviyenin insani gelişmenin oldukça uzağında olduğu Tablo 3'ün son sütunundan anlaşılmaktadır. Türkiye'de kişi başına düşen GSYİH sıralaması ile insani gelişme indeksi sıralaması arasındaki fark -18'dir. Bu farkın büyük ve negatif çıkması insani gelişme açısından çok olumsuz bir durumu yansıtmaktadır. Yani, Türkiye'nin insani gelişme indeksi sıralaması kişi başına düşen GSYİH sıralamasındaki yerinden 2000 yılı için 18 basamak aşağıdadır. Tablo 3'te görüldüğü gibi diğer gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen GSYİH

Türkiye'ye göre daha az olmasına karşın, bu ülkeler insani gelişme açısından Türkiye'nin üzerinde yer almaktadırlar. Bunun nedeni Türkiye'nin sağlık ve eğitim göstergelerinde yaşadığı olumsuzluklardır. Özellikle eğitim alanında durumun sağlığa göre daha kötü olduğu görülmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma 2002 raporuna göre, Türkiye'de okuma- yazma ve okullaşma oranları sırasıyla yaklaşık yüzde 85 ve yüzde 62 seviyelerindedir. Benzer ülkelerin okuma-yazma ve okullaşma oranları Türkiye'ye göre çok daha iyi düzeydedir. Ortalama yaşam süresi bakımından bakıldığında ise, Türkiye 69.8 yıl ile Kazakistan, Ukrayna ve Peru gibi birkaç ülkenin haricinde diğer gelişmekte olan ülkelerin gerisinde yer almaktadır.

Tablo 3. Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülkeler İçin İndeks Değerlerinin Karşılaştırılması (2000)

Ülke ve Sıralama	Kişi Başına Düşen GSYİH (SAGP\$)	Ortalama Yaşam İndeksi	Eğitim İndeksi	Gelir İndeksi	HDI	Kişi Başına GSYİH- HDI
57. Panama	6.000	0.82	0.86	0.68	0.787	18
62. Bulgaristan	5.710	0.76	0.90	0.68	0.779	18
63. Romanya	5.710	0.76	0.90	0.68	0.779	0
65. Makedonya	5.086	0.80	0.86	0.66	0.772	20
68. Kolombiya	6.248	0.77	0.85	0.69	0.772	4
69. Venezuela	5.794	0.80	0.83	0.68	0.770	10
72. Fiji	4.668	0.73	0.90	0.64	0.758	17
75. Lübnan	4.308	0.80	0.83	0.63	0.755	20
77. Filipinler	3.971	0.74	0.91	0.61	0.754	20
79. Kazakistan	5.871	0.66	0.91	0.68	0.750	-1
80. Ukrayna	3.816	0.72	0.92	0.61	0.748	22
82. Peru	4.799	0.73	0.87	0.65	0.747	6
85. Türkiye	6.974	0.75	0.77	0.71	0.742	-18

Kaynak: Human Development Report- 2002, s.150.

Türkiye'deki İnsani Gelişimin AB Ülkeleri ile Karşılaştırılması

İnsani gelişme açısından Türkiye ile AB ülkelerinin karşılaştırılması Tablo 4'de verilmiştir.

Türkiye'nin tam üyelik müzakerelerini başlatmak için tarih almaya çalıştığı AB ülkelerinin tümü yüksek insani gelişme grubuna dahildir. Bu ülkelerden İsveç, AB ülkelerinin arasında 0.944 insani gelişme

indeks değeri ile en yüksek insani gelişme düzeyine sahipken, ikinci sırayı 0.938 değeri ile Hollanda, üçüncü sırayı ise 0.937 değeri ile Belçika yer alırken, 0.892 insani gelişme indeks değeri ile Yunanistan grubun sonunda yer almaktadır. Ortalama yaşam süresi bakımından bir karşılaştırma yapıldığında; yaklaşık 79 yıl ile İsveç, Belçika ve Hollanda ilk üç sırayı paylaşmaktadır. Bu konuda Portekiz yaklaşık 76 yıl ile AB ülkeleri arasında en son sırada yer almaktadır. Yetişkin okuma yazma oranı bakımından ise, AB ülkelerinin çoğunda bu oran yüzde 99'lar civarında seyretmekte, bu oranın en düşük olduğu ülkenin yüzde 92.5 ile Portekiz olduğu

görülmektedir. Son olarak, satınalma gücü paritesine göre kişi başına düşen milli geliri en iyi ülkenin 53.780\$ ile Lüksemburg olduğu görülmektedir. Bu ülkeyi 32.410\$ ile İrlanda ve 29.620\$ ile İsveç'in takip ettiği görülmektedir. Yunanistan 17.440\$ ile en son sırada yer almaktadır. AB ülkelerinin insani gelişmişlik düzeylerini kişi başına düşen milli gelir açısından değerlendirildiğinde, bu konuda en iyi olan AB ülkesinin İsveç olduğu görülmektedir. İsveç'i Portekiz ve Yunanistan takip ederken, Lüksemburg -14 değeri ile AB ülkelerinin en gerisinde yer almaktadır (Tablo 4).

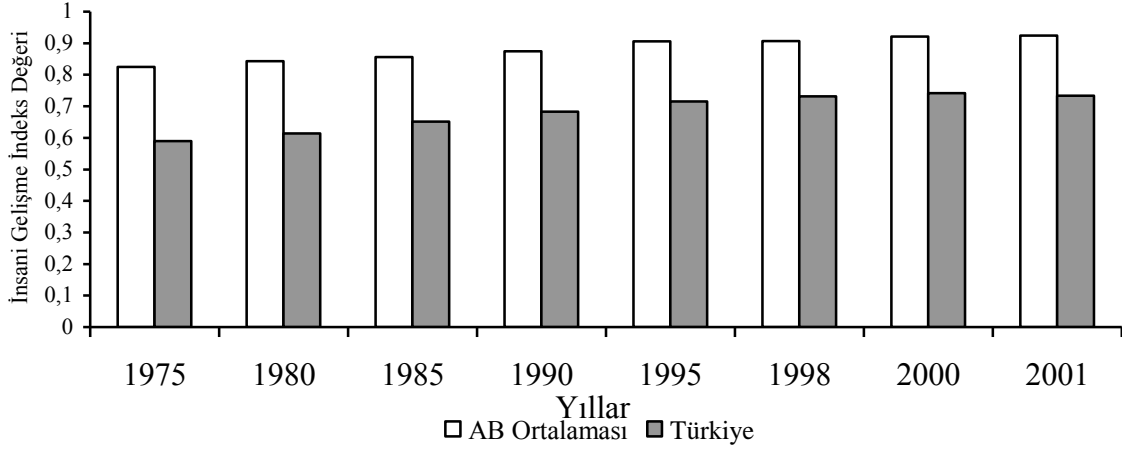
Tablo 4. Türkiye ve AB Ülkelerinin İnsani Gelişme Açısından Karşılaştırılması (2001)

AB Ülkeleri	Kişi Başına		Eğitim İndeksi	Gelir İndeksi	HDI	Kişi Başına GSYİH- HDI
	Gelir (SAGP\$)	Ortalama Yaşam İndeksi				
İsveç	29.620	0.90	0.99	0.95	0.944	15
Hollanda	27.190	0.89	0.99	0.94	0.938	3
Belçika	25.520	0.89	0.99	0.92	0.937	5
Danimarka	29.000	0.86	0.99	0.95	0.930	-5
İrlanda	32.410	0.86	0.96	0.96	0.930	-9
İngiltere	24.160	0.88	0.99	0.92	0.930	6
Finlandiya	24.996	0.88	0.99	0.92	0.930	3
Lüksemburg	53.780	0.88	0.90	1.00	0.930	-14
Avusturya	26.730	0.89	0.97	0.93	0.929	-6
Fransa	23.990	0.90	0.96	0.91	0.925	3
Almanya	25.350	0.88	0.96	0.92	0.921	-5
İspanya	20.150	0.90	0.97	0.89	0.918	5
İtalya	24.670	0.89	0.93	0.92	0.916	-5
Portekiz	18.150	0.85	0.97	0.87	0.896	7
Yunanistan	17.440	0.89	0.93	0.86	0.892	7
Türkiye	5.890	0.75	0.77	0.68	0.734	-16

Kaynak: Human Development Report- 2003, ss. 238-240.

Türkiye AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında, hem ekonomik hem de sosyal göstergeler bakımından AB'nin oldukça gerisinde olduğu Tablo 4'ten açık bir şekilde görülmektedir. Türkiye'nin 2000 yılında satın alma gücü paritesine göre 6.974\$ olan kişi başına milli gelir, kriz nedeniyle 2001 yılında 5.890\$'a gerilemiş ve buda gelir indeksinde bir

azalmaya yol açarak, 2000 yılında 0.742 olan insani gelişme indeksinin 2001 yılında 0.734 olarak gerçekleşmesine neden olmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin kişi başına düşen milli gelire göre, insani gelişme bakımından kötü bir konumda olduğu tablo 4'ün son sütunundaki -16 değerinden açıkça anlaşılmaktadır.

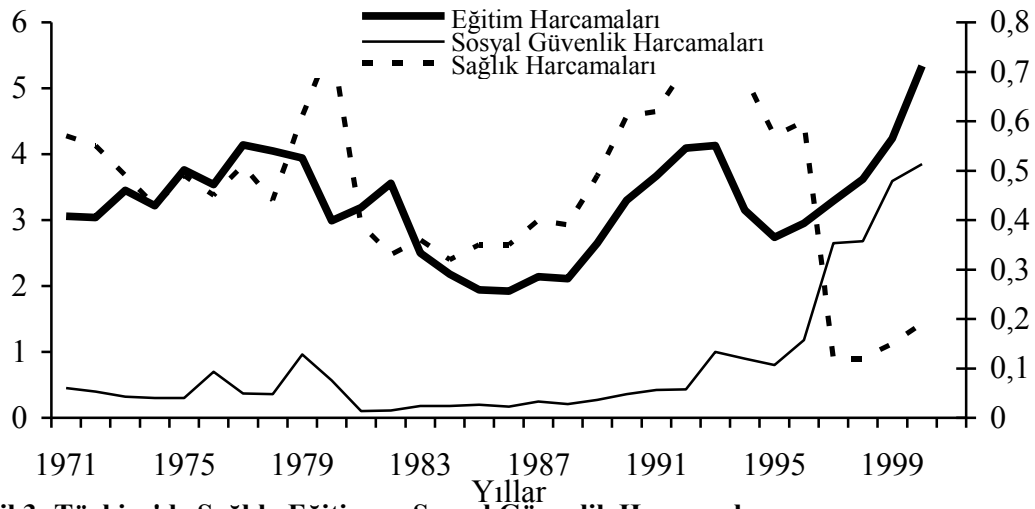
Şekil 2: Türkiye ve AB Ülkelerinin İnsani Gelişme İndekslerinin Karşılaştırılması (1975-2001)

Kaynak: Human Development Report 2003.

Şekil 2 yıllar itibariyle Türkiye ve AB ülkelerine ilişkin insani gelişme indeks değerlerindeki gelişme trendini göstermektedir. Şekilden görüldüğü gibi, 1975'ten 2001 yılına kadar insani gelişme yönünden istikrarlı bir gelişme trendi gösteren Türkiye'nin, 2001 yılında yaşanan ekonomik krizle birlikte insani gelişme yönünden zayıfladığı görülmektedir. Diğer taraftan, AB ülkelerine ilişkin ortalama indeks değerlerinde ise geçmişten

günümüze devamlı ve istikrarlı bir artışın olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin gerek dünyada gerekse AB içerisinde insani gelişme bakımından daha iyi konumda olması sağlık ve eğitim gibi sosyal alanlara daha fazla kaynak ayırmasıyla mümkün olabilecektir. Şekil 3 1971-2000 döneminde Türkiye'nin sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik harcamalarının GSMH içindeki paylarını göstermektedir.

Şekil 3: Türkiye'de Sağlık, Eğitim ve Sosyal Güvenlik Harcamalarının GSMH İçindeki Payları (% 1971-2000)

Kaynak: IMF Government Finance Statistics Yearbook ve Devlet İstatistik Enstitüsü

Sağlık harcamalarının GSMH içerisindeki payı 1971-1980 döneminde %0.05 civarında seyrederken, bu oran 1980-89 döneminde daha düşük oranlarda gerçekleşmiştir. 1990-99 döneminde ise 1980 öncesi oranın üzerinde bir seyir izlemektedir. İlginç olan ise, son dört yılda çok düşük seviyelerde gerçekleşiyor olmasıdır. Bu oranlar, son yıllarda sağlık harcamalarına gerekli önceliğin verilmediğini göstermektedir.

Sosyal güvenlik harcamalarının GSMH içindeki payı, 1971-1996 döneminde, sağlık harcamalarının izlediği trende paralellik göstermektedir. Son birkaç yıl içerisinde göstermiş olduğu performans ise dikkate değerdir. Sosyal güvenlik harcamalarının 1980 sonrası çok düşük oranlara düşmesi, liberal politikalar bağlamında kaynak dağılımının sosyal güvenlik harcamalarından ve hizmetlerinden yararlananlar aleyhine geliştiğini göstermektedir.

Eğitim harcamalarının GSMH içerisindeki payına bakıldığında ise, 1971-1982 döneminde ortalama yüzde 3,5'ler düzeyinde gerçekleşmiş, 1982-1990 döneminde ise oran bir önceki dönem ortalamasının altında gerçekleşmiştir. 1980 öncesi oranlar ancak 1990'larda yakalanmıştır. Şekil 3 de görüldüğü gibi son yıllarda eğitim harcamalarının GSMH içerisindeki payında bir artış görülmesi sevindirici olmakla birlikte, bu artış oranlarının yeterli olmadığı açık bir şekilde ifade edilebilir.

SONUÇ

İnsani gelişmeye değer veren toplumların diğerlerine göre daha hızlı kalkındıkları yapılan ampirik çalışmalardan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar, beşeri sermayenin iktisadi kalkınmanın en önemli faktörlerinden biri olduğunu göstermektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Raporu tarafından oluşturulan insani gelişme indeksi, çoğu ülkede beşeri

sermayenin bir göstergesi olarak kullanılmakta ve bu indeks insani gelişmenin hem ekonomik boyutunu hem de sosyal boyutunu kapsamaktadır.

UNDP 2003 raporu, Türkiye'nin insani gelişme açısından 175 ülke arasında 96. sırada yer aldığını göstermektedir. Konum itibarıyla orta insani gelişmeye sahip Türkiye'nin yeri, olması gereken yerde değildir. Çünkü, Türkiye'ye göre kişi başına milli geliri düşük birçok ülkenin sıralamada Türkiye'nin üstünde yer alması, sosyal göstergeler açısından oldukça zayıf olduğunu göstermektedir. Özellikle sağlık ve eğitim alanında önemli eksiklikleri bulunan Türkiye'nin, gerek dünya gerekse AB ülkeleri içerisinde daha iyi bir konumda olması sağlık ve eğitim gibi alanlara daha fazla kaynak ayırmasıyla mümkün olabilecektir. Bu sayede insani gelişmede önemli mesafeler alınabilecek ve Türkiye daha hızlı bir kalkınma hamlesi ile gelişmiş ülkelerle arasındaki açığı kapatabilecektir.

KAYNAKLAR

- Acar, Y. (2002), **İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri**, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayını, No. 67, Bursa.
- Barro, R. (1991), "Economic Growth in a Cross Section of Countries", **The Quarterly Journal of Economics**, ss. 407-443.
- Canpolat, N. (2000). "Türkiye'de Beşeri Sermaye Birikimi ve Ekonomik Büyüme", **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 18, No: 2, ss. 265-281.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE). (2001), **İstatistiksel Göstergeler 1923-1998**, Ankara.
- Esmer, Y. (2001), "Ekonomik büyüme ve beşeri gelişme", **Görüş Dergisi**, ss.52-53.
- Güloğlu, B. ve Yılmaz M. (2002). "Ekonomik Büyüme ve İnsani Kalkınma: Panel Veriler Ekonometrisi Neler Getiriyor?", **I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve**

- Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Hereke-Kocaeli, ss. 429-440.
- Güngör, N.D. (1997), "Education and economic growth in turkey 1980-1990: A panel study", **METU Studies in Development**, Cilt. 24 No:2, ss. 185-214.
- Human Development Report, Turkey 2001. <http://www.un.org.tr/undp> (08.12.2003).
- IMF, **Government Finance Statistics Yearbook** (Değişik yıllara ilişkin yayınlar), Washington D.C.
- Kar, M. ve Ağır, H. (2003), "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi", **II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Derbent-İzmir, ss. 181-190.
- Kar, M. ve Taban, S. (2003), "Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 58, No: 3, ss. 145-169.
- Kibritleoğlu, A. (1998), "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", **Ank. Ü. SBF Dergisi**, Cilt. 53, No: 1-4, ss. 207-230.
- Kutlu, E. (2000), **Bilgi Toplumunda Kalkınma Stratejileri**, Anadolu Üniversitesi Yay., No. 1209, Eskişehir.
- Lucas, R. (1988), "On the Mechanics of Economic Development", **Journal of Monetary Economics**, Vol. 22, No: 1, ss. 3-42.
- Mankiw, G. N., Romer, D. ve Weil, D.N. (1992), "A Contribution to The Empirics of Economic Growth", **Quarterly Journal of Economics**, 107, ss. 407-437.
- Ramirez, A, Ranis, G ve Stewart, F. (1997), "Economic Growth and Human Development", **Yale University Economic Growth Center Discussion Paper**, No: 787, ss. 1-47.
- Rebello, S. (1991), "Long-run policy analysis and long-run growth", **Journal of Political Economy**, Vol. 99, ss. 500-521.
- Tuna, Y ve Yumuşak, İ. G. (2002), "Beşeri Kalkınma İndeksi ve Türkiye Analizi", **I.Ulusal Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Tebliğleri**, Hereke- Kocaeli, ss. 455- 468.
- UNDP. (1999). Human Development Reports <http://www.undp.org/reports/global/1999/en/> (10.12.2003).
- UNDP. (2001), Human Development Reports. <http://hdr.undp.org/reports/global/2001/en/pdf/back.pdf> (09.12.2003).
- UNDP. (2003), Human Development Reports <http://www.undp.org/hdr2003/> (10.12.2003).
- Webber, D. J. (2002), "Policies to Stimulate Growth: Should We Invest in Health or Education", **Applied Economics**, Vol. 34, No:13, ss. 1633-1643.

**Değişen İş Hayatında Kariyer Platosu:
Çalışanlar Açısından Kader Mi, Yoksa Fırsat Mı?**

Adnan ÇELİK¹, Abdullah SOYSAL²

¹ Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü,
Kahramanmaraş

² Öğr. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Aşin MYO., Kahramanmaraş

ÖZET: Hızla değişen iş yaşamında, sürekli yeteneklerini, bilgisini ve tecrübesini arttırmak zorunda olan örgüt bireyi için kariyer platosuna düşme bir tehdit mi, tehlike mi, kader mi yoksa kendisini geliştirmek zorunda olduğunu anlamasına yardımcı olan bir fırsat mı? Bu çalışmada, kariyer ve kariyer platosu kavramları kapsamlı olarak açıklanarak bu sorular yanıtlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kariyer Yönetimi, Kariyer Platosu

Career Plateau in Changing Workplace

ABSTRACT: Is being stock-still in the career plateau a threat a danger, a fate or an opportunity helping to appreciate the necessity of making progress for the members of an organisation that have to always increase their knowledge and experiences in the rapidly changing professional life? This study attempts to answer these questions by comprehensively exploring the concepts of career and career plateau.

Key Words: Career Management, Career Plateau

GİRİŞ

Çalışma yaşamında değişimin hızını yakalamak, çağa ayak uydurabilmek; günümüz örgütlerinin sahip olduğu en değerli hazine olan insan kaynağını en iyi şekilde yönetmek ve sonuçta çalışma yaşamında mutlu, tatmin olmuş bir işgücü yaratmakla mümkündür. Bunun sağlanabilmesi için bireyin temel ihtiyaçları doğrultusunda ortaya koyduğu kendi bireysel hedefleri ile çalıştığı işletmenin geleceğe dönük hedefleri arasında eşgüdüm sağlanarak yapmakta olduğu işi daha iyi yapabilmesi için mevcut yeniliklerin geliştirilmesi ve ilerde üstlenebileceği pozisyonlara yerleşme olanağının tanınması gerekmektedir.

Günümüz iş yaşamının her kesime verdiği mesaj acımasızdır: sürekli değişim. Örgütler günümüzde sürekli her yerden gelen değişimlerle karşı karşıya kalmakta ve bu değişim sadece örgüt ölçeğinde değil global bir ölçekte de işletmelerin yapılarını derinden etkilemektedir. İşletmeler açısından rekabetçi olmanın koşulu; küçülme, akıllı davranma ve değişen pazar şartlarına çok kısa zamanda cevap verebilme şeklinde kendisini gösterirken buna karşılık çalışanların ise, eşit şekilde esnekliğe ve uyuma sahip olmaları gerekmektedir. Burada açıklığa kavuşturulamayan şey; örgütün ve çalışanların bu yeni dinamiklere tatmin edici ve verimli yollarla nasıl ayak uydurabileceğidir (Hall ve Moss, 1998).

Bireyler için gün geçtikçe iş ortamı tehdit edici bir nitelik kazanmaktadır. Yapısal değişimler, teknolojik ilerlemeler, denetim düzeyinin azalması, örgüt demografisinde yaşanan değişiklikler, geçici işgörenlerin kullanımındaki artış, kariyer yolları üzerinde güçlü bir baskının oluşması, örgütlerde ilerleme fırsatlarını önemli ölçüde azaltırken diğer taraftan kişilerin sayısındaki büyük bir artışın işletmelerde kariyerin görünümünde önemli bir değişimi de beraberinde getirdiği söylenebilir (Goffe ve Scase, 1992: 363-385).

Artık örgüt ile çalışanlar arasındaki psikolojik anlaşmanın öldüğünden bahsedilmektedir. Bu çerçevede örgütlerde

gelecek yıllarda kariyer ilerlemeleri ve/veya ücret artışlarının nadiren artacağı, dolayısıyla örgütlerde geleneksel kariyer uygulamalarının gittikçe azalacağı ve çalışma yaşamında etkisini yitirebileceği ifade edilebilir (Louise ve diğerleri, 1999: 375). İşte günümüz iş yaşamındaki bu değişimin çalışanlara getirdiği en önemli sorunlardan biri “kariyer platosu”dur.

Özellikle aşırı rekabetin bulunduğu ortamlarda çalışan kişiler için kariyer beklentileri, her yıl bir dönüm noktası olabilmekte ve yeteri kadar başarı göstermediklerinde konumlarını kaybetme riski ile karşılaşabilmektedirler. Bunun anlamı ise, işgörende sürekli bir stres ve yenilgi korkusunun bulunmasına neden olabilmektedir. Diğer taraftan işletmelerin çoğunda orta yönetim ve danışmanlık düzeylerinde çalışan kişilerin bu durumda kariyer ilerleme fırsatlarını farklı firmalarda arama peşine düşebilecekleri ifade edilebilir. Bu durum işletmenin nitelikli ve gelecekte üst yönetim kadrosunda görev yapacak personelin yitirilmesi riski ile karşı karşıya kalmasına neden olabilecektir. Bununla beraber, insan kaynakları departmanı örgütte hala çalışan fakat daha iyi bir fırsat bulduğunda gidebilecek muhtemel işgörenler için motivasyonlarını arttırıcı ve gelişmelerini sağlayıcı çabalar içerisine girmelidirler (Werther ve Davis, 1996: 324). Bu çabaların başında ise, “kariyer platosunun yönetimi” vardır.

Günümüz iş hayatında yaşanan değişim ve dönüşümler çerçevesinde sürekli yeteneklerini, bilgi ve tecrübesini arttırmak zorunda olan çalışan için kariyer platosuna düşme bir tehdit mi, tehlike mi, kader mi yoksa kendisini geliştirmek zorunda olduğunu anlamasına yardımcı olan bir fırsat mı? Bu sorulara yanıt arayan bu çalışmada “kariyer, kariyer platosu kavramı, kapsamı ve temel boyutları” üzerinde durulmuştur. “Kariyer platosu kavramı ve önemi, kariyer platosunun çalışan üzerindeki etkileri, kariyer platosuna neden olan faktörler ve kariyer platosunun yönetimi: nasıl ve nereye kadar?” konuları ayrıntılı olarak

açıklanmış ve çalışma, sonuç ve önerilerin sıralanması ile bitirilmiştir.

KARİYER KAVRAMI

Günümüz iş yaşamında genellikle, ilerlemeye ve hiyerarşik yapıda yukarıya doğru yükselmeye elverişli işleri tanımlamada kullanılan kariyer kavramı, bireyin iş yaşantısındaki aktivite, sorumluluk, tutum ve davranışlarının gelişimi ile ilgilidir (Sümer,1999: 62). Kişilerin yaşam süreleri boyunca kişisel ve örgütsel amaçlarını yönlendirmede iş tecrübeleri ve faaliyetleriyle ilgili bir süreç olan kariyer; yaşam boyunca edinilen işle ilgili tecrübeler veya bireyin tüm yaşamı boyunca tutunduğu işlerin tümü olarak tanımlanabilir (Orpen, 1994: 27; Cenzo ve Robbins,1996: 266; Werther ve Davis,1996: 311).

En yaygın anlamı olarak kariyer, seçilen bir iş yaşamında ilerlemek ve bunun sonucunda daha fazla para kazanmak; daha fazla sorumluluk üstlenmek; daha fazla statü, güç ve saygınlık elde etmek olarak tanımlanabilir (Can ve diğerleri, 1998: 152). Farklı açılardan tanımlanabilen kariyer kavramında ortak yön, bir ölçüde "başarı derecesini" çağrıştırdığı gerçeğidir ve bu açıdan kariyer, kişinin iş yaşamında sahip olmak isteyeceği ve olumlu yönde kullandığında duymaktan hoşlanacağı bir sözcüktür (Köktürk, 2000: 754). Sonuçta bir kişinin kariyeri, onun sadece sahip olduğu işler değil, işyerinde kendisine verilen iş rolüne ilişkin beklenti, amaç, duygu ve arzularını gerçekleştirebilmesi için eğitilmesi ve böylece sahip olduğu bilgi, beceri, yetenek ve çalışma arzusu ile o işletmede ilerleyebilmesi anlamını taşır (Yalçın,1999: 95). Bu anlamda kariyer, "bireyin yaşamındaki üretken yılların çoğunluğunu harcayarak başlangıçta yaptığı, geliştirdiği ve genelde çalışma hayatının sonuna dek sürdürdüğü iş yada meslek" olarak görülebilir (Berberoğlu,1991: 135).

KARİYER PLATOSU KAVRAMI, KAPSAMI VE TEMEL BOYUTLARI

Kariyer Platosu Kavramı ve Önemi

Bireylerin kariyer yaşamlarını dengeleyen; bireyin kendi algıladığı özellik ve nitelikleri, güdü ve gereksinimleri, değer, tutum ve davranışları ve çevresi ile olan ilişkileri gibi çeşitli unsurlar vardır. Genelde orta yaş grubu işgörenler- orta yaş krizinden dolayı- bu unsurlar arasındaki dengeyi kaybettiklerinden dolayı kariyerlerinin bir döneminde durağanlık geçirirler ki, buna "kariyerde plato" denir (Berberoğlu, 1991: 135). Diğer bir anlatımla kariyerde plato; bireylerin üst düzeylerdeki görevlere yükseltileme olanaklarının zayıf olması olarak tanımlanmakta (Aldemir, 1998: 174) ve böyle bir durumda bireylerin uzunca bir süre, yeteneklerindeki noksanlık ya da diğer kusurları nedeniyle yükseltilemeyecek bir konuma gelmeleri söz konusu olabilmektedir.

Louise ve arkadaşları, "kişilerin engellenmesi ve başarısızlığı hissi" olarak ifade edilen kariyer platosu terimini, "çalışanların kariyerlerindeki ilerlemelerinde geçici veya kalıcı duraklamalar" şeklinde tanımlamışlardır (Louise ve diğerleri, 1999: 375). Tremblay, Roger ve Toulouse (1995) kariyer platosu kavramının tanınmış evrensel bir tanımı bulunmadığını ifade etmektedirler. Uzmanların çoğu kariyer platosunun örgütün içinde ve dışında ilerleme ihtimalinin çok düşük olduğu zaman oluşacağını, diğerleri ise, istihdamda istikrar veya mobilite eksikliği olduğunda kariyer platosu durumunun söz konusu olabileceğini belirtmişlerdir. Diğerleri için ise, kişiler örgüte beklendiğinden daha fazlasını vermedikleri zaman veya verilen çok büyük sorumlulukları başarma ihtimalleri çok zayıfsa kariyer platosuna düşebilecekleri ifade edilmiştir (Louise ve diğerleri,1999: 376; Feldman ve Weitz, 1988: 70).

Tremblay (1991) kariyer platosunu, ya kişilerin kendi değerlendirmeleri veya örgütün karar vericilerine dayalı olarak eğer kişilerin ilerleme, transfer ve hatta sorumluluklarında bir artış yakın bir zamanda mümkün değilse ve bu giderek daha bir zorlaşıyorsa bu durumda geçici veya kalıcı kariyerde duraklama olarak tanımlamaktadır (Louise ve diğerleri, 1999: 376). Bartol ve Martin ise (1991) kariyer platosunu, bir kişinin kariyerinde yüksek

düzeydeki bir pozisyona gelecekte ilerleyebilmesinin muhtemelen oldukça düşük olduğu bir nokta olarak tanımlamışlardır (Bartol ve Martin, 1991: 813).

Kariyer platosu kavramını Chao (1990) farklı bir bakış açısından tanımlayarak onun subjektif ve objektif bir yönünün olduğu görüşünü savunmuştur. Chao, kariyer platosunun, kişilerin ilerleme olasılığının düşük olduğu belirli bir zaman diliminde objektif olarak tanımlanamayacağını ifade etmekte; buna karşılık subjektif anlamda eğer yalnız kişilerin gelecekteki kariyerleri hakkında ise daha uygun olabileceğini belirtmektedir. Yani Chao, bu konudaki görüşler ne olursa olsun önemli olan, kişilerin kariyer platosu konusundaki algılamalarının önemli olduğuna dikkat çekmektedir (Louise ve diğerleri, 1999: 376).

Plato, örgüt ve kişisel odaklı olarak tanımlandığında, şunlar ifade edilebilir (Dündar, 1994: 123-132; Bartol ve Martin, 1991: 813; Şimşek, Akgemci ve Çelik, 2003: 105); *“Kişi odaklı plato, kişiler bu plato dönemine, işleri ile ilgili her şeyi öğrendikleri, yaptıkları işte uzman oldukları ve artık çekici bir taraf bulamadıkları anda girebilmektedirler. Fakat çalışanlar, işi ile ilgili yeni şeyler öğrendiğinde, işini heyecan verici bulduğunda ve işinden tatmin olduğunda böyle bir plato dönemine girmesi sözkonusu olmayacaktır, aksi bir durum kişi odaklı platoyu beraberinde getirebilecektir. Buna karşılık kişi yüksek bir pozisyona ilerlemede gerekli olan niteliği taşıyor, fakat yüksek düzeydeki pozisyonlarda iş boşlukları az ise, bu durumda kişinin örgütsel bir platoya düştüğü ifade edilebilir. Örgüt odaklı plato, kişi odaklı plato için bir sebep olabileceği gibi, üst düzey pozisyona sahip bir yöneticide kişi odaklı platoya girebilir”*.

Kariyer Platosunun Çalışanlar Üzerindeki Etkileri

Sürekli değişim ve gelişimlerin bulunduğu günümüz iş ortamlarında çalışan kişilerin kariyer beklentilerini örgüt, istenilen şekilde yerine getiremeyebilmektedir. Diğer taraftan çalışanlar iş yaşamlarında belirli bir yükselme

aşamasına geldiklerinde kariyer gelişimlerinin bittiğini düşünebilmektedirler (Özkalp, 1999: 441). Bu durum ise, gerek işgörenler, gerekse örgütler için olumsuz sonuçlar doğurabilir. Öncelikle böyle bir durum bireyin moraline, üretkenliğine ve ilişkilerine etki ederek bir engel oluşturup onların sayısız verimsiz tavır ve davranışlar geliştirmesine (bir işi bitirememe, geç teslim etme veya sürüncemede bırakma, yorgunluk, işe gelmeme vb.) ve onların fizik ve psikolojilerinin zarar görebilmesine neden olabilir. Bu durumun örgüte yansımaları ise, örgütsel bağlılıkta azalma, dış şirketlere geçme oranında artış, performanslarında düşüklük ve iş performansında azalma şeklinde kendini gösterebilecektir (Porter ve diğerleri, 1974: 603-609).

Louise ve diğerlerinin (1999) yaptıkları çalışmada, kariyer platosunda kişisel düzeyde, örgütte “yöneticiler ve profesyonellerin ilerleme konusunda kendilerini sınırlandırılmış ve düzleşmiş olduklarını hissettiklerinde”, işlerine bağlılıklarını tamamen kaybedecekleri, değişik olumsuz davranışlar içerisine girebilecekleri ve örgütte çatışmaya taraf olabilecekleri gibi etkilerin sözcüğü olabileceğini belirtmişlerdir. Bu sonuçlar da göstermektedir ki, kariyer platosu ile bazı kişisel sonuçlar arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur. Kariyerinde başarısız olduğunu hisseden kişilerde psikolojik sorunlar (agresiflik, düşmanlık, kızgınlık, stres vb.) ve fiziksel sağlık sorunları (sindirim bozuklukları, uykusuzluk vb.) olabileceği araştırmalarla desteklenmiştir (Şimşek, 2002: 369; Louise ve diğerleri, 1999: 377).

Çalışma yaşamındaki bu hızlı dönem, kariyerinin ortasına gelmiş olan çalışanları etkin bir şekilde zorlamaktadır. Bu kapsamda, Japonya’da orta yaşını aşmış kıdemlilere “pencere önü çiçekleri” denilmektedir. Japonca’da “Madagiwazoku” denen bu kesimi genç bir Japon yöneticisi şöyle tanımlamaktadır (Türkoğlu, 2000: 107); *“Japon şirketlerinde iktidar ve prestij, ofislerin merkezindedir. Yaşlananlar ve yeteneklerini yenileyemeyenler, pencere önüne sürülürler. Pencere önü yazın çok sıcak, kışın ise çok*

soğuktur. Terkedilmiş gibi görünen bu insanlar pencere önlerinde emekliliklerini beklerler. Emektarlar, merkezden itildikçe gençlerle usta-çırak ilişkisi de kuramaz ve günlerini gazete-dergi okuyarak geçirirler.”

Bu çerçevede kariyer platosu, “yüksek sorumluluk düzeyine ilerleme hareketi azalan” bir bireyin durumu olarak ifade edilebilir. Bu durumda gerek örgütün, gerekse bireyin kariyer uyumu ve beklentilerini gözden geçirmeleri gerekmektedir.

Kariyer Platosuna Neden Olan Faktörler

Yakın zamanlarda yaşanan örgütsel gelişmeler hızlı bir şekilde devam eden yönetici sayısının yavaşlamasına neden olmuştur. Aynı zamanda, zorunlu emeklilik yasalarının kaldırılması örgütlerde uzun bir süre işgörenlerin platoda kalmasını sağlamıştır. Buna ek olarak, aynı anda hem kariyer platosuna hem de orta yaş krizine giren yöneticilerin rastlaşması da diğer bir neden olarak sayılabilir. İşte bu gerçekler gerek örgütler gerekse kişiler için kariyer platosu sorunları üzerinde dikkatli bir şekilde odaklanma zorunluluğunu doğurmuştur (Stoner ve diğerleri, 1992: 578).

Schermerhorn ve arkadaşları kariyer platosunun aşağıdaki üç nedenden biri veya daha fazlası olduğu zaman gerçekleşebileceğini ifade etmişlerdir (Schermerhorn ve diğerleri 1994: 686):

-Kişisel tercih: Kişisel olarak sorumluluğunda uzun süreli bir ilerleme istemeyebilir.

-Sınırlandırılmış yetenekler: Bazı insanlar zaten kariyer platosundadırlar. Çünkü onların yetenekleri daha üst pozisyondaki işleri yapmaya yeterli değildir.

-Fırsatların eksikliği: Örgütler “yetersiz” olabilir ve birkaç iş yüksek düzeyde yapılabilir, daha fazla kişinin bu durumda ilerlemesi sınırlandırılmış olabilir, kişisel seçenekler olmayabilir. Yani ilerleme ve transfer olanaklarının örgütte gittikçe azalması durumudur.

Uygur ise, kariyer platosuna neden olan sorunları altı kısımda sıralamıştır Bunlar; “yapısal nedenler”, “yaptığı işten duyduğu

memnuniyet nedeniyle yükselmeme”, “yaşamsal nedenler”, “ilerleme olanaklarının azalması”, “transfer yükseltme ölçütlerinin değişimi”, ve “rekabet ve stres” tir. Bu sorunları aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür (Uygur, 1998: 27-29):

Yapısal nedenler: Burada çalışanı içinde bulunduğu statüden daha yükseğe çıkaracak bir mevkiinin bulunmaması nedeniyle bir yapısal engellenme söz konusudur. Özellikle son yıllarda örgüt yapılarındaki küçülme ve örgütün hiyerarşik basamaklarının yatay bir hale gelmesi bu tür bir yükselme sorununu ortaya çıkarmaktadır. Özellikle genç jenerasyonlar yükselme noktalarına geldiklerinde, yüksek rekabet sonucu bu tür bir sorunla daha çok karşılaşacaklardır (Özkalp,1999: 441).

Yaptığı işten duyduğu memnuniyet nedeniyle yükselmeme: Eğer bir kişi yaptığı işi gerçekten iyi öğrenmişse onu devamlı yapmaktan memnuniyet duyuyorsa, yükselme konusunda mücadele ortaya koymayacaktır. Özellikle daha giriş düzeyinde olan teknik ve profesyonel çalışanlar yöneticilik basamaklarına girmek istemediklerinde işe girişlerinden üç beş yıl sonra bu sorunu yaşayabilirler.

Yaşamsal nedenler: Eğer bir kişi, bir insanın yaşayabileceği her türlü deneyimi geçirmişse (evlilik, çocuk sahibi olma, seyahat, ev sahibi olma, işinde başarı gibi) artık yaşamdan sıkılmış demektir. Çünkü yaşamın bireye sağlayabileceği her türlü şeye sahiptir. Bu nedenle yükselme konusunda bir çabaya sahip olmayacaktır.

Örgütte ilerleme olanaklarının azalması: Günümüzde personelin işletmelerde yükselme hızı, ilk birkaç iş değişikliğinden sonra azalmaya başlamaktadır. Özellikle dikey yapılı örgütlerde, yönetsel düzeyler çok fazladır. Bundan dolayı orta yaşa gelmiş bir personelin tepeye ulaşması çok zaman gerektirmektedir. Bu durumdaki personele “ilerleme olanağı sınırlanmış personel” denmektedir. Bu

bireyler, hiyerarşik yükselme olasılığının çok az olduğu bir kariyer dönemine girmişlerdir (Uygur, 1998: 27) Bu durum kaçınılmaz olarak, iş tatmini ve moral azalması ve verimlilik düşmesi gibi personel ve örgüt üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilmektedir. Günümüzde birçok yöneticinin ilerleme olanağı oldukça zayıf olan personelle çalıştıkları söylenilebilir. Örgütsel başarı açısından bu bireylerin daha verimli olmalarını sağlamak için yöneticiler, bu tip bireylerin bireysel ve davranışsal niteliklerini anlamaya çalışmalıdırlar (Akat ve diğerleri, 1994: 421).

Transfer yükseltme ölçütlerinin değişimi:

Personeli işe alırken kullanılan ölçütlerle, örgütte transfer ve yükseltme için kullanılan ölçütler birbirinden farklıdır. İşe alınma kararları daha çok personelin bireysel yeterliliklerine; transfer ve yükseltme kararları ise, siyasi uygunluk, işverenle geçinme gibi etmenlere dayandırılmaktadır (Akat ve diğerleri, 1994: 421). Önemli bir ayırım; plato ile performans arasında yapılmaktadır. Bir kere örgütte “son” düzeyine gelen bir birey, iyi ya da kötü performans gösterebilmektedir. Bir birey, platoya girdiğinde gelişme ve öğrenmeye devam etmesi mümkün olmakta, ancak gelecek yıllarda daha çok kariyer platosuna girme durumu da olabilmektedir. Sığa, platolu ve platosuz gruplar arasında kariyer tutumlarıyla ilgili yapmış olduğu araştırmasında birkaç farklılık ortaya çıkarmıştır. Buna göre, platosuz yöneticilerin, platolu olanlardan daha yüksek olarak kendisini pazarlama, gelişme tatmini ve kariyer sabırsızlığı içinde olduklarını belirtmiştir (Hall, 1998: 273-274).

.Rekabet ve stres: Orta ve ileri kariyer aşamasındaki bireyler için iş ortamı giderek tehdit edici bir nitelik kazanmaktadır. Bir yönden ilerleme olanaklarının gittikçe azalması diğer yönden yeni ve çağdaş bilgilerle donatılmış genç personelin kendilerini gösterme arzusuyla yaptıkları davranışlar, orta yaşta ve kariyerlerinin orta döneminde bulunan personeli gerek eşitleriyle gerekse astları durumundaki genç personelle

mücadele etmeye zorlamaktadır. Aşırı rekabetin bulunduğu kariyerlerdeki bireyler, yeterli başarı göstermediklerinde ün ve konumlarını yitirme durumuyla karşılaşabilmektedirler. Bunun anlamı, personelde sürekli olarak bir stres ve yenilgi korkusunun bulunmasıdır. Diğer taraftan Aykut (1998) platonun kişinin kendisinden kaynaklanabileceği gibi içinde bulunulan pazar koşullarından, otoriter yöneticilerden, sektör ve örgüt içi rekabetten de kaynaklanabileceğini belirtmiştir. Aynı şekilde yükselme olanaklarının zayıflığının işgörenin kişisel yetersizliğinden kaynaklanabileceği gibi örgütteki pozisyonların doluluğundan da kaynaklanabileceğini ifade etmiştir (Aykut, 1998: 53). Yukarıda sözkonusu nedenlerden biri veya birkaçından dolayı çalışanlar kariyer platosu sorunu yaşayabilmektedirler.

Kariyer Platosunun Yönetimi: Nasıl ve Nereye Kadar?

Kariyer ortası dönemde bulunan bireyler, kendilerinin aynı dönemde aldıkları ücret ve olanaklardan fazlasını elde eden, sınırlayıcı iş koşullarında çalışmayan ve aile sorumluluğu bulunmayan genç bireylere sevimli bakmamakta ve hatta öfke duymaktadırlar. Bu öfke bastırıldıkça ya da kabul edilmedikçe enerji boşa gitmiş olmaktadır. Ayrıca orta yaş personeli, genç personele göre daha fazla ölüm kaygısı duymaktadır. Bu korku ve gerilim kaynaklarının tümü, “orta yaş krizi” olarak bilinen durumu ortaya çıkarmaktadır (Can, 1998: 288). Orta yaş krizine giren çalışanlarda önemli olumsuz gelişmelerin olduğu bilinen bir gerçektir. Bütün bunlara rağmen Stoner (1992), kariyerde platonun, normal ve oldukça başarılı yönetilen örgütlerde dahi olağan bir durum olduğunu belirtmektedir (Stoner ve diğerleri, 1992: 578).

Louise ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmada, sonuçların, kariyer platosunda önemle belirtilen, iş gruplarına katılım ve yeni roller oynama eksikliği kadar, kariyer planlama, geliştirme ve destekle ilgili uygulamaların da eksik olduklarını göstermektedir (Louise ve diğerleri, 1999: 375). Örneğin, 1986’dan 1996’ya kadar ki

dönemde Quebec'teki sivil hizmetlerde kıdemli yöneticilerin oranı düzenli istihdamla %4.7'den %3.8'e gerilemiş ve orta kademe yöneticilerin oranı ise %4.5'ten %3.8'e gerilemiştir. Buna göre geçmiş on yıl zarfında bu iki istihdam kategorisinde önemli bir azalma söz konusudur. Aynı periyotta profesyonellerin oranı %22.9'dan %28.5'e yükselmiştir. Üstelik bazı analistler işçilerin %70'inin çok kısa bir zaman sonra kariyer platosuna düşeceklerini iddia etmektedirler (Caudron, 1994). Diğerleri ise yakın bir zamanda %90'ının bu orana erişeceğini ifade etmektedir.

Louise ve arkadaşlarının yapmış oldukları araştırmada ilginç sonuçlardan biri ise; birkaç şirketin işçilerini geliştirme ve mobiliteleri hakkında ciddi bir şekilde pek de ilgili gözükmedikleri, onların karşılıklı olarak (işveren-işçi) kariyer platosu ve sorumluluklardan vazgeçme eğiliminde oldukları, çünkü onlar bunun yönetilemez olduğuna ve kaçınılmaz bir fenomen olduğuna inandıkları yönündeki bulgular olmuştur (Louise ve diğerleri, 1999: 375).

Bununla birlikte yazarların çoğu bu görüşü paylaşmamakta ve kariyer platosu daha etkin insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile korunacağına inanmaktadırlar. Bu yazarlara göre, eğer geleneksel kariyer şimdiki ve gelecekteki ihtiyaç ve değişimleri karşılamada yetersiz kalırsa, kariyer platosunun bir sonucu olarak birçok kamu ve özel sektör yöneticisi ve profesyoneli tarafından tecrübe edilmiş başarısızlık duygusunun kariyer stratejilerinin derinlemesine gözden geçirilmesi ile çare bulunmasına yardım edebileceği düşünülmektedir (Louise ve diğerleri, 1999: 375; Feldman ve Weitz, 1988: 71).

Kariyer Platosuna Örgütsel Çözümler

Kısaca "Bireylerin terfi etme olanaklarının düşük olduğu dönemler" olarak da tanımlanan plato dönemlerinde, örgütler bireylerin bu durumunu hemen teşhis etmeli ve onlara yönelik yeni kariyer yönetimi politikaları oluşturmalıdırlar (Ataol, 1989: 102). Aynı şekilde bireyler de platoya girmeden önce platoya ilişkin bilgiler edinmeli ve plato

dönemlerini tanımalıdırlar. Böylece platoya giren birey, daha bilinçli davranacak ve bu dönemi daha kolay atatabilecektir (Budak ve diğerleri, 1995: 2-8).

İşgöreni, platoya giren bir yönetici, bunu fark etmeli ve bu duruma yönelik çeşitli önlemler almalıdır. Bir yönetici, yeteneklerini kullanamayan ve çalışması verimsizleşen bir işgörenin platoya girip girmediğini şu sorulara yanıt vererek anlayabilir (Budak ve diğerleri, 1995: 2-5):

-İşgörenin çalışma arkadaşları, ast ya da üstleri onun bazı davranışlarından rahatsız mı?

-Atılımlar gerçekleştiriyor mu?

-Çalışmalarında gerileme var mı?

-Verimlilik düzeyinde bir düşüş var mı?

Araştırmacılar, işgörenlerin geçirdikleri çocukluk dönemlerinin ve çevre koşullarının platoyu etkilediğini ortaya koymuşlardır. Platodaki işgören, eleştirileri kişiliğine yönelik bir tehdit olarak algıladığı için bu eleştirilerden olumsuz olarak da etkilenebilmektedir. Bazı bireyler, örgütteki yükselme olanaklarının tıkanmasını platoya girmeden atlatırken, bazı bireylerde aynı durum daha kötü biçimde algılanmaktadır. Bu durumda, platodaki işgören duygularını daha fazla kontrol gereksinimi duyduğundan yönetici işgörene daha duyarlı davranmalı ve destek olmalıdır. Sorunu çözmek için bireyin kaygılarını, duygularını, düşünce ve beklentilerini tatmin etmek ve bu doğrultuda stratejiler geliştirmek gerekmektedir. Yönetici ve işgören zaman süreci içinde varsa, değişikliklerin sebebini araştırmalı ve platodan çıkmak için nelere ihtiyaç duyulduğu konusunda karşılıklı görüşmelidir. Bu çerçevede kariyer platosunun yönetilmesinde örgütte farklı alanlarda çalışan işgörenlerin kariyer durumlarının tespit edilmesinde fayda vardır.

Ference ve arkadaşları, kariyer platosu kapsamında çalışanların kariyer durumlarını Tablo 1'deki gibi dört temel aşamada değerlendirmişlerdir (Ference ve diğerleri, 1977).

Tablo 1. Çalışanların Kariyer Durumlarının Bir Tanımlanması

Öğrenciler veya Örgüte Yeni Katılanlar	Yıldızlar (Starlar)
Çekirdek Personel	Kurumuş Dallar

1.Öğrenciler veya örgüte yeni katılanlar: Bunlar ilerleme potansiyeline sahip oldukları düşünülen kişilerdir fakat yeteri kadar yukarıya ilerleme performansına henüz sahip değildirler. Bu nispeten küçük bir kategori olarak eğitim programcılarını ve halen yeni işlerini öğrenen henüz yeni ilerlemiş yöneticileri kapsar.

2.Yıldızlar (starlar): Bu kişiler yüksek kalitedeki işleri yapabilecek ve yüksek ilerleme potansiyeline sahip kişiler olarak düşünülürler. Onlar bazen kariyer yollarında “hızlı ilerleme” potansiyeline sahiptirler ve yönetim geliştirme faaliyetlerini büyük oranda gerçekleştirebilen kişilerdir.

3.Çekirdek personel: Bu yöneticiler, iyi ve göze çarpan işler yapan kişiler olarak görülürler. Örgütlerin çoğunda yönetici gruplarının büyük çoğunluğunu oluştururlar ve örgütteki işlerin çoğunluğunu yaparlar.

4.Kurumuş dallar: Bu kişiler ilerleme şansları çok az veya hiç olmayan kişiler olarak görülürler ve onların performansları marjinal veya yetersizdir.

Yazarlara göre, **çekirdek personel** ve **kurumuş dallar** kariyer platosuna erişebilirler; **öğrenciler** ve **starlar** ise hala yukarıya ilerleme şansına sahiptirler. Bunların içinden örgüt **çekirdek personele** örgüt içinden veya dışından yapılabilir transferlerle onların gelişme ve başarıma duygusunu korumasını sağlar, ilerlemeleri için eğitim olanaklarından faydalandırır ve hatta diğer işletmelere yeni bir pozisyonla geçişi için yardımcı olur (Stoner, 1992: 579). Bu kapsamda örgüt, değişik kademelerde bulunan ve kariyer yapma konusunda beklentileri olan çalışanlara yönelik birtakım geliştirici ve

yönlendirici çalışmalarda bulunmak durumundadır.

Kariyerin Ortasında Çözüm Arayışları

Plato dönemindeki çalışanlar, şu türden davranış boyutuyla karşı karşıya kalabilirler: “mevcut performans ve başarıyı arttırmak, sürdürmek ya da artık yavaş yavaş gerilemek”. Kariyerin ortasına gelmiş çalışanlar için bireyin ve örgütün bu noktadaki çözüm stratejileri aşağıda sıralanmıştır (http://insankaynaklari.arthurandersen.com/bireyler/aa/aa_hc.asp):

Kariyerin ortasına gelen bireyler için **üretkenliklerini arttırmak** bir alternatif olabilir. Özellikle bir “öğrenen” olmadıkları için halen iş ortamında başarılı kalabilmek bu dönemin en belirgin özelliğidir. Örneğin kendisine erken yaşlarda büyük kariyer hedefleri koyan çalışanlar iş yaşamlarının bu döneminde daha büyük hedefler için planlar yapabilirler. 35 yaşında İnsan Kaynakları Koordinatörü olan bir çalışan 45 yaşında Genel Müdür olmayı hedefleyebilir ve bu kariyer hedefi doğrultusunda sürekli çalışmayı amaçlayabilir. Sürekli gelişim ve yüksek performans bu dönemin başarılı sonuçlarından birisidir. Bu konuda şu değerlendirme yapılabilir (Türkoğlu, 2000: 93); “

35-44 yaş arasındaki yönetici, şirketteki ilerinin nasıl yürütüldüğünü tam olarak kavrar ve bilir. Ama bu aşamada kendi işini en iyi şekilde yapmak yeterli değildir. Yöneticinin, şirketin gelişmesi ve yenilenmesi için neler yapılması gerektiğini de düşünmesi, çözüm üretmesi, tüketici ve pazar tercihlerini iyi izlemesi gerekir. Yetişmiş yönetici, işyerinde yeni bir proje söz konusu olduğunda ve çözümü zor sorunlar ortaya çıktığında zirvedekilerin aklına ilk gelen kişi olmak zorundadır. İşyerindeki strateji ve yapı değişikliğine katkıda bulunamayan yönetici, başka bir işi düşünmelidir. Buna göre 45 yaşın üstündeki yöneticilerin zirvede kalması ise örgütüne bir katkı yapmasına bağlıdır. Yani işletmenin bu konumdaki kişilere bakış açısında da önemli değişimler gözlenmektedir. Örneğin, bu kişilere, bir zamanlar emektar olarak bakılır ve katkı sağlamasa da sadakatın

ödülü olarak şirkette çalışması normal karşılanırdı. Bugün bu yöneticiler ya kızağa çekiliyor ya da işten çıkartılıyorlar. Kıdemli bir yönetici, bu duruma düşmeden işyerinden ayrılabilirdir”.

Bu konuda diğer bir çözümsel yaklaşım da, Amerikan eğitim ve danışmanlık işletmesi “Learning International” ın başkanı John Franco’dan gelmiştir (Türkoğlu, 2000: 93); *“Kariyeri boyunca işletmeciliğin her alanında deneyim sahibi olanların, şirkette çalışmaya devam etmesinin veya yeni bir iş bulabilmesinin daha kolay olduğunu belirten Franco, bütün enerjisini ve bilgisini tek bir iş alanında yoğunlaştıran kişilerin ise ortada kalabilecekleri gerçeğini dile getirmektedir. Franco’nun bu konudaki formülü şöyledir; “30 ile 40 yaş arasındaki yöneticiler için en ideal olanı “T” şeklinde bir deneyim profili kazanmaktır. İşletmenin değişik alanlarında genel bilgi ve nosyon sahibi bir yönetici, bunlardan birinde derinlemesine uzmanlaşırsa, kariyer için sağlam temel atmış olur. Örneğin, finans, pazarlama, dizayn konusunda genel bilgi sahibi olan bir yöneticinin üretim sistemleri konusunda uzmanlaşması, ayakta kalma şansını artırır”.*

Bunun yanında **varolanı korumak ve devamlılık** bir başka orta kariyer çıktısıdır. İşletme içindeki çalışanın bir üst pozisyona terfi etmek ya da başka bir işletmede daha fazla sorumluluk isteyen bir iş teklifi alma olasılığının düşük olduğu dönemleri kapsar. Bu döneme gelmiş olan çalışanların yönetilmesi daha kolaydır. Çünkü, 40 yaşında İnsan Kaynakları Koordinatörü olmuş bir kişinin hedefi tekrar bir terfi almak değil, uzun süredir ihmal ettiği hobilerine zaman ayırmak ve aynı zamanda ekonomik olarak buna olanak veren işindeki başarılarını devam ettirmek olabilir. Çoğu zaman bu çalışanlar artık öğrenen olmadıkları için iyi birer eğitmen olurlar ve işletmenin “iyi vatandaşları” olarak yenilik yaratmak, organizasyon iyiliği için çalışmak asıl hedefleridir.

Son olarak, yavaş yavaş düşmekte olan performans ve iş tatmini, kariyerlerinin ortasına gelmiş çalışanları bekleyen bir sondur. Belli bir yaştan sonra çalışanlar işe olan

ilgilerini kaybedebilirler, üretkenlikleri azalabilir. Firmalar bu durumdaki çalışanlarını daha az dikkat isteyen bir işe yönlendirebilirler, ünvanlar vererek bağlılıklarını kazanmak isteyebilirler ya da emekliye ayırabilirler. Örneğin, 42 yaşında İnsan Kaynakları Koordinatörü olmuş bir çalışanın genel müdür olması için 13 yıl beklemek zorunda kaldığını ve terfisini alana dek çoktan emekli olacağı gerçeğini bilmesi hem moralini hem de üretkenliğini olumsuz yönde etkileyebilir. Zamanla yapmakta olduğu işe karşı ilgisini kaybedebilir.

Orta kariyer aslında tahmin edilen aksine sıkıcı ve artık çalışanın ilgisini kaybettiği bir dönem değildir. Çoğunlukla çalışanlar buna benzer durumlar yaşasa da bu kısır döngüden kurtulup iş yaşamlarında yepyeni bir başlangıç yapan çalışanlar da bulunmaktadır. Örneğin farklı bir sektöre geçmek, kendi işini kurmak ya da akademik kariyere devam edip ünvan almak bunlardan bazılarıdır. Bu dönemi yaşayan çalışanların işlerine olan ilgilerini canlı tutabilmek için işletmelere ve özellikle İnsan Kaynakları bölümlerine önemli görevler düşmektedir.

Kariyerde platoya girmiş olan çalışanların üretkenlikleri ve morallerini olumsuz şekilde etkileyebilecek bu durum karşısında danışmanlar öncelikle sorunu keşfetmelidirler. Burada insan kaynakları yöneticileri veya danışmanlar bu tür bireye bunun normal bir şey olduğunu, kendisiyle bu sorunu nedeniyle ilgilenen insanların bulunduğunu ve zamanla bu durumun üstesinden gelinebileceğini ona söylemelidirler. Böylece çalışan kişi içinde bulunduğu durumun zamanla düzeleceğine, çalışmanın sadece yükselmek olmadığına bunun diğer boyutlarının olduğuna ikna edilmelidir. Bireye hiçbir zaman sahte ümitler veya hayaller vaat edilmemelidir. Ancak işle ilgili aşağıdaki değişiklikler önerilebilir (Özkalp, 1999: 442):

-Yeni bir ofis’e veya çalışma bölgesine geçici olarak tayin edilmesi, aynı işi yeni bir çevrede yapmasının bu kişi için uyarıcı veya güdüleyici olması.

-Bilgisinin katkı sağlayabileceğine inanıldığı bir diğer çalışma yerine veya departmana geçici olarak gönderilmesi.

-Kendi yerine getirdiği işte bir takım değişikliklere gidilerek, işin sıkıcı ve monoton yönlerinin azaltılmasına yardımcı olunması.

-Kendini yönlendiren bir iş grubuna veya takıma dahil olması.

Ancak, yükselme açısından engellenmiş bir işgörene en iyi yaklaşım, bir kişinin onun sorunuyla ilgilendiğini, sorunun bilinmedik bir konu olmadığını ve çözümler arandığını onu iletmeştir. Buna rağmen yukarıda da belirtildiği gibi örgüt yapılarının küçülmesi, yapının giderek yatay bir hale dönüşmesi ve işgücünün demografik yapısının değişmesi gibi nedenlerle, işyerinde yükselme bekleyen insanların sayısı giderek artmakla beraber yükseltme oranları giderek azalmaktadır (Carrell, 1997: 584).

Yöneticiler kariyer platosu ile ilgili hazırlıklı olmalıdırlar. Kariyerde plato durumunda, çalışanların iş tatmini ve yüksek performansları azalabilecektir. Yöneticilerin kişisel ihtiyaçlara bakış açıları ve algılayma yetenekleri bu olaylar üzerinde uygun cevaplar geliştirmelerine yardım edebilir. Bu çerçevede yöneticiler, “yatay” iş değişiklikleri şeklinde işte çeşitliliği ve fırsatları arttıracak ve iş tatminini arttıracak farklı çabalar içerisine girerler ve daha gerçekçi kariyer tahminlerine yol açacak işe uyum ve eğitim programları düzenlerler (Schermerhorn, 1994: 686-687).

Louise ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmada, kariyer platosundan kaçınmada örgütün insan kaynakları yönetimi tarafından yapılan uygulamaların önem derecesine göre sıralaması şu şekilde olmuştur (Lousie ve diğerleri, 1999: 378); “%87 oranında sorumlulukların genişletilmesi, %84.9 oranında iş zenginleştirme, %79.2 oranında iş açıkları konusunun örgütte duyurulması, %76.6 oranında dış eğitim maliyetlerinin karşılanması, %73.4 oranında tatil ve izinler, %72.4 oranında sürekli örgüt içi devam eden eğitim programları ve %71.3 oranında ise kendi kendine eğitim” şeklinde bir bulgu elde edilmiştir.

Kariyer platosundan kurtulmada bir diğer yöntem ise: **yatay hareketler**'dir. Örgütlerin yeniden yapılanması ve küçülmesiyle örgütsel platodaki kişilerin sayısının büyük oranda arttığı bir olgudur. Buna karşılık yatay pozisyon değişimleri kişilerin gelişimlerini ve uzmanlıklarını canlandırıcı anlamında gittikçe daha fazla kullanılan bir yöntem olmaya başlamıştır (Bartol ve Martin, 1991: 813).

Kariyer platosunda yer alan çalışanlar için yönetim, aşağıdaki türden motivasyon artırıcı ve geliştirici eğitimler düzenleyebilir (Werther ve Davis, 1996: 324-325):

-Eğer işçiler sınırlandırılmış yetenek, bilgi, kabiliyet veya kişisel özellikten dolayı bir kariyer platosuna girmişlerse, çalışanlar için yeniden eğitim çözüm olabilir.

-Bazı çalışanlar ise eğitim ve geliştirme eksikliğinden dolayı ilerleme yeteneği olmayan kişilerin ötesinde bir kariyer platosuna düşmüş olabilirler. Henüz bu gruptaki kişiler işlerinde iyi bir performans gösterebilirlerse platodan kurtulabilirler.

-Diğer birtakım işgörenler ise, tecrübeleri tükendiği takdirde platoya düşebilirler. Tükenme, büyük ve uzayıp giden streten kaynaklanan mantıki, duygusal ve bazen de fiziksel bir durumdur. İşten çıkarılan çalışanların yaşadığı ıstıraplar sonuçta strese neden olabilecektir. Bu durumdaki kişilere işten çıkarılmadan önce veya sonra stres azaltma eğitimi verilebilir.

-Kişisel durma veya örgütün küçülmesinin bir sonucu olarak platoya düşmüş kişilere ise örgüt ek eğitim, kısa tatiller ve kişiye verilen zarar ödeme gibi fırsatlar sunabilir.

Platoya yol açan sorunlar eğer kariyer ile bağlantılı ise, bu durumda “kariyer danışmanlığı” hizmetinden yararlanılması en uygun olanıdır. Danışmanlık sırasında bireye sadece işi, kariyeri ve eğitimi konusunda yardımcı olunmamakta, aynı zamanda bireysel ilişkilerinde, yaşamında, sağlık durumunda, ailesi ile ilişkilerinde, boş zamanlarını değerlendirmesinde ve karşılaştığı sorunların çözümünde destek sağlanmaktadır (Ataol, 1989: 31).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüz iş hayatında yaşanan, yapısal değişimler, teknolojik ilerlemeler, geçici işçilerin kullanımındaki artış, kariyer yolları üzerinde güçlü bir baskının oluşması, örgüt ve çalışanların gelecek beklentilerindeki farklılaşmalar gerek örgütler üzerinde ve gerekse çalışanlar üzerinde önemli ve kalıcı birtakım baskılara ve olumsuz gelişmelere neden olabilmektedir.

Çalışma hayatında “orta yaş krizi” olarak adlandırılan bu dönemde sözkonusu olumsuz gelişmeler daha yoğun bir şekilde yaşanabilmektedir. Bu durum ise bir taraftan öncelikle çalışanın moraline, üretkenliğine ve ilişkilerine etki ederek bir engel oluşturup onların farklı tavır ve davranışlar geliştirmesine (iş bitirememeye, geç teslim etme veya sürüncemede bırakma, yorgunluk, işe gelmeme vb.) ve onların fiziksel ya da psikolojik yapılarının zarar görmesine neden olabilmektedir. Diğer taraftan bu durumun örgüte yansımaları ise; örgütsel bağlılıkta azalma, başka işletmelere geçiş oranında artış ve performans düşüklüğü şeklinde kendini gösterebilmektedir.

Kısaca “Bireylerin terfi etme olanaklarının düşük olduğu dönemler” olarak da tanımlanan plato dönemlerinde, örgütler bireylerin bu durumunu hemen teşhis etmeli ve onlara yönelik yeni kariyer yönetimi politika ve stratejileri geliştirip uygulamaya aktarmalıdır.

Kariyer platosunun yönetimi konusunda aşağıdaki öneriler sıralanabilir:

1.Kariyer platosu iyi yönetilen örgütlerde dahi olabilen bir durum olduğundan paniğe kapılmamak gerekir.

2.Her şeyden önce yöneticiler, kariyer platosunun çözüleceği ve işletme yararına dönüştürüleceği konusuna inanmalı ve duyarlılıklarını astlarına bildirmelidirler.

3.Öncelikle yönetim tarafından, çalışanların mevcut kariyer durumlarının tanımlanması gerekmektedir. Buna bağlı olarak, olası kariyer platosuna girebileceklerin farklı kişilik ve yapılarına yönelik “esnek kariyer platosu çözüm planları” geliştirilmelidir.

4.Yönetim, birtakım erken uyarı sistemleri (yeteneklerini yeterince kullanamayan,

performansı gittikçe düşen, işe geç gelen, katılımcı olmayan, sürekli kavga eden, vb. olaylar) yardımıyla çalışanlara henüz platoya girmeden müdahale edebilmelidir.

5.Platoya giren işgörenlerin daha hassas, duygusal ve kırılabilir olabilecekleri düşünülmeli, daha duyarlı davranılıp, destek olunmalıdır.

6.İşgörenlerle açık iletişim kurulmalı ve platonun nedenleri ve çıkma yolları onlarla birlikte değerlendirilmelidir.

7.Örgütte takım ruhu oluşturmak, yönetime katılmayı teşvik etmek, kariyer planlama ve geliştirme ile kariyer danışmanlığı çabaları sergilemek önemlidir.

KAYNAKLAR

- Akat İter ve G. Budak ve G. Budak, (1994), **İşletme Yönetimi**, Beta Yay., İstanbul.
- Aldemir C. A. Ataoğlu ve G. Budak, (1998), **Personel Yönetimi**, 3.b., Barış Yay., İzmir.
- Ataoğlu Alpay, (1989), Kariyer Yönetimi, **Hava Tek. Okul Komutanlığı Basımevi**, İzmir.
- Aykut Fidan, (1998), Orta Kademe Yöneticilerin Kariyer Planlaması, **İTÜ Sosyal Bilimleri Ens. Basılmamış Y.Lisans Tezi**, İstanbul.
- Bartol K.M., D.C. Martin, (1991), Management, **McGraw-Hill, Inc., USA.**
- Berberoğlu N.G., “İşletmelerde Organizasyon-Birey Bütünleşmesini Sağlayan Etkili Bir Uygulama: Kariyer Yönetimi”, **Amme İdaresi Dergisi**, 1991/1, Ankara.
- Budak G. ve G. Tozkoparan, (1995) “Kariyer Planlaması ve Kariyerde Plato”, **Yayınlanmamış Araştırma Raporu**, İzmir.
- Can Halil, Akgün A. ve Kavuncubaşı Ş., (1998), **Kamu ve Özel Kesimde İnsan Kaynakları Yönetimi**, 4.b., Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Carrell, M.K., D.F. Jennings ve C. Heavrin, (1997), **Fundamentals Of Organizational Behavior**, Prentice Hall.

- Caudron S., (1994), "Human Resources Revamps Career Itineraries", **Personel Journal**, 64b-64n, April.
- Cenzo D. A., S. Robbins, (1994), **Human Resource Management**, 4.b., John Wiley&Sons, USA.
- Feldman Daniel C. ve Barton A. Weitz, (1988), "Career Plateaus Reconsidered", **Journal of Management**, Vol.14, No.1, s.69-80.
- Ference T. P., J. A. F. Stoner ve E. K. Warren, (1977) "Managing The Career Plateau", **Academy Of Managenet Review**, 2, no.4, October.
- Goffe R., ve R. Scase, (1992), "Organizational Change And The Corporate Career: The Restructuring Of Managers Job Aspiratrions" **Human Relations**, 45(4):363-385.
- Hall D. T. ve Jonathan E. Moss, (1998), "The New Protean Career Contract: Helping Organizations and Employees Adapt", **Organizations Dynamics**, American Management Associaton, Winter.
- Köktürk M., F.A. Yalçın, (2000), "Kariyer Planlamasında İşletme Eğitiminin Rolü ve Bir Uygulama", **8. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi**, 25-27 Mayıs, Nevşehir.
- Louise L., S. Tania ve Yves-Chantal, G., (1999) "Managing Career Plateauning In The Quebec Public Sector", **Public Personel Management**, Vol. 28, Issue. 3.
- Orpen C., (1994) "The Effects of Organizational and Individual Career Management on Career Success", **International Journal of Manpower**, Vol. 15, Num. 1.
- Özkalp Enver, (1999), "Örgütlerde Kültürel Sorunlar ve Örgüt Kültürünün Korunmasında ve Geliştirilmesinde Uygulanabilecek Programlara İlişkin Eskişehir'de Yapılan Bir Araştırma", Prof. Dr. Rıfat Üstünün Hatrasına Armağan, **Anadolu Ün. İİBF. Dergisi**. Yay. No. 1173, Eskişehir.
- Porter L., R.M. Steers, R.T., Mowday ve P.V. Boulian, (1974), "Organizational Commitment, Job Satisfaction, And Turnover Amongst Psychiatric Technicians" **Journal Of Applied Psychology**, 59.
- Schermerhorn J. R., James G.Hunt ve Richard N. Osborn, (1994), **Managing Organizational Behaviour**, Fifth Edit., John Wilkwy& Sons. Inc., USA.
- Sümer C., "İnsan Kaynakları Yönetimi Etkiliği Olarak Örgütsel Kariyer Planlama ve Geliştirme", **Türk Psikoloji Bülteni**, 4 (9).
- Stoner J. A. F. ve R. Edward Freeman, (1992), **Management**, Prentice Hall Inc., Englewood Cliff, Newjersey.
- Şimşek M. Şerif, (2002), **Yönetim ve Organizasyon**. 7.b., Günay Ofset, Konya.
- Şimşek M. Şerif, Tahir Akgemci ve Adnan Çelik, (2003), **Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış**. 3.b., Adım Matbaacılık ve Ofset, Konya.
- Türkoğlu F., (2000), **2001'e Doğru İnsan Kaynakları Araştırması**, 1. b, Arthur Anderson SabahYay.
- Uygur Akyay, (1998), Örgütlerde Kariyer Geliştirme ve Planlaması: Otel İşletmelerinde Bir Uygulama, **Gazi Üniv. Sosyal Bil. Ens.**, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara.
- Werther W. B. ve Keith Davis, (1996), **Human Resources and Personnel Management**, Fifth Edition, Mcgraw-Hill, North America.
- Yalçın A. Selçuk, (1999), **Personel Yönetimi**, 6.b., Beta Basım Yay., İstanbul.
- http://insankaynaklari.arthurandersen.com/bireyler/aa/aa_hc.asp

İşsizlik Sorunu ve Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkisi

Sara ONUR¹

¹ Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Bilecik İ.İ.B.F. Bilecik

ÖZET: 1990' larda, küresel stagflasyon, özellikle reel sektördeki firmaları etkilemiştir. Kar hadlerindeki düşme, sabit sermaye yatırımlarının azalmasına, yüksek işsizlik oranlarına ve GSMH oranının gerilemesine yol açmıştır. Gelişmekte olan ülkeler yapısal sorunlara sahiptir; yetersiz yatırımlar, daha az kalifiye emek, eşitsiz emek dağılımı. Bu yüzden, işsizlik analizi ve istihdam politikaları Türkiye için yeniden sınanmalıdır.

Bu makalenin amacı, istihdamın toplam yurt içi üretimi veya toplam sabit sermaye yatırımını arttırıp-arttırmadığını Mahalanobis Model ile test etmektir. Mahalanobis Modeli' ne ek olarak, bu çalışma, özel ve kamu sektörü olarak sektörel analizi içermektedir. Ayrıca, sabit sermaye yatırımlarının istihdam kapasitesini nasıl etkilediği araştırılmaktadır.

Anahtar Kavramlar: İstihdam, Kamu- Özel Sektör Nihai Tüketim Harcamaları ve Kamu - Özel Sektör Toplam Sabit Sermayenin Teşekkülü.

Unemployment Problem and The Effect of Government Fixed Capital Investments On Employment

ABSTRACT: In 1990' s, spherical stagnation effected especially the firms in the reel sector. Decreasing in profitableness rates of firms led to fall fixed capital investments, causing high unemployment rates and reducing GNP rates. Developing countries have the structural problems; that are insufficient investments, less of qualified labor, inequality of labor distribution. Therefore, unemployment analysis and employment policies should have been re- examined for Turkey.

The purpose of this paper is to test with Mahalanobis Model whether employment depends on increasing of gross domestic production or fixed gross capital investment. In addition to Mahalanobis Model this study covers sectoral analysis as private and government sector. Moreover, it has been researched how their fixed capital investments effect employment capacity.

Key Words: Employment, Public- Private Final Consumption Expenditures and Public- Private Gross Fixed Capital Formation.

LİTERATÜRDE İŞSİZLİK VE İSTİHDAM İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Emek piyasası analizlerinin temeli emek arzı fazlasına yani işsizliğe dayanmaktadır. Nitekim, işsizlik NRU- Doğal Oran (Natural rate of Unemployment) ve NAIRU- enflasyonu hızlandırmayan işsizlik (Nonaccelerating- Inflation Rate of Unemployment) olarak iki temel kısma ayrılmaktadır. NRU, emek piyasasının mikro ekonomik özelliklerini yansıtmaktadır. NAIRU, parasal politikanın ve ekonominin arz ve talep kesimlerine bağlı, deneysel makro ekonomik ilişkilerden ortaya çıkmaktadır. Yeni Klasik Ekonomi bağlamında işsizliğin doğal oranı, Friedman tarafından, Walrasyan genel denge koşullarının dışında yer alan, piyasa noksanlıkları, arz ve talepteki stokastik değişkenlikler, iş arayışları ve olanakları, mobilite maliyetleri gibi emek ve mal piyasalarının fiili yapısal özellikleri varsayımlarına dayandırılmaktadır. Ekonominin kurumsal ve demografik özelliklerindeki ağır değişime karşılık, Doğal Oran da zamana bağlı olarak yavaş değişmektedir (Grant, 2002; 95).

Doğal Oran kavramı, ekonominin tam istihdamda olduğu varsayımını kabullenirken, işsizliğin

varolabildiğini, friksiyonel ve yapısal işsizlik kavramlarıyla açıklamaktadır. Friksiyonel işsizlik, iş arayanlar ile iş olanaklarının eşleşmelerinin zorlukları, Yapısal işsizlik, iş eğitimi, deneyim ve eğitim gibi faktörlerin yanlış eşleşmesinden doğmaktadır (Phelps, Zoega, 1997; 287).

NAIRU, Keynesyen makro ekonomik dengesizlikte, mevcut fiyatlarda aşırı arz ve talep tarafından nitelenen, emek ve ürün piyasaları olarak ayrılmış bir dünyayı yansıtmaktadır. NAIRU' nun oluşumu, talep noksanlığına sahip piyasaların enflasyonist güçleriyle, arz fazlası piyasaların enflasyonist olmayan güçlerinin karşılaşmasındaki işsizlik oranı olarak ortaya çıkmaktadır (Grant, 2002; 96).

Doğal Oran kavramı 1970' lardan sonra, NAIRU' ya karşıt bir görüş olarak RUA- Göreceli İşsizlik Kaçınması (Relative Unemployment Aversion) ile güncellenmektedir. Göreceli işsizlik kaçınması, gelir ve yeniden dağılımın enflasyondan kaçınmayı etkilediği, yüksek enflasyonlu tarihsel deneyimlerin RUA' ya yönelik yanıtlar için sorun olmadığına dayanmaktadır. Teorik yapısı, Kydland- Prescott (1977), Barro- Gordon (1983)' e dayanan, enflasyon davranışını açıklayan rasyonel beklentilerin egemen olduğu Oyun Teori' li

modelleriyle açıklanmaktadır. Onlara göre, işsizlik ve enflasyonun zamana göre değişen değerlere sahip ve bilginin tam- simetrik olduğuna dayanmaktadır. RUA, işsizlik ve enflasyon oranlarının hedeflenen değerlerden sapma gösterdiğini, çıktının doğal oranını aşan ve beklenen enflasyon arasında pozitif bir ilişkinin varolmasıyla sonuçlanmaktadır (Lelyveld, 1999; 464).

NRU ve NAIRU ayırımına benzer yaklaşım, karşılaştırmalı makro ekonomide emek piyasası analizleri piyasa etkinliği ve piyasa dışı başarısızlık olarak iki kısma ayrılmasıyla açıklanmaktadır (Solow, 1980; 2).

Piyasa etkinliği (piyasa temizliği) asimetrik bilgi şeklinde ve yanlış anlaşılmalarda sonucunda, bilgi noksanlıkları üzerine kurulmaktadır. Bu yönlü yaklaşım, iyi bir teorik bulguya sahipken, işsizliğin tatmin edici deneysel açıklamasını verememektedir. Piyasa başarısızlığı (piyasa dışı temizlik), tatmin edici bir teorik bulgudan noksan olmasına rağmen, işsizliğin deneysel açıklamasında güçlü bir bağa sahiptir. Bir başka deyişle, bu türlü yaklaşım, nominal katılımlar sayesinde, matematiksel bir niteliğe sahip olmasına rağmen, işsizlik davranışındaki maksimizasyonundan ortaya çıkmaktadır (Pedersen- Lund, 1987; v).

Piyasa etkinliği yaklaşımında düşük işgücü maliyetlerinin istihdamı artırıcı etkisi olduğu, işsizliğin olması piyasa dışı nedenlere bağlanmaktadır. Piyasa başarısızlığı yaklaşımında, işsizlik sigortası, işgücü uyum projeleri, sosyal güvenlik kamu personel yasasının değiştirilmesi, İİBK yasasının değiştirilmesi ve kamu çalışanlarına sendikal hak verilmesi olarak sayılan katı işgücü piyasa düzenlemelerinin istihdamı azaltıcı etkisi olduğu ileri sürülmektedir (Özkaplan, 1998; 34).

Bu çalışmada işsizlik oranlarının azaltılması amacı yerine, Mahalanobis Modeli doğrultusunda, ülkenin ticaretinin, kalkınmasının ve büyümesinin gerçekleşmesi için istihdamın artırılmasının gerekliliği temel varsayım olarak alınmaktadır. Mahalanobis Modeli' ne göre, makro ekonomi açısından emek talebinin noksanlığı konusu ihmal edilmektedir. Modele göre, anahtar kavram istihdam olup, istihdamın ülkenin GSYİH'ındaki artışa bağlı olarak artmaktadır. Ayrıca, istihdamın artışı için nihai tüketim harcamaları yerine, sabit sermaye yatırımlarının artırılması gereklidir (Sirinavasan, 2001; 22).

Mahalanobis Modeli' nin bir aşama sonrasında, kamu ve özel sektör nihai tüketim harcamalarının birbirlerini etkilemesi konusunda Neo Klasik ve Keynesyen olmak üzere iki zıt görüş vardır: Neoklasik teoriye göre, devlet harcamalarındaki bir artış özel tüketimi dışlayıcı (crowding out) bir etkiye sahiptir. Bu görüşü destekleyen deneysel çalışmalar, ABD için Kormendi, Bean ve Ahmed tarafından, İngiltere için Aschauer, Seater ve Mariona, Kanada için Katsaitis ve 24 OECD ülkesi için Ho tarafından yapılmıştır (Aktaran Telatar- Türkmen, 2001; 19).

Keynesyen teoriye göre, devlet harcamalarındaki bir artış, özel tüketimi teşvik ettiğini (crowding in)

açıklamaktadır. Bu görüşü destekleyen çalışmalar da, ABD için Feldstein, Reid, İngiltere için Graham ve Himarios, Ni, İsrail için Leiderman ve Razin, 30 ülke için Karras tarafından yapılmıştır (Aktaran Telatar- Türkmen, 2001; 19).

Söz konusu bu iki teorik görüş Turnowsky tarafından, devletin tüketim harcamalarının devlet yatırımlarını arttırarak, özel tüketim harcamalarını teşvik ettiği yönünde genişletilmektedir (Aktaran Telatar- Türkmen, 2001; 20).

TÜRKİYE' DE İŞGÜCÜ PİYASASININ GENEL YAPISI

Türkiye Ekonomisi' nde, 1980' den sonra izlenmeye başlanan, gerçekçi kur ve faiz politikası ile sermayenin göreceli fiyatındaki düşüklüğün ortadan kaldırılması, ithalatın liberalizasyonu, devlet sübvansiyonlarının azaltılması, mali piyasaların serbestleştirilmesi, yabancı sermayenin teşviki ve reel ücretlerin düşüklüğüne yönelik politikalar sonucu, 1980-89 yılları arasında sermaye yoğun yatırımlarda azalma ve istihdamda artış görülmektedir. Fakat aynı yıllar arasında sabit sermaye yatırımlarının daha çok hizmetler sektörü gibi emek yoğun alanlara kaymasına karşın, hizmetler sektöründeki yıllık istihdam artışı, imalat sanayiindeki istihdam artışından daha az olarak gerçekleşmiştir (DPT, 1994; 14).

1980- 83 yılları geçiş dönemi iken, 1984- 89 yıllarında sendikalar, toplu sözleşme, grev ve lokavt yasalarında yapılan değişikliklerle, sendikaların hareket alanları sınırlanmıştır. Bu dönemde, Neo Klasik görüşe dayalı düşük ücret düzeyi, istihdam artışını sağlayamadığı gibi, işsizlik oranları yükselmektedir. 1989 yılı ile reel ücretlerin büyük oranlarda yükseldiği ve finansal serbestleşme yolunda, genişleyici para ve maliye politikalarının uygulandığı bir yıldır.

1989- 94 yılları arasında, sendikal hareketler hızlanmış ve reel ücretler 1980' lerdeki düzeyine ulaştığı gibi, 1991 yılında aştığı görülmüştür. Bu yıllarda, özel sektör ve kamu, sendikasılaştırma politikalarına ağırlık verilerek, göreceli yüksek ücret ödemelerinin yükü hafifletilmeye çalışılmış, toplu sözleşme uygulamasında, sözleşmeli personel uygulaması, işten çıkartma, mevsimlik ve geçici işçi kullanımı, taşeronluk hizmetlerinin yaygınlaşması gibi politikalar uygulanmıştır. 1994 krizi sonrasında reel ücretler düşme eğilimine geçti ve işten çıkarmalar arttı (Özkaplan, 1998 ; 38).

1980- 85 yılları arasında % 24.9, 1985- 90 yılları arasında %21.7, 1990- 1995 yılları arasında % 18.7, 1995- 2000 yılları arasında %17.8, 2000- 2002 yılları arasında %16.7 olarak gerçekleşen hızlı nüfus artışına karşılık, işsizlik oranları 1980' de %12 iken, 1995' de %6.7' ye düşmüştür. Bu azalmanın temel nedeni, 1981- 89 yılları arasında emek gücündeki ortalama büyüme oranının, 1990- 2000 dönemi boyunca %1' e düşmesidir. Böylece, 1990- 2000 yılları arasında işsizlik oranlarında azalma görülmektedir. Fakat, 2000 yılından sonra emek gücündeki ortalama büyüme oranının artışı,

işsizlik oranlarına ivme kazandırarak, işsizlik oranlarının %11.5 gibi iki haneli rakamlara ulaşmasına yol açmıştır (The Central Bank of The Republic of Turkey, 2002; 45).

1991 yılındaki Körfez Kriziyle ağırlaşan ekonomik durgunluk, tüketim ve yatırım harcamalarının azaltırken, işsizliğin artışına yol açmıştır.

İşsizliğin büyük bir bölümünü, eğitilmiş genç işsizler, kadınlar ve çocuklar oluşturmaktadır. Özellikle eğitilmiş genç işsizlerin oranı, 1998’ de 6.7, 1999’ da %27, 2000’ de %22.4, 2001’ de %27.8 ve 2002’ de % 30, yıldan yıla artış göstermektedir (DİE).

Türkiye’ de istihdam piyasası analizlerinde, il göze çarpan özellik sektörel çarpıklıklardır. İstihdamdaki sektörel bozulmanın temel nedeni, aktif nüfusun % 45’ e yakını ve toplam işgücünün % 55’ e yakını kırsal kesimde yaşaması, yani işgücünün önemli bir bölümünün kırsal alanlarda bulunması ve tarımsal faaliyetlerde istihdam edilmesi, tarım sektöründeki verimliliğin sanayideki verimliliğinin dörtte biri kadar olması, kırsal ve kentsel alanlarda farklı işgücü piyasalarının ortaya çıkmasıdır. Bunun yanı sıra, küçük-büyük, modern- geleneksel işletme, formel- informal sektör gibi ayrımlar, işgücü piyasasında farklı dinamiklerin doğmasında önemli bir role sahiptir (DPT, 1994; 32).

İstihdamdaki sektörel bozulmanın bir başka nedeni, kentsel alanlardaki işgücü piyasasının iki bölüme ayrılmasıdır: Bunlardan ilki, organize kesimde özel sektöre ait büyük işletmelerde yada belirli düzeyde kurumsallaşabilmiş yine özel sektöre ait küçük- orta büyüklükteki işletmelerde genellikle sigortalı kısmen de sendika ve orta büyüklükteki işletmelerde çalışanlarla, kamu kesiminde çalışanlardan oluşmaktadır. İkincisi kayıt dışı olan ve sigortasız işçilerin çalıştığı küçük işletmelerden, ev yada ev dışında veya seyyar bireysel yapılardan oluşan informal sektördür (DPT, 1994; 33).

Ayrıca, sanayi işgücünün verimliliği çok büyük farklılıklar arz etmektedir. Düşük verimlilik, özellikle tarımdaki ve informal sektördeki düşük verimlilik, Türkiye’ de en büyük sorundur. Tarım dışı istihdamda, kamu sektörünün ve sendikaların ağırlığı ile iç göç olgusu önemli orandadır (Özkaplan, 1998; 35).

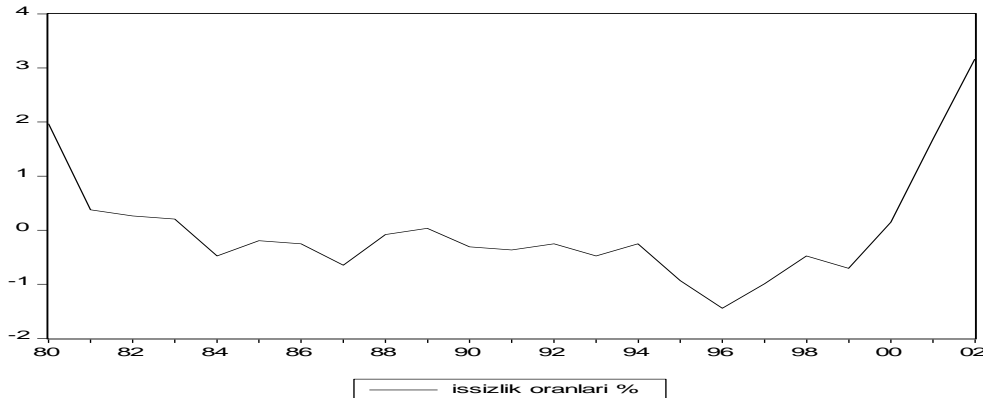
Homojen bir yapısı olmayan Türkiye işgücü piyasası yeterince esnek ve sağlıklı bir işleyişe de sahip değildir. İş ve İşçi Bulma Kurumu’ nun açık işler ile iş arayanlar arasında aracılık yapmakla yetinmeyip, işe yerleştirmenin yanı sıra, işgücüne vasıf kazandırma, mesleğe yöneltme, rehberlik, işgücü piyasasındaki gelişmeleri izleyip araştırarak emek arz ve talebi arasındaki vasıf uyumsuzluğunu en aza indirme ve gerçekçi tahminler yapma, mesleki standartları geliştirme ve sertifikasyon sistemini oluşturma, kendi işini kuracaklara finansman, teknik yardım- danışmanlık ve eğitim desteği sağlama, yerel iş olanakları yaratma, işsizlik sigortası ve yardımlarına ilişkin işlemleri yürütme gibi hizmetler sunarak, işgücü piyasasında dinamik ve etkin bir rol oynamaktadır (DPT, 1994; 33).

1980’ lerdeki reformlardan sonra, toplam istihdamdaki tarımsal sektörün keskin ve istikrarlı azalışına rağmen, endüstrilerde yeterli istihdam zorunluluklarını sağlamakta başarısız olurken, hizmet sektöründeki istihdam, anlamlı olarak turizm, ticaret ve finansal sektörlerde daha yüksek büyüme oranlarına eşlik ederek, artış gösterdi (The Central Bank of The Republic of Turkey, 2002; 45).

Ayrıca, 1980’ li yıllarda yıllarda endüstrileşmiş ülke olmak için imalat sanayi gelişimi, iş gücü piyasalarında iş disiplinin, işçi- işveren ilişkilerinin daha üst düzeylere ulaştırılmasında, iş yaşamının niteliğinin değişmesi, kalitesinin yükselmesi ve rasyonalize edilmesinin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktaydı. Buna rağmen, Türkiye’ de imalat sanayinin toplam yatırımlar içindeki payının azalması, istihdam ve iş yaşamı açısından olumsuz etkileri 1990’ lı yıllara taşımıştır.

1980 ile 1990 yılları arasındaki imalat sektöründeki emek verimliliğinin büyüme oranlarında artış görülmektedir. 1980’ lardan sonra, istihdamın büyüme oranları yavaşlarken, 1970’ lerde geniş olarak yaratılan, imalat sektöründeki atıl kapasiteden yüksek oranlı yararlanmaktadır. Bu, ortalama ve büyük ölçekli imalat firmaları, 1980 ve 1990’ larda emek verimliliğinde artış göstermiştir (The Central Bank of The Republic of Turkey, 2002; 47).

Türkiye’ deki işsizlik oranlarında, 1980- 96 arasında dalgalanma gösteren işsizlik oranları, 1996 sonrasında hızlı bir artış göstermektedir.

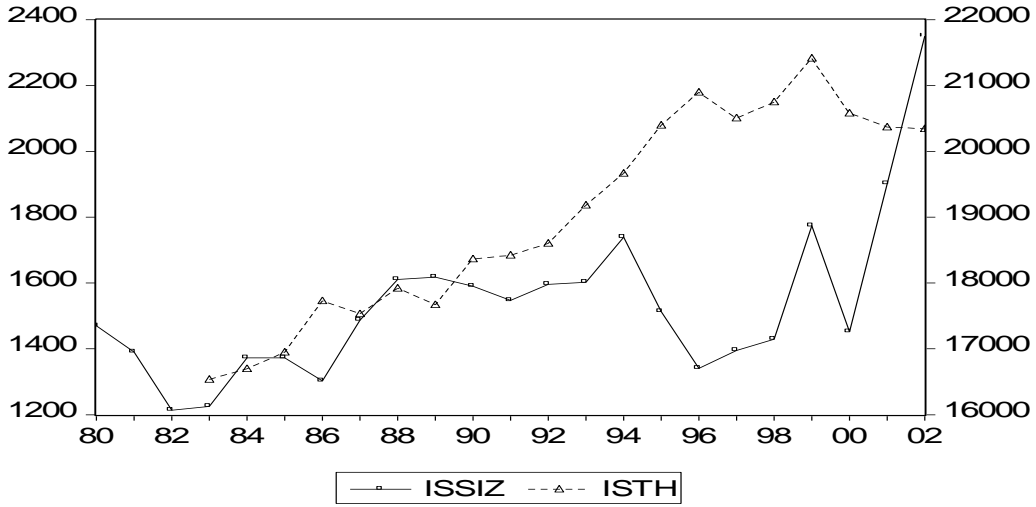

Şekil 1. İşsizlik Oranları (% / 1980- 2002)

Kaynak: DPT, **Temel Ekonomik Göstergeler**, Mart 1989 ve www.dpt.gov.tr' den derlenmiştir.

1980-90 yılları arasında istihdam ve işsiz sayısındaki dalgalanmalar mevcuttur. Grafik.1.' den de görüldüğü gibi, 1990' lı yıllardan sonra istihdam sayısındaki artışa rağmen, işsiz sayısındaki artışın nedenleri, hızlı nüfus artışı, kalifiye eleman yokluğu, teknolojik yetersizlikler sayılabilmektedir. 2000' li yıllardan sonra, istihdam edilenlerin sayısındaki azalma ve işsiz sayısındaki artış, küresel olduğu kadar ülkemiz emek piyasası açısından da olumsuz sinyaller vermektedir.

Özellikle 2001 krizinden sonra, emek piyasasında işgücünün %35 oranında yenilenmekte olduğu görülmektedir. Yüksek ücretle çalışan ve çalışma hayatının ortalarına gelmiş çalışanlar işten çıkarılarak, düşük ücretle iş hayatına başlayanlar tercih edilmektedir. (<http://www1.ku.edu.tr/images/pressnews/030303.doc>)

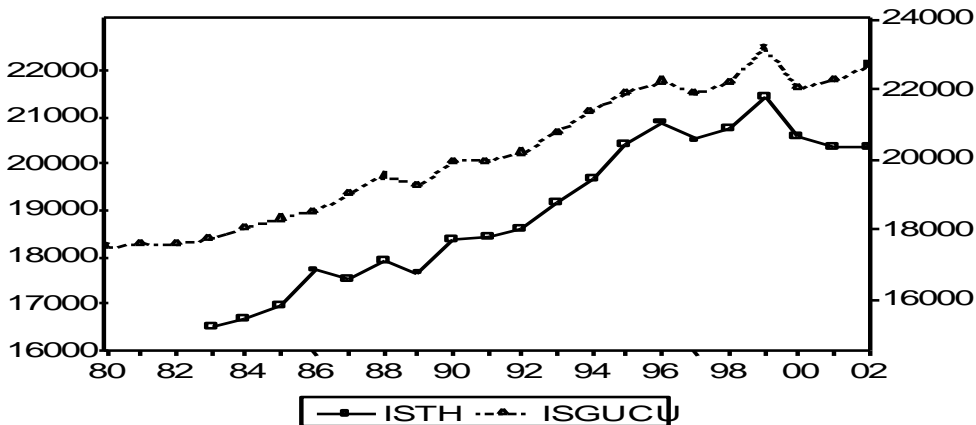

Şekil 2. İstihdam ve İşsiz Sayısındaki Gelişmeler (Adet)

Kaynak: DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1998**, 1999, Ankara. İSO, **Türkiye Ekonomisi 2000**, İstanbul Sanayi Odası, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Şubesi, Yayın No: 2000- 03, Şubat 2000.' den derlenmiştir.

Tüm dünyada işsizlik son yıllarda gündeme gelen önemli bir sorun olmasına rağmen, işsizliğin yorumlanmasında, işsizlik oranlarının yüksekliği yanında, mevcut işgücünün atıl kalarak istihdam edilememesi önemli bir sorundur. Grafik.2.' den

görüldüğü gibi, işgücündeki artış istihdamdaki artıştan daha azdır. Bu durumun nedenleri arasında, nüfus artış hızının yüksekliği, istihdam yaratacak yatırımların noksanlığı ve üretimde işgücü yerine teknoloji kullanımının artışı büyük rol oynamaktadır.

Şekil 3. İstihdam ve İşgücü Artışı

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1998, 1999, Ankara. İSO, **Türkiye Ekonomisi 2000**, İstanbul Sanayi Odası, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Şubesi, Yayın No: 2000- 03, Şubat 2000.' den derlenmiştir.

KÜRESELLEŞME BOYUTUNDA DÜNYA EKONOMİSİNDE VE TÜRKİYE' DEKİ GELİŞMELER

1970' lerle birlikte tüketicilerin ürün taleplerinin seri üretim ürünleri yerine, kişisel ihtiyaçlara dayalı esnek ürünleri tercih etmesi ve iç pazarın doyuma ulaşması Keynes Ekonomi Biliminin görüşlerinin yargılanmasına neden oldu. Çünkü, Keynesyen görüş yüksek enflasyona rağmen, istihdamın artacağına dair öngörüye sahipti. 1980 sonrası uygulanan liberal politikalar sonucu, azalan devlet müdahalesine karşılık, özel sektör de üretiminde sosyal önlemler almayı külfet olarak kabul etmektedir. Sosyal dengelerdeki değişimin olumsuz sonuçlara ulaşmaması için yapılan devletin yaptığı

sosyal içerikli müdahaleler kamusal harcamaların artmasına neden olmaktadır. Bu aşamada Siyasal, teknolojik ve kültürel bir olgu olan küreselleşme meydana gelmiştir (Giddens, 2000; 23).

Küreselleşme boyutunda uygulanan dışa açılma politikaları sonucu ülke içinde uygulanan sosyal politikaları istihdam sayısını azaltarak, işsizliği arttırmaktadır. Küreselleşme ile birlikte artan çokuluslu şirketlerin izledikleri üretim politikaları sonucu, ülke ekonomilerinde maliyetler devlete yüklenmektedir. Çünkü, çokuluslu şirketlerin maliyetlerini düşürmek için ucuz işgücüne sahip ülkelerde faaliyet göstermesi ilk bakışta artan üretim ve istihdamı karşın, zamanla ülke içindeki ücretlerini arttırmama eğilimleri söz konusudur.

Tablo 1. Gelişmiş Ülkelerdeki Üretim, GSMH, İşsizlik ve Enflasyon Oranları (1951 - 1992)

	Sanayi Üretimi		GSMH		İşsizlik		Enflasyon	
	1951-1973	1976-1992	1951-1973	1974-1992	1951-1971	1971-1992	1951-1969	1970-1992
ABD	4,4	1,9	3,9	2,9	4,6	6,8	2,2	8,2
Japonya	15,2	4,9	2,9	10,5	1,5	2,5	4,3	9,3
Fransa	6,2	1,5	5,2	2,4	9,7	7,7	5,0	10,1
Almanya	7,6	1,8	7,2	2,2	2,5	4,9	1,7	5,1
İngiltere	3,1	-0,2	2,9	1,4	2,6	8,2	3,9	14,2

Kaynak: <http://www.marksist.com/DUN/LatinAmerika.htm>

Küreselleşmenin olumsuz etkilerinden biri de gelir eşitsizliğini yaygınlaştırmasıdır. 1960' ların başında kürede en zengin %20 ile en fakir %20 arasındaki oran 1/ 30 iken, küresel zenginliklerin artmasına rağmen 1990' lı yıllarda bu oran 1/60' a yaklaşmaktadır. Dünya nüfusunun %16' sının yaşadığı ülkeler dünya gelirin %72' sine sahipken, günümüzde bu oran %83' e yükselmektedir. Buna karşılık Türkiye' nin içinde bulunduğu orta gelirli ülkelerin dünya gelirindeki payı 1980' de %22,8 iken, bu oran günümüzde %11,5' a yükselmektedir.

(<http://www.tekgida.org.tr/pages/kuresellesme.doc>)

Tablo.2.' den de görüldüğü gibi, Dünya ekonomisi, 2000 yılında son beş yılın en yüksek büyüme hızına ulaşmıştır. Dünya ticaret hacmi, gelişmiş ülkelerdeki ticaret hacmine bağlı olarak artarken, tüketici fiyatlarındaki yüzde değişim geçiş dönemi ülkeleri dışındaki ülkelerde düşük olarak seyretmiştir. Avrupa Birliği ülkelerinde, Euro' nun değer kaybına bağlı olarak artan ihracatın etkisiyle dünya ekonomisinde canlanma görülmektedir. Avrupa Birliğinde ve gelişmiş ülkelerde işsizlik oranları 2000 yılı itibarıyla azalma göstermiştir.

(http://www.ydk.gov.tr/Genel_Rapor_2000/IB.htm)

Avrupa Birliği' nde istihdam kaybı, işsizliğin yayılması, şirketlerin küçülerek büyümesi, dış ülkelere

yatırım, sermayenin uluslararasılaşması, enerji kaynaklarının azalması, dünya ekonomisinde gelecek yıllara ait bazı olumsuz işaretler olarak yorumlanmaktadır (Ekin, 2000; 35).

Tablo 2. Dünya Ekonomisi'ndeki Temel Göstergeler (1999- 2000)

	1999	2000
DÜNYA HASILASI	3,6	4,7
Gelişmiş Ülkeler	3,4	3,8
ABD	4,1	4,1
Japonya	0,8	1,5
Euro Bölgesi	2,7	3,5
Almanya	1,8	3,0
Gelişmekte Olan Ülkeler	3,9	5,8
Asya	6,1	6,8
Latin Amerika	0,2	4,2
Orta Doğu, Malta Türkiye	1,0	6,0
Geçiş Dönemi Ülkeleri	3,6	6,3
DÜNYA TİCARET HACMİ (Mal ve Hizmet İthalatı)	5,3	12,4
Gelişmiş Ülkeler	7,7	1,5
Avrupa Birliği	7,1	10,8
Gelişmekte Olan Ülkeler	2,1	16,6
Geçiş Dönemi Ülkeleri	-7,8	12,9
TÜKETİCİ FİYATLARI		

Gelişmiş Ülkeler	1,4	2,3
Avrupa Birliği	1,4	2,3
Gelişmekte Olan Ülkeler	6,8	6,0
Geçiş Dönemi Ülkeleri	43,9	20,0
İŞSİZLİK ORANLARI		
Gelişmiş Ülkeler	6,4	5,8
Avrupa Birliği	9,1	8,1

Kaynak: http://www.ydk.gov.tr/Genel_Rapor_2000/IB.htm

Tablo.3.' den de görüldüğü gibi, Türkiye' deki reel GSMH oranlarında 1989, 1991, 1994, 1999 ve 2001

yıllarında oldukça keskin azalmalar görülmektedir. Reel GSMH açısından, 1975- 85 yılların ortalamasına göre, Türkiye' de 1988- 89, 1991, 1994, 1998, 1999 ve 2001' de, Avrupa Birliği ülkelerinde 1991-93, 1996, 2001-2002' de, OECD ülkelerinin tümünde 1986, 1990-93, 1995, 1998- 99, 2001 ve 2002' de azalma görülmektedir. Türkiye, Avrupa Birliği ve OECD ülkelerinin Reel GSMH' larının 1975- 85 yıllarının ortalama değerinin azaldığı, ortak kriz yılları 1991, 1998, 2001 ve 2002' dir.

Tablo.3. Reel GSMH (Kümülatif Yüzde Değişim)

Ülke Adı	Ort. (1975- 85)	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02
Türkiye	3,6	7,0	9,5	2,1	0,3	9,3	0,9	6,0	8,0	-5,5	7,2	7,0	7,5	3,1	-4,7	7,4	-7,5	7,8
Avrupa Birliği	2,3	2,8	2,8	4,2	3,6	3,1	1,9	1,1	-0,3	2,8	2,5	1,7	2,6	2,9	2,8	3,5	1,6	1,0
OECD	3,2	3,1	3,6	4,6	3,8	3,1	1,3	2,1	1,4	3,2	2,6	3,0	3,5	2,7	3,1	3,8	0,8	1,8

Kaynak: www.oecd.org

Tablo.4. Reel Özel Tüketim Harcamaları (Kümülatif Yüzde Değişim)

Ülke Adı	Ort. (1975- 85)	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02
Türkiye	4,7	5,8	-0,3	1,2	-1,0	13,1	2,7	3,2	8,6	-5,4	4,8	8,5	8,4	0,6	-2,6	6,2	-9,2	2,0
Avrupa Birliği	2,2	4,1	3,8	3,8	3,5	2,7	2,1	1,6	-0,3	1,7	1,9	2,0	2,1	3,2	3,7	3,0	2,1	1,2
OECD	3,1	3,9	3,5	4,1	3,6	3,0	1,4	2,4	1,7	2,8	2,2	2,9	2,9	3,0	3,8	3,5	2,1	2,3

Kaynak: www.oecd.org

Tablo.5. Reel Kamusal Tüketim Harcamaları (Kümülatif Yüzde Değişim)

Ülke Adı	Ort. (1975- 85)	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02
Türkiye	5,3	9,2	9,4	-1,1	0,8	8,0	3,7	3,6	8,6	-5,5	6,8	8,6	4,1	7,8	6,5	7,1	-8,5	5,4
Avrupa Birliği	2,6	2,5	2,7	2,2	1,4	2,8	2,7	2,5	1,0	1,0	0,8	1,5	1,0	1,6	2,1	2,1	2,2	2,7
OECD	2,8	3,8	2,7	2,3	2,3	3,0	2,6	1,8	1,1	0,8	1,1	1,6	1,4	1,8	2,8	2,8	2,5	3,2

Kaynak: www.oecd.org

Tablo.4.' deki reel tüketim harcamaları, 1975- 85 yılları ortalamasına göre, Türkiye 1987- 1989, 1991- 92, 1994, 1998- 99, 2001- 02' de, Avrupa Birliği ülkelerinde 1991- 97, 2001- 02' de ve OECD ülkelerinde 1990- 1998, 2001- 2002' de azalmalar görülmektedir. Reel Tüketim harcamalarının 1975- 85 ortalama değerine göre azaldığı, ortak yıllar 1991, 1992, 1994, 2001 ve 2002' dir.

Tablo.5.' deki reel kamusal tüketim harcamalarının, 1975- 85 ortalamasına göre, Türkiye' de 1988, 1989,

1991, 1992, 1994, 1997 ve 2001' de, Avrupa Birliği ülkelerinde 1986, 1988, 1989, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000 ve 2001' de, OECD ülkelerinde 1987, 1988, 1989, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998 ve 2001' de azalmalar görülmektedir. Reel Kamusal tüketim harcamalarının 1975- 85 ortalama değerine göre, azaldığı ortak yıllar, 1988, 1989, 1992, 1994, 1997 ve 2001' dir.

Tablo.6.' dan da görüldüğü gibi Türkiye' de reel toplam gayri safi sabit sermaye yatırımları, 1975- 85

ortalamasının negatif değerine karşılık, 1986- 1993 yıllarında yüksek oranlı artışlar ve 1994' den sonra azalmalar görülmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinde 1991- 93, 2002 yıllarında negatif olan reel toplam gayri safi sermaye yatırımları diğer yıllarda artış göstermektedir. OECD ülkelerinde de 1991, 2001 ve 2002 yıllarında reel gayri safi sabit sermaye yatırımlarında azalmalar görülmektedir. Türkiye, Avrupa Birliği ve OECD ülkelerindeki reel toplam gayri safi sabit sermaye yatırımlarının azalma gösterdiği ortak yıllar, 2001 ve 2002 yıllarıdır.

Tablo.6.Reel Toplam Gayri Safi Sabit Sermaye Yatırımları (Kümülatif Yüzde Değişim)

Ülke	Ort. (75- 85)	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02
Türkiye	-0,5	8,4	45,1	-1,0	2,2	15,9	0,4	6,4	26,4	-16,0	9,1	14,1	14,8	-3,9	-15,7	16,9	-31,5	-0,8
Avrupa Birliği	0,9	4,1	5,2	8,6	6,9	3,9	-0,4	-0,4	-5,6	2,6	3,5	2,3	3,4	6,7	5,1	4,9	0,1	-2,4
OECD	3,4	3,4	5,2	6,9	5,7	3,5	-1,5	1,7	0,3	4,4	3,2	6,2	6,3	5,7	4,9	5,3	-1,9	-1,7

Kaynak: www.oecd.org**Tablo.7. Yurt İçi Talep (Kümülatif Değişme) (1975- 2002)**

Ülke Adı	Ort. (1975-85)	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02
Türkiye	3,3	7,0	8,9	-1,3	1,5	14,6	-0,6	5,6	14,2	###	11,4	7,6	9,0	0,6	-3,7	9,8	###	9,2
Avrupa Birliği	2,0	3,7	3,7	4,8	3,8	2,8	1,5	1,2	-1,6	2,4	2,2	1,4	2,3	3,9	3,5	3,2	1,2	0,7
OECD	3,1	3,6	3,8	4,6	4,0	3,0	0,8	2,1	1,1	3,1	2,4	3,2	3,4	3,1	3,8	3,9	0,6	1,9

Kaynak: www.oecd.org**Tablo.8. İşgücü, İstihdam ve İşsizlik (1986- 2002)**

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
İşgücü (Kümülatif değişme)																	
Gelişmiş Ülkeler	0	1,2	1,3	1,4	1,4	3,4	0,7	0,4	0,7	0,5	0,9	1,2	0,7	0,9	1,3	0,6	0,4
Gelişmekte Olan Ülkeler	0	16,2	1,95	2,1	1,7	2,0	0,9	21,6	3,3	1,3	1,5	1,2	0,7	0,9	1,3	0,6	0,4
Avrupa Birliği	0	0,9	1,1	0,7	1,0	5,9	-0,06	-0,2	0,3	0,4	0,7	0,8	1,1	1,1	1,0	0,9	0,7
Euro Bölgesi	0	0,9	0,9	0,8	1,2	7,8	-0,08	-0,08	0,5	0,4	0,8	0,9	1,3	1,2	1,2	1,0	0,7
OECD ülkeleri	0	4,5	1,5	1,6	1,5	3,0	0,8	6,2	1,5	0,8	1,1	1,2	0,9	1,0	1,0	0,8	0,7
İstihdam (Kümülatif değişme)																	
Gelişmiş Ülkeler	0	1,7	2,0	1,9	1,4	2,5	-0,03	0,1	1,0	0,9	0,8	1,4	1,0	1,1	1,7	0,3	-0,2
Gelişmekte Olan Ülkeler	0	17,0	2,5	2,6	2,0	1,7	0,3	19,1	3,2	1,6	2,1	1,6	1,2	1,4	1,1	0,8	0,7
Avrupa Birliği	0	1,3	1,9	1,7	1,5	5,3	-1,2	-1,8	-0,1	0,8	0,5	0,9	1,8	1,9	2,0	1,4	0,4
Euro Bölgesi	0	1,1	1,4	1,6	1,9	7,7	-1,0	-1,8	-0,3	0,7	0,4	0,8	2,0	2,1	2,3	1,5	0,5
OECD ülkeleri	0	5,5	2,2	2,1	1,6	2,3	0,04	5,4	1,6	1,1	1,2	1,5	1,0	1,2	1,5	0,5	0,01
İşsizlik (Yüzde)																	
Gelişmiş Ülkeler	21.0	19.8	18.1	16.9	16.9	20.2	22.6	23.4	22.9	22.0	22.3	22.0	21.4	20.8	19.6	20.5	22.6
Gelişmekte Olan Ülkeler	7.4	7.8	7.4	7.0	6.9	7.4	8.2	12.7	13.4	13.1	12.6	12.1	12.4	12.6	11.6	12.3	13.2
Avrupa Birliği	14.4	13.9	12.9	11.6	10.9	12.5	14.2	16.6	17.2	16.7	17.1	16.9	16.1	15.0	13.6	12.9	13.5
Euro Bölgesi	11.0	10.9	10.5	9.7	9.0	9.9	10.9	13.0	14.0	13.8	14.3	14.5	13.9	12.9	11.7	11.2	11.7
OECD ülkeleri	28.4	27.6	25.5	24.0	23.7	27.6	30.8	36.2	36.3	35.1	34.9	34.0	33.8	33.4	31.2	32.8	35.8

Kaynak: www.oecd.org

Tablo.7.' den de görüldüğü gibi, 1975- 85 yılları ortalamasına göre, toplam yurt içi talep Türkiye' de 1988, 1991 ve 1999' da, Avrupa Birliği ülkelerinde 1991- 93, 1996, 2001- 02 yıllarında, OECD ülkelerinde 1991- 93, 1995, 2001- 02 yıllarında azalmalar göstermektedir. Türkiye, Avrupa Birliği ve OECD ülkelerindeki toplam yurtiçi talebin azaldığı tek ortak yıl 1991' dir.

Tablo.8.' de, Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler, Avrupa Birliği Ülkeleri, Euro Bölgesi ve OECD ülkeleri işgücü, istihdam ve işsizlik oranları görülmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki işgücünün kümülatif değişimi ortalama %2 lerce, Gelişmekte olan ülkelerdeki değişim oranı 1987 ve 1993' de iki haneli iken, 1997' den sonra %1' lerce gerçekleşmektedir. Avrupa Birliği'ndeki

işgücünün değişimi %1 lerde iken, 1992 ve 1993' de azalma göstermektedir. OECD ülkelerinde de işgücü oranlarının değişimi de %1 lerde seyretmektedir. AB ülkelerindeki işsizlik, uzun süreli işsizlik olarak ifade edilmektedir. İşsizliğin işgücü talebine oranının sürekli artış göstermesi, yeni iş sahalarının açılmasına rağmen işsiz sayısının artışı, işsizliğin kronikleşmesine yol açmaktadır (Fındıkçıoğlu, 1998; 66).

İstihdam oranlarındaki değişim, Gelişmiş ülkelerde, 1986- 89 arasında %2, 1991' de %3, 1992' de negatif %0,003, %0,01, 1994- 99' da %1, 2000' de %2 lerde gerçekleşirken, 2001 ve 2002' de azalma göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, istihdamda istikrarsızlıklar, büyük oranlı dalgalanmalar biçiminde, Avrupa birliğinde, Euro Bölgesinde ve OECD ülkelerinde istihdam oranlarında azalan oranlarda artışlar görülmektedir. Dünya nüfusunun artışına karşılık, istihdam oranlarının azalma göstermesi işsizlik oranlarının artma yönünde bir işaret olarak yorumlanabilmektedir. Nitekim işsizlik oranlarının 1993 yılından sonra artışlar gözlenmektedir. Gelişmiş ülkelerde % 22' lerde, gelişmekte olan ülkelerde % 13' lerde, Avrupa Birliğinde %15' lerde, Euro Bölgesinde %12' lerde ve OECD ülkelerinde %35' lerde seyretmesinin nedenleri, dünya ekonomisinde reel GSMH' nin azalması, hızlı nüfus artışı, üretim sektörlerindeki ürün talebine bağlı olarak yaşanan hızlı teknolojik değişimle açıklanabilmektedir.

İSTİHDAMIN MAKRO EKONOMİK AÇIDAN ANALİZİ

Çalışmanın bu kısmında, ilk olarak istihdam ve GSYİH arasında doğrusal bir ilişkinin olup- olmadığı, Mahalanobis Modeli boyutunda, 1980- 2002 Türkiye verileri için geçerli olup- olmadığı araştırılmaktadır. İkinci kısımda GSYİH ile nihai tüketim harcamaları- sabit sermaye yatırımları arasında doğrusal bir ilişkinin olup- olmadığı Mahalanobis Modeline ait varsayımın testi ile araştırılmaktadır (Sirinavas, 2001; 22).

Üçüncü kısımda, sektörel bir ayırma gidilerek, kamu ve özel sektöre ait nihai tüketim- sabit sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisi ve yönü belirlenmeye çalışılmaktadır. Temel olarak, işsizliğin maliyeti, kaybedilmiş üretim veya ulusal gelir olarak düşünülmektedir. Bu yaklaşım Okun Yasası olarak ifade edilmekte ve işsizlikteki %1' lik artışın, üretimde %3' lük bir düşmeye yol açacağı ifade edilmektedir (Ekin, 2000; 133).

Çalışmada Okun Yasası' nda mevcut olan işsizlik- üretim ilişkisi yerine, Mahalanobis Modeli çerçevesinde, istihdam- üretim ilişkisi araştırılmaktadır.

Böylece, modelin testi için, bağımlı değişken olarak istihdam ve bağımsız değişken olarak gayrisafi yurt içi hasıla ve kontrol değişkeni olarak işsizlik alındığında, basit logaritmik fonksiyon aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$\begin{aligned} \text{List} &= 9,61 + 0.03 \text{ LGSYIH} \\ (\text{St. Hata}) &(0, 09) (0.01) \\ t \text{ ist.} &108,41 \quad 3,11 \\ R^2 &= 0,942, \quad \text{Düzeltilmiş } R^2 = 0,936, \quad d-w = 2, \\ &320 \end{aligned}$$

(Veri yıllar 1980- 02 olup, List= logaritması alınmış istihdam değişkeni, LGSYIH= logaritması alınmış gayri safi yurt içi hasıla' yı göstermektedir.)

İstatistiki olarak anlamlı olan bu eşitliğe göre, GSYİH' daki %1' lik artış, istihdamı %3 arttırmaktadır.

Mahalanobis Modeli' nin ikinci temel varsayımı gereği, GSYİH' nin artış mekanizması, döngüsel bir hareket olarak, nihai tüketim harcamaları yerine, sabit sermaye yatırımlarının artışı ile gerçekleşmektedir (Sirinavas, 2001; 22).

Bu aşamada, GSYİH bağımlı değişken, toplam sabit sermaye yatırımları ve toplam nihai tüketim harcamaları bağımsız değişken olarak alınmaktadır.

$$\begin{aligned} \text{LGSYIH} &= 10.030 + 0.183 \text{ LSS} - 0.039 \text{ LTUK} \\ (\text{st. Hata}) &(0.204) (0.0202) (0.005) \\ t \text{ ist.} &49.215 \quad 9.057 \quad -8.386 \\ R^2 &= 0.978, \quad \text{Düzenlenmiş } R^2 = 0.963, \quad d-w = 2.032 \end{aligned}$$

(Veri yıllar 1980- 02 olup, LSS= sabit sermaye yatırımları, LTUK= nihai tüketim harcamalarını göstermektedir.)

İstatistiki olarak anlamlı olan bu eşitliğe göre, sabit sermaye yatırımlarındaki %1 lik bir artış GSYİH' da % 18' lik bir artış, nihai tüketim harcamalarındaki %1 lik bir artış, GSYİH' da % 4' lük bir azalma meydana getirmektedir. Bu sonuçlara göre, açık makro ekonomiye sahip Türkiye verilerine uygulandığında, Mahalanobis Modeli' nin GSYİH' yı tüketim harcamalarının azalttığı ve sabit sermaye yatırımlarının arttırdığı biçimindeki varsayımın geçerli olduğu görülmektedir.

Analizin üçüncü aşamasında, istihdam değişkeni ve kamu- özel sektör ayırımıyla genişletilebilmektedir. Yani, istihdam değişkeni bağımsız değişken olarak alınarak, kamu ve özel sektörün nihai tüketim harcamalarının- sabit sermaye yatırımlarının istihdamı nasıl ve ne yönde etkilediği analiz edilebilmektedir. Böylece, kamu ve özel sektör sabit sermaye yatırımlarının istihdam yaratma kapasitesi araştırılmaktadır

Tablo 9. Granger Nedensellik Testi

1 yıl gecikme		
LOS, LIST' in Granger Nedeni Değildir	4.83097	0.05027
LOT, LOS' un Granger Nedeni Değildir	5.63770	0.03687
LKT, LOS' un Granger Nedeni Değildir	5.19717	0.04356
LKS, LOS' un Granger Nedeni Değildir	4.90749	0.04877
2 yıl gecikme		
LOS, LIST' in Granger Nedeni Değildir	6.05420	0.02505
LKS, LOT' un Granger Nedeni Değildir	4.12916	0.05862
LOT, LOS' un Granger Nedeni Değildir	11.3234	0.00464
LKS, LKT' nin Granger Nedeni Değildir	3.71103	0.07241
LKT, LOS' un Granger Nedeni Değildir	11.2644	0.00472
LOS, LKS' nin Granger Nedeni Değildir	4.33253	0.05310
LKS, LOS' un Granger Nedeni Değildir	3.16299	0.09724
3 yıl gecikme		
LOT, LOS' un Granger Nedeni Değildir	7.99131	0.02359
LOS, LKS' nin Granger Nedeni Değildir	32.3445	0.00106
LKT, LOS' un Granger Nedeni Değildir	8.25336	0.02211

Not: Tablo, Granger sonuçlarında nedenselliğin olmadığı ikili değişkenler alınmayarak, yeniden düzenlenmiştir. (veri yılları olarak 1980- 2002 olup, LIST istihdam oranını, LOT özel sektör nihai tüketim harcamalarını, LKT kamu sektörü nihai tüketim harcamalarını, LKS kamu sektörü sabit sermaye yatırımlarını ve LOS özel sektör sabit sermaye yatırımlarını göstermektedir.)

Standart EKK yönteminin doğal sonucu, değişkenler arasında ele alınan dönem için tek bir elastikiyet değerinin bulunması, yani elastikiyet değerinin zamanla değişebileceği ihtimalinin dikkate alınmaması, bu yöntemin testinde elde edilen bulguların güvenilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir (Yamak, Zengin; 1997; 32).

Böylece, Tablo.9.'daki Granger Nedensellik testleri yapılmaktadır. Bir yıl gecikme alınarak, değişkenler arasında yapılan Granger Nedensellik Testi analizine göre, özel ve kamu sektörü nihai tüketim harcamaları ve kamu sektörü sabit sermaye yatırımları, özel sektör sabit sermaye yatırımlarının nedeni iken, sadece özel sektör sabit sermaye yatırımları istihdamın nedeni olarak gerçekleşmektedir.

İki yıl gecikme alınarak, değişkenler arasında yapılan Granger Nedensellik Testi analizlerine göre,

özel sektör ve kamu sektörü nihai tüketim harcamaları, kamu sektörü sabit sermaye yatırımları; özel sektör sabit sermaye yatırımlarının nedenleri, kamu sektörü sabit sermaye yatırımları; kamu sektörü nihai tüketim talebinin ve özel sektör nihai tüketim talebinin nedeni iken, özel sabit sermaye yatırımları; kamu sektörü sabit sermaye yatırımlarının nedeni, ayrıca, özel sektör sabit sermaye yatırımları istihdamın tek nedeni olarak görülmektedir.

Üç yıl gecikme alındığında, özel sektör nihai tüketim harcamaları ile kamu tüketimi nihai tüketim harcamaları özel sektör sabit sermaye yatırımlarının ve özel sektör sabit sermaye yatırımları kamu sektörü sabit sermaye yatırımlarının nedenidir.

Granger Nedensellik Testi sonuçlarına göre, kamu sektörü nihai tüketim harcamaları ve sabit sermaye yatırımları özel sektör nihai tüketim harcamalarının nedeni olması, Keynesyen Ekonomi Biliminin ve Turnowsky' e ait, teorik görüşleri destekleyen bir bulgu olarak kabul edilebilmektedir. Ayrıca, istihdam değişkeni baz olarak alındığında, kamu ve özel sektör nihai tüketim harcamalarının istihdamı artırıcı etkisine rağmen, kamu sektörü sabit sermaye yatırımlarının istihdamı azaltıcı olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle kamusal harcamaların artışına rağmen, kamusal yatırımların azlığı istihdam üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmektedir. Bu bulgunun ışığında, otoregresif (gecikmesi dağıtılmış) modeller kurulabilmektedir.

Tablo.10.'dan da görüldüğü gibi, logaritması alınmış değişkenlerin ayrı ayrı ve bağımlı değişkenin zamana göre değişiminin test edildiği otoregresif modellerin her biri, korelasyon katsayısının yüksekliği, standart hataların küçüklüğü ve olasılık sonuçları açısından, istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Birinci otoregresif modelde özel sektör nihai tüketim harcamalarına ait 0,007 katsayısı, ikinci modelde kamu sektörü nihai tüketim harcamalarına ait 0,007 katsayısı ve dördüncü otoregresif modelin özel sektör sabit sermaye yatırımlarına ait 0,069 katsayısı, istihdam piyasasında, özel- kamu sektörü nihai tüketim harcamalarının ve özel sabit sermaye yatırımlarının kısa dönemde meydana getirdiği bir artışı göstermektedir. Sözü edilen katsayıların pozitif olması, kısa dönemde üretim fonksiyonunda petrol krizleri, üretim yetersizlikleri ve grevler gibi ters şokların etkili olmadığını göstermektedir (Doğan, 1998; 30.).

Ancak, üçüncü modeldeki kamu sektörü sabit sermaye yatırımlarının katsayısının 0,060 olması, kamu sektörü sabit sermaye yatırımlarının istihdamı kısa dönemde azalttığını ifade etmektedir. Bu durum, Granger Nedensellik testlerinin sonuçlarıyla uyumludur.

Tablo 10. Otoregresif Modeller (LIST bağımlı değişken)

1. Otoregresif Model				
Değişken Adı	Katsayı	Standart Hata	t- İstatistiği	Olasılık
C	0.819667	0.760425	1.077907	0.3023
LIST(-1)	0.908765	0.076943	11.81090	0.0000
LOT	0.007104	0.003030	2.344574	0.0371
R-kare	0.923337	Bağımlı Değişken Ortalaması		9.875196
Düzenlenmiş R- kare	0.910560	Bağımlı Değişkenin Standart Hatası		0.067715
Regresyonun Standart Hatası	0.020251	Akaike info Kriteri		-7.622216
Kareler Toplamı	0.004921	Schwarz Kriteri		-7.480606
Logaritmik Olasılık	38.88254	F-istatistiği		72.26440
Durbin-Watson İstatistiği	2.771970	Olasılık(F-istatistiği)		0.000000
2. Otoregresif Model				
Değişken Adı	Katsayı	Standart Hata	t- İstatistiği	Olasılık
C	0.736794	0.758472	0.971419	0.3505
LIST(-1)	0.918933	0.076619	11.99350	0.0000
LKT	0.006741	0.002820	2.390894	0.0341
R-kare	0.924286	Bağımlı Değişken Ortalaması		9.875196
Düzenlenmiş R- kare	0.911667	Bağımlı Değişkenin Standart Hatası		0.067715
Regresyonun Standart Hatası	0.020126	Akaike info Kriteri		-7.634674
Kareler Toplamı	0.004860	Schwarz Kriteri		-7.493064
Logaritmik Olasılık	38.97598	F-istatistiği		73.24555
Durbin-Watson İstatistiği	2.742451	Olasılık(F-istatistiği)		0.000000
3. Otoregresif Model				
Değişken Adı	Katsayı	Standart Hata	t- İstatistiği	Olasılık
C	1.319004	0.835643	1.578430	0.1405
LIST(-1)	0.920627	0.082228	11.19602	0.0000
LKS	-0.059779	0.032238	-1.854302	0.0884
R-kare	0.913114	Bağımlı Değişken Ortalaması		9.875196
Düzenlenmiş R- kare	0.898633	Bağımlı Değişkenin Standart Hatası		0.067715
Regresyonun Standart Hatası	0.021559	Akaike info Kriteri		-7.497045
Kareler Toplamı	0.005578	Schwarz Kriteri		-7.355435
Logaritmik Olasılık	37.94376	F-istatistiği		63.05630
Durbin-Watson İstatistiği	2.350857	Olasılık(F-istatistiği)		0.000000
4. Otoregresif Model				
Değişken Adı	Katsayı	Standart Hata	t- İstatistiği	Olasılık
C	2.750835	1.190852	2.309972	0.0395
LIST(-1)	0.652942	0.147711	4.420398	0.0008
LOS	0.069601	0.033993	2.047525	0.0631
R-kare	0.917160	Bağımlı Değişken Ortalaması		9.875196
Düzenlenmiş R- kare	0.903353	Bağımlı Değişkenin Standart Hatası		0.067715
Regresyonun Standart Hatası	0.021051	Akaike info Kriteri		-7.544724
Kareler Toplamı	0.005318	Schwarz Kriteri		-7.403114
Logaritmik Olasılık	38.30136	F-istatistiği		66.42861
Durbin-Watson İstatistiği	2.808265	Olasılık(F-istatistiği)		0.000000

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

2000' li yıllara gelindiğinde de, işsizlik oranlarının tüm dünya ülkelerinde iki haneli rakamlara ulaşması, ekonomik, sosyal ve politik anlamda ciddi tehlike sinyalleri vermektedir. 1980- 1990 yılları arasında

izlenen devletin ekonomiden uzaklaştırılması politikaları sözü edilen 10 yılda ülke ekonomilerindeki özel sektörü teşvik ederek, büyüme oranları arttırmasına rağmen, 2000' li yıllarda yaşanan küresel finansal krizler, ülkeler arası yaşanan sıcak savaşlar ve politik istikrarsızlıklar sonucu, kamu sektöründeki yatırımların

azalışı ile birlikte, özel sektördeki yatırım artışlarının işgücündeki artışı karşılayamaması sonucu ortaya çıkarmaktadır. Nitekim, özellikle Türkiye Ekonomisi'nde 1999 yılından sonra, işgücündeki artışa rağmen, istihdamdaki azalma işsizlik oranlarının daha fazla yükseleceği yönünde sinyaller vermektedir.

Çalışmada, 1980 sonrası tüm dünya ülkelerinde uygulanan devletin ekonomideki ağırlığının üretici olarak azaltılması yönündeki teorik öneriler ve fiili uygulamalar sonucu gerçekleştirilen özelleştirme ve deregülasyon çabaları sonucu, kamusal nihai tüketim harcamalarının artışına rağmen, sabit sermaye yatırımlarında artış görülmemesi, kamunun tüketici olarak ekonomideki ağırlığını arttırdığı gözlenmektedir. Nitekim kurulan otoregresif modellere göre, özel ve kamu nihai tüketim harcamaları istihdamı %7, özel sektör sabit sermaye yatırımları istihdamı %7 arttırmakta iken, kamu sabit sermaye yatırımları istihdamı % 6 azaltmaktadır. Otoregresif modellerde, bir yıl gecikmeli LIST değişkeninin katsayısının 1'e yakın olması, istihdamdaki yıllık varyasyonun önemli bir kısmının uzun dönemde dalgalanmalardan meydana geldiğini göstermektedir. Bu durum istihdam piyasasında politik ve kurumsal faktörlerin etkilerinin uzun dönemde kalıcı etkiler bırakabilmesiyle açıklanmaktadır (Fındıkçıoğlu, 1998; s. 66).

Bu aşamada kamu sektörünün harcama kapasitesinin üretken kapasitesiyle uyumlaştırılması, ekonomik büyüme ve sanayileşme hızlandırılması ve yeni istihdam olanaklarının yaratılması gerekmektedir. Bu doğrultuda, nüfus artış hızını yavaşlatıcı politikalar izlenmesi, işgücü arzının şehirlerde toplanmasını engelleyecek politikaların izlenmesi, yatırımların tarımsal alanlara kaydırılarak, tarımsal alanlarda istihdam olanaklarının artırılması ve şehirlere, özellikle büyük şehirlere göçün yavaşlatılması, işgücü arzını karşılayacak yeni yatırımlara yönelme, istihdam yaratacak olan sektörlerde yatırımlara öncelik verilmesi, eğitim ve istihdam politikalarının birlikte ele alınarak, sağlıklı insan gücü planlaması yapılması, işyerinde eğitim programları ile işgücü veriminin artırılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Akalın Güneri, (1994), "Türkiye' de İşgücü Piyasasının Aksaklıkları: Sendikalar, Ücretler ve İşsizlik Sorunları", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt; 27, Sayı: 4, Ankara.
- Doğan Çetin, (1998), "Yüksek Enflasyon Dinamikleri ve Türkiye İçin Bir Çözümlemesi", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, yıl: 35, Sayı: 3, İstanbul.
- DPT, (1994), **İşgücü Piyasası, Çalışma Hayatı, İstihdam ve İşsizlik Özel İhtisas Komisyonu: İşgücü Piyasası, İstihdam ve İşsizlik Alt Komisyon Raporu**, TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Yayın No: DPT: 2371, ÖİK: 437, Ankara..

- Ekin Nusret, (2000), **Türkiye' de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**, İTO, No: 2000- 33, İstanbul.
- Fındıkçıoğlu Gündüz, (1998), "İşsizlik ve İşgücü Piyasalarının Yapısı Hakkında Bir Not- Modern Çalışma Ekonomisine ve AB Ülkelerinde İşsizliğe Bir Bakış", **İktisat Dergisi**, sayı: 357.
- Giddens Anthony, (2000), **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Grant Alan P., "Time - Varying Estimates of The Natural Rate of Unemployment: a revision of Okun' s Law", **The Quarterly review of Economics and Finance**, Volume 42, Issue 1.
- Gruyter Walter de, (1987), **Unemployment: Theory, Policy and Structure**, Ed. Peder J. Pedersen ve Reinhard Lund, Berlin, New York.
- ISO (2000), **Türkiye Ekonomisi 2000**, İstanbul Sanayi Odası, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Şubesi, Yayın No: 2000- 03.
- Lelyveld Iman van, (1999), "Inflation or Unemployment? Who Cares?", **European Journal of Political Economy**, Vol: 15.
- Özkaplan Nurcan, (1998), "Türkiye' de İşsizliğin Analizi ve Makro Ekonomik Politikalara Karşı Duyarlılığı", **İktisat İşletme ve Finans**, Yıl: 13, sayı: 145.
- Phelps E.- Zoega G., (1997), "The Rise and Downward Trend of The natural rate", **American Economic Review**, Vol: 87.
- Solow M Robert., (1980) "Theories of Unemployment", **The American Economic Review**, vol.70, no.1.
- Srinivasan T.N., (2001), **Trade, Development, and Growth, Essays In International Economics**, No. 225, Princeton, New Jersey.
- Telatar Erdinç, Türkmen Şadiye, (2001), "Devlet Satın Alımları ve Devlet Yatırımlarının Toplam Tüketim Harcamaları Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, , Yıl: 16, sayı: 186.
- The Central Bank Of The Republic Of Turkey, (2002), **The Impact of Globalization On The The Turkish Economy**, Ankara.
- Yamak Rahmi, Zengin Ahmet, (1997), "Kalman Filtre Yöntemi ve Wagner Yasası: Türkiye Örneği, 1950- 1994", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Yıl: 12, Sayı: 133.
- DPT, **Temel Ekonomik Göstergeler**, 1989.
- <http://www1.ku.edu.tr/images/pressnews/030303.doc>
- <http://www.marksist.com/DUN/LatinAmerika.htm>
- <http://www.tekida.org.tr/pages/kuresellesme.doc>
- <http://www.ydk.gov.tr/GenelRapor2000/IB.htm>
- www.die.gov.tr
- www.dpt.gov.tr
- www.oecd.org
- www.worldbank.org

Osmanlı'da Saray Eğitim Kurumu Olarak, “ Enderûn-U Hûmayun'da Spor Faaliyetleri”

Selçuk GENÇAY¹

¹ Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Bed.Eğt. ve Spor. ABD.

ÖZET: Enderûn-u Humayun, Osmanlı padişahı II.Murat tarafından 14. yüzyılda, başarılı ve üstün yetenekli kişilerin eğitilmesi için kurulmuştur. Saray üniversitesi olarak bilinen Enderûn-u Humayun'da devlet kurumları için yönetici yetiştirilirdi. Enderûn-u Humayun aynı zamanda ülkedeki elit sporcuların toplandığı, devlet güvencesi altına alındığı spor kurumuymdu. Enderûn-u Humayun'da, Güreş, Kemankeşlik (Ok Atma), Avcılık, Cündilik (Binicilik), Gürz Kaldırma, Tomak Oyunu, Cirit Oyunu, Top Oyunu, Labut Atma ve Mızrak Oyunu gibi spor branşında eğitim verilirdi.

Osmanlı'da en üst düzeydeki eğitim kurumu olan Enderûn-u Humayun'da yapılan spor faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin niteliklerini incelemek amacıyla yapılan bu araştırma, literatür taraması tekniği ile gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enderûn-u Humayun, Saray, Osmanlı, Spor

ABSTRACT: Enderûn-u Humayun was founded for education of superior capable persons by the II.Murat ruler of Otoman at 14.century. At the Enderûn-u Humayun was brought up administrator for government associations and At Enderûn-u Humayun elite sportsman country's was collected . Also it was sport association them that government's guarantee was took. At Enderûn-u Humayun sportsmans were education like at sports branches wrestling, quiver,hunting,tomak,ball game,javelin game,labut throw, spear throw.

At Otoman there Enderûn-u Humayun that top education association was making sport activities and of this activities grades with aim examine this study was made with literature method.

GİRİŞ VE AMAÇ

İnsan topluluklarını millet yapan kültür unsurlarından birisi de spordur (Güven, 1992: 1-43).

Osmanlı İmparatorluğu egemen olduğu halkları milletleştirmek ve kaynaştırmak için spordan da yararlanmıştı. Padişahlar bizzat kendileri spor yaparak topluma öncülük etmiş, sporu en üst düzeyde eğitim veren kurumlarında da teşvik etmişlerdir.

Osmanlı Padişahları, başarılı ve üstün yetenekli kişileri kendilerine bağlamayı da amaçlayarak bir eğitim merkezi olan “Enderûn-u Hümâyûn”u kurmuşlardır (Yıldız,1979:132-135). Osmanlı Devleti hüküm sürdüğü dönemlerde, yaşanan çağa kıyasla,ileri ve modern anlayış içerisinde kurduğu bu mektepte en üst düzeyde eğitim vermiştir.

Bir çok bakımdan ilginç bir görüntü sergileyen Enderûn-u Hümâyûn'un spor tarihimiz açısından da incelenip, literatüre katkıda bulunmak bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Literatür taraması tekniğiyle gerçekleştirilen bu araştırmanın amacı, Osmanlı'da en üst düzeydeki eğitim kurumu olan Enderûn-u Hümâyûn'da spor faaliyetlerinin neler olduğunu ortaya koymak, sporun yerini ve önemini belirtmektir.

GENEL BİLGİLER

Osmanlı Saray Teşkilatının Ana Bölümleri

Birûn Halkı

Sarayın birün teşkilatında çok çeşitli işler bulunmaktaydı. Burada hizmet eden ilmiye sınıfı ile "Dış Ağaları" denilen "Ağayan-ı Birûn", sarayın harem ve enderûn kısmının dışında oturlardı. Burada işlerini gördükten sonra da akşamları evlerine giderlerdi. Bunlar enderûn ağaları gibi sıkı bir disipline bağlı değillerdi. İsteyenler sakal bırakabilirlerdi. Birûn teşkilatı'na dair atamalar sadr-ı azam tarafından yapılırdı (Uzunçarşılı, 1988: 297-300).

Enderûn Halkı

Topkapı Sarayı'nın enderûn kısmında hizmet edenlere enderûn halkı denilirdi. Divan-ı Hümâyûn müzakereleri, elçi kabulleri, bayramlaşmalar, kapıkulu askerlerine maaş dağıtımını hep buradan olurdu. Devşirme teşkilatının kaldırılmasına kadar enderûn hizmetlileri devşirme fertlerden alınmaktaydı (Ülker, 1984: 25-46).

Padişahlar takriben on beşinci asır ortalarından itibaren on sekizinci asır başlarına kadar şahıslarına mahsus merkez ordusuyla devlet idaresi için zadedgân yetiştirmekten ziyâde, Müslüman ve Türk terbiye ve kültürüyle yoğrulmuş, kendilerine sadık bir bende sınıfı yetiştirerek, bunların bir kısmını kendi sarayında ve bir kısmını ordusunda terbiye ettikten sonra, Osmanlı Devletinin idaresini bu insanların yönetimine vermişlerdir.

Saray mekteplerinin talebeleri, devşirme denilen usûl ile toplanan hıristiyan çocuklarıydı. Sonraları bu mekteplere Türk ve müslüman çocukları da girdiler. Hangi milletten ve hangi dinden olursa olsun, devşirmeler, devlet merkezine getirildikten sonra önce divan-ı hümâyûna sevk edilip hepsi padişah tarafından tek tek görülürdü. Daha sonra padişahın emriyle kapıağası bu küçük çocukların zekâlarını ölçerek zekâsı üstün ve keskin olanlar ile vücut yapısı bakımından en düzgünlerini seçerlerdi. Seçilenler enderun mektebine talebe yetiştiren ve beş yerde bulunan orta dereceli saray mekteplerine içoğlanları adıyla gönderilirdi (Tabak, 2003).

Bu devşirme çocukları, yeni saraya alınmadan önce büyük itina ile yetiştirilerek Müslüman ve Türk terbiyesi görürler; dini muamelatı ve Türkçe'yi öğrenirler, sistemli tarzda mükemmel bir tahsile tabi olurlar, sıraları gelince de liyakat ve kabiliyetlerine göre saray haricindeki muhtelif devlet hizmetlerine tayin edilirdi. Bundan dolayıdır ki, Osmanlı sarayı aynı zamanda tahsil ve terbiye ile devlet işlerine gönderilecek olanları yetiştiren bir müessese anlamı taşımaktadır (Uzunçarşılı, 1988: 297-300).

Enderûn Hakkında Genel Bilgiler

Enderûn'un Tarihçesi ve Kuruluş Amacı

Enderûn mektebi devletin kudretini korumaya kabiliyetli, Kapıkulu sınıfını yetiştirmek için kurulmuştu. Bu kuruluş odalar halinde ve çeşitli kademelerde eğitim ve öğretim faaliyeti yürütüyordu. Talebeleri acemi oğlanlar arasından seçilen bu mektep, Osmanlı eğitim sisteminin elit kadro eğitimi bölümünü meydana getirmekteydi (Ergin, 1977:16-18).

Yine enderûn mektebi, genişleyen imparatorluğun fetihle bulunduğu ülkelerin insanların merkezi otoriteye karşı dirençlerini önlemek, pasifize etmek (Ülker, 1984:25-46) ve kendi hizmetleri için yetiştirmeyi de hedeflemektedir.

Enderûn mektebinin kurulduğu güne kadar ona benzer başka bir kuruluş yoktu. Selçuklular'da ve Avrupa'da hânedan mensuplarının özel itinaya dayalı öğrenim gördükleri mevcut ise de, enderûn mektebinin

eğitim sistemi bunlarda farklı(Ülker,1984:25-46) ve teşkilât bakımından orjinaldi (Öztuna, 1972:10-13).

Enderûn mektebinin kuruluş tarihi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bunlar başlıca iki noktada toplanabilirler. Birincisine göre, Enderûn mektebi II. Murâd (1421-1451) tarafından, diğerlerine göre de Fatih Sultân Mehmed tarafından kurulmuştur. Ancak, II. Murâd tarafından kurulduğu görüşü ağırlık kazanmıştır (Ülker,1984: 25-46).

Enderûn Mektebinin Kapatılması

Osmanlı Devletinde, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllardan önce askeri ve sonra da siyasi alanda baş gösteren çözümler, etkisini enderûn mektebinde de göstermiştir. Çünkü artık savunma için silahla mücadele yanında diplomatik görüşmeler önem kazanmıştır.

Enderûn Mektebinde ilk esaslı değişiklik II.Mahmud zamanında (1808-1839) olmuştur. II.Mahmud yeniceiliğin kaldırılmasıyla beraber Enderûn'da bir çok değişiklik yapmıştır (Ülker,1984: 25-46).

1826'dan sonra yenice ocağı'nın kaldırılması üzerine nizam-ı cedid için yetiştirilmesi gereken küçük ve büyük subayların çoğunun enderûn dışından seçilmesi, bu okulu tam anlamıyla yıkmıştır. Daha sonra Batı metotları ile açılan okulların çoğalması ve rağbet görmesi, enderûn mektebi'nin önemini azaltmıştır. 1908 Meşrutiyetinin ilanını izleyen günlerde, artık enderûn hüvviyetini taşımayan Galatasaray hariç, kapatılmıştır (Koçer, 1970: 15-21).

Enderûn-u Hümayûn'da Spor Faaliyetleri

Güreş

Güreş Türk Ulusunun her dönemde uyguladığı spor olmuştur. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen güreş, Anadolu'da karakucak, aba, şalvar vb. şekillerde yapılırken daha sonraları yağlı güreş şeklinde de uygulanmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti de güreşe önem vermiş, günümüze kadar; yağlı, karakucak, aba, kısa şalvar şekilleriyle yaşamasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde güreş halk arasında yapıldığı gibi üstün başarı göstermiş sporcular, sarayın Birun ve daha sonra da Enderûn kısımlarına kabul edilmiştir.

Güreşçilerin enderûn'a alınmasının başlangıcının IV. Murad zamanında olduğu belirtilmektedir. Osmanlı Sarayı'nda güreşçi olmanın teşrifatta özel bir yeri yoktu. Güreşçiler birün'dan, enderûn koğuşuna alındıktan sonra kendilerine enderûn kuralları gereğince ayrıca birer görev verilir.

Enderûn koğuşlarının personel sayısı Sultan II. Mahmud tarafından azaltılmaya başlanınca, güreşçiler de çıkarıldı. Sultan Abdülaziz padişah oluncaya kadar (1860) Osmanlı Sarayı'nda güreşçi bulundurulmadı. Abdülaziz kendisi de güreş yapan, güreşi çok seven bir padişah olması sebebiyle Anadolu'daki başarılı pehlivanlar sarayda toplatılmıştır (Kahraman, 1995:113).

Sarayda Yapılan Huzur Güreşleri

Huzur güreşleri genellikle "Bin iş"lerde yapılırdı. Bin işler Selçuklular'da olduğu gibi pazartesi ve perşembe günleri olurdu. Enderûndaki ağalar padişahın ne tür spordan daha çok hoşlandığını önceden bilir ona göre hazırlığını yapardı. Bin işlerde ilk önce pehlivanlar güreştirilirdi. Kısbetlerini giyinmiş ve yağlanmış olarak emr-i şahaneyi bekleyen pehlivanlar, duacıların arkasında, ustalık sırasına göre alana gelirler, padişahın tam karşısında dizilip yer öperler, ayağa kalkıp namazda nasıl duruyorlarsa o şekilde el bağlarlar, rakiplerinin belirlenmesini beklerlerdi.

Duacı (cazgir) rakipleri eşlendirerek, dualarını okur, davul-zurna eşliğinde, "huzur peşrevi" yaptırıp güreşi başlatırdı.

Huzurda sadece Enderûn güreşçileri güreştirilmez, bazen de vezirlerin, Güreş Tekkelerinin veya başka ülkelerden İstanbul'a gelenler de güreştirilirdi (Kahraman, 1995:144). Huzur güreşleriyle ilgili olarak Hızır İlyas Efendi (Hafız Hızır, 1987, 36-38), Letâif-i-Enderûn'da örnekler vermektedir.

"Enderûn'un ünlü güreşçisi İkiz pehlivan ile imtihan olmaları ferman ve kim ona galebe ederse onu, ihsanının denizinde boğulacak kadar ödüllendireceği pehlivanların kulağına erişince, içlerinden dev gibi şişman ve iri ağızlı (ejderhan) Suhteoğlu denilen pehlivan İkiz'e meydan okudu. Suhteoğlu fazlaca güç ve kuvvet harcadıysa da İkiz'in namı "İkiz" olduğu halde kendisi tek ve dünya yüzünde onu yenebilecek pehlivan bulunmadığı anlaşıldı."

Kemankeşlik (Okçuluk)

Osmanlıların atıcı (kemankeş) yetiştirmek için özel tekkeler, talimhaneler ve alanlar yapıp bu yerlerin başına yetenekli, bilgili ve tecrübeli öğretmenlerin atanması ve atıcılığın tekniğini içeren çeşitli kitaplar yazdırmaları, rekor kıran sporcuları ölümsüzleştirmek için sicil tutup anıtlar dikmeleri ve bu spor için özel yasa çıkarmaları, sadrazamların hatta padişahların ok meydanına gelip diğer sporcularla yarışması gibi faaliyetler devletin spor anlayışına ışık tutmaktadır.

Enderûn mektebinde de kemankeşliğe büyük önem verilmişti. Kemankeş olmak isteyenler içlerinden bir üstadın elini öperler, “kepade” denilen gevşek, kolay çekilen oklarla her gün beş, ondan başlayarak iki yüze kadar çekerlerdi. Pazarları kuvvetlendikten sonra da gevşek yayla kıl torbaya atış yaparlardı (Kumbaracılar, 1972:72-77).

Enderûn ağaları arasında yay çekip, ok atan ve kemankeşlik sırrını çok iyi bilenler vardı. Enderûn’da yapılan ok atma çeşitleri ise;

-Nişana(buta) atma : dikilen hedefe ok atmak.

-Darb vurma : ok ile dayanıklılığı artırılmış nesnelere delmek.

-Menzil atma:oku mümkün olan en uzak mesafeye ulaştırmaktır.

Avcılık

Enderûn’da Doğancı Koğuşu (Bölük Şahinciyan-ı Enderûn) adında av bölüğü bulunuyordu. Avcılara iç-doğan oğlanları, koğuşlarına da Doğancı koğuşu deniliyordu. İç doğancı oğlanlarının görevi, taşra doğancılarından ve Kahire’den gelen doğancıları yetiştirmek, padişah ile ava çıkıldığında padişahın önünden ve yanından giderek istediği zaman doğan uçurmaktır(Tayga, 1990: 58-104).

Avın Yapılışı :

Törensiz Yapılan Av : Bu tür yapılan av, kısa sürede az personelle ve saraya yakın yerlerde yapılırdı. Padişah günü birliğine veya bir iki gün için av yapmak

isterse, Silahtarını, Doğancı başını, iç oğlanlarını alarak sarayın yakınlarında bulunan yerlere giderlerdi. Genellikle pazartesi ve perşembe günleri “Binişlerde” yapılırdı (Kahraman, 1995:204).

Törenle Yapılan Av : Törenle yapılan avlar, uzun zaman alacak, günlerce sürecektir avlar olup, bu tür avlarda genellikle sürgün avları yapılırdı. Bu nedenle, koruluğu bulunmayan İstanbul yöresinde yapılmaz, genellikle koruluğu bol Edirne ve Rumeli bölgelerinde yapılırdı.

“Sürgün” avına çıkmadan önce aşağıdaki önlemler alınırdı :

-Neredeki av yerine nasıl gidilip gelineceği

-Enderûn’dan, birun’dan, yeniçeri ocağı’ndan ne kadar avcı ve sekban gideceği

-Valide sultan ve şehzadelerin götürülüp götürülemediği, hangi erzak nereden temin edileceği gibi konular ayrıntılarıyla planlanırdı(Kahraman, 1995:205).

Cündilik (Binicilik)

Enderûnda her koğuşta (Hazine, Kiler ve Seferli) cündiler bulunuyordu. Cündiliği genellikle enderûndaki iç ağaları ve harem ağaları yapardı. Birun’daki kuruş ve ocaklarında hevesli ve yetenekli olanlar eğitilirdi. Cündibaşı olabilmek için mutlaka enderûn’dan yetişmiş olması gerekmiyordu. Mısır cündilerinden veya dışardan bir cümdi de enderûn’a alınıp cündibaşı olabiliyordu. Becersini kanıtlaması yeterliydi.

Enderûn ve Birun’daki cündiler Bamyacı ve Lahanacı alaylarından birine bağlı idiler. Cümdi olmak isteyen bir acemi, iç oğlanı, bu alaylardan birini seçtikten sonra, cündibaşına dilediğini iletir, o da aceminin istediği alaydan bir keskin cündiyi o’na üstâd olarak verir(Kahraman,1995:441). Cündilik eğitimi haftanın çarşamba ve cumartesi günleri Gülhane Kasrı önündeki Kabak Meydanı’nda yapılırdı(Yıldırım, 1997, 54-62).

Cündilik Gösterileri

Kabağa Ok Atma : Spor alanının ortasına dikilmiş yüksek bir ağacın tepesindeki kabağa, at koşturulurken ok atıp vurmak, Türklerin çok eskiden beri yaptığı bir spor gösterisidir.

Kurallı Yarışmalar : Kurallı yarışmalar belirlenmiş ölçüdeki bir alanda belirli araçlar ile (at, ok, yay, vb.) yapılan yarışmalı gösterilerdir.

Bu gösterilerde, iki takım sahaya çıkarak ayrı ayrı gösterilerini yapar, tek sıra halinde selam verip gösterilerini tamamlar (Kahraman, 1995:470).

Ferdi Gösteriler: Her usta cümdinin doğal yeteneğini geliştirerek becerisini en üstün duruma getirdiği gösteriler vardı. Kimi ok atmada, kimi mızrak kullanmada, kimi kılıç kullanmada, kimi de at üzerinde türlü türlü akrobatik hareketler yapardı.

Cümdilik II. Mahmud'un ıslahat çalışmaları esnasında saraydan kaldırılmıştır.

Gürz(Topuz) Kaldırma :

Gürz, Osmanlı padişahlarının savaşta, sporda ve törenlerde kullandıkları bir savaş aracıdır. Savaşta kullanılan gürzler spor gürzlerinden daha hafif olup yapılış yönünden de farklıdır. Osmanlı padişahlarının törenlerde kullandığı gürzler ise her ikisinden de ayrı bir özellik taşır.

Savaş Gürzleri: Bu gürzlerin sapı ve başı demirden beyzi şekilde olup büyük çapı (14) cm, küçük çapı (10) cm ve sapının uzunluğu (129) cm ve ağırlığı (11,5) kg'dir. İçi boş olup, dışı çivili olanları da mevcuttur.

Spor Gürzleri: Spor gürzleri genelde sapı ve gövdesi demir kütleden, yüzeyi düz olarak yapılmış olup ağırlıkları, kullanan sporcunun kuvvetine göre değişirdi. Sapı zincir, gövdesi tamamen mermer olan gürzler de mevcuttu. Ayrıca, şimdiki halter gibi ağırlığını artırmak için demir halkalar da koymak mümkündü.

Gürz kaldıran kişi, eğer kimsenin kaldıramayacağı bir ağırlığı kaldırmış ise, gelecek kuşaklara örnek olması için gürzün kale kapısına asılması gelenektir.

Evliya Çelebi, IV. Murad'ın 200 okka (257 kg.) ağırlığındaki mermerden gürzü iki defada kırk türlü çevirdiğini belirtmiştir. Yine IV. Murad'ın, iki pehlivanı sağ ve sol ellerine alarak gürz gibi dolaştırdığı belirtilmektedir (Kahraman, 1995:595).

Gürz uygulaması fonksiyonu bakımından günümüz halter sporuna benzemektedir. Pehlivanların ve padişahların gürz'ü kuvvet geliştirmede kullandıkları görülmektedir.

Tomak Oyunu

Tomak oyununun enderûn'da oynanmaya başlayışı 1730 yılından sonra olduğu söylenebilir. Sultan IV.

Murad, Sultan İbrahim ve Sultan IV. Mehmed zamanlarında yaşamış olan Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde bu oyundan hiç bahsetmemektedir. Tomak oyunundan ilk bahseden kişi Sultan I. Mahmud'un günlüğünü tutan Salahi Efendi'dir (Kahraman, 1995:618).

Enderûn'da oynanan tomak oyunundaki tomak aracı, içi kar keçesiyle doldurulmuş yumruk büyüklüğünde toplar olup, 70-80 cm uzunluğunda 6 adet sırimdan örülmüş bir sapa bağlıdır. Bu sapın ucundan tutularak rakibin sırtına vurulur (Kahraman, 1995:618; Kumbaracılar, 1972: 72-77). Oyun şu şekilde oynanır :

-6'şar kişiden iki takım oluşturulur, takım başlarına 6'şar tomak verilir.

-Tomak oynayacak ağalar, Enderûn'a mahsus olan başlarındaki sırmalı takyeleri çıkararak, onun yerine "kalıp işi" denilen kavukları giyerlerdi (Ha fiz Hızır, 1987: 36-38).

-Alayların meydana çıkması, Silahtar Ağa tarafından işaretle bildirilince alay başları önde, diğerleri arkada olarak alanın ortasına gelip, yüzlerini padişaha çevirip yere degecek şekilde temenna, adâp ve erkânını yaptıktan sonra vuruşmaya başlardı.

-Vuruşmanın kuralı hasmın yalnız sırtına vurmaktır. Başka yere vurmak yasaktır. Ancak padişah izin verirse baş, göz, kulak vb. her yere vurulurdu (Kahraman, 1995:620).

-Oyunun süresi yoktur. Padişah bitmesini istediği zaman oyuncular tekrar temenna ederler ve padişahın huzurundan ayrılırlardı.

-Tomak oynanırken, Enderûn saz takımı, oyuncuları coşturucu bir şekilde saz çalarlardı.

-Oyunun bitmesi istenince, oyunculara ne kadar bahşiş verileceği padişah tarafından Silahtar Ağa'ya bildirilir ve çantacı denilen ağanın taşıdığı çanta içindeki paralardan verilerek ödüllendirilirdi.

Cirid Oyunu

Atlı Cirid Oyunu : Atlı Cirid Oyunu enderûn'da en çok oynanan ve padişahların yabancı elçilere göstermekten gurur duydukları bir spordur. Sürekli olduğu için "Harhari" cirid olarak da anılırdı.

Orta Asya'da cirid oyunu oynanmaz, çevgan ve gökbörü oynanırdı. Horasan Selçukluları da cirid oynamaz çevgan oynarlardı. Ancak Anadolu Selçuklularının bu sporu yaptığı belirtilmektedir (Kahraman, 1995:497).

Osmanlı sarayında cirid oyununu biniciler oynardı. Cündiler "Lahanacı" ve "Bamyacı" alayları olarak ikiye ayrılırdı. Harem ağaları kara oldukları için genellikle Lahanacı, Ak Ağalar'da bamyacı olurlardı.

Padişahın en yakınlarından olan Silahtar Ağa bu gibi oyunları düzenlemekle görevliydi. Padişahın binışte cirid seyretmek isteyeceği düşünülerek binışte çıkılmadan bir gün önce Cümdî başına bildirilir, o da Lahanacı ve Bamyacı Alaybaşları'na hazır olmalarını bildirirdi. Binış yerinde genellikle öğle namazı kılındıktan ve öğle yemeği yenildikten sonra gösteriler başlardı. Önce her iki alaydan birer atlı çıkıp "Mısır Ciridi" oynadıktan sonra "Harhari" ciridciler padişahın önünde tek sıra halinde dizilip, atlarından inerek yer öper, atlarına biner ve alanda karşılıklı yerlerini alırlardı. Padişah o günkü oyunun iddialı yapılmasını istemişse, oyun çok sert olur, atı düşen, attan yıkılan, hatta yaralananlar bile olurdu.

Oyunun bitimi padişahın isteğine bağlıydı. O ne zaman isterse o zaman oyuna son verilirdi. Oyun bitirildikten sonra hasmına cirid isabet ettirene, hasmının attığı ciridi havada tutana veya ustaca hareketlerle atılan ciridden kurtulan, yerden eğilip ciridi alanlara altın, diğerlerine akçe verilirdi (Kahraman, 1995:502).

Atlı Cirid Oyununun Kaldırılması : Cirid oyununun rakibine kin gütmemesi oyunun başta gelen kuralıdır. Buna rağmen zaman zaman isteyerek veya istemeyerek de olsa binicilerin ve atların yaralandığı, hatta öldüğü olmuştur.

Bu gibi olaylar eksik olmadığı halde yine de gelenektir diye cirid oyunu Sultan II. Mahmud zamanına kadar yapıla gelmiştir. Fakat, Hicri 1231 yılı Kurban Bayramı'nın 2. günü yapılan bayram ciridinde seferli koğuşundan Çopur Hasan, Harem Ağalarından, ünlü cümdî Şuayb Ağa'ya gizlice kin beslediği için, habersiz atından düşürerek dizinden yaralanmasına sebep olmuş, Şuayb Ağa'da bu yaradan kurtulmayıp altı ay sonra ölmüştü. Çok sevilen Şuayb Ağa'nın ölümüne çok üzülen Sultan Mahmud cirid oyununu yasaklamıştır (Hafız Hızır, 1987: 36-38).

Menzil Ciridi (Yaya Ciridi) : Menzil cirid yarışması, bir çizgiden ciridi en uzağa atma yarışmasıdır (Tayga, 1990: 58-104). Yarışma, yaşça ve becerileri birbirine denk kişiler arasında yapılırdı.

Top Oyunu

Top oyununun, Türkler'in ve Moğolların değişik amaçlarla düzenledikleri şölen ve törenlerinde oldukça sık yer aldığı özellikle İlkbahar Ekinoksu (gün-gece eşitliği) bayramında oynandığı belirtilmektedir (Yıldırım, 1996: 47-57). Erken devir Türk toplum hayatında önemli bir yer tuttuğu anlaşılan ve günümüzdeki futbolun arkaik formu olarak düşünülebilecek olan bu oyunun, Divan-ı Lügat'it Türk'de geçen "tepük" oyunu ile aynı olmadığı belirlenmiştir (Yıldırım, 1997: 54-62).

Top oyunu Osmanlı sarayı'nda ve enderûn'da Osmanlı padişahlarına ait günlüklerden anlaşıldığı kadarıyla alay topu oyunu isimle anılmıştır. Burada belirtilen top oyununun Orta Asya'dakinden önemli farkları ve uygulandığı şunlardır :

1) Sığır işkembesinden yapılan top yerine, içine kar keçesi doldurulmuş yuvarlak ve el ile tutulacak büyüklükte toplar kullanılırdı.

2) Oyuncular çember şeklinde çizilmiş çizgi üzerinde değil de belirli bir uzaklıkta karşılıklı çizilmiş iki çizgi üzerinde dizilen ve her birisine "Alay" denilen iki rakip grup tarafından yarışma şeklinde oynanırdı.

3) Alayların belirli bir sayısı da yoktur. Ellişerden yüz kişi de oynar, yüzerden iki yüz kişi de oynayabilirdi.

4) Genelde alaylardan birisi Ak Ağalardan, diğeri ise Harem Ağalarından veya enderûn'daki koğuşların (kiler, seferli, hazine) personelinden ayrı ayrı oluşurdu.

5) Bu oyun en çok padişahın huzurunda, Topkapı Sarayı'ndaki alanlarda veya binışlerde oynanırdı, ayrıca enderûn'a öğrenci yetiştiren Galatasaray ve İbrahim Paşa Sarayı'ndaki öğrenciler de ders saatleri dışında ikindiden sonra akşama kadar ki boş zamanlarında oynayarak hem spor yapmış, hem de bu spordaki becerilerini artırmış olurlardı.

6) Oyun, padişah huzurunda oynanacağı zaman padişah, isteğini Silahtar Ağa'ya bildirirdi. Baş Çavuş Ağa, o gün nöbetçi çavuşu kimse ona bildirince, nöbetçi çavuş boynuna asılı olarak taşıdığı çuha çantasının içindeki topları alanda karşılıklı dizerek yerlerini almış bulunan alaylara dağıtırdı.

7) Oyuna başlansın işaretini Silahtar Ağa verirdi.

8) Bu işaret üzerine, toplar her iki alaydan karşılıklı alaya atılmaya başlanırdı.

9) Topların karşılıklı alaya ulaşacak şekilde atılması gerekirdi. Çok arkaya veya öne atılması, kural dışı olarak kabul edilirdi.

Kurallara uygun olarak atılmış olan topu tutamayıp yere düşüren alay yenik sayılır, galip olan alaydan birisi ayrıca ödüllendirilirdi (Kahraman, 1995:623). Bu ödüllendirme ise şöyle yapılırdı; galip sayılan alaylardan birisi ortaya çıkıp yününü padişaha dönerek ayakta bir şarkı okurdu ve şarkıyı söyleyene birkaç altın verilirdi (Hafız Hızır, 1987: 36-38).

Lâbut Atma

Lâbut 85-90 cm boyunda ve 4-5 cm kalınlığında kabuğu soyulmuş kuru meşe değneğidir. Uzağa atılabilmesi yaş, yaş ağaçlara saplanması için de uç kısmı altı köşeli olarak sivriltilmiştir. Bu şekilde büyük bir kalem andırdığından kalemlerle de anılır. Cirit'den farklı oluşu bu özelliğinden başka biraz kısa ve kalın oluşu nedeniyledir (Kahraman, 1995:606).

Tüfeğin kullanılmasıdan önce, lâbut binicilerin yanlarında taşıdığı bir savaş aracı idi. Küçük yaşından beri yaş ağaçlara ve kaplara saplanarak eğitim yapmış sporcu gençler ve cümdiler, savaşta düşmanı ve atını lâbut saplayarak düşürürlerdi. Tüfeğin yaygınlaşmasından sonra önemini kaybederek, sadece cümdiler'in binicilik gösterilerinde ve yarışmalarında kullanılan bir spor aracı haline gelmişti.

Sultan II. Mahmud, atlı cirid oyununu yasak edince lâbut atma yarışmaları yaptırmaya daha çok önem verdi(Hafız Hızır,1987:36-38).

Lâbut atan sporcu, yüksekçe bir yere karşılıklı olarak asılan ipin, uzağından atmı koşturarak ipin orta kısmına doğru yaklaşır ve sağ elindeki lâbutun arkasını eğilerek yere dokundurur ve üzengiden de kuvvet alarak doğrulup ayağa kalkarak havaya fırlatırdı. Atın süratini, atılacak uzağı ayarlamak ve atış açısını lâbuta verebilmek çok önemliydi. Bu tekniğe ulaşabilmek için, sistemli olarak her gün idman yapılırdı.

Eğitim sadece binici için değil, atın da binici kadar eğitilmesi gerekiyordu. Her at nasıl cirid oynamaya elverişli değilse, cirid için eğitilmiş küçük ve çevik atlar da cümdiliğe ve lâbut atmaya elverişli değildi (Tayga, 1990: 58-104).

Mızrak Oyunu

Mızrak oyunu aşağıdaki gibi oynanmaktaydı:

Bu oyun Topkapı Sarayı'nın Kabak Meydanı'nda, kabak direğinin yanında oynanırdı.Oynayanlardan bir grup direği korur, diğeri direğe ulaşmaya çalışırdı.Sporcular, at, mızrak ve kalkan kullanırdı.Mızrak sağ elle tutulur, kalkan sol elde tutulurdu.Saldırı yapan binicilerin kabak direğine ulaşması başarı sayılırken, diğeri grup için mağlubiyet sayılırdı.Oyuna ilk önce birbirine hasım iki alaydan birer binici çıkar, birisi kabağı korur, diğeri ona saldırı yapar direğe yaklaşmak ister, bunun için de binicilikteki tüm hünerlerini gösterirdi (Kahraman, 1995,611;Tayga, 1990:58-104).

Bu oyunun, oyunun genel karakteri ve oynanış biçimiyle savaş hazırlığı taşıdığı söylenebilir.

SONUÇ

Tarihinin her döneminde, sporla iç içe yaşamış, sporu bir yaşam biçimi haline getirmiş Türk Ulusu'nun kurduğu Osmanlı İmparatorluğu bir çok bakımdan orijinal bir görüntü çizmiştir.

Enderûn mektebi de bu orijinalliğın bir parçası olmuştur. Osmanlı Devleti, enderûn mektebi'ne devşirme yöntemiyle aldığı insanları her bakımdan mükemmel bir şekilde yetiştirmeyi hedeflemiş, öğrencilerinin yeteneklerine ve başarılarına göre eğitilmesini sağlamış, bu haliyle de günümüz çağdaş eğitim anlayışına uygun bir yöntem uygulamıştır.

Fatih'in İstanbul'u fethinden itibaren uygulanan politikalarla Osmanlı, ilim, sanat ve sporun merkezi

haline getirilmiştir. Enderûn mekteplerinde, Kur'an, Tecvid, Türkçe gibi derslerin yanında öğrencilerin beden de en mükemmel ulaşması hedeflenmiş, bu amaçla da güreş, binicilik, okçuluk, cirid gibi sporlar da ders olarak uygulanmıştır.

Enderûn mekteplerinde sadece öğrencilerin spor yapmalarıyla kalınmamış, ülke genelinde üstün başarı gösteren sporcular da enderûn'a kabul edilmiş, sporcuların devlet güvencesi altına alınması sağlanmış ve enderûn adeta bir spor akademisi haline getirilmiştir.

Vücut kültürünün önem taşıdığı, bedensel üstünlüğün savaştaki başarıya da yansıdığı bir dönemde Osmanlı Devleti'nin, güreş, okçuluk, binicilik, güreş kaldırma, cirid ve avcılık gibi sporlarla savaşçılık yeteneklerinin de gelişmesini hedeflediği görülmektedir.

Spor yoluyla sosyal statü sağlamanın en üst düzeyde olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahların spora ve sporcuya oldukça önem verdikleri, spor yaptıkları ve sporu teşvik ettikleri söylenebilir.

Sonuç olarak, en üst düzeydeki eğitim kurumu olan enderûn mekteplerinde, spora en az diğer dersler kadar önem verildiği, öğrencilerin boş zamanlarını spor yaparak değerlendirilmesinin sağlandığı, sistemli antrenman yöntemleriyle sportif antrenmanların yapıldığı, spor yapmak için Okmeydanı vb. gibi spor tesislerinin sağlandığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

Akkutay, Ülker (1984), **Enderûn Mektebi**, Ankara; Gazi Üniversitesi Yayın No.: 38, s. 25-46.

Ergin, Osman (1977), **Türk Maarif Tarihi**, 1. Cilt, İstanbul, Eser Matbaası, s. 16-18.

Güven, Özbay (1992), **Türklerde Spor Kültürü**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Sayı: 57, s. 1,43.

Hafız Hızır İlyas Ağa (1987), **Tarih-i Enderûn Letaif-i Enderûn**, (Çev. Cahit Kayra), İstanbul, Güneş Yayınları, s. 36-38.

Kahraman, Atıf (1995), **Osmanlı Devletinde Spor**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 1995.

Koçer, Hasan Ali (1970), **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, s.15-21.

Kumbaracılar, Sedat (1972), **Enderûn-ı Hümayun'da Spor Hareketleri**, Hayat Tarih Mecmuası, 9: 72-77.

Öztuna, Yılmaz (1972), **Osmanlı Saray Üniversitesi Enderûn**, Hayat Tarih Mecmuası, 1: 10-13.

Tabak, Şahika (2003), **Enderun**, <http://www.turksultans.com/arin.php>

Tayga, Yunus (1990), **Türk Spor Tarihine Genel Bakış**, Ankara, Başbakanlık Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Yayın No.:87, s. 58-104.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1988), **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 297-300.

Yıldırım, İbrahim (1996), **Uygulama Nedenleri ve Fonksiyonları Bakımından Türk Kültürünün Erken Devirlerinde Bazı Spor Aktivitelerinin Görünümü**, Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 2: 47-57.

Yıldırım İbrahim (1997), **XI. Yüzyıl Türk Spor Faaliyetlerinden "Tepük" Oyununun Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma**, Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 1: 54-62.

Yıldız, Doğan (1979), **Türk Spor Tarihi**, Eko Matbaası, İstanbul, s.132-135.

TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKALARI:

Petrol, Doğal Gaz ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Cem ENGİN¹

¹ Öğr.Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü.

ÖZET: Türkiye bulunduğu coğrafi konum nedeniyle Orta Doğu, Orta Asya ve Hazar Denizindeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılmasında önemli bir katkı sağlayabilir. Son zamanlarda görülen uluslar arası gelişmelerin temelinde iki olgu yatmaktadır. Birincisi, dünya enerji kaynaklarının kontrolü; diğeri ise enerjinin arz güvenliğidir. Bu gerçekler günümüz dünya siyasasının şekillenmesinde büyük bir öneme ve role sahiptir. Bu bağlamda Türkiye'nin de sahip olduğu imkan ve kabiliyetleri doğrultusunda doğu ile batı arasında bir enerji koridoru niteliğine haiz bir ülke konumuna ulaşabilmek için büyük çaba harcaması gerekmektedir. Bu durum aynı zamanda ülkenin kalkınma hızına olumlu yönde yansımaktadır.

Anahtar Kelimeler : Petrol, Doğal gaz, Enerji Güvenliği

The Energy Policies of Turkey

ABSTRACT: Turkey, because of its geographical location, may provide a significant contribution to transportation of petroleum and natural gas resources from the Middle East and Central Asia to the world markets. There have been two important issues which recently shape the international developments. First one is the control of world energy resources and the other is the supply of the security of the energy. In this context, Turkey could play an important role by providing an energy corridor between east and west. At the same time, this situation could positively contribute to the economic development of Turkey.

Key Words : Petroleum, Natural Gas, Energy Security

GİRİŞ

Dünya üzerinde enerji kullanımı ülkelerin ekonomik gelişmelerine paralel olarak artmaktadır. Bu çerçevede, ülkeler birincil enerji kaynaklarını kullanmak suretiyle enerji ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Doğal kaynaklardan oluşan birincil enerji kaynakları hidrokarbon kaynaklar ve yenilenebilir kaynaklar olarak

iki başlık altında toplanabilir. Hidrokarbon kaynaklar; enerji ihtiyacının karşılanmasındaki önemleri itibarıyla petrol, doğal gaz ve kömür olarak sıralanabilir. Yenilenebilir enerji kaynakları ise; su, rüzgâr, güneş, ve biomas benzeri doğal kaynaklardır. İkincil enerji kaynağı ise elektriktir. Çeşitli doğal kaynaklardan elde edilen elektrik, farklı alanlarda kullanılmak suretiyle enerji ihtiyacının bir kısmını karşılamaktadır. Mevcut

uygarlık düzeylerini korumak ve ileriye götürmek isteyen tüm ülkeler için enerjiye ulaşabilmek ve istenildiği zaman kullanabilmek çok büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, Türkiye'nin bulunduğu coğrafya itibarıyla hem kendisi açısından hem de önde gelen büyük ekonomiler açısından enerji arzında önemli roller üstlenebileceği her fırsatta dile getirilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin halihazırdaki enerji üretimini, tüketimini ve politikalarını değerlendirerek dışa bağımlılığı azaltıcı tedbirleri ve politikaları ortaya koymak, diğer taraftan da Türkiye'nin bir uluslar arası enerji koridoru olabilmesinin önemi hakkında yeni açılımlar belirleyebilmektir.

gazın büyük bölümünün tek kaynaktan (Rusya Federasyonu) tedarik edilmesi nedeniyle, ülkemizin enerji arz güvenliğinin siyasî ve ekonomik etkilere açık olduğu görülmektedir.

TÜRKİYE'NİN GENEL ENERJİ DURUMU

Tablo 1'de sunulan veriler çerçevesinde, Türkiye'nin 2001 yılında birincil enerji üretimi 27,4 milyon tep* düzeyindedir. Ancak, bu üretime karşılık, Türkiye'nin 2001 yılı birincil enerji tüketimi 70,2 milyon tep olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede, ülkemizin enerji ihtiyacının ancak % 39'unu kendi öz kaynakları ile karşılayabildiği ve bu nedenle enerji açısından dışa bağımlı bir ülke olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin petrol üretimi dikkate alınarak Tablo 2'de sunulan veriler incelendiğinde, özellikle birincil enerji kaynağı bakımından dışa bağımlılığımızın çok yüksek olduğu değerlendirilmektedir.

Tablo 2: Türkiye'nin Birincil Enerji Tüketimi

(2000 - 2001)

Kaynaklar	2000 Yılı (milyon tep)	2001 Yılı (milyon tep)
Petrol	31,6	30,4
Doğal Gaz	12,7	14,0
Kömür	22,3	20,4
Hidroelektrik	7,0	5,4
Toplam	73,7	70,2

Kaynak: BP Statistical Review Of World Energy,

Petrolün yanında, son yıllarda tüketimi çok hızlı bir biçimde artan doğal gazda da ülkemiz neredeyse tamamıyla dışa bağımlı bir yapı içindedir. Üstelik, doğal

* Tep : petrol eş değeri olarak ton.

2002 Haziran.

Tablo 1: Türkiye'nin Birincil Enerji Üretimi (1995 - 2001)

Yıllar	Taş Kömürü (bin ton)	Linyit Kömürü (bin ton)	Asfaltit (bin ton)	Yerli Gaz (milyon m ³)	Petrol (bin ton)	Jeotermal Elektrik (GWh)	Hydro-elektrik (bin tep)	Rüzgâr-Jeotermal Elektrik (Gwh)	Odun (bin ton)	Artıklar (bin ton)	Güneş (bin tep)	Toplam (bin tep)
1995	2248	52.758	67	182	3516	35.541	86	1310	18.374	6765	143	27.592
1996	2441	53.888	34	206	3500	40.475	84	1378	18.374	6666	159	28.293
1997	2513	57.387	29	253	3457	39.816	83	1499	18.374	6575	179	29.177
1998	2156	65.204	23	565	3224	42.229	91	1602	18.374	6739	210	28.821
1999	1990	65.019	29	731	2940	34.678	102	1676	17.642	6529	236	28.797
2000	2259	60.854	22	639	2749	30.879	109	1727	16.938	5981	262	27.934
2001	2357	63.445	31	312	2551	24.010	152	1759	16.263	5790	287	27.407

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı.

TÜRKİYE'DE HİDROKARBON KAYNAKLARIN ÜRETİMİ

Petrol Üretimi:

Petrol, günümüzde olduğu kadar geçmişte de uğruna büyük mücadeleler verilen stratejik öneme haiz bir enerji kaynağı olarak her zaman yerini korumuştur..

Ülkemizde 1954 yılından itibaren, yerli ve yabancı özel sermayenin de iştirak etmesi suretiyle, petrol arama ve işletme faaliyetleri başlamıştır. Bu faaliyetler özellikle

Siirt, Diyarbakır ve Gaziantep illeri civarında yoğunlaştırılmıştır. Ayrıca, Marmara bölgesi, Hatay, Adana, Konya ve Antalya yörelerinde de bu faaliyetler sürdürülmüştür. Bolu, Ankara ve İzmir'de ise sınırlı ölçülerde aramalar yapılmıştır. Ancak, konu ile ilgili birçok sivil toplum örgütü ve akademik çevreler tarafından söz konusu bölgelerde yeterince ve uygun tekniklerle arama faaliyetlerinin gerçekleştirilmediği ifade edilmektedir. Özellikle, Güneydoğu Anadolu, batı

Toroslar, batı Karadeniz, İç Anadolu bölgeleri ile denizlerimizde yapılacak yeni aramalar vasıtasıyla yeni petrol sahaları bulunabileceği ve mevcut petrol

rezervlerimizin artırılabilirliği mümkün görülmektedir.

Ülkemizde son yıllarda petrol arama faaliyetlerine bütçeden ayrılan kaynağın gittikçe azalması nedeniyle yeni rezervlerin bulunamayışı ve mevcut rezervlerde de üretimin devam etmesi sonucu, kesin rezerv rakamları gün geçtikçe azalmaktadır. Bugün geldiğimiz noktada petrolün enerji alanındaki hükümlerliği da dikkate alındığında ne derece önem taşıdığı bilinmektedir.

2001 yılında Türkiye'de 2,55 milyon ton ham petrol üretimi gerçekleştirilmiş ve üretilebilir petrol rezervi 43,1 milyon ton seviyesine inmiştir. Bu rezerv miktarının 2001 yılı üretim rakamına bölünmesi durumunda mevcut rezervlerin ancak 16,9 yıl yetebileceği ortaya çıkmaktadır. 2001 yılı itibarıyla ülkemizde üretilen petrol miktarı, toplam petrol tüketimimizin ancak % 8,6'sını karşılamıştır. Yıllar itibarıyla Türkiye'nin petrol üretiminin tüketimi karşılama oranlarına baktığımız zaman Türkiye'nin hızla artan petrol talebine karşılık üretimini artıramaması nedeniyle 1990 yılından 2000 yılına kadar bu yeterlilik yarı yarıya düşmüştür. Petrol üretiminde ağırlık Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'nda bulunmakla birlikte, iş birliği yapılan veya bağımsız faaliyetlerini sürdüren yabancı sermayeli firmalar da bulunmaktadır.

Türkiye büyük ölçüde petrol ihtiyacını ithalat yoluyla temin etmektedir. Bu durumu ister istemez ülkemiz açısından bir maliyet unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bazı dönemlerde kur hareketleri

nedeniyle sahip olunan döviz rezervleri üzerinde bir baskı yaratması ve bu durumunda dış denge üzerinde olumsuz bir etki yarattığını söylemek mümkündür.

Tablo 3: Türkiye'nin Petrol Üretim Ve Tüketimi (1990 - 2001)

Yıllar	Petrol Üretimi (bin ton)	Petrol Tüketimi (bin ton)	Karşılama Oranı (%)
1990	3717	22.700	16,4
1995	3516	27.918	12,6
1996	3500	29.604	11,8
1997	3457	29.176	11,8
1998	3224	29.022	11,1
1999	2940	31.940	9,2
2000	2749	31.355	8,8
2001	2551	29.661	8,6

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı.

Doğal Gaz Üretimi

Ülkemizde yurt içi kaynaklardan doğal gaz üretimine ilk olarak TPAO bünyesinde 1976 yılında başlanmıştır. Türkiye'nin bilinen doğal gaz üretim alanları Trakya ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunmaktadır. Bu üretim, Trakya'da ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki çeşitli sahalarda gerçekleştirilmektedir. Üretimin % 83'ünden fazlası Hamitabat sahasında yapılmaktadır. (TÜSİAD, 1998: 66) Ülkemizde yeni doğal gaz alanlarının bulunması ihtimali mevcuttur. Özellikle, batı Karadeniz, Marmara ve İç Anadolu bölgeleri muhtemel rezerv alanları olarak kabul edilmektedir. 1988 yılında, Silivri açıklarında

Marmara denizinde bulunan ve 1997 yılından itibaren günde 1.5 milyon m³ miktarda bir üretim gerçekleştirilen kuzey Marmara doğal gaz sahası, bu konuda ümit vaat eden önemli sahalardan biridir.

Türkiye'nin 2001 yılı itibarıyla 8,8 milyar m³ doğal gaz rezervi bulunmaktadır.

Tablo 4'te sunulan veriler incelendiğinde, yerli üretimin toplam tüketim içindeki payının 2001 yılında % 1,9 seviyesinde olduğu görülmektedir. Petrolde olduğu gibi doğal gaz arama çalışmalarına da gereken önemin verilmemesi nedeniyle, yurt içi üretim miktarının giderek azaldığı değerlendirilmektedir.

Tablo 4: Türkiye'nin Doğal Gaz Üretimi Ve Tüketimi

Yıllar	Doğal Gaz Üretimi (milyon m ³)	Doğal Gaz Tüketimi (milyon m ³)	Karşılama Oranı (%)
1990	212	3418	6,2
1995	182	6937	2,6
1996	206	8114	2,5
1997	253	10.072	2,5
1998	565	10.648	5,3
1999	731	12.902	5,7
2000	639	15.086	4,2
2001	312	16.339	1,9

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı.

TÜRKİYE'DE HİDROKARBON KAYNAKLARIN TÜKETİMİ

Petrol Tüketimi

Tablo 3'te de sunulduğu üzere Türkiye'de 2001 yılında 29,7 milyon ton petrol tüketilmiştir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından yapılan çalışmalara göre ülkemizin ham petrol talebinin 2005 yılı için 38,6 milyon ton, 2010 yılı için 44,6 milyon ton, 2020 yılı için 64,4 milyon ton olacağı tahmin edilmektedir. Petrol üretim miktarlarımızın da 2005, 2010 ve 2020 yılları için sırasıyla 1,6 milyon ton, 1,1 milyon ton ve 0,7 milyon ton olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Enerji talebimizdeki bu ciddi artış ve yerli üretim miktarındaki düşüş dikkate alındığında, dış enerji kaynaklarına bağımlılığımızın artan oranda devam edeceği değerlendirilmektedir. Bu durum, gelecekte güvenilir bir enerji arz sistemi yaratmak isteyen Türkiye için enerji taşımacılığının ve özellikle boru hattı taşımacılığının öneminin daha çok artacağını ortaya koymaktadır.

Doğal Gaz Tüketimi

Ülkemizde doğal gaz kullanımı; diğer enerji kaynaklarına oranla ucuz olması, kullanım kolaylığı, stoklama sorununun olmayışı ve çevreci olması, kullanımının teşvik edilmesi gibi nedenlerle hızla artmıştır. 2001 yılında dünyada toplam doğal gaz tüketiminin % 0,6'sını ülkemizde gerçekleştirmiştir. (BP Statistical Review of World Energy, 2002)

Tablo 5: Yıllar İtibarıyla Doğal Gaz Satış Miktarları

(milyon) m ³	Elektrik	Gübre	Konut	Sanayi	Toplam
1987	522	0	0	0	522
1990	2599	501	50	222	3372
1995	3857	732	1014	1190	6793
1996	4174	830	1526	1376	7906
1997	5019	761	2041	1899	9720
1998	5491	493	2247	2041	10.272
1999	7950	144	2429	1858	12.38

					1
2000	9733	113	2806	1914	14.566
2001	10.944	121	2849	2063	15.977
2002 EKİM	9631	419	2010	1856	13.916

Kaynak: BOTAŞ.

Doğal gazın elektrik enerjisi üretiminde ve sanayide yoğun şekilde kullanılmasını teşvik edici uygulamalar mevcuttur. Tablo 5'teki veriler çerçevesinde 1987 - 2001 yılları arasında doğal gaz talebindeki ortaya çıkan hızlı artışın önümü zdeki dönemde de devam edeceği beklenmektedir.

Nitekim, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı bünyesinde Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ)'nin yapmış olduğu talep tahminlerine ait verilerin sunulduğu Tablo 6 incelendiğinde, 2020 yılında doğal gaz talebinin 2000 yılına göre % 580 oranında artmasının öngörüldüğü değerlendirilmektedir. Ancak, Türkiye için öngörülen bu rakamın yüksek olduğuna dair Devlet Planlama Teşkilâtı (DPT), Elektrik Mühendisleri Odası, Dünya Bankası ve Uluslararası Enerji Ajansı uzmanları tarafından eleştiriler yapılmıştır. (Pamir, 1999)

Tablo 6: Türkiye'de Doğal Gaz Talep Tahmini

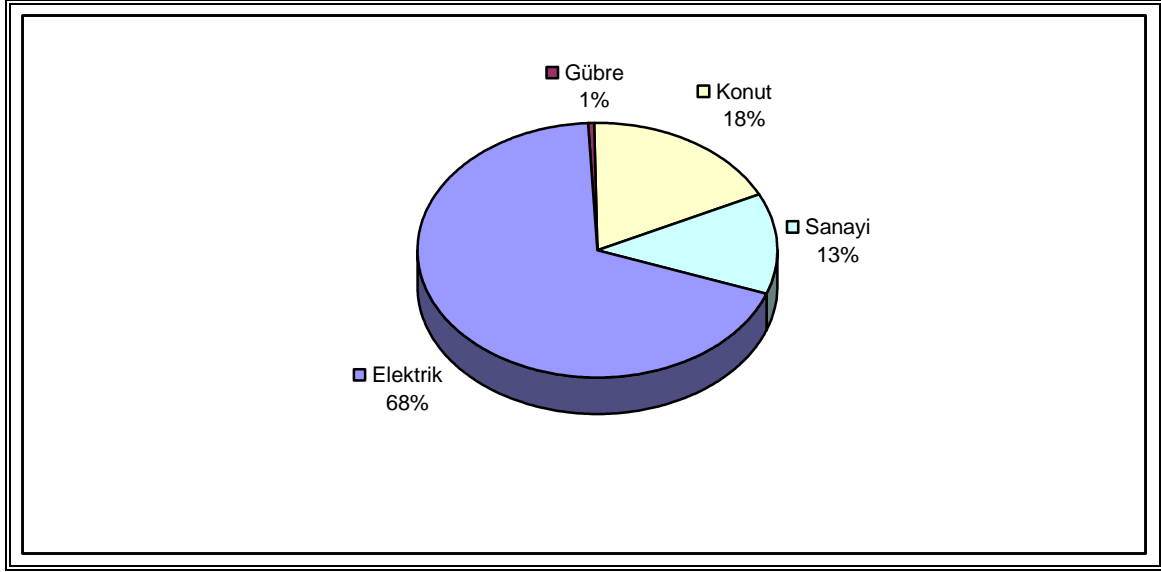
Yıllar	Talep Tahmini (milyon m ³)	2000 Yılına Oranla Artış (%)
2003	25.976	230
2004	30.756	257
2005	32.196	308
2006	46.047	325
2007	47.878	338
2008	49.463	350
2009	52.176	369
2010	55.102	389
2020	82.785	580

Kaynak: BOTAŞ.

Şekil 1’de sunulduğu üzere, Türkiye’de doğal gaz çoğunlukla elektrik enerjisi üretiminde kullanılmaktadır. Ancak, ülkenin elektrik enerjisi üretiminin büyük ölçüde ithal edilen bir kaynağa bağımlı hale getirilmesinin ve ithalât yapılan kaynağın da çeşitlendirilmemesinin ekonomimizin güvenliği açısından önemli bir tehdit ögesi oluşturduğu gözardı

edilmemelidir. Elektrik enerjisi üretiminde doğal gaz kullanım oranları ABD’de % 20, AB’de % 32 iken ülkemizde 2001 yılında % 40,4 gibi oldukça yüksek bir orandadır. Elektrik enerjisi üretiminde tek bir kaynağa önemli derecede bağımlılığın her zaman bir risk oluşturacağı değerlendirilmektedir.

Şekil 1: 2001 Yılında Doğal Gaz Satışlarının Dağılımı

Kaynak : BOTAŞ.

TÜRKİYE’DE HİDROKARBON KAYNAKLARIN İTHALÂTI

Ham Petrol İthalâtı

Türkiye, petrol ihtiyacını büyük oranda Suudî Arabistan, İran ve Libya gibi ülkelerden karşılamakta ve yılda yaklaşık 23 milyon ton ham petrol ve yaklaşık 3 milyon ton da işlenmiş petrol ürünü ithal etmektedir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasının hemen ardından

geliştirilen Bakû - Tiflis - Ceyhan petrol boru hattı projesi, yıllardır ülkemizin gündemindeki en önemli konular arasında yer almaktadır. Petrolün üretiminde, hattın inşasında ve işletmesinde pay ve kontrol sahibi olan bir ulusal kuruluşumuzun TPAO’nun da yer aldığı Bakû - Tiflis - Ceyhan boru hattı projesinin, Türkiye’nin 2000’li yıllarda giderek artacağı anlaşılan petrol ithalâtında, güvenilir bir kaynak çeşitliliği sağlayabileceği değerlendirilmektedir. Türkiye’nin ham petrol ithalâtında dışa bağımlılığı bir yana ithal ettiği bölgelerdeki siyasi istikrarsızlıkların artması enerjinin arz güvenliği açısından da bir endişe yaratmaktadır.

Tablo 7: Türkiye’de Ham Petrol İthalâtı

Yıllar	Ham Petrol İthalâtı (milyon ton)	Yerli Ham Petrol (milyon ton)	Ham Petrol İthalâtının Payı (%)
1997	23,34	3,46	87,1
1998	23,74	3,22	88,1
1999	22,98	2,93	88,7
2000	21,67	2,75	88,7

2001	23,24	2,55	90,1
------	-------	------	------

Kaynak: Petrol İşleri Genel Müdürlüğü.

Doğal Gaz İthalâtı

Ülkemizde doğal gaz ithalâtı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nca yapılan talep tahmini esas alınarak BOTAŞ tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu doğal gaz kaynaklarına ilâve olmak üzere, çok sayıda "al ya da öde" koşullu alım - satım anlaşması imzalanmış ve birçok ülkeye karşı taahhüt altına girilmiştir. Doğal gaz alımına yönelik mevcut ve bunlara ek olarak imzalanmış anlaşmalar Tablo 7'de sunulmuştur. Mevcut anlaşmalar gereğince, BOTAŞ yılda 67,8 milyar m³ doğal gaz almayı taahhüt etmiştir. Bu anlaşmaların dışında, Irak'la yılda 10 milyar m³ doğal gaz alımı için iyi niyet protokolü ve Azerbaycan'la 2004 yılından itibaren 2 milyar m³, 2007'den itibaren de 6,7 milyar m³ doğal gaz alımı için anlaşma imzalanmıştır. Mısır'la ise 4 milyar m³ doğal gaz alımı için görüşmeler sürdürülmektedir.

Tablo 8'de sunulan doğal gaz alım anlaşmalarının 67,8 milyar m³ seviyesindeki toplam rakamı, Tablo 6'da sunulan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından yapılmış olan talep tahminleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye'de 2020 yılına kadar doğal gaz açısından arz fazlalığı yaşanacağı değerlendirilmektedir. Depolama kapasitemizin de yeterli olmayacağı dikkate alındığında, alımı taahhüt edilmiş doğal gazın elden çıkarılmasının zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Tahmin rakamlarına dayanılarak yapılan bu değerlendirme ışığında, Türkiye'nin ihtiyaç fazlası doğal gazı Avrupa'ya ihraç etmesinin plânlandığı ancak, AB enerji piyasasındaki yaşanan yoğun rekabet, yüksek fiyatla alınan bu doğal gazın Avrupa'ya satışının kolay olmayacağını göstermektedir. (Demirmen, 2001: 11)

Tablo 8: Doğal Gaz Alım Anlaşmaları

Mevcut Anlaşmalar	Miktar (milyar m ³ /yıl)	İmzalanma Tarihi	Süre (Yıl)	Durumu
Rusya Federasyonu (SOYUZGAZ EXPORT)	6,0	14 ŞUBAT 1986	25	Devrede
Rusya Federasyonu (TURUSGAZ)	8,0	18 ŞUBAT 1998	23	Devrede
Cezayir (LNG)	4,0	14 NISAN 1988	20	Devrede
Nijerya (LNG)	1,2	09 KASIM 1995	22	Devrede
İran	10,0	08 AĞUSTOS 1996	25	Devrede
Rusya Federasyonu (Mavi Akım)	16,0	15 ARALIK 1997	25	Devrede
Türkmenistan	16,0	21 MAYIS 1999	30	2005'te devreye girecek
Azerbaycan (SOCAR)	6,6	12 MART 2001	15	2006'da devreye girecek
Toplam	67,8			

Kaynak: BOTAŞ.

PETROL VE DOĞAL GAZ FİYATLARINDAKİ DALGALANMALARIN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Türkiye hidrokarbon kaynaklarını ithal etmek için önemli bir parasal kaynak kullanmaktadır. Bu kapsamda, ithal edilen ürünlerin fiyatlarında meydana gelen değişimler önem arz etmektedir. Geçmişte, dünya ekonomisinde yaşanan krizler, uluslararası bunalımlar ve çeşitli savaşlar nedeniyle özellikle petrol fiyatlarında dalgalanmalar görülmüştür. Bu tür dalgalanmaların geçmişte Türkiye ekonomisi üzerinde büyük ölçüde olumsuz etkileri olmuştur. Irak savaşı çerçevesinde de benzer gelişmeler yaşanmakta ve Türkiye'nin enerji maliyetleri yükselmektedir. Örnek vermek gerekirse, 2001 yılının başında, varil başına 24 - 25 dolar

seviyesinde olan ham petrol fiyatı, 2003 yılı başında 29 - 31 dolar seviyesine yükselmiştir. Petrol fiyatlarının belirlendiği piyasalarda fiyat değişimlerini etkileyen başlıca aktörler sırasıyla OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü), OPEC dışı büyük üreticiler (Rusya Federasyonu, Meksika, Norveç, vb.), Uluslararası Enerji Ajansı, ABD, büyük petrol şirketleri (Exxon - Mobil, BP - Amoco, Royal Dutch - Shell, vb.), uluslararası mal borsaları ve enerji konusundaki uluslararası yayıncılar, düşünce kuruluşlarıdır. Hâlen dünya petrol tüketimi 77 - 78 milyon varil / gün düzeyindedir. Bu tüketimin yaklaşık 24 - 25 milyon varil / gününü OPEC, 35 milyon varil / gününü ise OPEC dışındaki büyük üretici ülkeler karşılamaktadır. Son yıllarda, bazı OPEC dışı üretici ülkelerin OPEC ile uyumlu fiyat politikaları uygulamaları ve OPEC'in varil başına 22 - 28 dolar

bandını uygulamakta sürdürdüğü kararlı politikalar nedeniyle petrol piyasasında istikrar sağlanmıştır.(Pamir, 2001) Buna ilâve olarak, Uluslararası Enerji Ajansı üyesi ülkelerin stratejik rezervler olarak tanımladıkları petrol stokları ile bu istikrara katkıda buldukları değerlendirilmektedir. Ancak, özellikle Irak savaşı nedeniyle dünya petrol arzının azalabileceği ve bu kapsamda petrol fiyatlarının yükselebileceği yönünde senaryoların geliştirilmesine neden olmuştur. Ne var ki, Irak savaşının beklenenin aksine çok kısa bir sürede tamamlanması fiyat dalgalanmaları ile ilgili endişelerin yerine olumlu beklentilere dönüşmesi petrol ithal eden ülkeleri rahatlatmıştır.

TÜRKİYE’NİN ENERJİ KORİDORU OLABİLMESİNİN ÖNEMİ

Günümüzde bilinen ve kabul edilen en önemli konu enerji arz güvenliği ve enerji kaynaklarının kontrolüdür. Türkiye bakımından enerji kaynaklarının kontrolü pek mümkün olmasa bile bulunduğu coğrafi konum nedeniyle hem orta Doğu hem de Orta Asya ve Hazar Denizindeki Petrol ve doğal gaz kaynaklarının dünya piyasalarına aktarılmasında bir enerji koridoru olma özelliğine sahip olabilirse hem kendi arz güvenliğini garanti altına almış olacak hem de ekonomik kalkınmayı sağlayabilecek bir istikrara kavuşmuş olacaktır. Türkiye’nin bu hedefi gerçekleştirmek üzere daha fazla çaba sarf etmesi ve daha önemli projeler geliştirmesi zorunludur. Mevcut ve plânlanan doğal gaz ve petrol boru hattı projeleri aşağıda sunulmuştur.(Pamir, 2001)

Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri

Türkiye ve Yunanistan arasında doğal gaz şebekelerinin irtibatlandırılması kapsamında, belirlenen teknik esaslar doğrultusunda her iki tarafça yapılan çalışmalar neticesinde geliştirilen, Yunanistan - Türkiye doğal gaz boru hattı projesi için çalışmalar devam etmektedir.

Avrupa’ya açılan ikinci kapımız olma niteliğindeki güzergâh ise Avusturya’ya ulaşacak olan Türkiye - Bulgaristan - Romanya - Macaristan - Avusturya doğal gaz boru hattı projesidir.

Azerbaycan - Türkiye doğal gaz boru hattı projesi ile Azerbaycan gazının Gürcistan üzerinden Türkiye’ye

taşınması amaçlanmaktadır. Hattın Türkiye’deki kısmı olan Horasan - Ceyhan bölümünün ön mühendislik çalışmaları tamamlanmıştır. Boru hattı inşasının 2004 yılının sonunda tamamlanarak devreye alınması plânlanmaktadır. Azerbaycan doğal gazının taşınması hususunda gündeme gelen Şahdeniz, Bakû’nün 70 km doğusunda yer almaktadır. Rezerv miktarının 1 trilyon m³ olduğu tahmin edilmektedir. Şahdeniz sahasına ilişkin üretim paylaşım anlaşması 1996 yılında imzalanmıştır. Söz konusu sahada üretim yapacak konsorsiyumda TPAO’nun % 9 hisseye sahip olması da ülkemiz açısından önem arz etmektedir. Azerbaycan’dan alınması plânlanan doğal gazın, Bakû - Tiflis - Ceyhan’a paralel bir hatla Türkiye’ye ulaştırılması hem ekonomik hem de stratejik açıdan büyük önem taşımaktadır.

Irak - Türkiye doğal gaz boru hattı projesi ile Irak’ta bulunan doğal gaz sahalarının geliştirilmesi sonucu üretilecek olan yıllık 10 milyar m³ miktarda doğal gazın, yapılacak bir boru hattı ile Türkiye’ye getirilmesi amaçlanmaktadır. Proje ile ilgili çalışmalar hâlen sürmektedir. Ancak, önümüzdeki dönemlerde Irak’ta muhtemel bir siyasal istikrarsızlık projeye ilişkin belirsizliği artırmaktadır.

Doğal gaz arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve doğal gaz arz açığının bir kısmının Mısır’dan sağlanacak gaz ile karşılanması amacıyla Mısır - Türkiye doğal gaz boru hattı projesi geliştirilmiştir. 1996 yılında yılda 10 milyar m³ gaz alınması plânlanmış, 2001 yılında alım - satım anlaşmaları imzalanmış, ancak proje daha sonra askıya alınmıştır. Türkiye’nin Avrupa’ya doğal gaz ihraç etmesi kapsamında değerlendirilen projenin askıya alınmasıyla, Mısır doğal gazının Avrupa’ya Libya - İtalya ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) - Yunanistan hatlarıyla ulaştırılma niyeti Mısır tarafından açıklanmıştır.

İran doğal gazı projesinin, doğal gaz temininde Rusya Federasyonuna bağımlılığın azaltılması açısından tercih edilebilecek bir seçenek olarak değerlendirilmektedir. Ne var ki, diğer Orta Doğu ülkelerinde olduğu gibi bu ülkede de ortaya çıkabilecek istikrarsızlıklar enerjinin arz güvenliği açısından her an bir olumsuzlukla karşı karşıya kalabileceğimiz unutulmamalıdır.

Petrol Boru Hattı Projeleri

Bölge petrollerinin dünya piyasalarına ulaştırılması amacıyla inşa edilecek olan Bakû - Tiflis - Ceyhan petrol boru hattı, Rusya Federasyonunun ekonomik ve siyasî nüfuz alanında yer alan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin siyasî ve ekonomik istikrar kazanmalarını sağlayacak çok önemli ve tarihî bir fırsattır. Bu açıdan da Bakû - Tiflis - Ceyhan ham petrol ana ihraç boru hattı projesi, sadece ekonomik açıdan değil, siyasî bakımdan da Türkiye'nin en önemli projelerindedir.

YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARI

Enerji ihtiyacı her ülkede olduğu gibi ülkemizde de nüfus artışı ve sanayileşmeye bağlı olarak artan bir seyir izlemektedir. Doğal olarak enerji üretimi ile tüketimi arasındaki açık büyümektedir. Bu durumda, sahip olduğumuz kaynaklardan daha etkin bir biçimde yararlanma gereği ortaya çıkmakta ve giderek daha çok önem kazanmaktadır. Enerji talebindeki artışın karşılanmasında AB'nin enerji hedeflerinde yer alan yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam enerji tüketimi içindeki payını artırma gayretleri, Türkiye'nin enerji politikalarını belirlerken dikkate alınması gereken hususlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel enerji üretim yöntemleri çevre kirliliğinin önemli nedenlerinden biridir. Bu yöntemlerde kullanılan fosil yakıtların tüketiminin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin yanı sıra bu yakıtların bir süre sonra tükenmesi de söz konusudur. Yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları (hidroelektrik enerji, jeotermal enerji, güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, biomas enerjisi) olarak isimlendirilen bu alternatif kaynaklardan yararlanılması, hidroelektrik enerji dışında kalan diğer enerji alanlarındaki teknolojik gelişmelerin yenilenmesi ve ekonomik açıdan geleneksel kaynaklarla rekabet edebilme güçlükleri nedeniyle henüz arzulanan düzeye ulaşamamıştır. Türkiye'de yenilenebilir enerji kaynaklarının araştırılmasına yönelik ilk çalışmalar 1960'lı yıllarda başlamasına rağmen henüz önemli bir gelişme sağlanamamıştır. Yenilenebilir kaynak olmaları, en az düzeyde çevresel etki yaratmaları, işletme ve bakım masraflarının az

olması ve en önemlisi yurt içi üretime bağlı olarak güvenilir enerji arzı sağlamaları, bu kaynakların Türkiye için önemini artırmaktadır.

Hidroelektrik Enerji

Hidroelektrik enerji, barajlar vasıtasıyla akarsulardan elde edilen ve Türkiye'nin kullanılabileceği en önemli yenilenebilir enerji kaynağıdır. Ne var ki, sahip olduğumuz hidroelektrik potansiyelimizin %70 kadarı henüz değerlendirilememektedir. Türkiye'nin hidroelektrik enerji kaynaklarından daha fazla yararlanabilmek için zaman içinde "Yap - İşlet Devret" ve "Yap - İşlet" modellerine ağırlık verildiği değerlendirilmektedir. (DPT, 2001: 23-29)

Jeotermal Enerji

Jeotermal enerji, yer kabuğunun derinliklerinden gelen ısıyı doğal olarak yeraltındaki sulara aktarılması ve ısınan suyun yeryüzüne ulaşması sonucu ortaya çıkan bir enerji türüdür. Ülkemiz jeotermal enerji potansiyeli açısından dünyadaki zengin ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye'de 1000 civarında sıcak ve mineralli su kaynağı mevcuttur. Bilinen jeotermal alanların %95'inin ısıtmaya uygun olduğu çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir. Ancak, ülkemizde jeotermal enerjiye dayalı elektrik üretimi oldukça düşük seviyede kalmıştır. Hâlen 20,4 MegaWatt (MW) brüt kurulu güce sahip Denizli - Kızıldere santrali günümüzde net 12 MW elektrik üretmektedir. Bunun yanı sıra Aydın - Germencik de 25 MW gücündeki elektrik santralinin "Yap - İşlet - Devret" modeli ile kurulması için çalışmalar başlatılmıştır. Bunların dışında elektrik üretimine elverişli üç jeotermal sahanın (Çanakkale - Tuzla, Aydın - Salavathı, Kütahya - Simav) mevcut olduğu bilinmektedir. Söz konusu jeotermal sahaların değerlendirilmeleri önem taşımaktadır

Güneş Enerjisi

Güneş enerjisi, güneşin yeryüzüne ulaşması ile suyun ısıtılması veya doğrudan elektrik üretilmesi yöntemleri ile kullanılabilen bir enerji türüdür. Güneş kuşağında yer alan ülkemiz, sahip olduğu güneş enerjisi potansiyeli açısından yenilenebilir enerji kaynakları içinde ayrı bir öneme sahiptir.

Tablo 9 : Güneş Enerjisi Potansiyelinin Bölgelere Göre Dağılımı

Bölgeler	Toplam Güneş Enerjisi (kWh / m ² - yıl)	Güneşlenme Süresi (saat / yıl)
GÜNEY DOĞU ANADOLU	1460	2993
AKDENİZ	1390	2956
DOĞU ANADOLU	1365	2664
İÇ ANADOLU	1314	2628
EGE	1304	2738
MARMARA	1168	2409
KARADENİZ	1120	1971

Kaynak : Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü.

Türkiye’de güneş enerjisinin kullanımının bir yolu güneş kolektörleri, diğer bir yolu ise güneş pilleri sistemidir. Ülkemizde kurulu olan güneş kolektörü miktarı 2001 yılı için 7,5 milyon m² civarındadır. Çoğu Akdeniz ve Ege Bölgelerinde kullanılmakta olan bu sistemlerden yılda yaklaşık 290.000 tepısı enerjisi üretilmektedir. Güneş kolektörlerinin ürettiği ısı enerjisinin birincil enerjimize katkısı yıllara göre aşağıda sunulan Tablo 10’da yer almaktadır.

Tablo 10: Güneş Enerjisi Üretimi

YIL	GÜNEŞ ENERJİSİ ÜRETİMİ (bin tep)
1998	210
1999	236
2000	262
2001	290

Kaynak: Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü.

Güneş pilleri, elektrik şebekesinin olmadığı, yerleşim yerlerinden uzak yerlerde tasarruf sağlaması açısından uygun

görülmektedir. Bu nedenle, genellikle sinyalizasyon ve kırsal bölgelerin elektrik ihtiyacının karşılanması uygulamalarında kullanılmaktadır. Güneş pili kurulu gücü 300 kW civarındadır ve ülkemizde hâlen telekomünikasyon istasyonları, yangın gözetleme istasyonları, deniz fenerleri ve otoyol aydınlatmasında istifade edilmektedir.

Rüzgâr Enerjisi

Rüzgâr enerjisi, rüzgârın itme gücünün mekanik yöntemlerle özellikle elektrik üretiminde kullanılan bir enerji türüdür. Tamamen doğal bir kaynak olduğu için kirliliğe neden olmayan, sürekliliği ve arz güvenliğinin yanı sıra en ucuz yenilenebilir enerji kaynaklarından biri olması sebebiyle son yıllarda hızla artan bir enerji kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. AB’de kapasite her yıl yaklaşık olarak % 40 oranında artmaktadır. Günümüzde AB ülkelerinde 5 milyon insanın elektrik enerjisi ihtiyacı rüzgâr enerjisi ile karşılanmaktadır. AB’de rüzgâr enerjisi endüstrisi, 2010 yılına kadar 60.000 MW kurulu kapasiteye ulaşmak suretiyle yaklaşık olarak 75 milyon insanın elektrik enerjisi ihtiyacını karşılamayı hedeflemektedir. AB, verimliliği açısından uygun olan rüzgâr enerjisinin toplam enerji tüketimi içindeki payını artırmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, 1999 EYLÜL ayı itibarıyla toplam kapasite 8139 MW iken, 2003 yılında toplam kapasitenin 21.833 MW olması öngörülmektedir. (Uyar, 1999: 7)

Tablo 14: Avrupa’da Rüzgâr Enerjisi

ÜLKE	EYLÜL 1999 KAPASİTE (MW)	2003 YILI İÇİN ÖNGÖRÜLEN KAPASİTE (MW)
Danimarka	1606	2645
Almanya	3817	6774
Hollânda	405	1179
İspanya	1180	5580
İngiltere	350	1313
Diğer Ülkeler	781	4342
TOPLAM	8139	21.833

Kaynak : European Wind Energy Association.

Türkiye’nin şebeke bağlantılı ilk rüzgâr santrali, otoprodüktör[†] santral olarak, Çeşme - Germiyan’da 1,74 MW gücünde olacak

[†] Otoprodüktör : Kendi kullanımı için kendi enerjisini üreten santraller.

şekilde 1998 yılında yapılmıştır. “Yap - İşlet - Devret” modeli ile ilk rüzgâr santrali İzmir - Alaçatı’da 7,2 MW’lık güçte inşa edilmiştir. Mevcut santrallerin yanı sıra, “Yap - İşlet - Devret” modeli kapsamında bugüne kadar Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından değerlendirilen rüzgâr çiftliği projelerinin toplam kurulu kapasitesinin 2547 MW olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Bunun yanı sıra Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından yapılan ve Tablo 15’te sunulan bir projeksiyona göre gelecek 25 yıllık süre içinde ulaşılması beklenen toplam kapasitenin 11.200 MW olacağı öngörülmektedir. (**Karaata ve Ekmekçi, 2002: 20**)

Tablo 15 : Türkiye’de Rüzgâr Enerjisi Üretim Projeksiyonu

Yıl	Plânlanan Üretim Kapasitesi (MW)	Toplam Enerji Arzındaki Payı (%)
2005	1359	1,53
2010	2979	2,31
2015	5142	2,91
2020	7849	3,23
2025	11.200	3,55

Kaynak : Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü.

Türkiye’nin rüzgâr enerjisi potansiyelinin 83.000 MW civarında olduğu tahmin edilmektedir. Dünyada gittikçe önem kazanmakta olan, temiz ve süreklilik arz eden yenilenebilir enerji kaynağının en önemli özelliklerinden biri de istihdam imkânı yaratmasıdır. Bunun yanı sıra, rüzgâr türbinleri hava kirliliği üretmemekte, rahatlıkla çiftçilik ve hayvancılık gibi arazi kullanımlarıyla birlikte varolabilmektedir. Bu nedenle, azalan maliyetleri, yeni istihdam imkânı yaratması ve düşük çevresel etkisiyle Türkiye’nin sahip olduğu rüzgâr enerjisi potansiyelinin değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Biyomas Enerji

Biyomas enerji kullanımı, klâsik ve modern olmak üzere iki grupta ele alınmaktadır. Klâsik biyomas enerji kaynakları, ormanlardan elde edilen yakacak odun ile bitki ve hayvan artıklarından oluşmaktadır. Modern biyomas enerji kaynaklarını ise; enerji ormancılığı ürünleri ile orman ve ağaç endüstrisi atıkları, enerji tarımı ürünleri, tarım kesiminin bitkisel artıkları, kentsel atıklar, tarımsal endüstri atıkları şeklinde sıralamak mümkündür.

Modern biyomas enerji kaynakları içinde yer alan enerji ormancılığı günümüzde önemli bir yere sahiptir. ABD ve AB ülkeleri başta olmak üzere gelişmiş ülkelerde enerji ormanı için çalışmalar başlatılmıştır. Özellikle, Kanada ve İsveç petrol nedeniyle dışa bağımlılıklarını azaltabilmek için dünyada enerji ormancılığı konusunda uygulanan en büyük iki projeyi yürütmektedirler. Kanada, 1976 yılında başlattığı “Energy From The Forest (ENFOR) (Ormandan Enerji)” projesi ile orta ve uzun dönem sonunda enerji ormancılığının ülkenin birincil enerji kaynağı olmasını amaçlamaktadır. Kanada, 2050’li yıllarda enerjisinin yaklaşık % 50’sini enerji ormancılığı ile karşılamayı plânlamaktadır. (Saraçoğlu, 2002: 39)

Türkiye’de orman alanı 20,7 milyon hektardır. Orman alanlarının tamamı verimli değildir. Bu nedenle, ürün verebilen orman alanı 9,9 milyon hektardır. Geriye kalan 10,8 milyon hektar orman alanı ise verim gücü düşük ormanlardan oluşmaktadır. Ülkemizde orman varlığının % 31’ine karşılık gelen 6,4 milyon hektarlık alanın 4 milyon hektarlık kısmı çok bozuk - baltalık orman alanıdır. Bu kapsamda, bozuk ormanlık alanda enerji ormancılığı ile ilgili çalışmalar yapılmasında fayda mütalâa edilmektedir. 2001 yılı itibarıyla, Türkiye’de enerji ormancılığı için tesis edilen alan 535.000 hektardır. (Saraçoğlu, 2002: 41) AB ülkeleri ile mukayese edildiğinde Türkiye’deki alanın oran itibarıyla daha az olduğu değerlendirilmektedir. Günümüzde AB ülkelerinde enerji tüketiminin % 2 - % 3’ü biyomas enerji ile karşılanmaktadır. Bazı AB ülkelerinde biyomas enerjinin payı % 10 - %

16 düzeyinde bulunmaktadır. 2020 yılında modern biomas enerji üretiminin ABD’de 235 - 410 milyon tep, Almanya’da 11 - 21 milyon tep, Japonya’da 9 - 12 milyon tep olması plânlanmıştır.

Enerji ormancılığı, enerjide bir anlamda dışa bağımlılığın azaltılmasının yanı sıra, ticarî değerinin yaratacağı gelir artışıyla da kırsal kesim ile kentli kesim arasındaki gelir eşitsizliğinin azalmasına yardımcı olabilecektir. Aynı zamanda, sürdürülebilir bir kalkınma için “olmazsa olmaz” koşul olan enerji arzının güvenliği ve sürekliliği açısından da büyük önem arz etmektedir. Enerji tarımı, modern biomas enerji kaynakları arasında yer almaktadır. Enerji bitkileri olarak tanımlanan c₄ tipi bitki grubu konusunda ülkemizde yeteri kadar bir bilinç oluşmadığı değerlendirilmektedir. Bu konuda devletin öncülüğünde aktif bir çalışma programı başlatılmasının ve Türkiye’nin sahip olduğu tarımsal potansiyelin bu amaç doğrultusunda değerlendirilmesinin ülkemiz açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

SONUÇ

Türkiye sahip olduğu enerji kaynakları itibarıyla kendi kendine yetememektedir. İster istemez enerjide dışa bağımlı bir yapı içinde gereksinimlerini karşılama yoluna gitmektedir. Dışa bağımlılığın yaratmış olduğu risk enerjinin de maliyetini artırmak da ülke kaynaklarının optimum bir şekilde değerlendirilmesine de bir engel teşkil etmektedir.

Ülkemizin zaman kaybetmeksizin, ulusal enerji politikalarını gözden geçirmesinde fayda vardır. Enerji politikalarımızın, millî menfaatlerimiz esas alınarak, öncelikle mevcut ulusal kaynaklarımızı devreye sokacak şekilde belirlenmesinin dışa bağımlılığımızı azaltmak için bir zorunluluk olarak kendisini göstermektedir. Ayrıca, bu politikaları tamamlayacak biçimde, yurt içinde ve yurt dışında özellikle arama ve üretim projelerinde hissedar ve işletmeciler olarak yer alınmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Doğal gaz ithalat anlaşmalarının uygun fiyat üzerinden yapılması, doğal gazın zamanında temin edilebilmesi, kaynak çeşitliliği yaratılması, millî

menfaatlerin ve enerji güvenliğinin dikkate alınması hususlarının hayati önem taşımaktadır.

Bunun yanı sıra yenilenebilir enerji kaynaklarına daha fazla ağırlık verilmesi gerekmektedir. Türkiye’nin jeotermal enerji kapasitesinin artırılması için elektrik üretimine elverişli jeotermal sahaların geliştirilmesidir. Ayrıca, Güneş kuşağında yer alan Türkiye’de güneş enerjisinin kullanımının teşvik edilmelidir. Buna ilaveten modern enerji kaynakları arasında yer alan enerji tarımı ve enerji ormancılığı ile ilgili olarak ülkemizde yeteri kadar bir bilinç oluşmadığı değerlendirilmektedir. Bu konuyla ilgili çalışmaların ivedilikle yürürlüğe konulmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, biomas tesislerinin ve çöp termik santrallerinin sayıları artırılmalıdır.

Türkiye bulunduğu coğrafi konum nedeniyle Orta Doğu, Orta Asya ve Hazar Denizindeki petrol ve doğal Gaz kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılmasında önemli bir katkı sağlayabilir. Bugün geldiğimiz noktada yaşanan sıkıntıların temelinde iki olgu yatmaktadır. Birincisi, dünya enerji kaynaklarının kontrolü; diğeri ise enerjinin arz güvenliğidir. Bu gerçekler günümüz dünya siyasasının şekillenmesinde büyük bir öneme ve role sahiptir. Bu bağlamda Türkiye’nin de sahip olduğu imkan ve kabiliyetleri doğrultusunda doğu ile batı arasında bir enerji koridoru niteliğine haiz bir ülke konumuna ulaşabilmek için büyük çaba harcaması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- PAMİR, A. Necdet, “Eğrisiyle Doğrusuyla Türkmen Gazi”, <http://www.avsam.org> (28.05.2003)
- PAMİR, A. Necdet; “Dünya’da ve Türkiye’de Enerji Güvenliği” Enerji Arenası’nda sunulan bildiri, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, HAZİRAN 2001. <http://www.avsam.org> (03.06.2003)
- BP (June 2002), Statistical Review of World Energy. www.bp.com/centers/energy
- DPT (2001), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, Elektrik Enerjisi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- DEMİRMEN, Ferruh, “Doğal Gaz Arz - Talep Sorunu”, Dünya Enerji, 2001 EYLÜL, Sayı 11.
- SARAÇOĞLU, Nedim (2002) “Yenilenebilir Çevre Dostu Enerji Kaynağı : Enerji Ormancılığı”, Türkiye Mimar Mühendis Odaları Birliği, Elektrik Mühendisleri Odası, Elektrik Mühendisliği Dergisi, cilt 42, sayı 412, Şubat, ss. 41
- KARAATA, Selçuk ve EKMEKÇİ, Umut (2002), “Wind Energy and Technological Diffusion Process in Turkey”, EADI (European Association of Development and Training Institute) Slovenia, Eylül, ss. 20

— UYAR, Tanay Sıtkı (1999) “Türkiye Enerji Sektöründe Karar Verme ve Rüzgâr Enerjisinin Entegrasyonu”, www.emo.org.tr/enerji.html

— TÜSİAD (1998) “21 nci Yüzyıla Girenken Türkiye'nin Enerji Stratejisi”. www.tusiad.org.tr (05.06.2003)

— www.enerji.gov.tr

— www.botas.gov.tr

— www.eie.gov.tr

A CRITICAL REVIEW OF THE EMPIRICAL STUDIES ON THE LINKS BETWEEN OPENNESS AND ECONOMIC PERFORMANCE

Muhittin KAPLAN

ABSTRACT: Most of the studies carried out on the openness and economic performance show that openness has a positive impact on the economic performance. However, theoretical literature on this subject indicates that this relationship is indirect rather than being direct. In particular, the positive impacts of openness initially show itself on the resource allocation, technology transfer, scale economies and foreign intermediate goods and later this positively influences the performance. Regarding all these, in this article, an empirical survey of studies on the link between openness and economic performance are surveyed and the difficulties and shortcomings of this empirical literature are critically summarized.

Keywords: Openness, economic growth, economic reform.

DIŞA AÇIKLIK VE EKONOMİK PERFORMANS ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE AMPİRİK BULGULAR

ÖZET: Dışa açılma ve ekonomik performans üzerine yapılan ampirik çalışmaların büyük çoğunluğu dışa açılmanın ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğunu göstermektedir. Fakat bu konudaki teorik literatür incelendiğinde bu ilişkinin direkt değil daha ziyade dolaylı olduğunu göstermektedir. Şöyle ki; dışa açılmanın olumlu etkileri önce kaynak dağılımı, teknoloji transferi, ölçek ekonomileri ve yabancı ara mallar üzerinde hissedilir ve daha sonra bu performansı pozitif yönde etkiler. Bütün bunları göz önüne alarak, bu makalede, dışa açılma-ekonomik performans üzerine yapılmış olan ampirik çalışmaların bir taraması yapılmakta ve bu literatürde karşılaşılan zorluklar eleştirel bir yaklaşımla özetlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dışa açılma, ekonomik büyüme, ekonomik reform.

INTRODUCTION

It is often argued that outward-oriented countries grow faster than inward-oriented countries or outward-oriented trade policies are superior to restrictive, inward-oriented ones. Over time, an enormous empirical literature has accumulated on the subject and shown that there is a positive relationship between openness and growth. A large body of this evidence comes from cross-section studies of openness. However, the theoretical literature on the subject shows that the relationship between openness and growth is rarely direct[‡]. The impact of openness is first

observed on resource allocation, scale economies, input availability, competition, and technology spillovers. Then, the effect of openness potentially translates into growth effects through these channels. Surprisingly, the specific links are given relatively little attention in the early empirical literature (Jenkins, 1995:16). Only quite limited numbers of studies explicitly analysed the direct effects of trade policy[§]. This is mainly because it is difficult to measure some of the links and the data is not readily available. In other words, the openness-growth relationship cannot be fully understood without

[‡] See Taylor (1994), Grossman & Helpman (1992), Young (1991), Romer (1990), Aghion and Howitt (1996), and Rivera-Batiz and

Romer (1991) for more information on this point.

[§] The empirical literature on the links between openness and growth is surveyed by Havrylyshyn (1990) and Tybout (1992).

understanding the impact of openness on the specific linkages mentioned above but it is difficult to measure these links directly. To put the existing empirical literature into perspective, we can think of these complex relationships provided in the theoretical literature within a simple model, which involves export, import, price, and output equations.

From the discussion in the theoretical literature, we know that the input availability effect of openness can be represented by the import function; the allocation and technology spillover effects by the export function; the import discipline, scale economies and allocation resources by the price equation. Within an economic modelling framework, the direct effects of openness shown by export, import, and price equations constitute the 'structural relationships' of the model. The final effect of openness is represented by an output equation that specifies output as a function of trade policy. Because this equation is found by substituting structural equations into the output equation, it is called a 'reduced form' relationship.

In this sense, the empirical literature, whose ultimate aim is to attempt to draw inferences on the relationship between openness and growth, has developed in two directions. First, empirical analyses of the relationship between growth and openness have been carried out using reduced form equations. Second, empirical analyses have focused on the estimation of structural relationships in order to measure the effect of openness on one of the specific links and draw inferences about the openness-growth relationship through that specific route. The bulk of the literature has concentrated on the first approach, estimating a reduced form relationship using aggregate data. In these, the rate of growth of output is simply considered to be a function of a trade policy proxy and the rate of growth of capital and labour. The second approach involves estimating the exports, imports, and price setting equations.

In the remaining part of this article, we review the empirical literature on the effects of openness on economic performance. Section 2 provides a critical review of the empirical literature on the reduced form relationship that relates openness directly to growth. This section is centred around the discussions on the difficulties related to finding an objective measure of openness and the strategies developed to overcome these difficulties. The rest of the article is devoted to the empirical evidence on the links between openness and growth. Section 3 reviews export and import functions in the literature, stressing the importance of estimates of price and income elasticities. The importance of export-import functions for the openness-growth relationship will also be discussed in this section. Section 4 reviews the empirical literature on the effect of openness on competition and presents empirical evidence on the relationship between price-cost margins and openness. Section 5 concludes.

OPENNESS AND GROWTH

There is a considerable empirical literature on the relationship between trade policy and long-run economic growth^{**}. However, the results of empirical studies on the subject have always come under criticism for two reasons (Edwards, 1993): (1) difficulties arising from the absence of theoretical links that relate the trade policy to long-run equilibrium growth; (2) empirical problems stemming from the measurement difficulties of trade orientation or finding an objective way of classifying trade regimes. These two fundamental questions have been the main concern of much of the empirical literature on openness and growth.

The first criticism is the lack of a formal theoretical model behind the empirical studies. This problem is solved once the new growth theory has provided the necessary conceptual framework for the analysis of the relationship

^{**} The empirical literature on openness and growth is surveyed by Edwards (1993), Greenaway and Sapsford (1994), Falvey (1996), Rodriguez and Rodrik (2000), Greenaway, Morgan and Wright (2002).

between trade policy and long-run growth. However, it is worth mentioning that the empirical literature on openness and growth has progressed independent of any firm theoretical basis. This may also explain why the empirical literature on openness is more concerned about finding an objective measure of trade policy than concentrating on linkages between openness and growth.

The second criticism of the empirical literature on openness and growth is the lack of an objective measure of trade policy. To overcome these criticisms, the literature on openness and growth has resorted to four types of strategies. The *first strategy* is to use export growth or share of exports in GDP as a trade policy proxy (Feder, 1982). This was achieved by decomposing the effects of trade policy on growth into two stages. In the first stage, it is assumed that openness will encourage exports by reducing anti-export bias. In the second stage, it is proposed that the higher exports are translated to a higher rate of growth. Therefore, a positive effect of export expansion on growth is interpreted as an evidence for a positive impact of openness on growth. The *second strategy* (Dollar, 1992; Sachs and Warner, 1995) focuses on constructing alternative indicators, proxies of trade policy. These proxies range from subjective trade orientation indices of the early literature to recent proxies that are more objective. More than ten different openness proxies are developed in the literature. The *third strategy* (Edwards, 1992, 1998) is to use all proxies, including subjective indicators, to test whether the findings are sensitive to the choice of a particular proxy^{††}. This involves using more than one proxy separately or using one proxy, which is the combination of many proxies. The *fourth strategy* (Ben-David, 1994) is to compare the convergence coefficients among liberalising and non-liberalising countries.

Feder and the Early Empirical Literature

Early empirical work on growth attributed a special role to exports without reference to any theoretical model to justify the effects of openness on the rate of growth. Feder (1982) argued that, by providing there is an efficient allocation of resources and removing export bias, openness leads to the expansion of exports in the first stage. In the second stage, all intermediate effects of openness are attributed to the expansion of exports. In other words, export growth might affect output growth through the positive spillovers it generates, exploiting scale economies, allowing input availability by relaxing the foreign exchange constraint, and encouraging competitiveness.

To analyse the relationship between the rate of growth of exports and output growth, Michaely (1977) calculated the Spearman rank coefficient between the rate of growth of exports share of GNP and per capita output growth making use of cross-section data from 41 countries for the period 1950-73. He found a significantly positive Spearman rank coefficient (.308) for the sample as a whole, and an even higher coefficient (.523) for a sub-sample of 23 middle-income countries. Using the same methodology, Balassa (1978) and Kavoussi (1984) confirmed his results that there is a high correlation between growth and exports. However, these results were criticised on a number of grounds. *First*, it is noted that by focusing on the correlation coefficient, the role of other factors was ignored. *Second*, no distinction was made between endogenous and exogenous variables, i.e. the direction of causality was not determined. *Third*, the analysis has no firm theoretical basis.

Later studies attempted to overcome these criticisms by formulating a conceptual framework based on a neo-classical production function. In his pioneering work, Feder (1982) formalised these ideas for first time in a simple two-sector model^{‡‡}. In his regression analysis,

^{††} See Edwards (1998) for the justification of this point.

^{‡‡} The production function methodology was used for the first time by Michalopoulos and Jay (1973) and later by Balassa (1978), and Tyler (1981). However, Feder (1982) explicitly used the links between openness and

using a sample of 31 semi-industrialised countries for the period 1964-73, he found that marginal productivities in the export sector are significantly higher than in the non-export sector. His estimation results confirmed a significantly positive effect of export externalities. Thus, Feder concluded that, although both effects were present, export externalities were more important than productivity originated differentials. Following Feder's seminal work, a voluminous empirical literature^{§§} has accumulated, aimed at extending and clarifying his results in many ways.

Choice of Sample

The first important extension of the Feder's results involved testing whether the relationship between export expansion and growth holds for all LDCs. The fact that some of the work done was about semi-industrialised countries cast doubt on the general applicability of this growth equation formulation. A number of different methodologies have been used to test this proposition. While some authors use dummy variables for poor countries in cross-country growth equations, others divide the sample into poor and middle-income countries using arbitrarily chosen income levels and estimated a growth equation for each group separately.

Michaley (1977), using rank correlation showed that correlation between export growth and growth is highly significant for middle-income countries contrary to low-income countries whose correlation is zero. Tyler (1981) in his cross-section analysis with 55 countries used a production function approach and concluded that some basic level of development is necessary for a country to have a growth effect from export performance. Using the same technique but with a larger sample size, Kavoussi (1984) and Ram (1985) confirmed earlier results that the coefficients of export growth were significantly larger for

middle-income countries when compared to low-income countries.

Kohli and Singh (1989) followed a different methodology and divided countries due to trade structure instead of income level. They have called countries with a rate of growth of exports exceeding 6 per cent per annum as outward oriented and other countries as non-outward oriented countries. Using the data on 41 countries for the period 1960-70 and Feder's formulation, they found that the coefficients of export growth were positive for both group of countries. Balassa (1984) however reached a different conclusion. He regressed GNP growth on export, size of the labour force and the domestic investment output ratio for cross-section of ten countries. He found out that the rate of economic growth would be higher the lower is the level of development. Greenaway and Sapsford (1993) found in their cross-section study for 104 countries that the strength of export growth relationship changes over time. And they have interpreted this result as indirect evidence for the support of a threshold effect.

The Role of Demand

The second question raised from Feder's results was whether favourable world demand conditions has played any role in determining the observed positive relationship between export growth and economic growth. It is noted that changing world demand for LDCs' exports may affect their economic performance (Singer, 1988; Gray and Singer, 1988)

To test the hypothesis that whether earlier results hold under different world market conditions, Balassa (1985) took the 1973 oil shock as the end of favourable demand conditions in world markets. Using the production function approach, he found that the estimated coefficient of (\dot{X}/X) for the post oil shock period exceeds that of the first period. Balassa interpreted this result as an evidence of advantages of export-oriented policies in the face of an external shocks. Using the same methodology, Ram (1985,

growth for the first time in a formal modelling framework.

^{§§}This empirical literature has been surveyed by Jung and Marshall (1985), Greenaway and Sapsford (1994), and Edwards (1992).

1987) reached similar conclusions. On contrary, Rana (1988) found that favourable demand conditions have a significant effect on export growth and hence the rate of growth. He repeated Balassa's work but using the same sample of 41 countries for both periods. His estimation results confirmed the positive relationship between export growth and growth but the coefficients for post-1973 were smaller than the pre-1973 period. He concluded that Balassa's result is closely related to the use of different sample sizes in pre and post-1973 periods. The later studies by Kohli and Singh (1989) and Esfahani (1991) confirmed the significance of favourable demand conditions on export and economic performance.

Gray and Singer (1988) found similar results using a different methodology. They classified countries as facing favourable and unfavourable world demand and used the Spearman rank coefficient. They found that there is a strong positive correlation between export growth and GDP growth for countries facing favourable world demand conditions, but for the other group of countries, the correlation is low or does not exist. They concluded that outward orientation could not be considered as a universally acceptable policy for all conditions and countries.

Measuring Openness

For a number of reasons, the recent empirical literature on openness and growth focuses on finding out more reliable measures of openness. First, the dissatisfaction with the use of export growth as a proxy for openness increased over time. Second, the conceptual framework that links openness to long-run growth has been provided by the new growth theories. At the same time, this left the decomposition strategy of the early literature ungrounded. Third, Levine and Renelt (1992) showed that imports and total trade could be substituted for exports in cross-country regressions because coefficient estimates and standard errors are essentially the same for all

three variables. In other words, exports per se are not important, but exports are one of the many proxies used to measure trade policy. In his 1993 survey article, Edwards mentioned that finding more reliable measures of openness is an important challenge in the empirical literature on openness. Researchers in the recent empirical literature concentrate on finding reliable proxies of openness.

In his very influential paper, Dollar (1992) demonstrates that openness is positively correlated with growth over the period 1976-85 for a sample of 95 developing countries. The main contribution of Dollar (1992), in addition to the empirical evidence on openness, lies in the construction of his openness proxy as a combination of two related indices. These two indices are an "index of real exchange rate distortion" (Distortion) and an "index of real exchange rate variability" (Volatility). He argues that openness could be represented by the combination of a low level of protection, which provides a favourable real exchange rate for exporters and little variability in the real exchange rate, which sustain these incentives over time. Using the data on the relative prices levels (RPL_i) from the Summers and Huston data set, he constructs the cross-country distortion index as follows. He argues that relative prices differ because of differences in trade barriers and in the prices of non-traded goods across countries. To find out the size of trade barriers among countries, he corrects RPLs for non-traded goods by regressing the RPL_i on the level and square of GDP per capita, regional dummies for Latin America and Africa, and year dummies. Then Dollar defines his distortion index as a ratio of the actual RPL to the predicted value of RPL from the above regression. In his regression analysis, he uses the mean value of the distortion index as the level of distortion, and the variation around this mean as the variability index for each country. His estimation results have shown that, while capital accumulation is positively related to the per capita GDP growth, distortion and variability are related negatively with growth.

In a similar study, but carried out at a more disaggregated level, Easterly (1993) shows that distortions in input prices have negative and significant effect on growth, but distortions in consumer goods prices have no significant effects on growth.

Lee (1993) finds that trade policy restrictions have a significantly negative effect on the rate of growth in the transitional period. Using the input availability argument given in the previous section, he extends the Solow model, in which foreign inputs enter into the production function as an additional factor, and in which the trade interventions affect growth through the foreign inputs used in domestic production. Furthermore, he argues that the distortionary effects of tariffs on the growth rate depend on free trade openness (denoted by π). That is, the growth reducing effect of the same level of trade distortion will be higher, the higher the share of inputs in the value added in trade. Then, he defines the composite measure of trade policy indicator as $\pi \log(1 + \text{tariff})$. To construct the π , he regresses import shares on land area, distance from major trading partners, import tariffs, and the black market premium. Then, he defines the free trade openness (π) as the predicted value of imports when the actual value of tariffs and black market premium are zeros. To find out the impact of trade policy distortions on growth, Lee regresses the output growth on trade distortions (tariff and black market premium) investment, initial income, and schooling for a sample of 81 countries over the period 1960-85. The regression results show that tariff rates and the black market premium negatively affect growth.

Sachs and Warner (1995) introduce an index of openness that combines information about several aspects of trade policy to overcome the criticisms about the lack of a reliable openness proxy. In fact, their openness indicator is a dummy variable that takes the value 0 if the economy is closed and takes 1 for an open economy. They identify a country as a closed economy if a country had; (i) tariff rates higher than 40%; or non-tariff barriers covering more than 40% of imports; or (iii) a

socialist economic system; or (iv) a state monopoly of major exports; or (v) a black market premium higher than 20%. Their regression results show that open economies grow 2.44 percent higher than closed economies once the initial income, schooling, government consumption as a share of GDP, coups per year, relative investment goods prices, the ratio of investment to GDP are controlled for.

Difficulties in defining satisfactory and convincing summary measures of trade policy that can be used in empirical analysis are partly solved by the introduction of more creative proxies as discussed above. However, the fact that the existing proxies are either subjective or restricted only to limited aspects of trade policy leaves the relationship between openness and growth a question of to what extent these indices are indicators of trade policy. To tackle this problem, Edwards (1992) follows a different strategy, which involves determining whether econometric results are robust to alternative indices. He reasons that the imperfections in specific proxies would be irrelevant so long as the positive impact of openness is robust across different openness proxies.

Edwards (1992) uses ten different openness proxies in his cross-sectional study for 30 developing countries over the period 1970-82. Assuming that a small developing country's capacity to absorb new technology developed in the advanced nations depends positively on the degree of openness he derived and estimated the following model of endogenous technological progress,

$$\dot{y}/y = \alpha_0 + \alpha_1(I/y) + \alpha_2 \text{Gap} + \alpha_3 z^{op} + \varepsilon$$

where y is output (\dot{y}/y , growth rate of output), I is investment, Gap is technology gap between developing and developed countries and z^{op} is the trade policy proxy. The proxies used in empirical analysis were Leamer (1988)'s overall restrictiveness proxy, the average black market premium, the volatility of the black market premium, Dollar (1990)'s relative price distortions, average tariffs for all items, average tariffs for the manufacturing,

average non-tariff barriers, trade distortions index, effective rates of protection, and the World Bank (1987)'s outward orientation index. In all except one proxy (non-tariff barriers), the estimation results show that trade policy has a significant effect on growth. Using the same strategy, Harrison (1996) uses seven different proxies of trade policy in a fixed-effects panel model. However, he finds that only three out of seven proxies exhibit a robust relationship with GDP growth.

In a similar study, Edwards (1998) goes a step further and combines all these different indices into one openness proxy using principle component analysis. He argues that single proxies developed in the literature might not capture the full impact of openness on growth. However, we can create a single openness proxy that combines different aspects of openness represented by a different set of alternative proxies using principle component analysis. To examine the impact of openness on total factor productivity growth, he uses a somewhat different set of nine alternative indicators of openness including the one obtained from principle component analysis. In his empirical analysis, he regresses total factor productivity growth on openness proxy, initial income, and schooling. Empirical results show that there is a significantly positive relationship between openness and productivity growth and the results are consistent across different proxies.

A different approach to the analysis of the impact of openness on growth has been developed in parallel with the convergence literature. Ben-David (1994) argues that the allocation and the technology spillover effects of openness leads to a reduction in the dispersion of income levels among liberalising countries. To examine the effect of trade on convergence, he regresses the annual change in income disparity on a trade barrier index. The empirical results confirm that income differentials are closely related to the trade barriers. In a similar study, Gundlach (1997) reaches a similar result in testing the proposition by Barro et al. (1995). Barro et al. (1995) argue that adjusting to their steady

state, open economies grow faster than closed economies because open economies can acquire intermediate inputs more quickly due to the availability of international financial markets. Gundlach (1997) tests this proposition using the data from 22 developing countries over the period of 1960-1985. He finds that the convergence rate is 5.1% for open economies and 1.5% for the closed economies.

Until now, a lot of effort has been spent to find an objective, reliable measure of trade policy and a number of comprehensive indicators of trade policy have been developed as explained above. However, the empirical literature on the openness-growth relationship is not without critics. Rodriguez and Rodrik (2000) provide very comprehensive criticisms of the empirical literature on the relationship between trade policy and economic growth. They show that the positive relationship between openness and growth obtained in most of the studies in empirical literature has serious shortcomings. Their criticism concentrates on the fact that the openness proxies employed in the literature are poor indicators of trade policy and there were many flaws in the construction of these proxies. In many cases, openness proxies are not related to trade policy but rather highly correlated with other sources of economic performance^{***}. They conclude that there is little evidence that open trade policies are significantly related to economic growth.

The second criticism is related to the direction of causality between output growth and some of the openness proxies. As mentioned by Jung and Marshall (1985), rapid growth of exports cause a higher rate of growth but it is, equally true that fast growing countries have a more dynamic export sector. Using Granger causality tests, Jung and Marshall (1985) could not establish the direction of causality in 22 of 37 cases. In a similar study, Hutchinson and Singh (1987) partly support their findings. They also apply the Granger causality test and find an evidence

^{***} See also Gundlach (1997) for deficiencies of openness proxies.

of causality in 16 out of 34 countries but only in ten out of these 16 cases is there evidence that export growth caused output growth. Harrison (1996), however, reports that causality between openness and growth runs in both directions.

To avoid the problem that the trade proxy may be endogenous, Frankel, Romer and Cyrus (1996) and Frankel and Romer (1999) uses instrumental variable estimation method. They use geographic variables to construct an instrument for international trade. Their estimation results show that trade has a positive impact on income and OLS estimates understate this effect. McNab and Moore (1998) also reach similar results using a simultaneous estimation method.

Empirical findings on openness are also criticised on the grounds of functional form. McNab and Moore (1998), in their cross-section study of 40 countries, argued that the early literature concentrated on the relationship between trade orientation and growth but ignored the other additional variables that may affect growth. The new literature on convergence has shown the importance of control variables in growth equations. In this sense, they argue that the old generation models are mis-specified because they ignored the control variables. To overcome this deficiency, they follow a direct approach and estimate an output-growth equation extended with control variables using a simultaneous estimation method. The control variables used are primary, secondary education and initial year income. They find that the estimated impact of trade policy is larger once these control variables are added. In a similar study, Greenaway et al. (1998), using data from 73 countries over the period of 1975-1993, confirm that openness affects the growth of GDP per capita.

In addition to the problems discussed above, another regularity observed in empirical literature by Greenaway and Sapsford (1994). They observe that contrary to positive effect of exports on growth found in most of the studies employing cross-section data, time series analysis of the same

relationship provides little evidence. Using a production function approach in their time series study for 19 countries, they could not find any support for the positive effect of trade policy on growth. Moosa and Choe (1998) in their time series study for Korea over the period of 1970-1995 conclude that exports have a positive but small effect on output. However, Harrison (1996), contrary to these studies, finds stronger evidence on the relationship between openness and growth in time series analysis compared to cross-section analysis. He uses seven different proxies and finds that only one of those proxy measures positively affects growth when cross-section data is employed. When data is averaged over five year periods, three out of seven proxies give significant results. Using annual data, six out of seven measures are statistically significant.

In summary, the empirical literature on the impact of openness on growth focuses on the estimation of growth equations at an aggregate level and, in many cases, the literature provides evidence of a significantly positive relationship between openness and growth. However, the difficulties in measuring openness and the form of relationship cast doubts about the reliability of the empirical evidence. More importantly, although the relationship between openness and growth is rarely direct, the empirical literature surveyed above constantly concentrates on the estimation of reduced form growth-openness relationship without taking explicit account of any specific behavioural links. As we explained the mechanisms through which openness affects growth, it became clear that the openness growth relationship depends closely on the response of each link to change in trade policy. In the next section, the empirical work on one of the important links, export and import functions will be reviewed and the underlying assumptions that the reaction of this link depends on will be discussed.

OPENNESS, EXPORTS, AND IMPORTS

There is a consensus over the important role played by exports and imports in investigating the impact of trade policy on growth in the literature. However, the underlying assumptions about the extent of price and income elasticities of export and import functions lead to different conclusions about the effect of openness on growth. In other words, the effectiveness of trade policy depends on the significance and the extent of the income and price elasticities of exports and imports. There are two opposite views, based on theoretical arguments, about the size of elasticities especially in LDCs. First, the income and price elasticity of exports and imports in LDCs are inelastic and therefore protectionist policies are needed for better economic performance. Second, there is no reason to believe that exports and imports in LDCs are irresponsive to changes in price and income and therefore openness results in better economic performance. This argument implicitly assumes relatively high income and price elasticities of exports and imports. We have already mentioned the reasons for inelasticities while we were discussing economic reform programmes. The reasons for the latter are also discussed in the previous section. In what follows, the importance and implications of the extent of price and income elasticities will be discussed. Then, the empirical literature on these estimates will be briefly reviewed.

The considerable concern about the estimates of income and price elasticities of both imports and exports comes from a number of reasons. The first relates to the magnitude of so-called elasticities, which fostered arguments about outward and inward industrialisation strategies, and elasticity pessimism. The theoretical foundations of an import substitution strategy rest on the argument that LDCs' exports and growth are fuelled by growth in developed countries. That is, it is assumed that there exists a mechanical link between economic growth in developed countries, and growth, and export growth in developing countries. The empirical implication of this argument is that export of

LDCs has low price elasticity and high-income elasticity, and, therefore, export expansion is constrained by the level of expenditure in developed countries. The second is related to the Singer-Prebisch thesis, which assumes that LDCs' exports are mainly primary products, so the price elasticity of exports is low. This argument suggests that import substitution is required to achieve compositional change in favour of industrial products. The third is related to the Marshall-Lerner condition. Since, according to the Marshall-Lerner condition, the balance of payments condition and effectiveness of depreciation policy is closely related to the extent of these elasticities, they play a crucial role in the liberalisation process. The fourth, closely related to the first, is that different interpretations depend on the extent of these elasticities. As Krugman (1989) suggests, high-income elasticity for exports stems from a continuous process of product innovation and diversification.

Estimates of Income and Price elasticities in the literature

In terms of the trade literature, there is a great gap between applied models and theory. At this point, the literature offers two choices: models without theoretical bases but easily applicable; and models theoretically complete but almost totally inapplicable. Almost all the literature pertains to the first group which explains international trade in terms of supply and demand functions and estimates income and price elasticities of export and import functions.

In their survey article^{†††}, Goldstein and Khan (1985) mentioned two general models of trade that have dominated the empirical literature: imperfect substitute and perfect substitute models. Perfect substitute models assume perfect substitution between domestic and foreign goods. Therefore, there are no separate import demand and export supply functions in perfect substitutes models. Demand for imports and supply of exports

^{†††} Other surveys on the subject are Magee (1975), and Stern et.al. (1976).

represent the excess demand and supply respectively for domestic goods (Goldstein and Khan, 1985:1051). However, the applicability of perfect substitutes models is limited to a number of goods, like sugar, wheat, copper, etc.

Imperfect substitute models, however, assume that neither imports nor exports are perfect substitutes for domestic goods. This assumption can be justified on two grounds: if domestic and foreign goods were perfect substitutes, then one country would capture the whole market and countries would be either exporters or importers, but not both. The second justification comes from the fact that there are different prices for the same goods, even in the same country. Assuming that the supply of import goods is infinitely elastic, the imperfect substitutes model for a small open economy can be represented as,

$$m_t^d = \alpha_0 + \alpha_1 y_t - \alpha_2 (p_{mt} - p_d), \quad \alpha_1, \alpha_2 > 0, \quad (3.1)$$

$$x_t^d = \beta_0 + \beta_1 y_t^* - \beta_2 (p_{xt}^* - p_t^*), \quad \beta_1, \beta_2 > 0, \quad (3.2)$$

$$x_t^s = \delta_0 + \delta_1 (p_{xt} - p_d) + \delta_2 z_t, \quad \delta_1, \delta_2 > 0, \quad (3.3)$$

$$p_{xt} = p_{xt}^* + (1+s)_t + e_t \quad (3.4)$$

$$p_{mt} = p_{mt}^* + (1+t)_t + e_t \quad (3.5)$$

$$x_t^d = x_t^s \quad (3.6)$$

where x^d is the foreign demand for home country exports, x^s is the supply of exports and, m^d is the quantity of imports demanded by home country. p_m, p_x, p_x^*, p^* and p_d represent the foreign price of imports, the domestic price received by exporters, the foreign selling price of exports, foreign prices, and domestic prices respectively. While y^*, y represent the real value of foreign and domestic output, s, t and e represent the proportional rate of subsidy, tariffs and nominal exchange rate respectively. All variables are represented in natural logarithms.

Most of the empirical work on trade focuses on the estimation of demand functions for imports and exports given in equations (3.1) and (3.2) above assuming infinite supply elasticities. In this context, the estimated value of price and income elasticities plays a crucial

role in policy recommendations. Then, the policy debate concentrates on the size of the price and income elasticities of exports and imports. In other words, the discussions focuses on whether price elasticities of LDCs are high, income elasticities are high or both. In this sense, the empirical studies can be divided into two broad groups. While some of the studies report high income and low price elasticities for LDCs' exports, others present low income but infinite price elasticities. Elasticity estimates of import functions are important in terms of policy issues so long as they lead to import compression and exchange rate availability.

Most of the studies have concluded that while income elasticities are high, price elasticities of demand for LDCs' exports are low. Referring to these estimates, it has been argued that developing countries cannot expand their exports without worsening their terms of the trade. Because, if the price elasticity of exports demand were -1.0, the relative price of a country's exports would decline at a rate equal to the difference between the rate of growth of its exports and product of the income elasticity of export demand, and the rate of growth of income in world markets (Athukorala and Riedel, 1991). These estimates are also interpreted as the limited ability of LDCs to use price competition to increase their exports and, hence, export of manufactures from LDCs is very sensitive to changes in the level of income in developed countries. However, such a declining trend is not observed in the terms of trade in the face of an increase in supply.

Riedel (1988) challenges the extensive econometric evidence of low price elasticity and high-income elasticity of demand for LDCs' exports, which are obtained from the standard model. According to Riedel, these results are closely related to the neglect of the supply side in the estimated model, and thereby estimates are subject to bias. Furthermore, he argues that the quantity dependent version of the export demand function treats export quantity as demand determined and therefore contradicts the small

country assumption. To account for the small country assumption, he normalised the export demand function given in equation (3.2) by price. He estimates the export supply and normalised demand function for Hong Kong using two-stage least squares for the period 1972:2 to 1984:2. His estimation yields the following result for the normalised demand function,

$$p_{xt} = 0.52 - 0.03x_t + 0.16(p_t^* + e_t) + 0.08y_t^* + 0.84p_{xt-1} \quad (0.08) \quad (0.18) \quad (0.07) \quad (0.07) \quad (0.29)$$

He finds that both the coefficients of export volume and world income do not differ significantly from zero. Hence, he concludes that Hong Kong's exports face an infinitely elastic demand in world markets and the level of income in developed countries has a negligible impact on export volume. This also shows that Hong Kong's volume of exports is determined by its price competitiveness in world markets and export volume is supply constrained. Athukorala and Riedel (1991), in their study of Korean export of machinery and transport equipment, and Aw (1993), in his investigation of Taiwan's footwear industry, reach the similar results. Athukorala and Riedel (1994) also estimate the price dependent export demand equation using more robust Phillips-Hansen estimation method. They test the small country assumption with a Wald test. The findings confirm that Hong Kong is a price taker in world markets.

In a similar study, Athukorala and Riedel (1996) estimate disaggregate export supply and demand functions for Korea. They argue that aggregation is not feasible if one does not expect export demand patterns to be similar for different commodity groups. In this article, they claim that since export markets for some goods are subject to quantitative restrictions, even small countries will be able to influence their export prices. And if all export goods are aggregated without regard to whether they are subject to quantitative restrictions (QRs), then estimates will be biased towards rejecting the small country assumption. They disaggregate the data into textile, machinery and transform

equipment. This disaggregation is done in a way that it takes the presence of QRs into account. They estimate the following equations using Phillips-Hansen and Error correction models for total manufacturing and sub-sectors. The estimation results confirm the findings of Athukorala and Riedel (1991). They conclude that Korea has been in a position of small country for most of the goods. The results of their study also confirm that the normalisation of the demand function is an important issue.

A number of authors criticise Riedel's empirical evidence on statistical and methodological grounds. Muscatelli, Srinivasan and Vines [MSV] (1992) question the robustness of Riedel's findings employing the Phillips-Hansen cointegration method to the same data Riedel used and, in contrast to Riedel's findings. They find low price and high income elasticities of demand. They also argue that Riedel's findings are the result of his simple partial adjustment model. Their argument is based on the fact that if a model were correctly specified, estimates of parameters should be independent of the normalisation with respect to prices. And they conclude that Riedel's model (1) is misspecified because it does not allow independent variables to adjust through lags, rather the effects of lagged export volume and world income work only through the partial adjustment of prices (dependent variable). Thus, this leads to bias in the estimates of price and income elasticities. To test their argument, they estimate the model using instrumental variable methods on annual data over the period 1967-85. The finding of their study confirms that Riedel's specification estimates of price elasticity are really high. But the preferred model specification which allows both the lags of dependent and independent variables provided high income and low price elasticities, which are consistent with conventional findings. And they conclude that Riedel's finding is the result of model misspecification and that once more dynamic specification of demand and supply allowed,

the normalisation paradox (i.e. price dependent export demand function) would disappear.

In their 1994 study, Muscatelli, Srinivasan and Vines investigate the determinants of manufactured export for Hong Kong, Korea, Taiwan and their result support their previous estimates for Hong Kong. Faini, Calvijo and Senhadji-Semali (1992) estimate a price dependent export function using 2SLS for 23 countries separately to test the small country assumption. They have rejected the small country assumption for 18 countries out of 23.

In a similar study, Muscatelli, Stevenson and Montagna (1995) argue that a massive decline in NICs' terms of trade is not observed not because small countries face a flat world demand curve for their exports but, because they have exported goods for which the world income elasticity of demand is high even though the price elasticity of demand for their exports is low. Demand curves have shifted outwards to prevent declining relative prices in the face of increasing export supply. MSM (1995) formalise three different models: (1) a simple partial adjustment model which allows one lag of dependent variable on the right hand side following Reidel (1988) (2) generalised partial adjustment model which allows not only the lag of dependent but also lags of the price variable (3) error correction model which involves lag values of both independent variables. These three different specifications of the model, using instrumental variable method on annual data over the period 1967-85 are estimated. When the Riedel's specification is employed, MSN (1995) also finds high price elasticity estimates for exports. But their preferred specification is the error correction model, which provided high income and low price elasticities like conventional findings. And they have once more shown that Reidel's finding is the result of model mis-specification. Further, they argue that high income and a low price elasticity of exports need not to lead to terms of trade deterioration. So long as a country can expand the range of goods they produce, it will have high income elasticity and so rapid growth of

exports can be accommodated without any terms of trade deterioration.

In their study of income and price elasticities for exports of developing countries, Marquez and McNeilly (1988) also stress the importance of commodity composition of exports from developing countries but they estimate the conventional exports demand model dividing exports from developing countries into three commodity groups. They find that while income and price elasticity of food and raw materials are low, the same elasticities are much higher for manufactured goods exports.

Foreign exchange availability and import compression

The second argument behind the import substitution policy relates to the availability of foreign exchange for imports of intermediate and capital goods. In response to difficulties of debt service, most of the LDCs have compressed imports to provide enough foreign exchange for vital import goods. However, given that imports of intermediate and capital goods are vital inputs for exports in developing countries, import compression affects their export performance. Thus, developing countries are trapped in the vicious circle of declining imports and exports. That is, slower export growth cannot generate necessary foreign exchange for import of the intermediate and capital goods, this in turn brings about fewer imports, and hence fewer export leading to current account deficits. Therefore, any plausible trade function for developing countries should incorporate feedback between imports and exports arising from the effects of import compression and of availability of foreign exchange on imports. For this purpose, Khan and Knight (1988) have tested two basic hypotheses: (1) imports are constrained by the availability of foreign exchange; (2) export performance depends on the supply of inputs. While modelling, they incorporate two specific extensions that seem necessary, as long as developing country export and import functions are concerned. Apart from the traditional models, on the

export side, they extend the model in two ways; exports require imported inputs and the import demand function is revised to take account of foreign exchange availability.

Using pooled data from a sample of 34 countries for the period of 1971-80, they estimate the export and import equations using a two-stage least squares estimation method. Estimation results confirm both hypotheses tested. In the export volume function in the extended model, a highly significant coefficient of import volume shows that the export performance of developing countries depends on their import capacity for intermediate and capital goods. They find that there is a relationship between the foreign reserves of a country and its import capacity. In addition to that, they compare the plausibility of both models using a simulation of devaluation in the short and long-run. The authors also show, using a simulation experiments, that real exchange rate shock leads to a 10% reduction in the volume of imports and lower the volume of exports (about 2% in the short-run and 5% in the long-run).

OPENNESS AND COMPETITIVENESS^{###}

Another channel through which openness affects growth goes through competitiveness. The relationship between openness and competition is also known as '*the import-as-market discipline*' hypothesis^{§§§} and it has attracted a great deal of attention in the empirical literature. The argument is that domestic industries, which have an oligopolistic structure, are forced to behave more competitively once domestic markets are exposed to international competition. This will reduce the market power of domestic firms leading to lower mark-ups and higher output

levels. The oligopolistic market structures^{****} and substantial inefficiency in production observed in LDCs suggest that '*the import-as-market discipline*' hypothesis is more appropriate for developing countries than developed ones. There are three main reasons given in the literature for the observed market power and inefficiency in production in LDCs (Lee, 1992). First, institutional problems create entry and exit barriers, which lead to oligopolistic market structures. Second, high levels of protection, especially in manufacturing sectors, lead to this structure because the small domestic market in LDCs can only support a few firms^{††††}. Third, highly protected industries tend to be high cost ones because they cannot exploit scale economies.

The empirical evidence on the subject mainly comes from Industrial Economics and the theoretical structure adopted in empirical studies depends on the so-called 'Structure-Conduct-Performance' paradigm^{††††}. In this paradigm, market structure determines the behaviour of the firms, which in turn, determines market performance. Profits are the most common performance indicator used in this literature. Treating profits as a directly observable variable, that body of literature searches for the determinants of profits, one of which is trade policy. Most of the studies on the openness-competition relationship are concentrated on the estimation of the price-cost margin function (PCM). The typical PCM equation used in empirical studies can be written as,

$$\pi_{it} = \beta_0 + \beta_1 H_{it} + \beta_2 M_{it} + \beta_3 (H_{it} \cdot M_{it}) + \beta_4 KO_{it} + \beta_4 DI_{it} + \beta_5 DT_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4.1)$$

^{###} The empirical literature on price-cost margin and import penetration is surveyed by Lee (1992) and Kirkpatrick et al. (1984).

^{§§§} Levinsohn (1993) used this terminology for the first time.

^{****} In his survey article, Lee (1992) mentioned that the vast majority of the empirical literature found higher four-firm concentration ratios for LDCs than developed ones suggesting that oligopolistic market structures are widespread in LDCs.

^{††††} See Rodrik (1988) for a discussion.

^{††††} See Caves (1985), Hay and Morris (1996), De Jong and Shepherd (1986), and Newfarmer (1985), for a review of that literature.

where π_{it} is profit as an indicator of market performance, H_{it} represents concentration, M_{it} represents import penetration rate, which is equal to imports as a share of domestic sales, and KO_{it} represents capital-output ratio, in industry i at time t . While DI_i are industry dummies, DT_t represent time dummies.

The early literature on the subject focuses on the estimation of the single equation given in equation (4.1) using cross-section and panel data. Heterogeneities among sectors of the economy are either simply ignored or dealt with using industry dummies. However, the recent empirical literature recognises that the price-cost margin equation is the part of a simultaneous equations system. In recent literature, therefore, system estimation methods are used to examine the relationship between openness and competition. A negative sign on import penetration variable is interpreted as an evidence of the import discipline hypothesis and the positive relationship between openness and growth in these studies. In his survey article, Lee (1992) concludes that the empirical literature provides overwhelming support for the presence of a negative relationship between profit margins and import penetration.

To examine the impact of increased foreign competition on profitability, Katrak (1980), Lee (1986) and De Melo and Urata (1986) apply ordinary least squares estimation method to equation (4.1) making use of cross-section data. They report a statistically significant negative relationship between profit margins and import penetration. Katrak (1980) investigates the impact of foreign trade and protection on price-cost margins for Indian manufacturing industries for 1963. He estimates the PCM function, defined as a function of capital intensity, concentration, import intensity, export-orientation, and tariffs. His estimation results show that while high rate of protection and export-orientation increase the profit margins, increased import competition has a negative effect on PCMs.

§§§§ For similar studies, see Lee (1993).

Lee (1986) for Korean and De Melo and Urata (1986) for Chilean and Jacquemin, De Ghellinck and Huveneers (1980) for Belgian manufacturing industries reach similar conclusions. However, the fact that the concentration and trade variables used in the right hand side in equation (4.1) are endogenous variables is ignored in the early literature. Although De Melo and Urata (1986) recognise this and set up a two-equation model in which PCM and concentration are endogenous variables, they use ordinary least squares method in estimation arguing that the correlation between the error terms of the concentration and PCM equations are small and insignificant.

In the recent empirical literature, the price-cost margin equation is modelled and estimated as a part of a simultaneous equations model. In their study of Malawian manufacturing industries, Kaluwa and Reid (1991) estimate the PCM equation using an instrumental variables estimation methods recognising, that concentration, import intensity and advertising are endogenous variables. In estimation, they use the cost disadvantage ratio, the value of domestic sales and radio advertising as instruments and the data from 4-digit 16 manufacturing industries over the period 1969-79. The estimation results show that increasing

import intensity has a significant effect in lowering price-cost margins. In a similar study, Chou (1986) uses a simultaneous four-equation system to examine the impact of foreign trade on market structure and profitability in the case of Taiwan making use of the manufacturing censuses data of 1976. The estimation results show that although the sign of import penetration variable is negative, it is only significant at the 10% level.

Tybout (1996) criticises the previous studies for ignoring heterogeneity among industries in empirical analysis and argues that the observed negative relationship between import penetration and price-cost margins in cross-section studies is the result of omitted variable bias. That is, industry dummies are highly correlated with the variables of the

model. When these dummies are not included in the regression, the estimation results are subject to omitted variable bias. To show the importance of industry dummies, Tybout (1996) estimates equation (4.1) both with and without industry dummies, making use of the data from 28 Chilean manufacturing industries over the period 1979-85. The estimation results show that there is negative relationship between import penetration and PCMs, when industry dummies are excluded from the regression analysis. However, this effect disappears once industry effects are controlled. While the adjusted R^2 is about 0.85 with industry dummies included, it is only 0.28 without industry dummies. Therefore, he concludes that there is no evidence that supports the import discipline hypothesis.

Using the same methodology, Haddad, De Melo, and Horton (1996) confirm Tybout's findings for Morocco over the period 1984-89. Roberts (1996) for Colombia and Grether (1996) for Mexico, however, report a statistically significant and negative relationship between that the import and the price-cost margins using the same methodology. In their panel data analysis, Krishna and Mitra (1998) for India, Yalcin (2000) for Turkey reach similar results using a random effect model.

Briefly, the vast majority of the empirical literature on the relationship between openness and competition provides evidence in support of the import discipline hypothesis. However, the existence of heterogeneities among sectors of the economy and the dynamic characteristics of the import penetration-profitability relationship are dealt with poorly in the literature by concentrating on cross-sectional and panel analysis of the data.

The problems related to these literatures were also provided in the relevant sections. We also mentioned that the empirical literature on openness, in general, made use of aggregate data in the analysis of the relationship between openness and growth. Therefore, we concluded that to gain full understanding of the reform process, it is important to undertake

the analysis at the sectoral level and uncover the linkages between openness and growth.

CONCLUSION

In this article, we have reviewed the existing empirical literature on the relationship between openness and economic growth and discussed the main deficiencies of this literature. In there, we mentioned two different empirical strategies employed in the analysis of the subject. The first was the subject matter of Section 2 and involved in estimating the reduced form growth equations without reference to linkages between output growth and openness. The review of this empirical literature has shown that the measurement difficulties related to openness shifted the attention from searching for the mechanisms through which openness affects growth to finding reliable proxies of openness. It is also worth noting that most of the empirical studies concluded that openness had a positive effect on economic performance.

In Sections 3 and 4, we reviewed the empirical studies on the two main structural relationships that produce a reduced form relationship between openness and growth, namely, exports, imports, and competition. The evidence on the behavioural relationships also supports the presence of a positive relationship found in the reduced output equations. However, we observed that the work on both reduced form and structural relationships tend to be carried out at the aggregate level. Taking these together, we can conclude that we need more empirical evidence on the linkages between openness and growth to clarify the exact mechanisms that relates openness to growth especially at the disaggregate level.

BIBLIOGRAPHY

- Aghion, P. and P. Howitt (1996), 'Research and Development in the growth process', *Journal of Economic Growth*, 1, 49-73.
- Athukorala, P. and J. Reidel (1991), 'The small country assumption : A reassessment

- with evidence from Korea', *Wirtschaftliches Archiv*, 127, 138-51.
- Athukorala, P. and J. Reidel (1994), 'Demand and supply factors in the determination of NIE exports: A simultaneous error-correction model for Hong Kong: A comment', *Economic Journal*, 102, 1441-14.
- Athukorala, P. and J. Reidel (1996), 'Modelling NIE exports: Aggregation, quantitative restrictions and choice of econometric methodology', *Journal of Development Studies*, 33, 81-89.
- Aw, B. Y. (1993), 'Price discriminations and mark-ups in export markets', *Journal of Development Economics*, 42, 315-336.
- Balassa, B. (1978), 'Exports and economic growth: Further evidence', *Journal of Development Economics*, 5, 181-9.
- Balassa, B. (1984), 'Adjustment to external shocks in developing countries', *World Bank Staff Working Papers*, 472.
- Balassa, B. (1985), 'Export, policy change, and economic growth in developing countries after the 1973 oil shock', *Journal of Development Economics*, 18, 23-35.
- Barro, R. J., N. G Mankiw, and X. Sala-i-Martin (1995), 'Capital mobility in Neoclassical models of growth', *American Economic Review*, 85, 103-115.
- Ben-David, D. (1994), 'Income disparity among countries and the effects of freer trade', in L. L. Pasinetti and R. M. Solow (eds.), *Economic Growth and the Structure of Long Run Development*, London: Macmillan.
- Caves, R. E. (1985), 'International trade and industrial organisation: Problems, solved and unsolved', *European Economic Review*, 28, 377-95.
- Chou, T-C. (1986), 'Concentration, profitability and trade in a simultaneous equation analysis: The case of Taiwan', *Journal of Industrial Economics*, 34, 429-443.
- De Jong, H. W. and W. G. Shepherd (eds.) (1986), *Mainstreams in Industrial Organisation*, Kluwer, Dordrecht.
- De Melo, J. and S. Urata (1986), 'The influence of increased foreign competition on industrial concentration and profitability', *International Journal of Industrial Organisation*, 4, 287-304.
- Dollar, D. (1992), 'Outward oriented developing economies really do grow more rapidly: evidence from 95 LDCs, 1976-1985', *Economic Development and Cultural Change*, 40, 523-544.
- Easterly, W. (1993), 'How much do distortions affect growth?', *Journal of Monetary Economics*, 32, 187-212.
- Edwards, S. (1992), 'Trade orientation, distortions and growth in developing countries', *Journal of Development Economics*, 39, 31-57.
- Edwards, S. (1993), 'Openness, trade liberalisation and growth in developing countries', *Journal of Economic Literature*, 31, 1358-1393.
- Edwards, S. (1998), 'Openness, productivity and growth: what do we really know?', *Economic Journal*, 108, 383-398.
- Esfahani, H.S. (1991), 'Exports, imports and economic growth in semi-industrialised countries', *Journal of Development Economics*, 35, 93-116.
- Faini, R., F. Clavijo, and A. Senhandji-Semlali (1992), 'The fallacy of composition argument: Does demand matter for LDC manufactured exports?', *European Economic Review*, 36, 865-82.
- Falvey, R. E. (1996), 'Trade liberalisation and economic growth', in M. G. Quibria and J. M. Dowling (eds.), *Current Issues in Economic Development: An Asian Perspective*, New York: Oxford University Press.
- Feder, G. (1982), 'On exports and economic growth', *Journal of Development Economics*, 12, 59-73.

- Frankel, J. A. and D. Romer (1999), 'Does trade cause growth?', *American Economic Review*, 89, 379-399.
- Frankel, J. A. and D. Romer and Teresa Cyrus (1996), 'Trade and growth in East Asian Countries: Cause and effect?', NBER Working Paper, no. 5732.
- Goldstein, M. and M. Khan (1985), 'Income and price elasticities in foreign trade', in R. Jones and P. B. Kenen (eds.), *Handbook of International Economics*, Vol.II, Elsevier Science Publishers B.V.
- Gray, P. and H. Singer (1988), 'Trade policy and growth of developing countries: Some new data', *World Development*, 16, 395-403.
- Greenaway, D. and D. Sapsford (1993), 'Exports, growth and liberalisation: An evaluation', *Journal of Policy Modelling*, 15.
- Greenaway, D. and D. Sapsford (1994), 'What does liberalisation do for exports and growth', *Weltwirtschaftliches Archiv*, 130, 152-174.
- Greenaway, D. and W. Morgan and P. Wright (1998), 'Trade reform, adjustment and growth: what does the evidence tell us?', *Economic Journal*, 108, 1547-1561.
- Greenaway, D. and W. Morgan and P. Wright (2002), 'Trade liberalisation and growth in developing countries', *Journal of Development Economics*, 67, 229-244.
- Grether, J-M. (1996), 'Mexico, 1985-90: Trade Liberalisation, Market Structure, and Manufacturing Performance', In M. J. Roberts and J. R. Tybout (eds.), *Industrial Evolution in Developing Countries*, New York: Oxford Univ. Press.
- Grossman, G. M. and E. Helpman (1992), *Innovation and Growth in the Global Economy*, Cambridge MA, MIT Press.
- Gundlach, E. (1997), 'Openness and economic growth in developing countries', *Weltwirtschaftliches Archiv*, 133, 479-496.
- Haddad, M., J. and B. Horton (1996), 'Morocco, 1984-89: Trade liberalisation, exports, and industrial performance, in M. J. Roberts and J. R. Tybout (eds.), *Industrial Evolution in Developing Countries*, New York: Oxford Univ. Press.
- Harrison, A. (1996), 'Openness and growth: a time-series, cross-section analysis for developing countries', *Journal of Development Economics*, 48, 419-447.
- Havrylyshyn, O. (1990), 'Trade policy and productivity gains in developing countries: A survey of the literature', *World Bank Research Observer*, 5, 1-24.
- Hay, D. A. and D. J. Morris (1996), *Industrial Economics and Organisation: Theory and Evidence*, Oxford University Press, New York.
- Hutchinson, M. and N. Singh (1987), 'Exports and growth in developing countries: Identifying externality effects', Working Paper, University of California.
- Jacquemin, A. and E. De Ghellinck and C. Huveneers (1980), 'Concentration and profitability in a small open economy', *Journal of Industrial Economics*, 29, 131-144.
- Jenkins, R. (1995), *Trade Liberalisation and Manufacturing in Bolivia*, London: Institute of Latin American Studies.
- Jung, W. S. and P. J. Marshall (1985), 'Exports, growth and causality in developing countries', *Journal of Development Economics*, 18, 1-13.
- Kaluwa, B. M. and G. C. Reid (1991), 'Profitability and price flexibility in manufacturing for a developing country', *Journal of Industrial Economics*, 39, 689-700.
- Katrak, H. (1980), 'Industrial structure, foreign trade and price-cost margins in Indian manufacturing industries', *Journal of Development Studies*, 17, 62-79.
- Kavoussi, R. M. (1984), 'Export expansion and economic growth: Further empirical

- evidence', *Journal of Development Economics*, 14, 241-50.
- Khan, M. S. and M. D. Knight (1988), 'Import compression and export performance in developing countries', *Review of Economics and Statistics*, 70, 315-21.
- Kirkpatrick, C. H., N. Lee, and F. I. Nixon (1984), *Industrial Structure and Policy in Less Developed Countries*, Allen and Unwin, London.
- Kohli, I. and N. Singh (1989), 'Exports and growth: Critical minimum effort and diminishing returns', *Journal of Development Economics*, 30, 391-400.
- Krishna, P. and D. Mitra (1998), 'Trade liberalisation, market discipline and productivity growth: New evidence from India', *Journal of Development Economics*, 56, 447-462.
- Krugman, P. R. (1989), 'Income elasticities and real exchange rates', *European Economic Review*, 33, 1031-54.
- Leamer, E. (1988), 'Measures of openness', in R. Baldwin (ed.) *Trade Policy Issues and Empirical Analysis*, University of Chicago, Chicago.
- Lee, J. (1986), 'Market performance in an open developing economy: Technical and allocative efficiencies of Korean industries', *Journal of Industrial Economics*, 35, 81-96.
- Lee, J-W. (1993), 'International trade, distortions, and long-run economic growth', *IMF Staff Papers*, 40, 299-328.
- Lee, N. (1992), 'Market structure and trade in developing countries', in G. K. Helleiner (ed.), *Trade Policy, Industrialisation, and Development*, Clarendon Press, Oxford.
- Levine, R. and D. Renelt (1992), 'A sensitivity analysis of cross-country growth regressions', *American Economic Review*, 82, 942-963.
- Levinsohn, J. (1993), 'Testing the import-as-market-discipline hypothesis', *Journal of International Economics*, 35, 1-22.
- Magee, S. P. (1975), 'Prices, income and foreign trade: a survey of recent studies', in P. B. Kenen (ed.), *International Trade and Finance: Frontiers for Research*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Marquez, J. and C. McNeilly (1988), 'Income and price elasticities for exports of developing countries', *Review of Economics and Statistics*, 70, 306-14.
- McNab, R. M. and R. E. Moore (1998), 'Trade policy, export expansion, human capital and growth', *Journal of International Trade and Economic Development*, 7, 237-256.
- Michaely, M. (1977), 'Exports and growth: An empirical investigation', *Journal of Development Economics*, 4, 49-53.
- Michalopolous, C. and K. Jay (1973), *Growth of exports and income in the developing world*, AID Discussion Paper, 28, Washington D.C.
- Moosa, I. A. and C. Choe (1998), 'Is the Korean economy export-driven?', *Economic Modelling*, 15, 237-255.
- Muscattelli, V.A., A. A. Stevenson, and C. Montagna (1995), 'Modelling aggregate manufactured exports for some Asian newly industrialised economies', *Review of Economics and Statistics*, 77, 147-155.
- Muscattelli, V.A., T. G. Srinivasan, and D. Vines (1992), 'Demand and supply factors in the determination of NIE exports: A simultaneous error correction model for Hong Kong', *Economic Journal*, 102, 1467-77.
- Muscattelli, V.A., T. G. Srinivasan, and D. Vines (1994), 'The empirical modelling of NIE exports: An evaluation of different approaches', *Journal of Development Studies*, 30, 279-302.
- Newfarmer, R. S. (ed.) (1985), *Profits, Progress and Poverty: Case Studies of International Industries in Latin America*,

- University of Notre Dame Press, Notre Dame.
- Ram, R. (1985), 'Exports and economic growth: Some additional evidence', *Economic Development and Cultural Change*, 33, 415-25.
- Ram, R. (1987), 'Exports and economic growth in developing countries: Evidence from time-series and cross-section data', *Economic Development and Cultural Change*, 36, 51-72.
- Rana, P. B. (1988), 'Exports, policy changes and economic growth in developing countries after the 1973 oil shock: Comments', *Journal of Development Economics*, 28(2), 261-264.
- Reidel, J. (1988), 'The demand for LDC exports of manufactures: Estimates from Hong Kong', *Economic Journal*, 98, 138-48.
- Rivera-Batiz, L. A. and P. M. Romer (1991), 'Economic integration and endogenous growth', *Quarterly Journal of Economics*, 106, 531-556.
- Roberts, M.J. (1996), 'Colombia, 1977-85: Producer turnover, margins, and trade exposure', in M. J. Roberts and J. R. Tybout (eds.), *Industrial Evolution in Developing Countries*, New York: Oxford University Press.
- Rodriguez, F. and D. Rodrik (2000), 'Trade policy and economic growth: A sceptic's guide to the cross national evidence', Discussion Paper, University of Maryland, Department of Economics.
- Rodrik, D. (1988), 'Imperfect competition, scale economies, and trade policy in developing countries', in R.E. Baldwin (ed.), *Trade Policy Issues and Empirical Analysis*, University of Chicago Press, Chicago.
- Romer, P. M. (1990), 'Endogenous technological change', *Journal of Political Economy*, 98, S71-S102.
- Sachs, J. D. and A. M. Warner (1995), 'Natural resource abundance and economic growth', Working Paper no. 5398, Cambridge, MA: NBER.
- Singer, H. (1988), "On the Blessings of Outward orientation: A necessary Correction", *Journal of Development Studies*, 25.
- Stern, R. M., J. Francis and B. Schumacher (1976), *Price Elasticities in International Trade: An Annotated Bibliography*, Macmillan, London.
- Taylor, M.S. (1994), 'Once-off and continuing gains from trade', *Review of Economic Studies*, 61, 589-601.
- Tybout, J. R. (1992), 'Linking trade and productivity: new research directions', *World Bank Economic Review*, 6, 189-211.
- Tybout, J. R. (1996), 'Chile, 1979-86: Trade liberalisation and its aftermath', in M. J. Roberts and J. R. Tybout (eds.), *Industrial Evolution in Developing Countries*, New York: Oxford University Press.
- Tyler, W. G. (1981), 'Growth and export expansion in developing countries', *Journal of Development Economics*, 9, 121-30.
- World Bank (1987), *World Development Report*, New York: Oxford University Press.
- Yalcin, C. (2000), *Price-Cost Margins and Trade Liberalisation in Turkish Manufacturing Industry: A Panel Data Analysis*, Central Bank of the Republic of Turkey, Research Department, March, mimeo.
- Young, A. (1991), 'Learning by doing and the dynamic effects of international trade', *Quarterly Journal of Economics*, 106, 369-406.

Türkiye’de Bölgesel Dengesizliğin Boyutu:Çözüm Önerileri ve Avrupa Birliği Bölgesel Kalkınma Politikası Hakkında Bir Değerlendirme

Mevlûdiye ŞİMŞEK¹

¹ Dumlupınar Üniversitesi Bilecik İ.İ.B.F, İktisat Bölümü

ÖZET: Bölgesel kalkınma politikasının temelde amacı, bölgelerarası ekonomik kalkınma farklılığını gidermektir. Bölgesel dengesizlik, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin sorunudur. Sorunun boyutları ve yapısı farklı olmakla birlikte Türkiye’de olduğu gibi Avrupa Birliği’nde de bölgesel dengesizlik sorunu mevcuttur. Bölgesel dengesizliğin en önemli ekonomik göstergeleri bölgelerdeki gayri safi yurtiçi hasıla, kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla, yatırım ve nüfus dağılımı farklılıklarıdır. Bu açıdan, Türkiye’de çok önemli bir bölgesel dengesizlik söz konusudur. Sorunun çözümü için dengesiz bir kalkınma politikası benimsenip, bölgenin kaynak yapısı dikkate alınarak öncü sektörler ve kalkınma kutupları oluşturulmalıdır. Yatırım teşviklerinin verileceği sektörler belirlenirken rasyonel hareket edilmeli ve teşviklerin sonucu denetlenmelidir. Avrupa Birliği’nden mali destek alabilmek için bölgesel dengesizliğe ilişkin somut projeler sunulmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Dengesizlik, Bölgesel Kalkınma, Avrupa Birliği, Bölgesel Kalkınma Politikası.

“Dimensions of Regional Development Unbalance in Turkey and A Analysis About European Union’s Regional Development Policy”

ABSTRACT: Regional development policy aims to stop doing regional development unbalances. There are regional development unbalances not only under development countries but also development countries. Indicators of regional development unbalances are gross domestic national product by regions, Per capita gross national product by regions, investment by regions and population by regions. According to these indicators, there are very important regional development unbalances in Turkey. To solve of these problems must being adopted unbalanced development policy, natural resources of regions must being taken into consideration and

must being determined leader sector and development polarize. While the investment encourages is being give to regions must be became rational and its results must being control. Turkey must prepare projects about regional development unbalances to take financial support from European Union.

Keywords: Regional Unbalances, Regional Development, European Union, Regional Development Policy.

GİRİŞ

Dünya ülkeleri sanayi devrimiyle bölgesel dengesizlik sorununu tanımış ve 1929 Dünya Ekonomi buhranından sonra; özellikle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha önce hiç bu kadar boyutta karşılaşmadıkları bölgesel dengesizlik sorunu ile karşılaşmışlar ve bu dengesizliği çözmek için yaygın bir çaba sarfetmişlerdir. Bölgesel dengesizlik, bir ülkenin çeşitli bölgelerinde görülen her türlü eşitsizlik olarak nitelendirilebilir. İktisadi olarak bölgesel dengesizliği ekonomik fırsat eşitsizliği şeklinde tanımlamak mümkündür. Söz konusu eşitsizlik ülke içindeki farklı bölgelerde yaşayan bireylerin iş bulma ve eşit işe eşit ücret elde etmede mevcut fırsatlardan eşit ölçüde yararlanamamalarıdır. Tabii bu eşitsizliğin bir de sosyal boyutu vardır. Sosyal imkanlardan bireylerin eşit ölçüde yararlanamamaları bölgesel dengesizliğin bir başka boyutu olup, sağlık, eğitim gibi fırsatlarda bölgelerarası eşitsizliğin var olmasıdır.

Ekonomik gelişme, bir ülkenin bütün bölgelerinde aynı anda başlamaz. Daha çok belli bölgelerde yoğunlaşan ekonomik gelişme zamanla çevre bölgelere doğru yayılır. Kuşkusuz bu şekilde ekonomik gelişmenin bazı bölgelerde odaklanmasının dayandığı bazı nedenler vardır. İktisatçıların içsel ve dışsal ekonomik avantajlar olarak nitelendirdiği gerçekler nedeniyle, belli bölgelerde ekonomik gelişme daha yoğun yaşanır. Şöyle ki, firmalar içsel ekonomik avantajlardan yararlanmak için yeni yatırımlarla işletmelerini büyümeye çalışırlar. Bütün firmalar aynı düşünceyle bunu yapmaya çalışırken aynı anda o bölgede ekonomik faaliyetler de artacaktır. Diğer taraftan, bir çok firmanın bu bölgede toplanmasıyla dışsal ekonomik avantajlar ortaya çıkacak

ve daha fazla işletme söz konusu bölgede ekonomik faaliyetlerini arttıracaktır. Böylelikle, bölgede ekonomik gelişme başlayacaktır. Öte yandan, ekonomik gelişmenin ve kutuplaşmanın olmadığı bölgeler de ekonomik olarak geri kalmışlığın fâsit dairesi içine girecekler ve ülke içinde bazı bölgeler gelişirken bazıları geri kalacak; bölgesel dengesizlik sorunu gündeme gelecektir.

Çalışmanın amacı, Türkiye'deki bölgesel dengesizlik sorununun boyutunu saptamak ve çözüm önerileri getirebilmektir. Bunu yaparken tam üyeliğe aday bir ülke olarak Avrupa Birliği Ülkelerindeki bölgesel kalkınma politikalarının Türkiye açısından bir değerlendirmesi yapılacaktır. Avrupa Birliği bölgesel kalkınma politikasını incelememizin nedeni, gelecekte tam üyeliği hedefleyen Türkiye'nin bölgesel kalkınma politikaları bakımından da AB ile uyum sağlama zorunluluğunda olmasıdır. Bu çerçevede, önce Türkiye'de bölgesel dengesizliği çözmek için kullanılan bölgesel kalkınma politikalarından söz edilecek; ardından Türkiye'deki bölgesel dengesizliğin boyutları istatistiklerden yararlanarak ortaya konacak, bölgesel dengesizlik sorununun AB'de hangi politikalarla çözülmeye çalışıldığı incelenecek ve bu eksende Türkiye'de bölgesel dengesizlik sorununa yönelik çözüm önerileri sunulacaktır.

BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASININ AMAÇLARI VE ARAÇLARI

Jules Milhau'ya göre bölgesel kalkınma politikasının iki amacı vardır. Bunlar, "nüfusun ülke içerisinde rasyonel dağılımını sağlamak ve az gelişmiş bölgelerin ekonomik gelişimini hızlandırma ktır"(Dinler, 1986:204).

Bölgesel dengesizliğin en önemli göstergesi nüfusun, yatırımların ve üretimin belli bölgelerde yoğunlaşmasıdır. Böyle bir kutuplaşma hem yoğunlaşılacak bölgelerde bazı ekonomik ve sosyal sorunlar doğururken hem de nüfus ve yatırımların yetersiz olduğu bölgelerde ekonomik geriliğin derinleşmesine yol açacaktır. Bunun sonucunda ülke içinde bazı bölgeler gelişirken bazı bölgeler geri kalacaktır.

Bölgesel dengesizlik sorunu sadece az gelişmiş ülkelere has bir özellik değildir. Az gelişmiş ülkeler kadar gelişmiş ülkelerde de bölgesel dengesizlik sorunu vardır. Ancak, gelişmiş ülkelerde sorunun boyutu ve derinliği az gelişmiş ülkelerde olduğu kadar değildir. Örneğin Fransa, Almanya, Japonya, Amerika gibi dünyanın gelişmiş ülkelerinde de bölgesel dengesizlik sorunu yaşanmaktadır. Ancak şunu belirtmeliyiz ki, gelişmiş ülkelerin ve az gelişmiş ülkelerin bölgesel dengesizlik sorunlarının gerek yapısı gerekse derinliği farklı olduğu için, bu ülkelerin bölgesel kalkınma politikaları da farklı olacaktır.

Aslında, ekonomik gelişmenin olduğu ülkede bölgesel dengesizlik sorununun olması kaçınılmaz bir sonuçtur. Önemli olan bölgesel kalkınma politikasıyla bu dengesizliğin önüne geçebilmektir. Kuşkusuz, bölgesel kalkınma politikasını başarılı bir şekilde uygulamak için başvuru araçlarının etkin olması gerekecektir. Ülkelerin gelişmişlik ölçülerine göre bölgesel kalkınma politikasının farklı olacağını yukarıda belirtmiştik. Dolayısıyla, bölgesel dengesizliği çözmeye kullanılacak bölgesel kalkınma politikası araçları da farklılık gösterecektir. Teorik olarak bölgesel kalkınma politikasının araçlarını üç başlık altında toplamak mümkündür (Dinler, 1986:212).

- Belirli yörelerde ekonomik faaliyetleri özendirmek için mali ve vergi teşviklerinin sağlanması.

- ekonomik olarak geri kalmış bölgelerde devlet yatırımlarının gerçekleştirilmesi.

- Bölge yönetiminin bölgesel sorunlara adaptasyonunu sağlamak.

Bölgesel dengesizliği çözmek için bazı vergi teşviklerinin uygulanması, devletin özel teşebbüsü geri kalmış bölgelere yatırım yapması için özendirme amaçlı olacaktır. Bu çerçevedeki teşvikler, yatırımların maliyetini düşürüp karlılığını artırmaya dönüktür. Diğer taraftan, en az vergi teşvikleri kadar önemli olduğuna inanılan devlet yatırımları da bölgesel dengesizliği azaltmada kullanılabilecek araçlardan birisidir. Eğer sözkonusu araç etkin bir şekilde kullanılırsa bu yolla devlet geri kalmış bölgeye yapacağı harcamaları artırmak suretiyle, bu bölgeye ilave bir satın alma gücü kazandırabilir. Devlet yatırımlarının geri kalmış bölgelerde artması sözkonusu bölgede üretim kapasitesinin artmasını sağlayacaktır. Öte yandan devlet az gelişmiş bölgelerdeki altyapı yatırımlarını hızlandırarak özel teşebbüs için bu bölgeleri cazibe çekim merkezi haline de getirebilir.

TÜRKİYE’NİN BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASI

Türkiye’deki bölgesel dengesizlik sorunu aslında Osmanlı İmparatorluğu’na kadar uzanmaktadır. Gerek coğrafi koşullar gerekse Osmanlı İmparatorluğu’nun dışa bağımlı politikası nedeniyle o tarihlerde oluşan bölgesel dengesizliğin boyutu Cumhuriyet döneminde de hızla artmıştır. Kuşkusuz, bu sorunları aşmak amacıyla bazı tedbirler alınmıştır. Örneğin Türkiye’nin ulusal kalkınmasıyla ilgili ilk adım 17 Şubat 1923’de toplanan İzmir İktisat Kongresi ile atılmıştır (Şahin, 1995:34). Ulusal ekonominin kalkınması öngörülmeyle birlikte, Türkiye’nin doğu ve batısı arasındaki kalkınma farklılığı üzerinde durulmamıştır. Bununla birlikte 1923-1950 arasında bölgesel dengesizliği çözmeye yönelik en önemli hareket kanımızca demiryollarının millileştirilmesi ve Türkiye’nin doğusuna doğru yaygınlaştırma eylemi olmuştur. Ancak, batıdaki gelişme hızlandığı için bu eylemin bölgesel dengesizliğe yaptığı katkı beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir.

1950-1960 liberal dönemde ise, Türkiye’nin bölgesel dengesizliği için somut adımlar atılmadığı görülmektedir.

1960'dan itibaren Türkiye planlı kalkınma dönemine geçmiştir. Birinci Kalkınma Planında bölgelerarası gelişmişlik farkını azaltmak amacıyla önemli ilkeler konmuş ve bölgesel planlama benimsenmiştir. İkinci Planda benimsenen bu ilke somutlaştırılarak yenilenmiştir. Üçüncü Kalkınma Planında bir ilke başvuru olarak ilk kez "kalkınmada öncelikli yöre" kavramına yer verilmiştir. Dördüncü Kalkınma Planında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine özel bir önem verilmiş; ancak, öncelik verilecek sektörler tarım ve hayvancılık olarak belirlenmiştir. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında on yıl önce terkedilen bölge planlamasına yeniden geçilmiştir. Ancak, bu bölgesel planlama ilkelerinde merkezi plan ile bölgesel plan arasındaki ilişkilerin ne olacağı konusuna açıklık getirilmemiştir. Beşinci Planda, ilk iki planda yer verilen kalkınma kutuplarının belirlenerek yatırımların sözkonusu yerlerde yoğunlaştırılmasından söz edilmemiştir. Beşinci Planı diğerlerinden ayıran en önemli özellik, Türkiye'de yerleşme merkezlerinin kademeleşmesi çalışmasına dayalı olarak 16 bölgeyi ayırmanın benimsenmiş olmasıdır. Özellikle planlı dönemde, ilk kez Beşinci Kalkınma Planıyla bölgesel ayrıma geçilmiştir.

Altıncı Kalkınma Planında bölge planlaması kavramı yerini bölgesel gelişme kavramına bırakmış ve bölge planlamasının köylere kaydırılması ilkesi benimsenmiştir. Altıncı Plan döneminin ilkelerinden biri bölgesel politikalar oluşturulurken Avrupa Birliği politikalarının dikkate alınması, diğeri ekonomik ve fiziksel planlamada çevre boyutuna öncelik verilmesidir(<http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/pdf>).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında önceki planlardan farklı olarak "bölgesel dengelerin sağlanması" ana başlığı altında bölgesel gelişme, il planlama, metropollerle ilgili düzenlemeler konularına öncelik verilmiştir. Yedinci Planın temel ilkelerinden

biri, her yönüyle(ekonomik-toplumsal-kültürel-siyasal) bir bütün olarak "sürdürülebilir kalkınma'nın, ulusal birliği artırmak amacıyla bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltıcı yönde ele alınması gerekliliği düşüncesi olmuştur. Bu amaçla, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri öncelikli olmak üzere, ülkenin görece olarak geri kalmış yöreleri için, kaynakları ve gelişme potansiyelleri gözönünde bulundurularak bölgesel gelişme projelerinin hazırlanması kabullenilmiştir(<http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/pdf>).

Sekizinci Kalkınma Planında, ulusal kaynakların en yüksek ekonomik ve sosyal faydayı sağlayacak şekilde geliştirilmesi ve bölgelerarası dengesizliklerin en aza indirilmesi temel amaç olarak belirlenmiştir. Bölgesel gelişme politikalarının uygulanmasında sürdürülebilirlik, bölgelerarası bütünleşme, sosyal ve ekonomik dengelerin sağlanması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, fırsat eşitliği, kültürel gelişme ve katılımcılık ilkeleri esas alınmıştır. Sekizinci Planda bölge planlaması çalışmasına devam edileceği öngörülmüştür. Bölgesel gelişmenin başarılı ve hızlı bir şekilde sağlanabilmesi için, hem kamu hem de özel sektörde dış kaynakların harekete geçirilmesi gerektiği belirtilmiştir(DPT, 2000: 63-70).

Türkiye'de Bölgesel Dengesizliğin Boyutları

Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Bölgesel Dağılımı:

Türkiye'de bölgesel dengesizliğin boyutları incelenirken AB'ne uyum sağlamaya çalışan bir ülke olması nedeniyle önce AB'nin bölgesel dengesizliğe ilişkin kriterlerine göre bir analiz yapılacaktır.

Bölgesel dengesizliği belirlerken AB'nin baktığı başlıca göstergeler kişi başına GSYİH, yatırımlar, işsizlik oranları ve nüfusun bölgesel dağılımıdır. Sözkonusu kriterleri dikkate alarak aşağıda Türkiye'nin bölgesel dengesizliğinin boyutu saptanmaya çalışılacaktır.

Tablo 1. Türkiye'de Bölgelere Göre GSYİH(1987-1994) (Milyon TL)

--

Akdeniz D.Anadolu Ege G.D.Anadolu İç Anadolu Karadeniz Marmara Türkiye

1987	1392593	579038	1763388	855824	1335397	929497	2232730	1421616
1988	1373300	587484	1781873	898696	1336385	934206	2182669	1420590
1989	1402577	570861	1723834	815547	1228666	959270	2169730	1393577
1990	1481551	615865	1822911	890773	1364712	1001788	2274373	1487082
1991	1401432	601715	1771806	914658	1389555	1004797	2237249	1472000
1992	1453896	626713	1856538	918768	1424737	1077467	2309062	1530808
1993	1554760	648386	1987366	953969	1505712	1097752	2455326	1623613
1994	1452261	643754	1918373	853544	1427576	1063647	2169458	1507540

Kaynak: DPT, **İller ve Bölgeler İtibarıyla Çeşitli Göstergeler**, 1999, s.18

Tablo 2: Türkiye’de GSYİH’nın Bölgelere Göre Dağılımı(1995-2001) (Milyon TL 1987 Fiyatlarıyla)

Bölge	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Akdeniz	11 863	12 517	13 646	13 964	13 424	13 932	13 235
D.And.	3 389	3 503	3 695	3 798	3 728	3 890	3 842
Ege	16 656	17 936	18 868	19 448	18 310	19 904	18 351
G.Doğu.And.	5 083	5 443	5 992	6 161	5 750	6 068	6 076
İç Anadolu	15 610	16 417	17 284	18 183	17 409	19 088	17 391
Karadeniz	8 862	9 774	10 184	10 686	10 293	10 791	10 075
Marmara	36 424	39 155	42 962	43 873	41 733	45 117	40 915

DİE, **Türkiye İstatistik Yılı 2002**, DİE, Ankara, 2002, s.653

Tablodan anlaşılacağı üzere GSYİH’nın en yüksek olduğu bölge Marmara Bölgesi olup, Türkiye GSYİH’nın yaklaşık yüzde 36’nı almaktadır. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin GSYİH’den aldıkları pay diğer bölgelere göre daha düşüktür(%3.9). 1996 yılında yapılan bölgelerin sosyo ekonomik gelişmişlik endeksine göre Marmara Bölgesi 1.69, Ege 0.5, İç Anadolu Bölgesi 0.46 ve Akdeniz Bölgesi 0.06 olup Türkiye ortalamasının üstündedir. Ancak Karadeniz Bölgesi -0.54, Güney Doğu Anadolu Bölgesi -1.03 ve Doğu Anadolu Bölgesi -1.13 olup Türkiye ortalamasının altında kalmıştır(DPT, 2000;60). Oranlar değerlendirildiğinde hem GSYİH’den bölgelerin aldığı pay hem de

gelişmişlik ölçüsü bakımından Türkiye’de bölgesel dengesizliğin var olduğunu ve bunun boyutunun küçümsemeyecek ölçüde olduğunu görmek mümkündür. Nitekim, bölgeler itibarıyla kişi başına GSYİH endeks değerlerine bakıldığında, bu sonucu daha somut bir şekilde görmek mümkün olacaktır.

Tablo 3: Bölgeler İtibarıyla Kişibaşına GSYİH Endeks Değerleri

Bölgeler	Kişibaşına GSYİH Endeksi
Marmara Bölgesi	156

Ege Bölgesi	125
Akdeniz Bölgesi	95
Karadeniz Bölgesi	68
İç Anadolu Bölgesi	91
Doğu Anadolu Bölgesi	41
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	56
Türkiye	100

Kaynak:DPT, **Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(2001-2005)**, Ankara, 2000, s.60.

Yukarıdaki kişi başına GSYİH endeks değerleri incelendiğinde Karadeniz, Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgeleri Türkiye endeks değerinin oldukça altında kalmış, Akdeniz ve İç Anadolu bölgeleri ise Türkiye endeksine en yakın bölgeler olmuştur. Marmara ve Ege Bölgeleri ise Türkiye endeksinin üzerindedir.

Diğer taraftan bölgeler itibariyle sektörel GSYİH'a bakıldığında da bölgesel dengesizliğin var olduğu açıkça görülmektedir.

Tablo 4: Bölgeler İtibariyle Sektörel GSYİH Büyüme Hızları(1987-1997) (Yüzde)

Bölgeler	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Toplam
Marmara	-0.3	6.3	4.8	5.0
G.Doğu Anadolu	5.3	5.0	3.6	4.4
Akdeniz	2.5	3.6	5.3	4.3
Ege	1.2	4.6	5.2	4.3
İç Anadolu	-0.2	6.1	3.3	3.2
Karadeniz	0.1	4.4	4.1	3.2
D.Anadolu	0.7	3.1	2.1	1.9
Türkiye	1.2	5.5	4.4	4.2

Kaynak: DPT, a.g.e., s.61.

1987-1997 döneminde katma değer yıllık ortalama büyüme hızlarına göre sıralama yapıldığında Marmara, Güneydoğu Anadolu, Akdeniz ve Ege bölgeleri Türkiye

ortalamasının üzerinde, İç Anadolu, Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgeleri ise altında bir gelişme göstermiştir. Türkiye, toplam sanayi ve hizmetler katma değerinin sırasıyla yüzde 51.8'ini ve yüzde 36.9'unu Marmara Bölgesi sağlamaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Karadeniz Bölgelerinin payı ise oldukça düşüktür(DPT, 2000; 61).

GSYİH'nın bölgelere göre büyüme oranları incelendiğinde Türkiye'de yine bölgesel dengesizliğin boyutları anlaşılacaktır.

Tablo 5: Bölgelere Göre GSYİH'nın Büyüme Oranları

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	
2001							
Akdeniz	6.1	5.5	9.0	2.3	-3.9	7.4	-5.0
D.Anadolu	-2.6	3.4	5.5	2.8	-1.9	3.8	-1.2
Ege	5.8	7.7	5.2	3.1	-5.9	4.3	-7.8
G.Doğu Anadolu	3.0	7.1	10.1	2.8	-6.7	8.7	0.1
İç Anadolu	5.1	5.2	5.3	5.2	-4.3	5.5	-8.9
Karadeniz	3.0	10.3	4.2	4.9	-3.7	4.8	-6.6
Marmara	12.0	7.5	9.7	2.1	-4.9	8.1	-9.3

Kaynak: DİE, **Türkiye İstatistik Yılığ**ı 2002, DİE

Yayını, Ankara, 2002, ss.652-653

Bölgeler itibariyle, GSYİH'nın büyüme oranları bakımından Türkiye'de ciddi anlamda dengesizlik söz konusudur. Özellikle Marmara Bölgesi ile diğer bölgeler arasında önemli bir fark vardır.

Türkiye'de Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Dağılımı:

Ülke ekonomileri için yatırımlar kalkınmada çok önemli bir fonksiyona sahiptir. Gerek bütün ekonominin kalkınmasını, gerekse bölgesel dengesizliğin olması durumunda geri kalmış bölgelerde yatırımları artırmak suretiyle, az gelişmiş bölgelerin kalkınmasını sağlamak mümkündür. Ancak, geri kalmış bölgeye özel teşebbüsün yatırım yapmayı ekonomik görmemesi olasıdır. Dolayısıyla, özel teşebbüsü geri kalmış bölgede yatırım yapması için devletin bazı teşviklerle cezabetmesi gerekecektir. Örneğin, yatırım teşvikleriyle yatırımcılar az gelişmiş bölgeye çekilebilir.

Yukarıda GSYİH'nın bölgesel dağılımına bakıldığında Türkiye'de çok ciddi bir bölgesel dengesizliğin olduğu görülmüştü. Dolayısıyla, söz konusu dengesizliği azaltmak amacıyla, devletin yatırım teşvikleriyle yatırımları cazip kılması gerekir.

Aşağıda Türkiye’de verilen teşviklerin bölgesel dengesizliğe katkı sağlayıp sağlamadığını anlamak için yatırım teşviklerinin bölgesel dağılımına bakılacaktır.

Çünkü, yatırım teşvikleri ekonomik, bölgesel kalkınma ve yatırımları yönlendirme bakımından çok önemli bir araçtır.

Tablo 6: Türkiye’de Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Dağılımı

Bölgeler	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Marmara	28.3	61.8	47.4	48.6	42.4	49.2	44.0	39.6	42.0	36.8	39.4	39.1	48.4
İç.And.	18.6	9.7	16.5	9.1	10.2	11.9	13.6	13.1	15.0	9.0	9.1	15.1	13.1
Ege	9.2	8.5	7.5	11.1	12.4	10.0	14.7	16.4	12.0	7.5	10.5	12.2	9.8
Karadeniz	20.7	7.6	11.3	6.8	15.9	11.5	12.9	9.3	7.3	21.3	9.3	12.8	13.8
Akdeniz	3.1	6.8	5.3	4.7	2.6	4.3	3.8	7.2	7.4	8.4	5.8	3.9	2.5
D.And.	3.8	1.5	1.1	5.3	2.9	2.2	1.9	2.8	2.2	2.4	2.5	2.6	1.5
G.D.And	12.6	2.1	5.5	5.9	13.0	9.3	7.0	7.6	3.9	3.6	18.9	9.2	7.3
Çok Bölgeli	3.7	2.0	5.4	8.5	0.6	1.5	2.1	4.0	10.2	11.1	4.6	5.0	3.7
Toplam	100.0	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: <http://www.treasury.gov.tr/stat/egosterge/tablo-24.htm>

Yatırım teşvikleri incelendiğinde Marmara Bölgesi’nin büyük farkla birinci sırada yer aldığı gözlenmektedir. Ancak, 1998-2000 döneminde bu bölgenin payı yüzde 40’tan yüzde 37’ye gerilemiştir. Aynı dönemde, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde ciddi artışlar gözlenmektedir. Burada üzerinde önemle durulması gereken bir konu vardır. Yukarıda bölgeler itibariyle yatırım teşviklerinin arttığı gözlemlendi. Ancak, aynı dönem içinde enflasyon oranları göz önüne alındığında yatırım hacmindeki artışı olumlu karşılamak mümkün değildir. Yatırım teşviklerinin dağılımında görülen dengesizlik bölgesel dengesizliği artıran bir etken olarak nitelendirilebilir.

Türkiye’de Nüfusun Bölgesel Dağılımı

Bölgesel dengesizliğin boyutu incelenirken bakılması gereken en önemli kriterlerden birisi de nüfusun bölgesel dağılımı olmalıdır. Bölgesel dengesizliğin ortaya çıkış süreci incelendiğinde, gelişmiş bölgelerin az gelişmiş bölgeler üzerinde gelişmeyi durdurucu bazı olumsuz etkiler yarattığı görülmektedir. Bunlardan birisi de az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru olan göç hareketidir. Bu şekilde ortaya çıkan göçler, bir taraftan kalabalık bölgelerin bir taraftan da nüfus

yoğunluğu az bölgelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu anlamda, Türkiye’nin nüfus yoğunluğu bakımından bölgelerarası dağılımına bakılırsa Türkiye’deki bölgesel dengesizliğin boyutu hakkında bize fikir vermesi mümkün olacaktır.

Tablo 7: Türkiye’de Nüfusun Bölgelere Göre Dağılımı

Bölgeler	1990	1999(%) (*)	2000	2000 (%)(*)
Marmara	13 295 878	23.75	13 730 962	20.24
Ege	7 594 977	13.57	5 495 575	8.10
Akdeniz	7 026 489	12.50	5 204 203	7.67
İç Anadolu	9 913 306	17.67	8 039 036	11.85
Karadeniz	8 136 713	14.46	4 137 466	6.10
Doğu Anadolu	5 348 512	9.46	3 255 896	4.80
Güney Doğu Anadolu	5 157 160	9.10	4 143 136	6.11
Toplam	56 473 035		67 803 927	

Kaynak: DİE, **Türkiye İstatistik Yılı 2002**, s.49

(*) Yüzde sütunu tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablodan gözleneceği üzere, Türkiye’de nüfusun en fazla yoğunlaştığı bölge Marmara Bölgesi, en az yoğunlaştığı bölge ise Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleridir.

Ekonomiler için istihdamın ne kadar önemli olduğu bilinmektedir. Bölgesel dengesizliğin boyutları incelenirken, Türkiye'deki çalışan işgücünün bölgesel dağılımı da dengesizlik hakkında bilgi verecektir. Çünkü bir bölgede

istihdam imkanları ne denli genişse o bölgenin geliri de o denli genişleyecek ve hayat standardı yüksek olacaktır. Bu düşünceyle, aşağıdaki Tabloda Türkiye'de işgücünün bölgeler arasındaki dağılımı incelenmiştir.

Tablo 8: Türkiye'de İşgücünün Bölgesel Dağılımı(1999-2003)

Yıllar	Marmara.	İç Anadolu	Ege	Akdeniz	Karadeniz	Doğu Anadolu.	Güney.D.And.
1999	68 277	33 687	31 100	17 926	21 616	7 231	7 950
2000	78 403	25 375	25 203	19 133	14 737	6 232	9 321
2001	41 423	13 243	17 821	12 283	8 625	3 872	7 771
2002	53 764	19 000	22 088	16 363	11 270	3 499	11 632
2003	64 748	19 624	26 772	31 578	9 082	4 992	14 741

Kaynak: <http://www.treasury.gov.tr/stat/tesvik/ti102.htm>

Tablo 8 incelendiğinde, Türkiye'de istihdamın en yüksek olduğu bölge Marmara Bölgesi'dir. En düşük istihdam oranı ise Doğu Anadolu Bölgesi'ne aittir. Bunun anlamı işgücüne en fazla istihdam imkanı sağlayan bölgenin Marmara Bölgesi olduğudur. Yatırımların ve dolayısıyla üretim merkezlerinin yetersizliğine bağlı olarak Güney Doğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgeleri'nde istihdam oranı diğerlerine göre

daha düşüktür. Bu durum iki sonuç doğuracaktır: Birincisi bölgesel kalkınma farklılığının yaratılması, ikincisi de istihdamın en fazla yoğunlaştığı Marmara Bölgesi'nde yoğunlaşmanın ekonomik ve sosyal maliyetinin yükselmesidir. Örneğin, Marmara Bölgesi'nde Çarpık kentleşmenin artması, altyapı yatırımlarının artık yetersiz kalması, geçekondulaşma oranının yüksekliği gibi.

Tablo 9: Türkiye'de Plan Bölgelerinin Bazı Göstergelere Göre Karşılaştırması

Göstergeler	Birim	GAP	Zongulda k-Bartın- Karabük	DAP	DOKAP	Türkiye
Alan	Km2	75 561	9.493	158.972	39.361	779.452
Nüfus(1997)	Kişi	6 128973	1027208	5.868.535	2.911.108	62.865.574
Nüfus Yoğunluğu	Kişi/km2	81	108	37	74	81
Nüfus Artış Oranı(1990-1997)	Binde	24,2	-10,3	6,9	-2,4	15,1
Kentleşme Oranı	Yüzde	64,1	43,3	53,5	48,6	65,0
KişiBaşına GSYİH(1)	BinTL	990	1.838	674	1.103	1.830
KişiBaşına GSYİH(1)	Endeks Değeri	54,1	100,5	36,9	60,3	100
GSBH(2)	Yüzde	5,3	1,6	3,4	2,8	

Kaynak:DPT, a.g.e., s. 7

(1) 1987 fiyatlarıyla

GSBH:Gayri Safi Bölge Hasılası

Türkiye'de Plan Bölgeler ve Bölgesel Dengesizliğe Katkıları

Ülkelerdeki bölgesel dengesizliğin önüne geçebilmek için her şeyden önce göçün önünün kesilmesi gereklidir. Türkiye'de hem

göçü engellemek hem bölgesel gelişmeyi sağlayarak bölgesel dengesizlik sorununa çözüm getirmek amacıyla, kalkınma planlarında öngörüldüğü biçimde bölge planlamalarına devam edilmektedir. Plan bölgeleri bakımından Türkiye'yi dört bölgeye ayırmak mümkündür. Bunlar Güney Doğu Anadolu Projesi(GAP), Doğu Anadolu Projesi(DAP), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı(DOKAP) ve Zonguldak-Bartın-Karabük projesidir****. Sözkonusu plan bölgelerinde nüfus yoğunluğu, kentleşme oranı ve GSYİH bakımından bir karşılaştırma yapıldığında şu bulgulara ulaşmak mümkündür.

Kişi başına GSYİH bakımından Türkiye ortalamasının üzerinde olan plan bölgeler Zonguldak-Bartın-Karabük plan bölgesidir. Türkiye ortalamasına yaklaşan plan bölgesi ise DOKAP'tır. GAP, DAP Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Ancak Gayri Safi Bölge Hasılası en yüksek olan Plan bölge ise GAP'tır. Diğerleri ise sırasıyla DAP, DOKAP ve Zonguldak-Bartın-Karabük plan bölgeleridir. Kentleşme oranı ve nüfus artış oranı bakımından da GAP plan bölgesi yine ilk sırada yer almaktadır.

Görüldüğü üzere, Türkiye'de çok ciddi bir bölgesel kalkınma farklılığı sorunu vardır. Bundan hareketle, Türkiye'nin AB bütünleşmesinin önündeki engeller arasında AB çevrelerince sürekli dile getirilen siyasi gerekçelerin yanı sıra, ekonomik gerekçeli engellerin de önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Bu bağlamda, Türkiye'nin ekonomik yapısının, gelişmişlik düzeyinin, en önemlisi bölgesel kalkınma farklılığı bakımından göstermiş olduğu performans, AB ülkelerinin ortalamasına yaklaşması, Türkiye'nin AB'ne üyelik opsiyonunu olumlu etkileyecektir. Gelecekte AB'ne üye olmayı hedefleyen Türkiye'nin diğer ekonomik alanlarda olduğu gibi bölgesel kalkınma politikası açısından da AB politikalarıyla uyum sağlaması ve bölgesel kalkınma farklılıklarını gidermek zorunda olması

nedeniyle, aşağıda AB bölgesel politikası ve finansman şekilleri araştırılacaktır.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASI

AB'nin kurucu antlaşması olan Roma Antlaşması'nda üye ülkeler arasında dengeli ve devamlı bir kalkınma öngörülmüştür(Roma Antlaşması;1958).

AB'nin güçlü bir ekonomik performans gösterdiği 1960-1970 döneminde bölgesel politikanın belirlenmesi için ciddi bir çalışma yapılmamıştır. Ancak, ekonomik gelişmenin hızlandığı bu dönemde bölgesel dengesizlik sorununun boyutu da genişlemiştir. Bölgesel kalkınma politikasının oluşturulması için ilk adım 1969 yılında atılmış ve ilk girişim Avrupa Komisyonu tarafından bölgesel kalkınmaya yönelik bir program hazırlanmıştır.

Programa göre Avrupa Komisyonu, üye ülkelerdeki gelişmeleri izleyecek ve gerekli önlemleri alacaktı.

Ancak, Komisyon tarafından hazırlanan bu program kabul edilmemiştir(Karlık, 1990:148). Ekim 1972'de

AB'nin dokuz üye ülkesinin katılımıyla bölgesel politikaya ilişkin Paris Zirvesi düzenlenmiş ve AB'de bölgesel dengesizlik sorununu çözmek amacıyla Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun kurulması konusunda üye ülkeler fikir birliğine varmışlardır. Ancak, Fon'un kurulması konusunda karşılaşılan bazı sorunlar vardı.

Bunlar,

- Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'ndan hangi bölgelerin faydalanacağı
- Üye ülkelerin Fona yapacağı katkıların belirlenmesiydi.

Söz konusu sorunların çözümüne ilişkin görüşmeler uzun sürdüğü için Bölgesel Kalkınma Politikası 2 Mart 1975 tarihinde yürürlüğe girmiştir. "Bölgesel politika", üye ülkelerin coğrafi yapıları, tarım sektörleri, tarımsal altyapıları ve kullandıkları yöntemler birbirinden farklı olması nedeniyle, hem ülkeler ve bölgeler arasında dengeli gelişmeyi sağlamak, hem de yapısal farklılıkları ortadan kaldırmak üzere oluşturulmuştur. AB bölgesel politikasının amacı, gerekli rehber ve ilkeleri geliştirerek, üye ülkeler tarafından oluşturulan bölgesel politikaların, AB rekabet ve devlet yardımları kurallarıyla uyumlu ve koordinasyon içinde olmasını sağlamaktır(Koroğlu, 2003;2-4). Bölgesel Kalkınma Politikasının en önemli finansal aracı Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu olarak belirlenmiştir. AB içindeki bölgesel dengesizliği belirlemek için bakılacak en önemli göstergeler ise işsizlik oranları, kişi başına düşen gelir ve altyapı yatırımları olarak saptanmıştır.

Avrupa Bölgesel Kalkınma Politikasının finansmanı temelde, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Sosyal Fonu Avrupa

**** Projelerin ayrıntıları için bakınız: DPT, Sekizinci Kalkınma Planı, 2000, Ankara, ss.64-66.

Tarimsal Yönerme ve Garanti Fonu(Yapısal Fonlar) tarafından sağlanmaktadır. Ayrıca, bölgesel kalkınmaya Avrupa Kaynaşma Fonu, Avrupa Kömür ve Çelik Mekanizması, Avrupa Yatırım Bankası ve Yeni Topluluk Aracı da finansal kaynak sağlamaktadır.

Avrupa Sosyal Fonu

AB'nin 1960'lı yıllarda göstermiş olduğu hızlı ekonomik gelişme bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Örneğin, sanayideki hızlı değişim nedeniyle çevre kirliliği artmış, teknolojik gelişme sonucunda makina kullanımının artmasıyla işsizlik oranı yükselmiştir. Avrupa Sosyal Fonu bu sorunları çözmek amacıyla 1961 yılında kurulmuştur. Fonun amacı, AB içindeki istihdamı kolaylaştırmak ve hayat standartlarını yükseltmektir(Roma Antlaşması:1958). Bu amaçla, Sosyal Fon çerçevesinde işgücüne yeni iş alanları açılacak, coğrafi ve mesleki hareketlilik kazandırılmaya çalışılacak ve AB'nin işgücü piyasasındaki arz ve talep dengesizliğini gidermek için ekonomik önlemler alınacaktır(CECa,1981:54). Avrupa Sosyal Fonu üzerinde 1961'den sonra periyodik düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerde mevcut sorunlara bakış açısı bölgesellikten hareket edilerek şekillenmiştir. Fonun ağırlık vereceği sorunlar, az gelişmişlik nedeniyle oluşan bölgesel sorunlar, bu bölgelerdeki ekonomik faaliyetlerin canlılığını kaybetmesinden doğan sorunlar ve bunlara paralel olarak meydana gelen işsizlik sorunlarıdır. Örneğin Fon, 1977-1984 döneminde az gelişmiş bölgelere yönelik yardımlarını yüzde 10 oranında artırmış ve özellikle genç işsizlere dönük faaliyetlerini artırmıştır(Hatt, 1991:82). Avrupa Sosyal Fonu kaynaklarının yüzde 40'ı AB'nin az gelişmiş bölgelerine (Yunanistan, İrlanda, Kuzey İrlanda, Mezzogioma ve Fransa'nın deniz aşırı bölgeleri) tahsis edilmiştir(Therm,1985:26). Fon çerçevesinde hangi bölgelere kaynak aktarılacağı konusu dört kritere göre belirlenmektedir. Bunlar kişi başına düşen gelir, göç durumu, işsizlik oranları ve bölge ekonomisinin yapısıdır(Hatt, 1991:87). Bunun dışında, Avrupa Sosyal Fonu kaynaklarından özellikle işsiz kadınlara da kaynak aktarılmaktadır. Örneğin 1991 yılında Fon kaynaklarından yararlananların yüzde 2'si kadınlardan oluşmaktaydı(De Moh ve Specht, 1991:104).

Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu

Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu(ERDF), AB içindeki bölgesel dengesizlikleri gidermek ve bölgesel kalkınmayı sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Fon aracılığıyla bölgesel dengesizliğin giderilmesi, sanayi ve tarım sektörlerindeki değişim sonucunda oluşan

yapısal işsizliğin önlenmesi hedeflenmişti(Official Journal of Communities, 1975:1). ERDF'nin kurulması fikri ilk kez 1974 Paris Zirvesi'nde dile getirilmekle birlikte, bu konuda somut bir adım atılamamıştır. Bunun en önemli nedeni, 1973 Mısır-İsrail(Yom-Kippur) Savaşını izleyen enerji krizidir(Martino ve Mawson, 1982:231). Diğer nedenler arasında Fon kaynaklarından yararlanacak bölgelerin saptanmasında ve Fona üye ülkelerin yapacağı katkının belirlenmesinde ortaya çıkan anlaşmazlıklardır. Ancak, ERDF 2 Mart 1975 tarihinde kurulmuştur.

ERDF'nin kaynakları kota dahili yardımlar ve kota harici yardımlar olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır(İKV, 1988:58). Kota dahili yardımlar bazı özel nitelikteki projelere dönüktür. Örneğin, sanayi ve hizmetler sektörlerinde istihdam imkanı sağlayan ve bunu koruyan yatırımlar gibi. Bu tip yardımlardan en fazla yararlanan bölgeler Güney İtalya, Kuzey İrlanda, Batı ve Güney Fransa, Kuzey Hollanda, Almanya'nın orta kesimleri, Belçika ve Hollanda'nın eski sanayi bölgeleridir. 2004 yılı AB genişleme süreciyle, bu çerçevedeki finansal faaliyetlerin artacağı tahmin edilmektedir. Kota harici yardımlar ise AB'nin bölgesel kalkınma faaliyetine direkt katkı sağlayacak projelere yönelik olacaktır. Bu tip yatırımların özelliği, bireysel yatırımlardan ziyade bir çok faaliyeti içeren genel programlara yer vermesidir. Ancak bu anlamda, yani bölgesel dengesizliği gidermede ERDF'nin başarılı olduğunu söyleyemeyiz(Kingston, 1990:81). Fon, 1987 Avrupa Tek Senedi'nin yürürlüğe girmesiyle hukuki bir görünüm kazanmış(Bozkurt, 1988:59) ve 1989'da köklü bir değişim yaşamıştır. Aslında bu değişim bütün fonları içeren bir değişim görünümündedir. Bu değişimler(CEC,1989:14);

- Geri kalmış bölgelerin kalkınmasına ve yapısal değişimine katkıda bulunmak
- Endüstriyel gerilemeden ciddi bir şekilde etkilenen bölgelerde yeniden yapılanmayı sağlamak
- Uzun vadeli işsizlikle mücadele etmek

- Genç nüfusa mesleki bütünleşme imkanı getirmek

- Ortak tarım politikasının reformu ile ilgili olarak

- Tarımsal yapının düzeltilmesini hızlandırmak

- Kırsal bölgelerin kalkınmasına katkıda bulunmak

Bu ilkelere birinci ve ikincisi ERDF kapsamına alınmıştır. Ayrıca, 9-10 Aralık 1991 Maastricht Avrupa Konseyi Toplantısında da Yapısal Fonların bölgesel dengesizlik sorununun çözümünde rol oynayacağı teyid edilmiştir (European Report, 1991:15).

ERDF, Topluluk yararına programlar (Community Programmes) ve Topluluk yararına ulusal programlar (NPCI: National Programmes of Community Interest) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bunlardan Topluluk Programı, AB politikalarının uygulanmasına hizmet etmeye ve AB'nin bir ya da birden fazla bölgesinde var olan ekonomik sorunları çözmeye yöneltilmiştir (Çakmak, 1990:31). Topluluk Programının finanse ettiği bazı programlar vardır. Bunlar Star ve Valoren Programlarıdır. Star Programı, telekomünikasyon hizmetlerinin geliştirilmesine, Valoren programı da enerji potansiyelinin tam kullanımına yöneliktir. Bu çerçevede, AB'nin az gelişmiş bölgelerinin kalkındırılması hedeflenmiştir. Programlarla öncelik verilecek bölgeler ise, Yunanistan, İrlanda, İngiltere, İspanya, Mezzogiorno ve Fransa olarak saptanmıştır. Bu Programların dışında, gerileyen sanayi bölgelerinin yeniden yapılanmasına dönük Reneval ve Resider Programları düzenlenmiştir (CEC, 1988:10). Topluluk Yararına Ulusal Programlar (NPCI) ise, AB içindeki bölgesel dengesizlikleri azaltmak ve üye ülkelerin yaklaşmasına katkı sağlar. Bu program, ulusal amaçlara yönelik olup, AB amaç ve politikalarını gerçekleştirilmesine hizmet eder. NPCI, üye ülkelerin önerisi ve Avrupa Komisyonu'nun onayı ile uygulanır.

Avrupa Tarımsal Yönerme ve Garanti Fonu

Avrupa Tarımsal Yönerme ve Garanti Fonu (EAGGF) AB'nin Ortak Tarım Politikasının finansmanını sağlamak ve bölgesel dengesizliği önlemeye katkı sağlamak amaçlı olup, 1 Ocak 1962 tarihinde kurulmuştur. Fonun iki temel geliri vardır. Bunlar, ortak piyasa düzeni içinde üçüncü ülkelerden yapılan tarımsal ürün ithalatına konulan vergiler ve şeker vergileridir (CEC, 1991:111). EAGGF iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlar Yönerme ve Garanti bölümleridir. Yönerme bölümünün esas faaliyet alanı bölgesel dengesizlik sorununu çözmeye yöneliktir. Garanti Bölümü ise ihracat sübvansiyonları, asgari fiyat garantilerini finanse eder (CEC, 1987: 167). Avrupa Tek Senedinin yürürlüğe girmesinde sonra 1989'da yapılan düzenleme ile EAGGF'nin bünyesinde de bazı yenilikler yapılmıştır. Özellikle, Fonun Yönerme bölümünce finanse edilecek üç alan belirlenmiştir. Bunlar, tarımsal altyapının düzenlenmesini hızlandırmak, kırsal bölgelerin kalkınmasını desteklemek, geri kalmış bölgelerin kalkınmasını ve yapısal değişimini gerçekleştirmektir (CEC, 1990:19). Örneğin, 2000 yılında belirtilen amaçlar için AB üye ülkelere bütçenin yüzde 40.5'i ayrılmıştır (Koroğlu, 2003;10).

Avrupa Birliği Yapısal Fonlarında 1994-2006 Yılları Arasında Yapılan Düzenlemeler

AB, Yapısal Fonlar için 1994-1999 dönemini kapsayan bazı düzenlemeler yaparak, belli hedefler belirlemiştir. Bunlar (Koroğlu, 2003;15-17);

Hedef 1: Avrupa'nın az gelişmiş bölgelerinin kalkınma seviyelerinin AB seviyesine yaklaşması doğrultusunda düzenlenen çalışmalar desteklenmelidir

Hedef 2: Sanayi alanında geri olan bölgeler için çözüm arama yönündeki çabalar desteklenmelidir.

Hedef 3: İstihdam, gençler için iş olanaklarının geliştirilmesi ve iş piyasasından dışlanmaya müsait kesimlerin dışlanmaması için çalışmalar sürdürülmelidir.

Hedef 4: Üretim sistemlerinde ve sanayide, teknolojik gelişmelerin getirdiği değişikliklere,

çalışan kesimin cinsiyet ayırımı göstermeksizin uyum sağlamalarını amaçlayan çalışmalar desteklenmelidir.

Hedef 5a: AB'nin Ortak Tarım Politikası alanında gerçekleştirilen reformlar doğrultusunda tarım alanında yakınlaştırma prosedürünü hızlandırarak, AB seviyesinde tarımsal gelişmenin sağlanması desteklenmelidir.

Hedef 5b: Tarımsal gelişme ve yakınlaştırma prosedürünün, tarım sektörüne destek amacıyla kolaylaştırılması öngörülmelidir.

Hedef 6: Az nüfuslu bölgelerin kalkınması ve AB seviyesine yaklaşması doğrultusunda düzenlenen çalışmalar desteklenmelidir.

Yukarıda saptanan hedefler ve çalışma alanları 2000-2006 yılları için daha basite indirgenmiş ve bu çerçevede üç hedef belirlenmiştir(Köroğlu, 2003, 19):

Hedef 1: Geri kalmış bölgelerin kalkınma ve yapısal uyumun teşviki olarak kabul edilmiştir. Eski haliyle Hedef 1 ve 6 buraya girmektedir. Bu önlemler EAGGF, ERDF ve ESF tarafından desteklenmektedir.

Hedef 2: Yapısal güçlüklerle karşı karşıya olan b

ölgelerin ekonomik ve sosyal değişiminin desteklenmesini ele almaktadır. Eski Hedef 2, 5b ve 5a'nın bir bölümü olarak balıkçılık sektörüne bağlı kriz bölgeleri burada ele alınmakta ve bu bölgeler ERDF ve ESF tarafından finanse edilmektedir.

Hedef 3: Hedef 1 ve hedef 2 bölgelerinde ele alınmayan bölgeleri kapsar. Eski hedef 3 ve 4 buraya girmekte ve bu konudaki önlemler ESF Tarafından desteklenmektedir.

AB'nin belirlediği bu hedefler doğrultusunda üye ülkelere tahsis ettiği finansal kaynak miktarına bakıldığında, AB'nin bölgesel dengesizlik ve yapısal sorunlarına ne ölçüde önem verdiği anlaşılacaktır. Aşağıda 2000-2006 döneminde AB'nin üye ülkelere tahsis ettiği kaynak miktarları incelenmiştir.

Tablo 10: AB'nin 2000-2006 Döneminde Üye Ülkelerine Tahsis Ettiği Fonlar

Üye Ülkeler	Tahsis Edilen Fon Miktarları	Yüzde(%)*
-------------	------------------------------	-----------

	(Milyar EURO)	
Belçika	1.829	0.99
Danimarka	745	0.40
Almanya	28.156	15.30
Yunanistan	20.961	11.40
İspanya	43.087	23.50
Fransa	14.620	7.90
İrlanda	3.088	1.70
İtalya	28.484	15.50
Lüksemburg	78	0.04
Hollanda	2.635	1.44
Avusturya	1.473	0.80
Portekiz	19.029	10.40
Finlandiya	1.836	1.00
İsveç	1.908	1.04
İngiltere	15.635	8.50
AB-15	183.564	

Kaynak: Semiha Köroğlu, **Avrupa Birliği Bölgesel Politikası ve Yapısal Fonlar**, Ankara,2003, s.17. (*) Yüzde sütunu tarafımızdan hesaplanmıştır

Tablodan görüleceği üzere, yukarıda belirlenen hedefler doğrultusunda, AB üye ülkelere yaklaşık olarak toplam 183.6 milyar EURO kaynak tahsis edilmiştir.

AB Yapısal Fonlarından en fazla yararlanan ülkeler sırasıyla İspanya, İtalya, Almanya, Yunanistan, Portekiz ve İngiltere olmuştur.

Yukarıda belirlenen 2000-2006 yılları için tahsis edilen yapısal fonlar hibe şeklinde verilmektedir.

Avrupa Birliği'nin Diğer Finansal Kuruluşları

Yukarıda da belirtildiği gibi, AB'nin Yapısal Fonlarının dışında gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak bölgesel kalkınmaya katkı sağlayan diğer bazı finansal kuruluşları daha vardır. Bunlar Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa Kaynaşma Fonu, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Mekanizması ve Yeni Topluluk Aracıdır.

Avrupa Yatırım Bankası (AYB), AB'nin dengeli kalkınmasını hedefleyen projelere destek vermektedir. AYB'ni diğer finansal kuruluşlardan ve yapısal fonlardan ayıran en önemli özelliği sadece AB üye ülkelere

değil, üye olmayan diğer dünya ülkelerine de kredi imkanı sunan tek kuruluş olmasıdır.

Avrupa Kaynaşma Fonu(Cohesion Fund), Kaynaşma ya da Bütünleşme Fonu olarak bilinen fon, yapısal fonlara ek olarak işlem yapmaktadır. Kaynaşma Fonu için ilk kez 1993 yılı bütçesine ödenek konmuştur. AB GSMH ortalamasının %75'nin altında kalan bölgeler Yapısal Fonlardan, %90'nın altında kalan bölgeler ise Kaynaşma Fonu'ndan yararlanmaktadır (Köroğlu, 2003;34)

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Mekanizması(AKÇT), kömür ve çelik sanayiinde yatırım programlarının gerçekleşmesi için düşük faizle kaynak sağlanmakta ve borçlanmalarda garanti vermektedir. Esas olarak, AKÇT yardımları, bölgesel kalkınma amacına yönelik olup, kaynak aktardığı başlıca alanlar yeniden düzenleme yardımları, araştırmalar için yardımlar ve teknolojik değişme yardımlarından oluşmaktadır(Arslan, 1990;121-122).

Yeni Topluluk Aracı(NIC), AB üye ülkelerinin ekonomi politikalarının birleştirilmesini hızlandırıcı projelere kaynak sağlamakta, enerji ve sanayi sektörlerine, altyapı ve bölgesel kalkınma çerçevesinde işsizlikle mücadeleye dönük projelere kredi imkanı sağlamaktadır(CECb, 1981;3).

AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASININ TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ

Çalışmanın başında bahsedildiği gibi, bölgesel dengesizlik sorunu hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin sorunudur. İki arasındaki fark bölgesel dengesizlik sorununun nedeni ve boyutudur. AB, dünyanın en önde gelen entegrasyon hareketlerinden olup, ekonomik gelişme bakımından dünya ülkeleri arasında 1960'lardan bu yana önemli mesafeler alan bir iktisadi birleşme hareketi olmakla birlikte, AB'de de bölgesel dengesizlik sorunu vardır. İtalya, Fransa, Almanya, Yunanistan bölgesel dengesizliğin en fazla yaşandığı ülkelerdir. 2004 yılından itibaren yeni üye ülkelerin katılımıyla,

bu sorunun boyutunun genişleyeceği tahmin edilmektedir. AB'nin Bölgesel Kalkınma Politikasını finanse etmek amacıyla yukarıda da incelenen Yapısal Fonlar oluşturulmuştur. En önde gelenleri Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Sosyal Fonu ve Avrupa Tarımsal Yönerme ve Garanti Fonu'dur. Bunlar, AB üye ülkelerinin bölgesel dengesizliklerini çözmek amacıyla ciddi kaynak transferinde bulunmaktadırlar. AB'nin az gelişmiş bölgelerinde yatırımları artırmak, işsizliği önlemek, üretimi artırmak amacıyla somut projelere finansal destek verilmektedir.

Yukarıda da saptandığı gibi Türkiye'de, özellikle batısı ve doğusu arasında ciddi boyutlarda dengesizlik vardır. Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerine verilen teşviklerin ne kadar yetersiz olduğu açıktır. Aslında, bu sorunun temelinde kaynak sorunu yatmaktadır. Türkiye, yeterli finansal kaynağa sahip olamaması nedeniyle az gelişmiş bölgelerin kalkınmasına katkıda yetersiz kalmaktadır. AB'ne tam üye olma çabası içinde olan Türkiye'nin diğer ekonomik farklılıkları gidermek gibi bölgesel kalkınma farklılığını da gidermesi gerekir.

AB, tam üyelik öncesi Doğu Avrupa ülkelerine bölgesel dengesizlik sorunları ve yapısal uyum için önemli miktarlarda finansal destek vermiştir. Örneğin, 2000-2006 döneminde toplam 21.840 milyar EURO kaynak tahsis edilmiştir. Bu çerçevedeki kaynaklar, Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinin tarım sektöründeki yapısal sorunların çözümü, kırsal kalkınma, altyapı standartlarının gelişimi, bölgesel kalkınma, KOBİ'lerin gelişimine yönelik olmuştur(Köroğlu,2003;15-17). Bu anlamda, Türkiye de AB'den destek bekleyebilir. Yalnız burada Türkiye açısından vurgulanması gereken çok önemli bir sorun vardır. Türkiye'nin AB'ne tam üye olmadan ortak üyelik statüsü ile AB Yapısal Fonlarından yararlanması söz konusu dahi değildir. Ancak, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri tam üye

olmadan önce, aday ülke konumunda iken; AB, bu ülkelere yönelik yapısal uyum araçları oluşturarak ciddi kaynak transferinde bulunmuştur. O halde, Türkiye'nin de buna benzer bir uygulamayı AB'den beklemesi yanlış olmaz kanısındayız. En azından tam üyelik müzakereleri başladıktan sonra AB, Türkiye'nin bölgesel kalkınması ve yapısal sorunlarının çözümüne dönük yapısal uyum araçları oluşturmalıdır Gerçi, Türkiye ile AB arasındaki mali işbirliği 1964 yılından bu yana devam etmekte olup, çok önemli projelerin finansmanına katkı sağlamıştır. Örneğin Keban Barajı, Boğaz köprüsü gibi Türkiye için çok önemli projelere destek verilmiştir. Ancak sözkonusu yardımlar diğer ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça yetersiz kalmaktadır. Kaldı ki söz konusu yardımlar Yapısal Fonlardan değil, Avrupa Yatırım Bankası ve AB bütçesinden verilen ve daha çok özel şartlı kredi niteliğindeydi (Şimşek ve Ergün, 2002; 87).

Bölgesel dengesizlik konusunda Türkiye'nin AB'den beklentisi olduğu gibi, AB'nin de bölgesel politika konusunda Türkiye'den bazı beklentileri vardır. AB Komisyonu, 1999 yılı Türkiye İlerleme Raporu'nda, Bölgesel Politika konusunda bir değerlendirme yapmıştır. Değerlendirme Raporunda AB, aday ülkeler arasında en ciddi bölgesel sorun yaşayan ülkenin Türkiye olduğunu vurgulamış ve bunun nedeni olarak da yurt içindeki dengesizliklerin boyutu yanında, Türkiye'de kişi başına düşen gelir rakamı ile AB ortalaması arasındaki önemli farkı göstermiştir. Bir başka neden olarak nüfusun büyüklüğüne dikkati çekmiştir.

Avrupa Komisyonu 2000 yılında yayınladığı raporda şu ilaveler de bulunmuştur (Köröglü, 2003; 36)

• "Türkiye'de bölgesel politika var olmakla birlikte, yapısal politikalar uygulanma hazırlıkları henüz gerçek anlamda başlamamıştır".

• "Programlama için hazırlıkla ilgili olarak, kamu yatırımları analiz edildiğinde, az gelişmiş bölgeler lehine çok anlamlı bir çaba görülmemektedir".

• "Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından bugüne kadar hazırlanmış olan çok sayıda bölgesel ve kırsal kalkınma programları olmasına rağmen, bunların uygulama şansı olmamıştır".

SONUÇ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Gerek GSYİH, gerek yatırım teşvikleri ve nüfusun bölgesel dağılımı dikkate alınarak yapılan analize göre, Türkiye'nin bölgeleri arasında ciddi bir dengesizlik olduğu görülmüştür. Bu dengesizlik, özellikle Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri ile Türkiye'nin diğer bölgeleri arasında oldukça açık bir şekilde görülmektedir. Türkiye'de 1923'den bu yana alınan önlemler bölgesel dengesizlik sorununu hafifletmeye yetmemiştir. Ashında, sorunun temelinde daha önce de belirtildiği gibi finansal sıkıntı yatmaktadır. Bölgesel dengesizlik sorununun çözümü, hem Türkiye'nin hayat standardının yükseltilmesi açısından, hem de AB'ne tam üyeliği açısından önem taşımakta olup, bu sorunun, Türkiye'nin AB'ne tam üyeliği konusunda da engel teşkil edeceği tahmin edilmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'deki bölgesel dengesizlik sorununun çözümü birincil amaçlar arasında yer almalıdır.

Herşeye rağmen, Türkiye'deki bölgesel dengesizlik sorunu ve finansal kaynak sıkıntısı hafifletilebilir mi? AB Yapısal Fonlarından, tam üye olmaksızın yararlanmamızın mümkün olmadığını belirttik. Ancak, kapsamı daha geniş uyum araçları yaratılarak bölgesel kalkınma amaçlı, AB'den finansal destek bekleyebilir. Nitekim AB, buna benzer desteği 2004 yılında üyeliği kabul edilen Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerine vermiştir. Türkiye'ye de buna benzer bir finansal destek

vermelidir. Bu anlamda, Türkiye'nin üstlenmesi gereken bazı sorumluluklar olabilir. Türkiye, aktif uzman gruplarından oluşan proje ekipleri oluşturup, bölgesel dengesizliği hafifletici somut projeler hazırlamalıdır.. Diğer taraftan, AB de Türkiye'nin tam üyeliğe aday bir ülke olduğunu Ankara Antlaşması'nda kabul etmiş olduğu ilkeleri unutmamalı ve Türkiye'nin bölgesel gelişimine ilişkin finansal destek vermelidir. Aslında bu destek, Türkiye-AB arasında kurulan gümrük birliğinden Türkiye'nin bölgesel gelişmesi de olumsuz yönde etkilendiği için kaçınılmaz olarak görülmelidir.

Bölgesel dengesizlik sorununun çözümüne yönelik projelerin herbiri bölge kaynakları dikkate alınarak hazırlanmalı ve seçilecek sektörlerin ileri ve geriye doğru bağlantısı güçlü sektörlerden seçilmelidir. Bölgesel kalkınmada kutup bölge ve sektörlerin seçimi oldukça önemlidir. Kalkınma kutuplarının oluşmasında hareket noktası, yöredeki ekonomik faaliyetleri başlatacak sürükleyici bir hareketin varlığıdır. Kalkınma kutbu, ekonomik gelişmeyi başlatacak böyle bir birimin varlığıyla oluşabilir. Sürükleyici birim, basit bir birim, örneğin bir işletme ya da endüstri olabileceği gibi endüstriyel bir kompleks de olabilir.

Kanıımızca, bölgesel dengesizlik sorununun çözümede en önemli konulardan birisi de yatırım teşviklerinin etkin şekilde kullanılıp kullanılmadığını denetlemektir. Bu amaçla etkin denetleme mekanizmaları geliştirilmelidir. Ayrıca, teşviklerin bölgesel kalkınmaya katkı sağlayacak sektörlerle verilmesi ve bu konuda rasyonel davranılması gereklidir.

Bölgesel kalkınma farklılıklarını gidermek için dengesiz kalkınma politikası benimsenmelidir.

KAYNAKLAR

ARSLAN, ALİ, (1990). "Avrupa Topluluğunda Bütçe Dışı Finansman Kaynakları", *Avrupa Topluluğu Konusunda*

Tebliğler, Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayını Ankara, ss.121-132.

BOZKURT, Ömer (1988), *Avrupa Parlamentosu Yetkiler ve Usuller*, Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, İstanbul

Commission of European Communities(CECa) (1981), *Grant and Loans from the European Community*, Luxembourg

Commission of European Communities (1991), *The Agricultural Situation in the Community 1990 Report*, CEC, Brussels

Commission of European Communities (1989), *Guide to the Reform of Community's Structural Funds*, Luxembourg, CEC

Commission of European Communities (1987), *The Agricultural Situation in the Community 1986 Report*, CEC, Brussels

Commission of European Communities, *The Agricultural and the Reform of the Structural Funds*, No:5, Brussels, 1990.

Commission of European Communities(1988), *European Regional Development Fund Twelfth Annual Report*, Luxembourg.

Commission of European Communities(CECb)(1981), *Background Report*. CEC, Brussels.

ÇAKMAK, Bekir(1990), *Avrupa Topluluğu Bölgesel Politikasının Yapısı ve İşleyişi, Yapısal Fonlar ve Diğer Mali Araçlar*, Başbakanlık Yayını, Ankara.

DE MOH, Anne Maria and Christiane Specht; "ESF Assistance for Equal Opportunity Policies to Foster the Occupational and Social Integration of Women", *Social Europe* No:2/91., ss.100-105

Dinler, Zeynel(1986); *Bölgesel İktisat*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa

DPT (1999), *İller ve Bölgeler İtibarıyla Çeşitli Göstergeler*

DPT (2000), *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(2001-2005)*, Ankara

DİE (2002), *Türkiye İstatistik Yılığ 2002*, DİE Yayını, Ankara

European Report (1991), “Maastricht”, 11 December

HATT, Philipe (1991), “Thirty Years of ESF Assistance”, **Social Europe**, Number:2/91, ss.78-91

İK V (1988), **Avrupa Topluluklarının Bölgesel Politikası(1975-1987)**, İKV Yayını, İstanbul

Karluk,Rıdvan (1996); **Avrupa Toplulukları**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul

KİNGSTONS, William(1990), “The Failure of Regional Aid”, **European Affairs**, No:1, Spring, ss.81-87

KÖROĞLU, Semiha(2003), **Avrupa Birliği Bölgesel Politikası ve Yapısal Fonlar**, Ankara.

MARTİNO, Mario Rui, John Mawson(1982), “The Programming of Regional Development in EC: Supranational or International Decisions Making”, **Journal of Common Market Studies**, Volume XX, No 3, December

Official Journal of European Communities, 21.3.1975

Roma Antlaşması, 1958

ŞAHİN, Hüseyin(1995), **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa

ŞİMŞEK, Mevlüdiye ve Erdal Ergün(2002), “Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinde Mali Protokollerin Yeri ve Önemi”, **Dumlupınar Ün v. Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 6, Haziran 2002, ss.85-106

THERN, Gaston.E.(1985.), **Working For Europe**, The European Commission, Brussels, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/pdf> (28.04.2004)

<http://www.treasury.gov.tr/stat/tesvik/ti102.htm> (12.04.2004)

KAHRAMANMARAŞ'IN GELİŞİMİNDE TEŞVİKLERİN ROLÜ VE 5084 SAYILI TEŞVİK KANUNUNUN OLASI ETKİLERİ

Muhsin KAR¹

1 Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü

ÖZET: 1980 sonrası dışa açık (ihracata dayalı) büyüme stratejisinin bir parçası olarak uygulanan teşvik politikaları ile Anadolu'da yeni yerel sanayi odakları oluşmuştur. Kahramanmaraş'ta bu gelişmelere paralel olarak 1980'lerin ortalarından itibaren sanayileşmeye başlamış ve gelişimine teşviklerin çok büyük katkısı olmuştur. Ancak 2004 yılında yürürlüğe giren 5084 sayılı Teşvik Kanunu kapsamına alınmamıştır. Bu gelişme İl'e olan yatırımları durdurma, İl'deki yatırımların başka yerlere kaymasına ve İl'in gerek ulusal gerekse uluslararası piyasalarda rekabet etmesini zorlaştırma gibi sonuçlara neden olabilir.

Anahtar Kelimeler: Yatırım Teşvikleri, Türkiye, Kahramanmaraş ve 5084 Sayılı Teşvik Kanunu

The Role Of Incentives in The Development of Kahramanmaraş and The Impacts of The Incentive Law Numbered 5084

Abstract: In Anatolia, new local industrial centers have come into existence with the incentive policies implemented as a part of export-oriented growth strategy. Kahramanmaraş is also started to industrialize as a paralel to these development and incentives played a major role in its development. However, the Incentive Law numbered 5084 and issued in 2004 does not cover the city. This development may lead to stop the investment in the city, to move the current investment of the city to the new regions covered by the new law and to deteriorate the power of competition not only in the national but also in the international markets.

Keywords: Investment incentives, Turkey, Kaharamanmaraş and Incentive Law numbered 5084

GİRİŞ

İthal ikameci kalkınma modelinin uygulandığı ve ekonominin korumacı bir anlayışla uzun süre yönetildiği ülkemizde, bütün iller gibi Kahramanmaraş'ta da uzun yıllar yatırımlar hep devletten beklenmiştir. Bu anlayışın oluşmasına hiç şüphesiz ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal faktörlerde katkıda bulunmuştur. Nitekim, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomik bağımsızlığın önemini kavrayan siyasal otorite, 1923 yılında İzmir İktisat Kongresini toplamış ve kalkınma için gerekli olan politikaları belirlemeye çalışmıştır. Kongre'de ekonomik gelişme için özel teşebbüsün önemi vurgulanmış olmasına rağmen, girişimci

ruhun, yeterli sermayenin ve altyapının olmaması devletin ekonomik hayatta aktif olarak yer almasına neden olmuştur. Dolayısıyla ekonomik anlamda "devletçi" politikalar, 1950'lerde kısa bir süre hariç, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1980'lere kadar sürmüştür. Bu dönemin 1960-1980 döneminde ise, ekonomik gelişme Beş Yıllık Kalkınma Planları ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu planlar ile devletin nereye ne kadar ne zaman yatırım yapacağı belirlenmeye çalışılmışsa da, iç ve dış ekonomik gelişmeler planlarda öngörülen hedeflerin gerisinde kalınmasına neden olmuş ve ülke 1970'lerin sonunda çok ciddi bir ekonomik krizle karşılaşmıştır. Bu krizden çıkmak için belirlenen ekonomik

program ise, piyasa güçlerinin öne çıkarılması, devletin küçülmesi, özel sektörün güçlendirilmesi ve ekonominin dışa açılması ilkeleri etrafında oluşturulmuştur.

1980 sonrası dönemde, geri kalmış veya gelişmekte olan bölgelerde özel sektörün geliştirilmesi, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması ve yatırımların özendirilmesi bağlamında çeşitli teşvik politikaları uygulanmıştır. Devlet tarafından yeterli yatırım yapılmayarak yıllarca ihmal edilmiş olan ve tarıma ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik yapı sergileyen Kahramanmaraş, 1980 sonrası ülke ekonomisinde görülen gelişmeye paralel bir şekilde ekonomik yapısında hızlı bir dönüşüm gerçekleştirerek ve bu dönüşümü uygulanan teşvik politikaları ile de destekleyerek gerek bölgede gerekse ülke ekonomisine katkı noktasında oldukça önemli bir konuma gelmiştir.

Şehrin ekonomik yapısının temelini, gelişen endüstri ve kurulan KOBİ'ler oluşturmaktadır. Tekstil sektörü başta olmak üzere konfeksiyon, dondurma, çelik mutfak eşyası, gıda ve kağıt sektörleri bu yapının ana hatlarını oluştururken, nakliye, makine imalatı ve ısı sistemleri, kuyumculuk, bakır ve alüminyum, plastik doğrama, demir-çelik gibi büyüme eğilimi yüksek diğer sektörler ise kent ekonomisinin dinamikleşmesini sağlamıştır.

Bu makalede, Kahramanmaraş'ın ekonomik yapısında görülen yapısal değişiklik, bu yapıyı etkileyen faktörler ve kullanılan teşviklerin İl'in gelişmesine katkıları incelenecektir. Ayrıca "5084 sayılı teşvik yasasının", İl'in ekonomik yapısını ve büyüme eğiliminde olan sanayisi üzerine olası olumsuz etkileri ve çözüm önerileri ele alınacaktır.

KAHRAMANMARAŞ'IN EKONOMİK GELİŞİMİNE KISA BİR BAKIŞ

Coğrafi ve Demografik Özellikler

14.327 km² lik yüz ölçümü ile Türkiye'nin 13. büyük ili durumunda olan Kahramanmaraş'ta, arazi yüksekliği, ortalama 350 m'den 3000 m'ye kadar çıkmakta ve geniş ovalar, yüksek dağlar ve üzerinde bir çok hidroelektrik santralının ülke ve bölge ekonomisine katkı sağladığı önemli nehirler bulunmaktadır. Toprakların %60'ını dağlar,

%24'ünü platolar ve %16'sını da ovalar teşkil etmektedir (Ozan, 2001).

İklim yönünden, özellikle İl'in 1000 m'ye kadar olan kesimlerinde, Akdeniz ikliminin tam tanımına uygun "kışları ılık ve yağışlı, yazları sıcak ve kurak" bir özelliğe sahiptir. 1000 m'yi aşan yüksekliklere çıktığında, kışları soğuk ve kar yağışlı, yazları nispeten serin bir Akdeniz dağ ikliminin etkileri hissedilmektedir. İl'in Doğu Anadolu Bölgesi'ne giren kesimlerinde ise, yaz ile kış arasındaki sıcaklık farkının fazla olduğu, yağışların ilkbahara doğru kaydığı karasal iklim görülmektedir.

Kahramanmaraş'ın topraklarını örten bitki çeşitliliği oldukça farklı özellikler gösteren bir yapıya sahiptir. Kuzey ve kuzeydoğu kısımlarında, iç Anadolu iklimi hüküm sürdüğü için, daha çok şeker pancarı, buğday ve bakliyat yetişmektedir. Bitki örtüsü, step özelliğinden dolayı zayıftır. Halbuki güney ve güneybatı kısımları, Doğu Akdeniz Bölgesi'nde olduğu için, bitki örtüsü maki topluluğu şeklindedir. Yalnız ağaçlandırma çalışmaları nedeniyle maki topluluğunun yerine dikilen ormanlar maki örtüsünü yer yer kaldırmıştır. Kahramanmaraş ilinde toprakların yaklaşık 300.000 hektarlık kısmında tarım ürünleri ekimi yapılmaktadır (Ozan, 2001).

2000 yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına göre, il genelinin toplam nüfusu 1.002.384 olup, bu haliyle genel nüfus açısından ülkenin 18. büyük ilidir. Nüfusun %46'sı köy ve kasabalarda, geriye kalan %54'ü ise şehirde yaşamaktadır. Merkez ilçenin nüfusu 465.000 civarındadır.

Tablo 1. Sayım Yıllarına Göre Ülke ve İl Nüfusu

Yıl	Ülke Nüfusu	İl Nüfusu
1985	50,664,458	840,472
1990	56,473,035	894,264
1997	62,866,000	1,025,241
2000	67,844,903	1,002,384

Kaynak:DİE

Ekonomik Yapı

1923 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yürürlüğe girmesine rağmen diğer bütün iller gibi Maraş'ta sermayenin kıtlığı, altyapı tesislerinin yetersizliği, işgücü, teknik bilgi ve girişimcilik gücünün eksikliği ekonomik açıdan istenilen gelişmeyi göstermesini engellemiştir (Çelik, 1999). Dolayısıyla İl'in ekonomik gelişimi için özel sektör girişimleri yetersiz kalmış ve devlet yatırımlarına ihtiyaç duyulmuştur. Kahramanmaraş'ın ekonomik yapısı Cumhuriyet'in kuruluşundan 1980'li yıllara kadar tarım, hayvancılık ve küçük el sanatlarına dayalı olarak gelişmiştir. Bu dönemde İl'de yapılan üretim ve ticaretin içe dönük (İl'in talebini karşılamaya yönelik) olarak yapılması ve kamu altyapı yatırımlarından yeterince pay alamaması ekonomik yapının gelişiminin önündeki en büyük engeller olarak kendisini göstermiştir (KMSTO, 2003).

Planlı kalkınma döneminin 1960'lı yılların başında başlaması ve İl'in 1968 yılında "Kalkınmada Öncelikli Yöre (KÖY)" kapsamına alınması ile sanayileşmenin ilk adımları atılmıştır. Bu dönemde mevcut küçük ölçekli sanayi kuruluşlarından farklı olarak, büyük ölçekli pamuklu dokuma sanayi, iplik fabrikaları, süt ürünleri, dondurma, zeytin ve ayçiçek yağı fabrikaları kurulmuş ise de bunların sayısı oldukça sınırlı seviyede kalmıştır. Kalkınma Planları kapsamında ise, İl'e sınırlı sayıda ve miktarda kamu yatırımları yapılabilmektedir.

İthal ikameci sanayileşme stratejisinin 1970'li yıllarda sınırlarını zorlayan Türkiye, 1980 yılında çok ciddi bir krizle karşı karşıya kalmış ve bu sorunu kuruluşundan beri izlediği kalkınma modelinden vazgeçerek çözmeye çalışmıştır. Bu bağlamda devletin ekonomiden mümkün olduğunca çekilmesi, özel sektörün önünün açılması, fiyatların belirlenmesinde piyasa güçlerine daha fazla yer verilmesi gibi önemli unsurlar bu yeni dönemin, ihracata dayalı kalkınma modelinin, temelini oluşturmuştur. Kahramanmaraş, bu yeni ekonomik atmosfere uyum sağlayarak sanayileşme trendine girmiş ve "Anadolu'da hızla sanayileşen kentlere" "örnek"

oluşturmuştur. Bu "örneklik", hiç kuşkusuz ülkede uygulanan makro ve mikro ekonomik politikalar ile Kahramanmaraş'lı girişimcilerin katkılarıyla gerçekleştirilmiştir (Çelik, 1999).

2003 yılı itibariyle İl'de faaliyette bulunan sanayi tesislerinin sektörlere göre dağılımı Tablo 2'de görülmektedir. Tablo 2'ye göre, İl'de 2003 yılı itibariyle faal durumda 542 sanayi tesisi bulunmaktadır. Bu sanayi tesislerinin 357'si dokuma ve giyim (tekstil) sektöründe faaliyet göstermektedir. Diğer sanayi kuruluşlarının ise, 92'si gıda, 72'si metal, 2'si petro-kimya sanayinde, 10'u yapı elemanlarında, 5'i ambalaj ve 4'ü de kağıt sanayilerinde faaliyet göstermektedir.

Tablo 2'den de görüleceği üzere, 1980 sonrası İl'in ekonomik yapısında önemli bir dönüşümün yaşandığı görülmekte ve en önemli sektör olarak tekstil kendisini göstermektedir. Tekstil alanında faaliyet gösteren firmaların 66'sı iplik, 25'i dokuma, 47'si örgü kumaş, 1'i çorap, 20'si konfeksiyon atölyesi, 15'i boya kasar, 51'i çırçır prese ve 25'i de hidrofil pamuk üzerine çalışmaktadır. Tekstil sektöründe üretim yapan tesislerde istihdam edilen işçi sayısı yaklaşık 18.580 kişi civarındadır. Bu rakam Türkiye'de tekstil alanında istihdam edilen işçilerin %4'üne yakınıni teşkil etmektedir. Kahramanmaraş tekstil sektöründe gösterdiği bu gelişmeyle Türkiye üretiminin iplikte % 29, dokumada %6,6 ve örmede ise % 20'sinden fazlasını gerçekleştirmektedir (Deniz, Biçkes ve Sezal, 1999). Özellikle tekstil sektöründe böylesine yüksek oranlara ulaşmada Kahramanmaraş'lı sanayicinin daima ileri teknoloji ürünü olan makineleri tercih etmesinin büyük rolü olmuştur. Şu anda ilde kullanılan tekstil makinelerinin %95'i 1990 sonrası üretim tarihlidir. Bu oran son yıllarda gerçekleştirilen bütün yatırım çabalarına rağmen Türkiye genelinde %40 civarındadır. Bu rakamlar Kahramanmaraş'ta tekstil sektörünün ulaştığı boyutları göstermesi bakımından çok önemlidir.

Bunların yanında gıda sektörü de kentin önemli bir ekonomik yapı taşıdır. Özellikle dondurma ve biber alt sektörü kendini teknolojik açıdan yenilemiş, sağlıklı

ve hijyenik tesislerde yüksek üretim seviyesine ulaşılmıştır. Böylelikle gıda mevzuatına uygun kaliteli üretim yapılabilmektedir.

Tablo 2. İl'deki İşletmelerin Sektörlere, Üretim Kapasiteleri ve İstihdam Durumu

Sektörler	Firma Sayısı	Kapasitele ri	Miktar Birimi	İstihdam Durumu
Tekstil ve Konfeksiyon	357			18.580
1. İplik Fabrikaları	66	275.000	Ton/Yıl	9.000
2. Dokuma Fabrikası	25	37.500	Ton/Yıl	2.000
3. Örgü Kumaş Fabrikası	47	50.000	Ton/Yıl	750
4. Çorap Fabrikası	1	3.000	Çift/Gün	20
5. Çırçır	51	41.000	Ton/Yıl	800
6. Boya-Kasar Fabrikası	15	75.000	Ton/Yıl	900
7. Konfeksiyon Fabrikası	20	25.000.000	Adet/Yıl	5.000
7. Konfeksiyon Atölyesi	130			
8. Hidrofil Pamuk Fabrikası	2	3.850	Ton/Yıl	110
Gıda Sektörü	92			2.901
9. Un Fabrikası	7	340	Ton/Gün	135
10. Yağ Fabrikası	6	135	Ton/Gün	150
11. Bulgur Fabrikası	3	25	Ton/Yıl	26
12. Şeker Fabrikası	1	47.000	Ton/Yıl	1.000
13. Dondurma	3	3.000	Ton/Yıl	215
14. Yem Fabrikası	7	220	Ton/Gün	75
15. Biber Atölyesi	65	18.000	Ton/Yıl	1.300
Metal Sanayi	72			1.058
16. Çelik Mutfak Eşyası	50	8.700.000	Adet/Yıl	750
17. Demir Haddehanesi	5	7.000	Ton/Yıl	60
18. Tel ve Çivi Fabrikası	1	Tel 25	Ton/Yıl	5
		Çivi 40	Ton/Yıl	
19. Metal Levha Fabrikası	15	9.000	Ton/Yıl	230
20. LPG Tankı İmalatı	1	20	Adet/Yıl	13
Kağıt Sektörü	4			223
21. Kağıt Fabrikası	1	100.000	Ton/Yıl	150
22. Kağıt Bobin Fabrikası	1	81.000.000	Adet/Yıl	45
23. Karton Fabrikası	1	Masura 1.000.000	Adet/Yıl	22
		Karton 2.000	Ton/Yıl	
		Rolik 600	Ton/Yıl	

24. Oluklu Karton Fabrikası	1	1.200	Ton/Yıl	6
Yapı Elemanları Sanayii	10			330
25. Prefabrik Yapı Ele. Fab.	2	50.000	m ³ /Yıl	60
26. Tuğla Fabrikaları	3	36.000	Adet/Yıl	180
27. Hazır Beton tesisleri	3	125.000	m ³ /Yıl	65
28. Mermer Fabrikaları	2	3.000	m ³ /Yıl	5
29. Bordür Taşı Fabrikası	1	150.000	Adet/Yıl	20
Ambalaj Sanayii	5			49
30. Karton Kutu Fabrikası	1	1.200	Ton/Yıl	10
31. Çuval Fabrikaları	1	14.000.000	Adet/Yıl	22
32. Poşet Fabrikaları	3	2.100	Ton/Yıl	17
Petro Kimya Sanayii	2			46
33. LPG Dolum Tesisi	2	23.000	Ton/yıl	46
Genel Toplam	542			23.187

Kaynak: KMTSO (2003)

Diğer önemi kavranması ve büyümesine zemin hazırlanması gereken bir sektör de çelik ve mutfak eşya sanayidir. Bu alanda da üstün bir çaba gösteren Kahramanmaraş'lı girişimciler tekstilde olduğu gibi bu sektörde de bir dünya kenti olma yolunda ilerlemektedirler. Kentte kurulu çelik ve mutfak eşya fabrikaları iç ve dış piyasalarda önemli bir pazar payına ulaşmışlardır. Özellikle çelik tencere ve çaydanlık imalatı ve ticareti son yıllarda büyük oranda gelişmiş, il merkezinde imalatçı sayısı 24 olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin paslanmaz çelik levha üretiminin %50'si, Kahramanmaraş'ta işlenerek, yurtiçi ve yurtdışına pazarlanmaktadır.

Kentin büyüyen sektörlerinden biri de konfeksiyondur. İl'de sayıları 130'u aşan büyük ölçekli atölyelerde üretilen çeşitli konfeksiyon ürünleri, iç ve dış pazarlara arz edilmektedir. Tekstile paralel olarak gelişen bu sektörün en önemli iki özelliği, yüksek katma değer yaratması ve emek yoğun bu sektörün yeni istihdam olanakları yaratmasıdır.

Ticari Faaliyetler

İl'in iç ve dış ticaretinin başlıca konusunu tarım ürünleri ile tarıma dayalı sanayi ürünleri

oluşturmaktadır. İl'de toptan üretimi ve ticareti yapılan tarım ürünlerinden başta buğday, arpa, mısır ve çavdar, sanayi bitkilerinden; pamuk, şekerpancarı, ayçiçeği, kırmızıbiber, baklagillerden ise; nohut, fasulye ve mercimek yetiştirilmekte ve ticareti yapılmaktadır. Sanayi ürünlerinde ise, il'de üretimi yapılan başta dokuma ve giyim sektörü ürünleri olan iplik, örgü, kumaş ve konfeksiyon ürünlerinin üretimi ve ticareti yapılmaktadır.

Kahramanmaraş'ta el sanatları geniş ve zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Başta ağaç oyma sanatı, bakırcılık, sim-sırma işlemciliği, kuyumculuk ve dericilik eskiden günümüze yaşaya gelen belli başlı el sanatlarıdır. Özellikle ağaç oymacılığı, bakırcılığı ve altın işlemciliği çok ünlüdür. İl'in yoğun imalat ve ticaret potansiyeli içerisinde el sanatları önemli bir yer işgal eder. İl merkezinde yaklaşık 250 atölyede yılda 127 ton altın işlenerek ürün hale getirilmekte ve pazarlanmaktadır (Yalçın, 1999).

Sanayileşmeye paralel olarak çeşitli alanlarda yapılan ürünler yurtiçi ve yurtdışı piyasalara sunularak bölge ve ülke ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır. Özellikle İl'in ülkenin dış ticaretine olan

katkısının yıllar itibariyle artış eğiliminde olduğu ve kurulan işletmelerin diğer ülke kuruluşlarıyla rekabet halinde olduğu anlamına gelmektedir. Tablo 3'te İl'in dış ticarete olan katkısına ilişkin veriler bulunmaktadır.

Tablo 3 incelendiğinde, İl'in ülkenin dış ticaretine olan katkısı yıllar itibariyle artmıştır. 1989 yılında ithalat yok iken, 1996 yılında

sadece K.Maraş gümrüğünden yapılan ithalat 144.051.836 Dolara ulaştığı görülmektedir. İhracat ise, 1989 yılında 393.834 Dolar iken, yıllar itibariyle artmış ve 1999 yılında 77.992.300 dolara yükselmiştir. Diğer gümrüklerden yapılan ticarete hesaba katıldığında ise ihracat 2002 yılı itibariyle 131.220.319 Dolar olmuştur.

Tablo 3. Kahramanmaraş'ın Dış Ticarete Katkısı (ABD Doları)

Yılla r	K.Maraş Gümrüğünden Yapılan İthalat	K.Maraş Gümrüğünden Yapılan İhracat	K.Maraş ve Diğer Gümrüklerden Yapılan İthalat	K.Maraş ve Diğer Gümrüklerden Yapılan İhracat
1989	0	393.834	*	*
1990	15.340	2.691.590	*	*
1991	17.660.054	2.303.446	*	*
1992	37.725.765	1.580.430	*	*
1993	51.897.043	1.021.792	*	*
1994	24.008.826	26.535.674	*	*
1995	65.238.000	21.209.918	*	*
1996	144.051.836	28.702.596	*	*
1997	91.914.790	51.107.668	112.502.159	72.733.991
1998	45.188.569	56.303.421	104.984.101	95.732.027
1999	8.109.221	77.992.300	35.417.526	128.094.898
2000	21.750.993	56.087.800	*	90.110.140
2001	44.876.344	68.711.981	110.387.659	144.518.392
2002	64.856.487	50.029.187	143.620.449	131.220.319
Topl am	617.293.268	444.671.637	506.911.894	662.409.767

Kaynak: KMTSO (2003).

Tarım, Hayvancılık ve Ormancılık

Toplam 1.432.700 hektar olan il arazisinin 483.861 hektarlık bölümü (%34) tarım alanı, 505.815 hektarlık bölümü (%35) orman ve fundalık alan, 301.577 hektarlık bölümü (%21) çayır ve mera, 142.477 hektarlık bölümü (%10) tarım dışı arazi niteliğindedir. Her türlü tarım ürününün yetiştirilebildiği yörede, susuz tarım arazilerinde, özellikle hububat üretimi; sulu tarımın yapıldığı ova kesiminde ise, büyük ölçüde pamuk ve kırmızı biber üretimi gerçekleştirilmektedir. Diğer belli başlı ürünler, şekerpancarı, çeltik, nohut ve fasulyedir.

İl'in hayvan varlığı, Türkiye geneli ile kıyaslandığında çok zengin sayılmamakla

birlikte küçümsenmeyecek bir düzeydedir. İl düzeyinde hayvancılık genelde aile tüketimini karşılamaya yönelik olarak ve ilkel yöntemlerle yapılmaktadır. İl hayvan türleri içerisinde ağırlık küçükbaş (koyun, kılkeçisi) hayvanlarda bulunmaktadır. Bununla birlikte büyükbaş hayvan sayısı da önemli bir yer işgal etmektedir. İl genelinde 778.771 adet küçükbaş, 122.544 adet büyükbaş hayvan varlığı mevcuttur. Tarım İl Müdürlüğü'nce 1999 yılı ikinci altı aylık dönemin, suni tohumlama yoluyla ıslah projesi çerçevesinde 5000, tabii tohumlama yoluyla ıslah projesi çerçevesinde 2000 büyükbaş hayvan tohumlanmıştır. Ayrıca İl'de 3 adet büyük mandıra faal durumda olup, yılda 226 ton süt

işleme kapasitesi bulunmaktadır. Bu mandıralardan yılda 18 ton beyaz peynir, 151 ton yoğurt ve yaklaşık 2 ton tereyağı elde edilmekte ve tüketime sunulmaktadır.

İl, tatlı su balıkçılığına oldukça elverişlidir. İl'in geniş akarsu ağı ile baraj-göl hacimleri tatlı su balıkçılığı için büyük bir potansiyel teşkil etmektedir. İl genelinde 31 su ürünleri projesi onaylanmış olup, faal olan 22 işletmede yılda 351 ton alabalık üretilmektedir. Projelerin toplam hedefi ise 1000 ton'dur. Ayrıca il genelinde işletmeye açılmış baraj göllerinde 3 adet su ürünleri kooperatifi kurulmuştur. Bu kooperatiflerce 1999 yılında toplam 460 ton balık avlanmıştır. Tatlı su ürünleri içerisinde başta, 84 ton/yıl ile sazan, 48 ton/yıl ile tatlı su kefali, 65 ton/yıl ile yayın balığı ve 118 ton/yıl ile siraz en fazla elde edilen balıklar arasında yer almaktadır. Yine 1999 yılı itibariyle barajlarda, yüzer ağ kafeslerde ve karada beton havuzlarda projeli olarak yapılan alabalık üretimi 1.051 ton/yıl'a ulaşmıştır.

İl'de orman alanları geniş bir yer kaplamaktadır. Kahramanmaraş Orman Bölge Müdürlüğü, Kahramanmaraş ili hudutları içerisinde 1.415.667 hektarlık bir alana sahiptir. Bu alanın 490.308 hektarı ormanlık alandır. Ormanlık alanın 71.395 hektarı normal koru, 344.738 hektarı bozuk koru, 16.772 hektarı normal baltalık, 57.403 hektarı ise bozuk baltalık niteliğindedir. Orman alanı bakımından en zengin bölgeler Merkez ilçe, Göksun ve Andırın ilçesidir. 2002 yılı ağaçlandırma programı içerisinde 4.880 hektarlık alanda ağaçlandırma ve bakım faaliyeti, 3.765 hektarlık alanda erozyon kontrol ve bakım, 1.796 hektarlık alanda erozyon kontrol tesisi, 625 hektarlık alanda mera ıslahı çalışması yürütülmüştür. Ayrıca 58 ton tohum ve 4 milyon fidan üretimi gerçekleştirilmiştir. Orman Bölge Müdürlüğü üretim programında 2002 yılı içerisinde 109.974 m³ dikili damga, 76.820 m³ yapacak, 81.320 m³ yakacak üretimi gerçekleştirilmiştir.

Enerji

Kahramanmaraş'ta elektrik üretimi TEAŞ'a ait Afşin-Elbistan Termik Santrali, ÇEAŞ, Sır

Barajı HES, TEAŞ Menzelet HES ve Ceyhan Güvercinlik HES olmak üzere 4 elektrik santrali tarafından sağlanmaktadır. Bu santrallerin termik kurulu gücü 1.360 MW, hidrolik kurulu gücü 411 MW olmak üzere toplam 1.771 MW'dır. İl'de bulunan santrallerin toplam kurulu gücü, 31.8 milyar KWh olan Türkiye enerji kurulu gücünün %5.6'sine tekabül etmektedir. Türkiye'de üretilen brüt 110.6 milyar KWh enerjinin 7.7 milyar KWh'ı ilimizde üretilmektedir. Bu da Türkiye brüt enerji üretiminin %7'sine karşılık gelmektedir.

Tablo 4. Kahramanmaraş'ın Enerji Durumu

Santral Tipi	K.Maraş (Kurulu üç MW)	Türkiye (Kurulu Güç MW)	Oran (%)
Termik	1.360	19.568	6.9
Hidrolik	411	12.240	3.3
Toplam	1.771	31.808	5.6

Kaynak: Ozan (2001).

Diğer taraftan 82 milyar KWh olan Türkiye toplam net enerji tüketiminin, 2002 yılı sonu itibariyle 2.8 milyar KWh İl'de tüketilmiştir. 2003 yılı sonu itibariyle ise bu miktar 3.2 milyar KWh civarında gerçekleşmiştir. İl'in 1999 yılı enerjisi tüketimi, Türkiye tüketiminin ancak %1.6'sına tekabül etmektedir. Bu da Kahramanmaraş'ın, Türkiye interkonnekte enerji sistemine katkısını açıkça göstermektedir.

Ekonomik yapıya ilişkin tüm bu değerlendirmeler, ilin son 20 yıl içerisinde tarım şehrinde sanayi şehrine doğru bir dönüşüm geçirdiğini göstermektedir. İl'in Gayri Safi Yurtiçi Hasılası'na bakıldığında da bu anlaşılmaktadır. Hasıla 1987 fiyatlarıyla 1987 yılında 785 Milyar civarında iken 2001 yılında 1 Trilyonun üzerine çıkmış ve reel rakamlarla yaklaşık %40 artmış bulunmaktadır. İl, 2001 yılındaki (1987 fiyatlarıyla) GSYİH ile Türkiye'nin ilk 30 ili arasında 24. sırada yer alırken, aynı yılda kişi başına GSYİH ile Türkiye 42.'dir.

EKONOMİK GELİŞMEDE TEŞVİKLERİN YERİ

İthal ikameci kalkınma stratejisini 1980 yılında terk ederek dışa açık ve ihracata dayalı kalkınma modelini benimseyen ekonomik politika değişikliği yapısal bir dönüşümün başlamasına neden olmuş ve bu yeni ekonomik politikalar özel sektöre çok önemli bir alan bırakmıştır. Bu bağlamda özel sektörün gelişimi teşvik politikalarıyla desteklenmek istenmiştir (Duran, 2002). Özellikle ülkelerarası ekonomik sınırların ve ticaretin, sermayenin ve hizmetin önündeki engellerin kaldırılmaya çalışılmasıyla ulusal ekonomiler rekabete açılmış bulunmakta ve dolayısıyla yerli sanayinin çeşitli ekonomik politikalarla desteklenmesi önem kazanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, küreselleşme sürecine paralel olarak artan rekabet, ulusal ekonomilerin desteklenmesini ve rekabet edebilmek için gerekli koşulların oluşturulmasını gerekli kılmaktadır (Mazlum, Yücel ve Tekeoğlu, 1990). Bu bağlamda özel sektörün teşviklerle desteklenmesi akla gelen ilk çözümlerden birini oluşturmaktadır.

Teşvikler: Tanımı, Amacı ve Çeşitleri

Belirli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha fazla ve hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla, kamu tarafından çeşitli yöntemlerle verilen maddi ve/veya maddi olmayan destek, yardım ve özendirme, ekonomi yazınında, “teşvik” olarak tanımlanmaktadır (Çiloğlu, 1997; Serdengeçti, 2000; Küçükler, 2000; Üzümcü ve Doğan, 2001). Bu tanımdan, ekonomik teşviklerin temelinde, kaynakların

ülke ekonomisi açısından daha yararlı olduğu düşünülen alan ve bölgelere yönlendirilmesi anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, teşvik politikalarıyla ekonomik istikrar ve büyüme gibi ekonomik amaçların yanı sıra bölgesel dengesizliklerin ortadan kaldırılması, kırsal kesimden büyük kentlere göçün engellenmesi gibi sosyal amaçları da hedeflenmektedir (Üzümcü ve Doğan, 2001). Kaynakların piyasa güçleri tarafından dağıtılması anlayışına bir müdahale olan teşvik uygulamaları, kaynakların müdahale ile bazı sektörler, bölgelere ve alanlara yönlendirmekle haksız rekabet yaratmaktadır. Ancak yukarıda sayılan sosyal amaçlar ve elde edilen dışsal faydalar, bu kamu politikasını haklı hale getirmektedir (Mazlum, Yücel ve Tekeoğlu, 1990; Çiloğlu, 2000).

Teşviklerle amaçlanan hedeflere ulaşmak için uygulamada çok çeşitli araçlara rastlanmaktadır. Yatırım kararı aşamasında, yatırım döneminde veya üretime geçilen ilk yıllarda firmaların muhatap oldukları yükümlülüklerde yapılacak indirimler, muafiyetler, istisnalar veya yatırıma uygun koşullu finansman sağlayarak yatırımcıyı cesaretlendirip yatırım hevesini artıracak her türlü destek unsuru teşvik aracı olarak kullanılabilir (Duran, 2002). Ayrıca ülkelerin ekonomik ve sosyal özellikleri ile kalkınma düzeyine bağlı olarak uygulanan teşvikler ve hedeflere ulaşmak için kullanılan araçlar ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir.

Türkiye’de uygulanan teşvik sisteminde kullanılan teşvik türleri Tablo 5’te görülmektedir.

Tablo 5. Türkiye’de Uygulanan Teşvik Tedbirleri^{††††}

Teşvik türü	Uygulama şekli
1. Yatırım indirimi	%40, %60, %100 ve %200 olarak bölgesel ve sektörel olarak 4 farklı oranda uygulanmaktadır
2. Gümrük muafiyeti	%100 oranında genel olarak uygulanmaktadır

^{††††} Teşvik çeşitlerine ve uygulanmasına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Mazlum, Yücel ve Tekeoğlu (1990), Çiloğlu (1997), Serdengeçti (2000), Duran (2002) ve DPT (2004).

3. KDV desteği	Yerli ve ithal makine, teçhizat için genel olarak uygulanmaktadır
4. Vergi resim ve harç istisnası	İhracat taahhüdüne bağlı olarak uygulanmaktadır
5. Uygun koşullu kredi	KOBİ, bölgesel amaç ve bazı sektörler için sembolik düzeylerde kısmi olarak uygulanmaktadır
6. Hibe	1991 yılından beri uygulanmamaktadır
7. Arsa tahsisi	Kalkınmada öncelikli yörelerde ve kişi başına geliri 1500 doların altında olan illerde imkanlar çerçevesinde tahsis edilmektedir
8. Enerji desteği	Acil destek, OHAL illerinde kısmi olarak ve kişi başına geliri 1500 doların altında olan illerde genel olarak uygulanmaktadır
9. Çalışanların sosyal güvenlik katkılarında indirim	Kalkınmada öncelikli yörelerde kısmen, OHAL illerinin tamamında ve kişi başına geliri 1500 doların altında olan illerde uygulanmaktadır
10. Bazı harcamaların vergiden düşülmesi	Vergi sisteminde otomatik olarak uygulanmaktadır
11. Zararın ileriye aktarılması, yeniden değerlendirme ve hızlandırılmış amortisman	Vergi mevzuatında otomatik olarak uygulanmaktadır.

Kaynak: Duran (2002:7) ve Yazar.

Türkiye’de Teşvik Kullanımının Bir Değerlendirmesi

Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana uygulanan teşvik sistemi beş evreden geçmiştir (Duran, 2002:6). Bu aşamalar:

- Birinci aşama: Cumhuriyet’in kurulduğu ilk yıllarda, sanayileşme ve kalkınma çabaları çerçevesinde, öncelikli olarak özel kesimde sermaye birikimi oluşturma amacına dönük.

- İkinci aşama: 1930’lu yıllarda temel sanayi kuruluşları kamu tarafından kurulurken, özel kesimin gelişip büyümesi için kârlı yatırım ve ticari alanların yaratılması amacına yönelik.

- Üçüncü Aşama: 1950’li yıllarda liberal ekonomi politikaları çerçevesinde hem yerli girişimlerin desteklenmesi hem de yabancı sermaye çekmek amacına dönük.

- Dördüncü aşama: 1960’lı yılların başından itibaren uygulanmaya başlanılan planlı kalkınma döneminde ithal

ikamesine dayalı sanayileşme hedeflerini gerçekleştirme amacına dönük.

- Beşinci aşama: 1980 sonrası dönemde özel kesimin ekonomide öncü rolünü üstlenerek teknoloji transferi, ilave kapasite oluşturma ve rekabet gücü kazanma amaçlarına dönük olarak uygulanmıştır.

Bu bağlamda Türkiye’de yatırım teşviklerinin dönemler itibariyle belge sayısı, teşvik belgesi tutarı açısından gelişimine ilişkin veriler Tablo 6’da görülmektedir.

Tablo 6. Yatırım Teşviklerinin Dönemler İtibariyle Gelişimi (1968-2000)

Dönem ve/veya Yıl	Belge Adedi	Teşvik Belgesi Tutarı (Milyar TL)
1968-1972	608	39
1973-1977	3600	472
1978-1982	6530	3.555
1983-1987	9305	37.755
1988-1992	12465	384.477
1993-1997	19569	11.636.393

1998-2000	10779	17.495.736
-----------	-------	------------

Kaynak: Üzümcü ve Doğan (2001).

Türkiye’de özellikle 1980’lerden sonra teşvik kullanımının yoğun bir şekilde uygulandığı bilinmektedir. 1980-2002 dönemine ilişkin verilen teşviklerin Sektörel dağılımı ise Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. Yatırım Teşviklerinin Sektörel Dağılımı (1980-2002*)

Sektör	Adet	%	\$	%	Toplam
Enerji	531	0.87	53.729.436	10.78	5.321.078.045
Hizmetler	19.617	32.08	172.984.680	34.72	16.604.237.995
İmalat	34.517	56.44	257.125.864	51.61	26.749.864.032
Madencilik	2.143	3.50	8.434.054	1.69	971.886.319
Tarım	4.350	7.11	5.934.787	1.19	639.859.006
Toplam	61.158	100.00	498.208.821	100.00	50.286.925.397

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Not: * 2002 Ağustos ayı itibarıyla.

Türkiye’de 1980-2002 döneminde toplam 61.158 adet teşvik belgesi düzenlenmiştir. Düzenlenen teşviklerin %56’sı imalat ve %32 ise hizmetler sektöründedir. En az belge ise enerji sektöründe düzenlenmiştir.

Benzer şekilde teşviklerin sayısının ve kredi tutarının bölgesel dağılımı sırasıyla Tablo 8 ve Tablo 9’da yer almaktadır. Tablo

8’e göre, 1997-2003 döneminde en çok teşvik iç Anadolu bölgesi, ikinci sırada Marmara ve üçüncü sırada ise Akdeniz Bölgesi yer almaktadır. En az teşvik belgesi Ege bölgesi için verilmiştir. Ayrıca bölgeler açısından değerlendirilmesi yapıldığında, teşviklerin her bölgeye dağılımının eşit olmadığı görülmektedir.

Tablo 8. Yatırım Teşvik Belgelerinin Bölgesel Dağılımı (Adet)

Belge Sayısı	Marmara	İç Anadolu	Ege	Akdeniz	Karadeniz	Doğu Ana.	Güney D. Ana.	Toplam
1997	375	342	206	207	174	153	93	1.550
1998	253	194	84	252	80	145	163	1.171
1999	176	379	91	380	150	236	283	1.695
2000	171	276	38	134	274	157	179	1.229
2001	17	66	6	17	86	34	20	246
2002	66	76	31	41	130	27	19	390
2003	64	89	68	54	110	24	49	458
Toplam	1122	1422	524	1085	1004	776	806	6.739

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Yatırım teşvik kredilerinin bölgesel dağılımı incelendiğinde (Tablo 9), 1997-2003 döneminde 40.307.489 Milyon TL ile iç Anadolu’nun en başta geldiği, ardından sırasıyla Karadeniz, Marmara, Akdeniz,

Güney Doğu Anadolu, Doğu Anadolu ve son olarak Ege bölgesinin yer aldığı anlaşılmaktadır.

Ekonomik birimlerin yatırım kararlarını etkileyen bir çok faktör bulunmaktadır. Teşvik

uygulanması belli alana, bölgeye veya sektöre yatırım yapmayı özendiren ve belirleyen faktörlerden sadece biridir. Teşvik uygulamasına rağmen yatırımların ülke geneline düzgün bir şekilde dağılmadığı ise bir çok ülkede görülen bir olgudur. Türkiye’de de

yatırımların her bölgede veya her sektöre de cazip olmadığı bilinmektedir. Bu bağlamda kullanılan teşviklerin iller itibariyle dağılımı da önem kazanmaktadır. Tablo 10’da 1980-2002 dönemine ilişkin en çok teşvik kullanan ilk 10 İl’e ait veriler yer almaktadır.

Tablo 9. Yatırım Teşvik Kredilerinin Bölgesel Dağılımı (Milyon TL)

Yıl	Marmara	İç Anadolu	Ege	Akdeniz	Karadeniz	Doğu Ana.	Güney D. Ana.	Toplam
1997	5.051.765	4.162.188	2.653.131	2.313.564	2.217.568	1.855.323	1.383.940	19.637.479
1998	3.612.577	3.151.374	1.150.539	4.413.184	1.287.801	2.679.532	3.138.737	19.433.744
1999	4.021.220	8.866.288	1.559.399	9.247.672	3.553.500	7.203.620	7.949.400	42.401.099
2000	5.053.050	7.895.775	838.000	3.296.910	7.833.490	5.623.573	6.217.170	36.757.968
2001	572.900	1.830.830	149.700	442.000	3.105.505	1.173.680	805.000	8.079.615
2002	4.483.174	5.318.463	2.671.345	2.890.121	7.734.223	2.973.426	2.134.562	28.205.314
2003	6.265.859	9.082.571	8.716.275	4.981.703	9.064.442	2.965.600	5.476.620	46.553.070
Top.	29.060.545	40.307.489	17.738.389	27.585.154	34.796.529	24.474.754	27.105.429	201.068.289

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Tablo 10 incelendiğinde teşviklerinin en çok iki grup İl tarafından kullanıldığı görülmektedir. Birinci grup, İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa ve Kocaeli gibi gelişmiş sanayi bölgelerinden oluşurken, ikinci grup ise Anadolu’da hızla sanayileşen iller olarak adlandırılan Gaziantep, Denizli ve K.Maraş gibi yeni “yerel sanayi merkezlerinden” oluştuğu anlaşılmaktadır. Tablo 7 ile Tablo 10 birlikte değerlendirildiğinde, 1980-2002 döneminde verilen 61.158 adet belgenin 33.096 adedi (yaklaşık %55’i) bu ilk on il tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 10. Teşvik Belgelerinden En Çok Yararlanan İller (1980-2002)

Sıra	İl	Adet	Milyon TL
1.	İstanbul	13273	10.664.918.567
2.	İzmir	3767	2.600.325.578
3.	Ankara	3738	2.429.876.462
4.	Bursa	3179	2.805.891.833
5.	Tekirdağ	1908	2.257.544.233
	Toplam	25865	20.758.556.673
6.	K.Maraş	1009	2.200.479.323
7.	Kocaeli	1459	1.843.847.610
8.	Gaziantep	1557	1.753.873.415
9.	Antalya	1626	1.386.049.851
10.	Denizli	1580	789.645.172
	Toplam	7231	7.973.895.371
	10 İl Toplamı	33096	28.732.452.044

Kaynak: Duran (2002) ve Yazar

Kahramanmaraş’ta Teşvik Kullanımının Bir Değerlendirmesi

Tablo 10’a göre, 1980-2002 dönemine ait olarak 2.200.479.323 Milyon TL’lik teşvik kredisi ile K.Maraş Türkiye geneli açısından 6. İl olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablo’da yer alan illerden daha az sayıda teşvik kullanmasına rağmen kullandığı teşvik miktarı daha fazladır. Bu kullanılan teşviklerin kısmen de olsa daha büyük ölçekli olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca dışa açık kalkınma stratejisine paralel olarak 1980 sonrasında yoğun bir şekilde kullanılan teşviklerden K.Maraş’ın iyi bir şekilde yararlandığı da anlaşılmaktadır. Tablo 11’de de 1980-2003 döneminde K.Maraş’ta kullanılan teşvik belgelerine ait veriler yer almaktadır.

Tablo 11’e göre, kullanılan teşvik belgesi adedi 1071’e, toplam yatırım miktarı 3.229.530.195 Milyon TL’ye ve sabit yatırım miktarı 3.207.709.288 Milyon TL’ye ulaşmıştır. Bu yatırımlar ile istihdama 68400 kişilik bir katkıda bulunulması hedeflenmiştir. Yıllar olarak teşvik kullanımında ki artma eğilimi 1995 kadar sürmüş ve bu yılda 268 adet ile en yüksek miktara yükselmiştir. Bu yıldaki artışta Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasının rolü olduğu söylenmektedir.

Tablo 11. K.Maraş İl'ine Verilen Teşvik Belgelerinin Tarihsel Gelişimi (1980-2003)

Yıl	Belge Sayısı	Toplam Yatırım (Milyon TL)	Sabit Yatırım (Milyon TL)	İstihdam (Kişi)
1980	4	864	452	92
1981	27	3.687	2.195	1.320
1982	13	1.971	1.211	230
1983	4	576	389	100
1984	8	27.718	14.626	1.074
1985	22	13.511	8.999	553
1986	23	31.667	16.915	816
1987	23	56.465	37.398	1.042
1988	29	181.705	139.509	1.530
1989	42	287.029	248.545	1.970
1990	74	9.503.647	9.473.520	3.857
1991	39	2.187.468	2.126.392	2.818
1992	15	2.332.658	2.209.800	1.025
1993	64	27.813.905	26.705.691	3.549
1994	24	14.920.112	14.410.367	1.313
1995	268	226.054.264	211.577.199	19.438
1996	112	106.043.347	102.700.880	6.379
1997	56	53.576.539	51.542.187	4.416
1998	39	42.771.043	42.771.043	2.800
1999	19	15.805.685	15.805.685	1.110
2000	29	1.265.743.080	1.265.743.080	2.641
2001	26	72.535.503	72.535.503	1.195
2002	49	360.586.831	360.586.831	2.737
2003	62	1.029.050.872	1.029.050.872	6.395
Toplam	1071	3.229.530.195	3.207.709.288	68400

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Tablo 12. K.Maraş İl'ine Verilen Teşvik Belgelerinin Sektörel Dağılımı (1980-1990)

Sektörler	Belge Adet	Toplam Yatırım (Milyon TL)	Sabit Yatırım (Milyon TL)	Döviz Tahsisi (Bin \$)	İstihdam (kişi)
Tarım	38	22.794	17.439	165	334
Madencilik	10	7815	5.644	4.916	486
İmalat	162	3.418.895	3.285.859	269.233	9.665
Enerji	3	6.648.820	6.642.714	98.131	168
Hizmetler	56	53.926	46.514	24.049	1.931

r					
Toplam	269	10.152.250	9.998.170	396494	12.584

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Tablo 13. K.Maraş İl'ine Verilen Teşvik Belgelerinin Sektörel Dağılımı (1991-2003)

Sektörler	Adet	Toplam Yatırım (Milyon TL)	Sabit Yatırım (Milyon TL)	Döviz Tahsisi (Bin \$)	İstihdam (kişi)
Tarım	9	9.151.500	9.148.070	0	250
Madencilik	4	2.506.768	2.506.368	2.241	129
İmalat	717	1.869.389.786	1.851.861.957	3.842.437	49.923
Enerji	14	1.303.838.614	1.303.818.314	1.179.132	1.174
Hizmetler	58	65.276.488	65.255.510	50.187	4.340
Toplam	802	3.250.163.156	3.232.590.219	5.073.997	55.816

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Verilen teşviklerin sektörel dağılımı ise, Tablo 12 ve Tablo 13'te verilmektedir

Teşvik Belgelerinin sektörel dağılımı incelendiğinde, gerek 1980-1990 döneminde gerekse 1991-2003 döneminde imalat sanayinin başta geldiği görülmektedir. Bunu hizmetler, tarım, madencilik ve enerji sektörleri sırasıyla takip etmektedir. Bu bağlamda verilen toplam 1071 belgenin 879 adedi (%82'si) imalat sanayinde kullanılmıştır. İki dönemin karşılaştırması yapıldığında (her ne kadar ikinci periyot birkaç yıl uzunsa da), 1991 sonrası imalat sanayinde kullanılan teşviklerin 4 kattan fazla arttığı görülmektedir. Ayrıca verilen bu teşviklerle yaklaşık 55.000 kişiye iş olanağı sağlanmıştır.

İmalat sanayinde kullanılan teşviklerin alt sektörler göre incelemesi yapıldığında, bu teşviklerden yoğun bir şekilde tekstil sektörünün yararlandığı görülmektedir. Bu bağlamda İl, nerdeyse "tek sektöre dayalı bir gelişme trendi" göstermektedir. Devlet

tarafından sağlanan bu krediler, K.Maraş'lı girişimcilerin atılımlarıyla İl'in ekonomik yapısının değişimine çok büyük katkıda bulunduğu herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Diğer bir ifadeyle, 1980 sonrası dönemde özel sektöre verilen kredileri olabildiğince "yerli yerinde" kullanmaya çalışan özel sektör temsilcileri, Kahramanmaraş'ın sanayileşmesinin dinamiğini oluşturmuş ve İl'in, bölgenin ve ülkenin gelişimine katkıda bulunmuştur (Deniz, Biçkes ve Sezal, 1999)..

1980'lerin ortalarında başlayan "sanayileşme hamlesi" sonucu İl'in yapısında görülen ekonomik değişikliği izlemenin bir yolu İl'in yarattığı katma değer (gelirin) ve kişi başına gelirin incelenmesi ile kısmen görülebilir. Her ne kadar kişi başına gelirin tek başına yüksekliği o bölgenin gelişmişliğinin "birebir" bir göstergesi olmasa da bu istatistikler yol göstericidirler. 1987 sonrası Kahramanmaraş'ın yarattığı katma değer Tablo 14'te verilmektedir.

Tablo 14. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1987 Fiyatlarıyla, Milyon TL)

Yıllar	Değer	Pay (%)	Gelişme Hızı (%)
--------	-------	---------	------------------

1987	783,680	1,0	-
1988	708,784	0,9	-9,6
1989	839,715	1,1	18,5
1990	910,575	1,1	8,4
1991	837,441	1,0	-8,0
1992	867,077	1,0	3,5
1993	863,664	0,9	-0,4
1994	879,007	1,0	1,8
1995	937,448	1,0	6,6
1996	995,223	1,0	6,2
1997	1,046,813	0,9	5,2
1998	1,110,475	1,0	6,1
1999	1,098,042	1,0	-1,1
2000	1,090,924	0,9	-0,6
2001	1,099,239	1,0	0,8

Kaynak: DİE

Tablo 15. Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Cari fiyatlarla)

Yıllar	Türkiye			Kahramanmaraş		
	TL	Gelişme Hızı (%)	\$	TL	Gelişme Hızı (%)	\$
1987	1,421,623	-	1,629	913,151	-	1,047
1988	2,405,743	69,2	1,685	1,258,394	37,8	881
1989	4,141,220	72,1	1,933	2,540,961	101,9	1,186
1990	6,993,580	68,9	2,655	4,130,536	62,6	1,568
1991	10,995,846	57,2	2,603	6,468,995	56,6	1,531
1992	18,721,735	70,3	2,682	10,906,555	68,6	1,563
1993	33,313,730	77,9	2,981	18,164,995	66,6	1,625
1994	63,860,757	91,7	2,173	42,047,359	131,5	1,431
1995	125,923,952	97,2	2,727	82,652,435	96,6	1,790
1996	235,611,117	87,1	2,888	157,864,286	91,0	1,935
1997	461,522,054	95,9	3,021	274,351,254	73,8	1,796
1998	822,976,986	78,3	3,176	484,188,654	76,5	1,869
1999	1,203,124,428	46,2	2,847	702,294,059	45,0	1,662
2000	1,846,747,8	53,5	2,94	1,212,079,8	72,6	1,93

	73		1	97		0
2001	2,600,082,1	40,8	2,14	1,918,739,1	58,3	1,58
	72		6	57		4

Kaynak: DİE

Gayri Safi Yurtiçi hasıla düzeyi (1987 fiyatlarıyla) incelendiğinde ulusal ekonomiye katkısı %1 etrafında katkıda bulunduğu görülmektedir. Bu katkıyı sağlayabilmek için katma değer artışının ekonomik atmosferle yakından ilgili olduğu ve çok büyük dalgalanmalar gösterdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca 2001 yılı Gayri safi Yurtiçi hasıla (1987 fiyatlarıyla) iller itibariyle karşılaştırıldığında Kahramanmaraş'ın 24. İl olduğu görülmektedir (KMTSO, 2003).

Ayrıca yıllar itibariyle Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi hasılaya (cari fiyatlarla) ilişkin istatistikler Tablo 15'te verilmektedir.

Yıllar itibariyle Türkiye genelinde gelir durumunun artmasına paralel olarak K.Maraş'ta da kişi başına gelirin 1988'de 881 Dolar iken, 1996'da 1935 Dolar yükselmiştir. Tablo 15'ten de görüleceği üzere, 2001 yılı itibariyle kişi başına dolar ise 1584 Dolar civarında gerçekleşmiştir

5084 SAYILI TEŞVİK KANUNU İLE GETİRİLEN YENİLİKLER VE SINIRLAMALAR

Resmi gazetede 06.02.2004 tarihinde yayınlanan 5084 sayılı "Yatırımların ve İstihdamın Teşviki ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" ile bazı illerde vergi ve sigorta primi teşvikleri uygulamak, enerji desteği sağlamak ve yatırımlara bedelsiz arsa ve arazi temin etmek suretiyle yatırımları ve istihdam imkânlarını artırmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda bu kanun:

- Vergi indirimi,
- Sigorta primi indirimleri,
- Enerji desteği,
- Bedelsiz arsa ve arazi temini

açısından yeni yatırımları teşvik etmeyi öngörmektedir. Diğer bir ifadeyle, kişi başına geliri 1500 Doların altında olan bu illerde yeni istihdam edilecek personelin ücretlerinden kesilen Gelir Vergisi alınmayacak, sigorta primleri işveren payları ise Hazine tarafından

karşılacaktır. Ayrıca bedelsiz yatırım yeri (arsa-arazi) tahsisi ve enerji desteği sağlanması da öngörülmektedir. Düzenlemenin teknik detaylarına bakıldığında (Yıldız, 2004):

1. Devlet İstatistik Enstitüsü'nce yayımlanan 2001 yılı kişi başı milli gelir verileri baz alınarak, hangi illerde kişi başına milli gelirin 1.500 doların üzerinde olduğu tespit edilmiş bulunmaktadır.

2. 1 Mart 2004 tarihinde başlayan bu uygulama, 31 Aralık 2008 tarihinde son bulacaktır.

3. Yeni işe başlayan personelin tespitinde, 1 Ekim 2003 tarihinden önce verilmiş dört aylık sigorta prim bordrolarında bildirdikleri işçi sayısına ilave edilen ve buradaki işyerlerinde fiilen çalışanlar dikkate alınacaktır.

4. Yeni işe alınan personelin asgari ücreti üzerinden hesaplanarak beyan edilecek Gelir Vergisi kesintisinin; organize sanayi veya endüstri bölgelerinde kurulu işyerlerinde tamamı, diğer yerlerdeki işyerlerinde %80'i, terkin edilerek alınmayacaktır.

5. Yeni işe alınan personelin SSK primine esas alt taban üzerinden hesaplanan işveren prim paylarının; organize sanayi veya endüstri bölgelerinde kurulu işyerlerinde tamamı, diğer yerlerdeki işyerlerinde %80'i, Hazine'ce karşılanacaktır.

6. Belirlenen bazı sektörlerde fiilen ve sürekli asgari on işçi çalıştıran işletmelerin, çalıştırdıkları personel sayısı ve faaliyette buldukları yere bağlı olarak, elektrik giderlerinin %20'si ile %50'si oranında Hazine'ce karşılanması mümkündür.

7. Asgari on personel çalıştırmayı öngören yatırımlar için, Hazine'ye, katma bütçeli kuruluşlara, belediyelere veya il özel idarelerine ait arazi veya arsalar bedelsiz tahsis edilebilir.

8. Bedelsiz arsa tahsisinden kişi başına geliri 1500 Doların altında olan illerin yanı sıra KÖY kapsamındaki bölgelerde yararlanabilecektir.

Genel olarak az gelişmiş yöreler diye tabir edilen toplam 36 il^{****} bu kapsama girmektedir. Söz konusu kanun daha çok kişi başına geliri 1500 Doların altındaki illerde yatırımları ve istihdamı teşvik etmek ve artırmak amacıyla olduğu için diğer illerde sağlanan destek sadece arsa tahsisi ile sınırlı kalmakta ve bu noktada “bazı ucubelikler” de ortaya çıkmaktadır (Yıldız, 2004). Örneğin en fakir illerimizden olan Tunceli’de, göçten dolayı azalan sivil nüfus nedeniyle, devlet memurlarının görece ağırlığı arttığından, bu ilde 2001 yılında kişi başı milli gelir 1.500 doların üzerinde gözükmektedir. Keza, Afşin-Elbistan Termik Santralı gelirleri Kahramanmaraş’a, Keban Baraj gelirleri Elazığ’a yazıldığı için, bu illerde de kişi başı milli gelir 1.500 doların üzerinde gözükmektedir. Oysa bu kapsama giren Düzce, Uşak, Şanlıurfa gibi illerin sosyo-ekonomik olarak, Tunceli ve Elazığ’dan daha az gelişmiş olduklarını söylemek mümkün değildir. Benzer şekilde, kanun kapsamına giren Kırşehir ile kapsam dışında kalan Trabzon’un kişi başına geliri aralarında fark sadece 18 Dolar’dır. Çok sınırlı bir miktar ile bir ilde yatırımlar teşvik edilmezken diğer bir ilde teşvik edilmektedir. Yani 18 dolar fazla geliri olma bir bölgeyi zengin ve gelişmiş yaparken diğer bir bölgeyi gelişmemiş yapmaktadır (KMTSO, 2004). Ayrıca 2001 yılı Türk ekonomisi açısından bir kriz yılı olduğundan bir çok İl’in gelirleri ciddi dalgalanmalar göstermiştir. Bu durum da krizden etkilenen ile etkilenmeyen bölgeler arasında bir ayırımı yapılmadığı da görülmektedir. Bu bağlamda kişi başına gelir gibi ekonomik kriterin daha istikrarlı bir baz yıla göre yapılması daha isabetli olabilirdi. Dolayısıyla bu durum, gelişmişlik düzeyinin tespitinde sadece kişi başı milli gelirin esas

alınmasının ciddi bir adaletsizliğe sebep olduğunu ortaya koymaktadır.

5084 SAYILI TEŞVİK KANUNU’NUN K.MARAŞ’IN GELİŞİMİNE OLASI ETKİLERİ

Teşvik uygulamaları ile bölgesel gelişmiş düzeyleri arasındaki farkı azaltmanın yeni bir uygulama ve yine sadece Türkiye’ye özgü bir durum olmadığı görülmektedir. Ayrıca yukarıda yapılan açıklamalar, bundan 20 yıl öncesine kadar tarım ve hayvancılık ile geçimini sürdürmeye çalışan bir İl’in (Kahramanmaraş’ın) ekonomik yapısının değişiminde teşviklerin rolünün çok büyük olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda 1980 sonrası verilen teşviklerin “yerli yerince kullanılması” açısından Kahramanmaraş yine “örnek” illerden birini oluşturmaktadır. Bu demektir ki, Kahramanmaraş’lı girişimci almış olduğu teşviklerle bir yandan kendisini ekonomik olarak kalkındırırken diğer yandan bölgenin ve ülkenin gelişimine katkıda bulunmuştur. 5084 sayılı kanun ile 2001 yılındaki kişi başına geliri 1584 Dolar olduğu için Kahramanmaraş teşvik kapsamına girememiş yalnızca KÖY kapsamında olduğundan arsa tahsisinden yararlanabileceği ortaya çıkmıştır.

Kahramanmaraş’ın 5084 sayılı teşvik kanunu kapsamı dışında kalması İl’in yeni gelişmekte olan ekonomisini birkaç yönden etkileyebilecektir. Her şeyden önemlisi bir bölgenin gelişmişliğinin en önemli göstergesi yatırımların o bölgedeki devamlılığıdır. Söz konusu kanunun uygulamaya girmesiyle Kahramanmaraş’ta istihdam yaratacak yeni yatırımlar bir yana, mevcut yatırımların bile teşvik kapsamındaki bölgelere doğru “kaydığı” görülmektedir. Böylece Kahramanmaraş’ın “rakibi” küreselleşen dünyada diğer ülkeler değil, teşvik kapsamındaki diğer bölgeler olmaktadır. Bu ise ulusal kalkınma politikası açısından zamanlama açısından son derece sakıncalıdır. Özellikle Dünya ticareti küreselleşme sürecinin bir sonucu 2005 sonrası çok farklı olacaktır. Henüz sanayileşmesini tamamlayamamış ve bir çok üründe rekabet üstünlüğü elde edememiş bir

**** Söz konusu kanun kapsamına giren bu iller: Adıyaman, Afyon, Ağrı, Aksaray, Amasya, Ardahan, Bartın, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Çankırı, Diyarbakır, Düzce, Erzincan, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Iğdır, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Ordu, Osmaniye, Siirt, Sinop, Sivas, Şanlıurfa, Şırnak, Tokat, Uşak, Van ve Yozgat.

Türkiye'nin uluslararası rekabet açısından şanssız azalmaktadır. Yapılması gereken yeni gelişmekte olan bir bölgenin yarımın daha çok rekabetçi dünyasına hazırlanması yapılırken yeni bölgelerde yeni endüstrilerin oluşmasını sağlayacak bir kapsamlı sanayileşme politikasının belirlenmesidir. Bunu yaparken yerel ve spesifik bölgelere uygun esnek yatırım politikalarının oluşturulması son derece önemlidir.

Ayrıca bölgesel teşvik uygulamalarının da önemini yitirdiği ve her bölgenin spesifik durumunu dikkate alan daha dar kapsamlı bölgesel kalkınma planlarının yapılmasının gerektiği de açıktır. Özellikle 5084 sayılı teşvik kanununun takiben kapsama alınan illerde yapılan müracaatlar değerlendirildiğinde, söz konusu kanunun amacına yeterince hizmet etmediği görülmektedir (KMTSO, 2004). Söz konusu teşvik kanunu 36 ili kapsamına almasına rağmen, istatistikler yatırımların gelişmiş bölgelerin etrafındaki bölgelerde yoğunlaştığı görülmektedir. Marmara Bölgesinde Düzce, Ege Bölgesinde Afyon, İç Anadolu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Malatya, Adıyaman ve Şanlıurfa ve son olarak Akdeniz Bölgesinde Osmaniye ilinde yoğun bir hareketlilik gözlenmektedir (KMTSO, 2004). Kanun kapsamındaki bazı illerde ise teşviklerden yararlanmak için başvurunun bile olmadığı görülmektedir. Bu tartışmalar bizi, yatırımların çeşitli nedenlerle ülkenin her yerinde aynı duyarlılıkla yapılmadığını bir kez daha ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle, yatırımlar daha çok altyapısı hazır, kaynağa ve piyasaya yakın, ara eleman varlığı gibi "dışsalıkların" yoğun olduğu bölgelerde yapılmaktadır.

Oysa Kahramanmaraş için vergi indirimi, sigorta primi ve enerji desteği arsa tahsisinden daha öncelikli bir durumdur. Yeni sanayileşen ve daha çok ileri teknoloji ürünü olan ve yoğun bir şekilde enerji tüketen makine ve teçhizat ile ürettiği ürünü dünya piyasalarına satmaya çalışan girişimciler için maliyetlerin uluslararası seviyede olması çok önemlidir. Sadece arsa tahsisinden yararlanabilme ile sınırlı kalan bir teşvik uygulamasının Kahramanmaraş'ın uluslararası piyasada

rekabet edebilme gücüne hiçbir olumlu katkısı olmayacaktır. Yatırımları ile belli bir aşamaya gelmiş olan İl'in teşvik kapsamına alınması, bir yandan yatırımların devamlılığına ve diğer yandan çeşitlenmesine ve bu sayede tek sektörlü sayılabilecek kalkınma yapısından kurtulmasına ve son olarak ta uluslararası piyasalarda rekabet edebilme gücüne olumlu katkılarda bulunabilecektir.

İl ekonomik gelişme sürecine oldukça geç başlamış ve son 20 yılda bir atak içinde olmuştur. Ayrıca uluslararası rekabetin aşırı derecede olduğu bir dünyada gelişimine daha 15-20 yıl gibi kısa bir süre önce başlayan bir bölgenin rekabet etmesinin ve ayakta kalmasının ne kadar zor olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Diğer bir ifadeyle, Kahramanmaraş gibi ekonomik gelişme sürecinin "bebeklik^{§§§§§}" döneminde olan bir bölgenin uluslararası rekabet kadar bölgesel rekabet açısından da kollarını kullanması gerekmektedir. Zira ekonomik gelişmişlik sürecinin tam anlamıyla daha tamamlanmadığı, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerini takiben görülen iş yeri kapamaları ve işçi çıkarma eylemleri ile görülmüştür. Özellikle "tek sektöre dayalı" bir gelişme eğilimi gösteren İl'in ürettiği ürünler açısından krizden az etkilenen illerden biri olmasının beklenmesine rağmen, söz konusu kriz işletmeleri çok derinden etkilemiştir. Bu da bu bölgede ekonomik gelişmenin daha "bebeklik" aşamasında olduğunu ve uluslararası rekabete karşı nasıl korunması gerekiyorsa en azından yaratılan bu "yeni yerel sanayi odaklarının" bir süre daha ulusal rekabete karşı korunmasının gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla yapılması gereken teşvik uygulamalarının detaylı çalışmaların ürünü olarak hazırlanması ve bir taraftan gelişmekte olan bölgelerin daha da gelişmesine olanak sağlarken diğer taraftan az gelişmiş veya geri kalmış bölgelerin ekonomik canlılık

§§§§§ Bu kavram uluslar arası iktisat yazınındaki "bebek endüstri" tezine atfen kullanılmıştır. Bu tez gelişmekte olan ülkelerin ulusal ekonomilerini uluslararası rekabet etme gücü elde edene kadar korunmasını ifade eder (Subaşat, 2004:201-202)

kazanmalarına olanak sağlamalıdır. Diğer bir ifadeyle, teşviklerin bölgesel olduğu kadar sektörel olarak ta uygulanabilmesi gerekmektedir. Geri kalmış veya az gelişmiş bölgelerde yeni sanayi dallarının oluşması sağlanırken, gelişmekte olan bölgelerde de yan sanayinin gelişmesine ve sektörel çeşitliliğin artmasına yardımcı olmak gerektiği yaşanan krizlerle daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Özellikle sanayileşen bu yeni “odakların” mümkün olduğunca tek sektörlü kalkınma modelinden uzak durarak, sektör çeşitliliğini olanaklar ölçüsünde geliştirmesi olası bir kriz durumunda karşılaşılabilecek zararı ve olumsuz etkiyi en aza indirecektir. Çünkü herhangi bir kriz durumunda bütün işletmelerin ve bütün sektörlerin aynı ölçüde etkilenmediği de bir gerçektir. Örneğin, dış ticaret açığını kapatmak için döviz kurunun aniden değer kaybetmesi (devalüasyon olması) durumunda ihracat yapan işletme ve sektörlerin bu durumdan karlı çıkmaları beklenirken, ithal aramalı kullanan işletmeler bundan olumsuz bir şekilde etkilenmektedirler. Bu duruma örnek olarak yaşanan son krizi takiben Kahramanmaraş'taki çelik eşya sektörü örnek olarak ele alınabilir. Aramalı yurtdışından sağlayan çelik eşya sektörü, ki ithal edilen levhaların yaklaşık %50'si İL'de işlenmektedir, krizden en çok etkilenen sektör olmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

1980'lere kadar ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan K.Maraş, 1980'lerden bu güne çok büyük yol almış ve önemli sanayi merkezlerinden biri olmuştur. Bu gelişmede ülkede ulusal ölçekte uygulanan ekonomi politikalarının yanı sıra İL'in girişimcilerinin 1980 sonrası oluşan ekonomik atmosferi “doğru okumalarının” da büyük katkısı olmuştur. Diğer bir ifadeyle, İL'in ekonomik yapısının değişiminde 1980 sonrası kullanılan teşvik belgelerinin çok büyük etkisi olmuştur.

Teşvik uygulamaları, her ne kadar geri kalmış bölgelerin kalkınmasını sağlamayı ve istihdam yaratmayı hedeflemiş olsalar da, çoğu zaman kaynak dağılımına müdahale olarak algılandığından yoğun bir şekilde

eleştirilmektedir. Çünkü politika yapımcılar için doğru olan yatırımcılar için her zaman doğru olmayabilir. Yatırım yapılması istenilen bölge altyapı açısından yetersiz olabildiği kadar pazara ve/veya kaynağa uzaklık gibi nedenlerle bazı bölgelere yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla bir girişimci için ekonomik kaygılarla rasyonel olmayan bir bölgeye devlet tarafından sosyal ve siyasal nedenlerle yatırımların çekilmeye çalışılması kaynakların israfından başka bir şey değildir. Teşvik uygulamaları bu bağlamda her zaman tartışılmış olsa da gerek bölgesel dengesizliği gidermek gerekse yeni iş alanları yaratmak için bir çok ülkede değişik şekillerde uygulanmaktadır. Dolayısıyla, önemli olan uygulanacak teşvik politikalarının kaynak israfını en aza indirecek ve ekonomik gelişmeyi bölgesel dengesizlikleri de gidererek hızlı bir şekilde gerçekleştirecek kapsamlı ve rasyonel bir şekilde hazırlanmasıdır.

Bu bağlamda 5084 sayılı teşvik kanunu uzun vadeli bir strateji gözetmeden çok hızlı bir şekilde hazırlanmış bir düzenlemedir. Çünkü kanunun kapsamı daha ayrıntılı bir çalışmanın ürünü olmaktan oldukça uzaktır. Gelişmemiş veya az gelişmiş bölgelerin uygun politikalarla desteklenmesinden daha doğal bir durum olamaz. Ancak bunu yaparken gelişme aşamasında olan bölgelerinde bu uygulamadan zarar görmemesine dikkat edilmesi gerekmektedir. Örneğin bu yeni kanun ile Denizli ve Kahramanmaraş gibi “yeni gelişmekte olan kentlerden” teşviklerin olduğu bölgelere doğru bir “kayma” eğilimi olduğu görülmektedir. Bu durum daha gelişme sürecinin başında olan bu bölgelerin kalkınmasını derinden etkileyecek bir gelişmedir. Dolayısıyla yapılması gereken şey, “yeni yerel sanayi odaklarında” ekonomik gelişmeyi uzun vadeli bir perspektif içerisinde uygun ve seçici teşvik politikaları ile kalıcı hale getirmektir. Bu bağlamda gelişmekte olan bu yeni bölgelerin dış dünya ile rekabet edebilmesi için maliyetlerin uluslararası düzeye çekilmesine katkıda bulunacak her tür uygulama teşvik kapsamına alınmalıdır. Örneğin, Türkiye’de enerji maliyetlerinin AB ortalamasının oldukça üzerinde olması,

ihracatçı firmaların rekabetini etkileyen bir faktör olarak her zaman dile getirilmektedir. Bu durum ulusal olarak ne kadar geçerli ise bölgesel olarak ta o kadar geçerli olmakta ve Kahramanmaraş'taki işletmeleri de yakından ilgilendirmektedir. Diğer bir ifadeyle “yeni gelişmekte olan bir bölge” olarak işletmelerin karşılaşılabilecekleri belirsizliklerin azaltılması ve maliyetlerinin rakiplerinin seviyesine çekilmesi, yarışın “adil” olması açısından son derece önemlidir.

Kaynakça

- Çelik, A., 1999, *Kahramanmaraş'ta Girişimcilik Kültürü Araştırması*, Yayın no: 1999/1, K.Maraş:KMTSO.
- Çiloğlu, İ., 1997, “Teşvik Sisteminin Değerlendirilmesi”, *Hazine Dergisi*, Sayı:8, Ekim, 1-15.
- Çiloğlu, İ., 2000, “Teşvik Politikalarının Yönlendirme Gücü”, *Hazine Dergisi*, Sayı:13, Ocak, 29-48.
- Deniz, O., D.M. Biçkes ve Sezal, L., 1999, “Kahramanmaraş Tekstil Sektöründe Yatırım teşvik Tedbirleri ve Etkinliği” içinde M. T. Ongun (editör), *Anadolu'da Hızla Sanayileşen Kentler: Kahramanmaraş Örneği*, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Duran, M., 2002, *Türkiye'de yatırımlara Sağlanan teşvikler ve Etkinliği*, Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi: 32, Ankara: Hazine Müsteşarlığı.
- Hazine Müsteşarlığı, <http://www.hazine.gov.tr>.
- KMTSO (Kahramanmaraş Ticaret ve Sanayi Odası), 2003, *Cumhuriyet'in 80. Yılında Kahramanmaraş'ın Ekonomisi ve Sosyal Altyapısı*, K.Maraş: KMTSO.
- KMTSO, 2004, 5084 Sayılı Yatırımların ve istihdamın Teşviki ile Bazı kanunlarda Değişiklik yapılması Hakkında Kanun ile Odamız Görüş ve Önerileri İle Kesinleşen Başvurular Işığında 36 İlde Yatırım Analizi”, manuskript, K.Maraş: KMTSO.
- Mazlum, M., İ. Yücel ve Tekeoğlu, M., 1990, *Özel Kesim Yatırım İmkanları ve Yatırım Kararlarında Teşviklerin Etkinliği*, Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TOBB), Ankara:TOBB.
- Ozan, E., 2001, *Yeni Binyılın Eşiğinde Kahramanmaraş'ın Sosyoekonomik Yapısı*, K.Maraş: KMTSO.
- Serdengeçti, T., 2000, *Türkiye'de Yatırım Teşvik Uygulamaları*, Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama genel Müdürlüğü, Mayıs, Ankara: Hazine Müsteşarlığı.
- Subaşat, T., 2004, “Dış Ticaret ve Kalkınma” içinde N.M. Mızrak (editör) *Dünya Ekonomisinde Bütünleşme Hareketleri ve Türkiye*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Üzümcü, A. ve Doğan, A., 2001, “Türkiye ve Sivas'ta Yatırım-KOBİ teşviklerinin gelişimi”, *Cumhuriyet Üniv., İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1., 297-314.
- Yalçın, Ö.F., 1999, “Kahramanmaraş'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı” içinde M. T. Ongun (editör), *Anadolu'da Hızla Sanayileşen Kentler: Kahramanmaraş Örneği*, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Yıldız., İ. H., 2004, “Bölgesel Teşvikler Getirilirken”, *Akşam*.